

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ

THE SAKARYA JOURNAL OF ECONOMICS

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ THE SAKARYA JOURNAL OF ECONOMICS

2023 4, ISSN 2147-0790, E-ISSN 2147-1126

Sahibi(Owner)

Prof. Dr. Aziz Kutlar

Editör(Editor)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇALIŞKAN

Alan Editörleri (Editorial Board)

Doç. Dr. Avni Önder HANEDAR

Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK

Doç. Dr. Harun KILIÇASLAN

Mizanpaj Editörü (Layout Editor)

Arş. Gör. Muhammet Enes ŞAHİN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü (Managing Editor)

Dr. Öğr. Üyesi Adnan DOĞRUYOL (Yazı İşleri Müdürü)

İletişim

Sakarya Üniversitesi S.B.F. Esentepe Kampüsü (Contact)

54187 Serdivan / SAKARYA

Tel: +90 (264) 295 73 68

sakaryaiktisat@sakarya.edu.tr

Yılda dört kez yayınlanan Sakarya İktisat Dergisi hakemli bir dergidir.

Dergide yayınlanan yazı ve makaleler kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.

Dergimiz EBSCO İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz Index Copernicus İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz ASOS İndeksi tarafından taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr.Erinç Yeldan - Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr.Eser Karakaş - Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Engin Yıldırım - Anayasa Mahkemesi
Prof. Dr. Ömer Anayurt - Yüksek Öğretim Kurulu
Prof.Dr. Salih Şimşek -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Duman -Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof.Dr. Musa Eken -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Sami Güçlü -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Barca -Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Çoşkun Çakır -İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof.Dr. Aziz Kutlar -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Salih Barışık -Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Akal -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ekrem Gül - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. M.Kemal Aydın -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Veysel Bilgiç -Güvenlik Akademisi
Prof.Dr. Halis Çetin -Cumhuriyet Üniversitesi
Prof.Dr. Recai Çoşkun -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Remzi Altunışık - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Delican -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Fatih Doğanoglu -Adıyaman Üniversitesi
Prof.Dr. Davut Dursun -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ekrem Erdem -Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr. B. Zafer Erdoğan -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. İbrahim Güngör -Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Tevfik Güran -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Alper.E Güvel -Çukurova Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal İnat -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet İncekara - İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet Kala -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Mahmut Kartal -Bartın Üniversitesi
Prof.Dr. Cüneyt Koyuncu -Bilecik Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Özer -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Onur Özsoy -Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Selahattin Sarı -Beykent Üniversitesi
Prof.Dr. Ali Yılmaz - İnönü Üniversitesi
Prof.Dr. Recep Tarı -Kocaeli Üniversitesi
Prof.Dr. Ömer Torlak -Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr. Yusuf Tuna -İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof.Dr. Veysel Ulusoy -İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof.Dr. Hasan Vergil -Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal Yıldırım -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Gültekin Yıldız -Sakarya Üniversitesi

Prof.Dr. Rasim Yılmaz -Namık Kemal Üniversitesi
Prof.Dr. Halil Kalabalık - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Adem Uğur - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ersan Bocutoğlu- Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Hamza Al - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Muzaffer Aydemir -Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Halil İbrahim Aydınllı - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Yüksel Birinci – Siirt Üniversitesi
Prof.Dr. Hamza Çeştepe -Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof.Dr. Kazım Develioğlu -Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Burhanettin Duran -İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof.Dr. Cem Saatçioğlu -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Naci Tolga Saruç -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Fuat Sekmen -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Hasan Tutar -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Habib Yıldız -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Seyit Köse -Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof.Dr. Abdullah Yılmaz - Balıkesir Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Çalışır -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Sezgin Açıkalm -Anadolu Üniversitesi
Doç.Dr. Fehim Bakırcı -Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr. Tahsin Bakırtaş -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mahmut Bilen -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Yaşar Bülbül -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Şuayyip Çalış -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Aykut Ekinci -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. Bekir Gövdere -Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Tuncay Güloğlu - Yalova Üniversitesi
Prof.Dr. Temel Gürdal -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Gürkan Haşit -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. İsa İpçioğlu -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. Nagihan Oktayer -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Abdullah Keskin -Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç.Dr. Handan Yolsal -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. İbrahim G. Yumuşak -İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

THE RELATIONSHIP OF INFLATION, UNEMPLOYMENT, FINANCIAL DEVELOPMENT AND INCOME INEQUALITY IN TÜRKİYE Mustafa NAİMOĞLU	441-462
İBN HALDUN'DA ERDEMLİ YÖNETİM OLARAK DİNİ SİYASETİN İMKÂNSIZLIĞI Prof. Dr. Zeynel Abidin Kılınç	463-478
TÜRKİYE'DE MAKROEKONOMİK KIRILGANLIĞIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GENİŞLETİLMİŞ ARDL UYGULAMASI Prof. Dr. Y. Koray Duman	479-498
ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA YUMUŞAK GÜÇ DİNAMİĞİNİN KULLANIMI: ÇİN ETİYOPYA İLİŞKİLERİ ÖRNEĞİ Fatih BEYAZ	499-518
SEKTÖREL ENERJİ ŞOKLARININ GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILAYA ETKİSİ: TÜRKİYE'DEN AMPİRİK KANITLAR Rahime İLHAN TURHAN/Doç.Dr. Figen BÜYÜKAKIN	519-538
VERGİ OKURYAZARLIĞINA YÖNELİK AMPİRİK ÇALIŞMALAR: SİSTEMATİK BİR LİTERATÜR TARAMASI Ercan YELMAN/Doç. Dr. Veysel İNAL/Doç. Dr. Furkan BEŞEL	539-565
BÖLGESEL SİLAHLI ÇATIŞMALARIN ANALİZİ: GENEL BİR BAKIŞ Nesrin KENAR/Hayriye Müjde SELÇUK	566-598
EDİTÖRE MEKTUP: AKADEMİK DANIŞMANLIK: İDEALLER VE GÖZLEMLER Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan	599-606
DÜZELTME MAKALESİ : TİCARET BORSASI VE ÜRÜN İHTİSAS BORSASINDA İŞLEM MALİYETLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR UYGULAMA Abdullah KILIÇARSLAN, Mustafa Çağrı SUCU	607-624

THE RELATIONSHIP OF INFLATION, UNEMPLOYMENT, FINANCIAL DEVELOPMENT AND INCOME INEQUALITY IN TÜRKİYE

Mustafa NAIMOĞLU¹

Abstract

This study aims to explore the impact of inflation and unemployment on income distribution in the Turkish context. Additionally, the study seeks to assess the applicability of the financial Kuznets curve in the context of financial development. To achieve these objectives, the research utilizes annual data spanning the years 1990 to 2021. The investigation employs standard and Fourier Augmented Dickey-Fuller (ADF) tests to ascertain the stationarity of variables, Fourier Engle-Granger (and Standard Engle-Granger) test to determine cointegration relationships, and FMOLS, DOLS, and CCR estimators for long-short-term coefficient estimation. The empirical results indicate that elevated levels of unemployment and inflation during the examined period are correlated with heightened income inequality in Türkiye. In contrast, the validity of the financial Kuznets curve is not supported by the data in the relevant timeframe. It's noteworthy that the simultaneous consideration of financial development, unemployment, and inflation variables for Türkiye, as well as the utilization of Fourier methods for analysis, contribute novel dimensions to the financial Kuznets curve literature. Therefore, both the variables employed in the Turkish context and the methodological findings presented in this study offer innovative insights to the field.

Key Words: *Inflation, unemployment, Gini coefficient, financial development, Türkiye.*

TÜRKİYE'DE ENFLASYON, İŞSİZLİK, FİNANSAL GELİŞME VE GELİR EŞİTSİZLİĞİ İLİŞKİSİ

Özet

Bu çalışma, enflasyon ve işsizliğin gelir dağılımı üzerindeki etkisini Türkiye bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Ek olarak, çalışma finansal Kuznets eğrisinin finansal gelişme bağlamında uygulanabilirliğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, bu hedeflere ulaşmak için 1990 ile 2021 yıllarını kapsayan yıllık verileri kullanır. Araştırma, değişkenlerin durağanlığını belirlemek için standart ve Fourier Augmented Dickey-Fuller (ADF) testleri, eşbütünleşme ilişkileri için Fourier Engle-Granger (ve Standard Engle-Granger) ve uzun-kısa vadeli katsayı tahmini için FMOLS, DOLS ve CCR tahmin edicilerini kullanır. Ampirik sonuçlar, incelenen dönemde artan işsizlik ve enflasyon düzeylerinin Türkiye'deki gelir eşitsizliği ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, finansal Kuznets eğrisinin geçerliliği, ilgili zaman dilimindeki veriler tarafından desteklenmemektedir. Türkiye için finansal gelişme, işsizlik ve enflasyon değişkenlerinin eş zamanlı olarak değerlendirilmesinin yanı sıra Fourier

¹ Bingol University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, 0000-0001-9684-159X, mustafanaimoglu@gmail.com

yöntemlerinin analiz için kullanılmasının finansal Kuznets eğrisi literatürüne yeni boyutlar kazandırması dikkat çekicidir. Bu nedenle, hem Türkiye bağlamında kullanılan değişkenler hem de bu çalışmada sunulan metodolojik bulgular alana yenilikçi bakış açıları sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Enflasyon, işsizlik, Gini katsayısı, finansal gelişme, Türkiye.*

1. Introduction

Achieving fair distribution of income, a fundamental goal within macroeconomics, holds significant importance from both social and economic standpoints. With a shift towards prioritizing a nation's economic growth, a multitude of inquiries have surfaced. Addressing this concern has involved redefining this objective as sustainable growth. In this framework, ensuring equity in income distribution and mitigating income disparity emerge as pivotal factors. Income inequality can stand as a substantial barrier to sustainable progress. Primarily, income inequality might lead to a decline in economic efficiency (Incekara and Mutlugun, 2016: 358), potentially resulting in a reduction or stagnation of national income growth. Conversely, a rise in income inequality can fuel social issues, potentially triggering social unrest and undermining overall well-being. When a subset of the population enjoys elevated income levels, along with better access to healthcare and education, while others struggle to meet basic needs, it can give rise to national or international problems, protests, and societal disruptions (Durgun and Durgun, 2023: 48).

Income justice and income inequality are interconnected yet distinct notions. This article aims to alleviate the common confusion surrounding these terms by offering an in-depth clarification. Given that income distribution and income inequality are fundamental concepts integral to economic literature, their profound impacts on economic and societal frameworks cannot be understated. These two subjects are intricate and multifaceted, influencing critical domains like economic growth, social well-being, and policymaking. In this section of the article, the theoretical foundations of income distribution and income inequality will be explored, with a specific emphasis on the clarification of the relationship between these two issues.

1.1. Income Distribution

Income distribution defines how incomes are distributed among individuals or households in a society or economy. This concept plays a significant role in terms of income fairness, equality of opportunities, and societal welfare. Income distribution is often measured using tools such as the Lorenz curve and the Gini coefficient (Lian et al., 2023; Raza et al., 2023).

Several factors influence income distribution, including education levels, labor market conditions, tax policies, and social assistance programs (Acevedo et al., 2023). It is essential to examine how these factors affect income distribution and shape it. Income

Distribution not only has social and economic consequences, but also has an impact on justice and social welfare (Peters and Jetten, 2023). In addition, the effects of income distribution on economic outcomes such as economic growth, poverty and social mobility are also discussed in the literature (Asongu and Eita, 2023; Hussain et al., 2023).

1.2. Income Inequality

Income inequality is a concept that measures how income is distributed unequally or equally among different groups in a society or economy (Kemeny and Storper, 2023). Income inequality arises as a result of income distribution and affects social and economic outcomes (Ruankham and Sethapramote, 2023).

Different methods and indicators used to measure income inequality, especially indicators like the Gini coefficient, Palma ratio, and 20/20 ratio, should be discussed (Cho et al., 2023). Causes of income inequality encompass elements that influence income disparity, such as labor market dynamics, technological advancements, globalization, and educational factors (Hassan and Olapeju, 2023; Rafique et al., 2023).

When assessing the societal and economic consequences of income inequality, it is essential to consider how income inequality affects social unity, the formulation of policies, economic expansion, and innovative processes (Bourdin et al., 2023).

By the conclusion of the industrialization journey, evident enhancements can be observed in both production techniques and overall supply volume. Subsequent eras witnessed the onset of societal and socio-economic shifts, paving the way for the process of globalization (Karasoy, 2021). Following the progression of trade liberalization, the momentum for financial liberalization gained traction. This initiated a swift metamorphosis on a global scale and within the Turkish economy. While the evolution that commenced in the 1980s within Türkiye faced setbacks due to crises in the 1990s, the advancements in information-communication technology played a role in propelling the process forward. The expansion of financial markets, facilitated by factors such as diversification of financial instruments and greater financial depth, often correlates with income inequality. Within the realm of economics literature, differing perspectives on the link between financial development and income inequality emerge. One stance posits a negative and linear correlation between financial development and income inequality. Another perspective suggests an inverted-U-shaped relationship between financial development and income inequality. The third and final standpoint asserts a direct and positive association between the interconnected variables (Destek et al., 2017). The inverted-U relationship, frequently subjected to empirical and theoretical scrutiny, garners substantial attention. As advocated by Greenwood and Jovanovic (1990), this viewpoint posits that during the

early stages of economic progress, the financial sector operates inefficiently, resulting in gradual economic growth.

Over time, there will be an escalation in financial development, leading to exclusive access to financial instruments by the high-income segments due to their elevated costs. Consequently, an upswing in financial development will correlate with an augmentation in income inequality. Subsequent phases will witness diminishing transportation costs associated with financial products, allowing access to these tools by lower-income segments. This progression results in a decline in income inequality, thereby establishing an inverted-U relationship between financial development and income inequality (Townsend and Ueda, 2006). Within the literature, the "Financial Kuznets Curve (FKC)" is employed to validate this relationship. In essence, its validation signifies the validity of the inverted-U relationship between the mentioned variables. An analysis of the 2022 Income Distribution Statistics from the Turkish Statistical Institute (TUIK) reveals that the share of the highest-equivalent household disposable income bracket, comprising 20% of the population, grew by 1.3 percentage points compared to the previous year, reaching 48.0%. Conversely, the share of the lowest 20% group contracted by 0.1 percentage point, accounting for 6.0%. The Gini coefficient stood at an estimated 0.415. The trajectory of the Gini coefficient over the years is presented in Table 1.

Table 1. Development of Gini Coefficient in Türkiye by Years (2013-2022)

Years	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Gini Coefficient	0,400	0,391	0,397	0,404	0,405	0,408	0,395	0,410	0,401	0,415

Source: TUIK (2023).

Upon reviewing Table 1, it becomes apparent that there has been a surge in income disparity, particularly during the pandemic era. On average, a Gini coefficient of approximately 0.40 is consistently observed across the years. It holds immense significance to diminish this coefficient to ensure a more equitable distribution of income.

Apart from financial development, inflation stands out as another pivotal variable impacting income inequality. Elevated levels of inflation are a critical contributor to the erosion of macroeconomic equilibrium (Balcilar et al., 2018). Substantial inflation erodes the purchasing power of the majority, predominantly due to real wages generally lagging behind inflation rates (Jalil, 2012). This dynamic has the potential to exacerbate income inequality through the labor income channel, possibly leading to heightened welfare losses among low-income individuals and consequently, escalating

income disparity. Consequently, maintaining low inflation rates is identified as a primary objective by monetary authorities (Akyazi and Ekinici, 2009).

When faced with elevated unemployment rates or diminished employment opportunities, a decline in economic efficiency becomes evident. Essentially, this signifies that the actual GDP falls short of the potential GDP. This scenario can trigger not only economic outcomes but also give rise to societal predicaments. The immediate repercussions of unemployment frequently involve decreased income and an increased allocation of time toward non-labor market activities like leisure. Unemployment, stemming from income reduction, engenders adverse psychological effects including diminished self-esteem and identity, familial and social pressures, heightened stress, and amplified uncertainty about the future (Mete, 2022: 95). Unemployment rates, particularly with regard to income inequality, hold significant importance.

To address income inequality and ensure an equitable income distribution, it is crucial to unveil the factors underpinning this disparity and assess their impacts. The recent upsurge in volatility within certain macroeconomic indicators, particularly inflation, coupled with a rise in socio-economic challenges in Türkiye, constitutes the primary impetus for this study. This research delves into the determinants of income inequality under the purview of FKC. Notably, the study's distinctiveness stems from its focus on current-period datasets encompassing two key macroeconomic variables: inflation and unemployment, alongside its application of contemporary empirical methods. Thus, it is anticipated that this study will contribute substantively to the pertinent literature.

Subsequent sections of the study provide an overview of previous research on the subject. The third section introduces the dataset and model, subsequently presenting empirical findings. The final segment encompasses assessments, policy recommendations, and the study's conclusive remarks.

2. Literature Review

In the scholarly literature, numerous variables have been subjected to testing for their relationship with income inequality. Among these variables, inflation, unemployment, financial development, globalization, economic growth, foreign direct investment, defense expenditures, and corruption have been commonly employed (Hepsag, 2017; Destek et al., 2017; Cestepe & Tatar, 2018; Tunali & Cetinkaya, 2019; Emek & Yerdelen Tatoglu, 2020; Bilik and Aydin, 2023; Atilgan Yasa and Keyifli, 2023; Yilmaz Ozsoy, 2023; Akdag and Bozdoglioglu, 2023; Durgun and Durgun, 2023). Conversely, investigations into income inequality frequently center around the FKC (Financial Kuznets Curve) approach.

Ang (2010) examined the applicability of the Financial Kuznets Curve (FKC) in the Indian economy from 1951 to 2004. In this study, the Gini coefficient served as the indicator of income inequality, while explanatory variables encompassed financial development, economic growth, inflation, and financial liberalization. Utilizing the ARDL limit test as the empirical approach, the study concluded that the FKC did not hold validity. Shahbaz et al. (2014) explored the validity of the FKC within the Iranian economy. Their research spanned the period 1965 to 2011 and constructed an empirical model involving the Gini coefficient, GDP, the rate of domestic credit to the private sector, inflation rate, and the globalization index. Similar to Ang (2010), the study adopted the ARDL limit test while also conducting the VECM Granger causality test. The empirical findings indicated the validity of the FKC.

Ozdemir (2019) delved into the FKC's validity within a dataset comprising both developed and developing countries. Analyzing the years 1993 to 2013, the study incorporated variables such as Gini coefficient, financial development, economic growth, financial liberalization, globalization, unemployment rate, public expenditures, and real effective exchange rate. Employing the dynamic panel generalized method of moments (GMM) as the empirical technique, the results align with the valid direction of FKC.

In a different vein, Torusdag and Barut (2020) probed the applicability of the FKC in the Turkish economy across the 2002 to 2017 sampling period, using Bayer and Hanck (2012) cointegration tests. Their empirical model integrated the Gini coefficient, financial development, per capita income, and foreign direct investment variables. The findings of this study indicated that the FKC lacked validity.

Conversely, Yilmaz and Demirgil (2020) undertook an inquiry into the validity of the Financial Kuznets Curve (FKC) within Türkiye's context for the timeframe spanning 1980 to 2018. Employing the ARDL bounds test as their chosen empirical methodology, they incorporated variables such as the Gini coefficient, financial development, and economic growth. The empirical outcomes derived from this study affirm the validity of the FKC. In a similar vein, Sayar et al. (2020) assessed the validity of the FKC across 23 developing economies by utilizing panel data analysis.

In contrast, Kuscuoglu and Cicek (2021) scrutinized the validity of the FKC within Türkiye, covering the period from 1987 to 2017, employing the Panel ARDL method. The empirical findings from their study indicated the lack of validity for the FKC. Similarly, Dumrul et al. (2021) focused on the validity of the FKC in the Turkish economy during the years 1980 to 2017, adopting structural break cointegration analysis. Their empirical results underscored the invalidity of the FKC.

Ozdemir (2021) tested the applicability of the FKC by examining Gini coefficient, economic globalization index, and financial development data from 27 OECD countries across the period from 1990 to 2017.

In the analysis, employing the panel fixed effects technique and the two-stage System GMM approach as the practical methodology, the findings indicate that the Financial Conditions Index (FKC) lacks validity. Efeoglu (2022) also explored the soundness of FKC in newly industrialized nations during the period of 1987-2019. The study utilized the panel data methodology and employed the estimations of Parks (1967), Kmenta (1986), and Beck and Katz (1995) to find that FKC remains valid. Another investigation by Khatatbeh and Moosa (2023) assessed the FKC's validity in the economies of 20 developed and developing countries spanning from 1980 to 2015. Using the fully modified ordinary least square (FMOLS) and the unobserved components model (UCM) approaches, the study concluded that FKC holds validity in some countries while being invalid in others. This disparity is primarily attributed to variations in economic development levels and financial structures.

In a study conducted by Yuldashev et al. (2023), the impact of foreign direct investments on income inequality in selected Asian countries was investigated. Using the ARIMA estimator for the period from 1990 to 2020, they found that foreign direct investments had a negative impact on inequality. Zandi et al. (2022) examined the dynamic role of corruption, inflation, and unemployment on income inequality in developing Asian countries. They used the GMM method to investigate 12 Asian countries for the period from 2006 to 2020. The results indicated a significant positive relationship between corruption, inflation, and unemployment with the GINI index, suggesting that these factors were key drivers of income inequality in developing Asian countries. Fauzan et al. (2023) employed panel regression to explore the relationship between income inequality, economic growth, inflation, and unemployment in the West Java Province. The findings revealed that income inequality, inflation, and unemployment were significant factors influencing economic growth and unemployment rates in the West Java Province.

Upon reviewing the literature, the significance of factors such as the time period, grouping of countries, empirical methodology, and model formulation becomes apparent in relation to the validity of FKC. This study aims to contribute to the existing literature by examining the validity of FKC through a distinct lens, utilizing contemporary period data and methodologies in the established model.

3. Methodology

This study investigates how inflation, unemployment, and financial development influence income inequality in Türkiye. Additionally, the research examines the

validity of the financial Kuznets curve, a theory proposing an inverse U-shaped connection between income inequality and financial development. The study employs annual data spanning from 1990 to 2021 and utilizes time series analysis techniques.

The research employs standard and Fourier Augmented Dickey-Fuller (Fourier ADF) tests to assess the presence of unit roots in the variables. The Fourier Engle-Granger (Fourier EG) cointegration test is conducted to evaluate the cointegration relationship. To analyze the long-term relationship, the study employs the Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS), Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS), and Canonical Cointegration Regression (CCR) tests.

3.1. Model and Data

Equation (1) examines the relationship between unemployment, inflation, financial development and income inequality in Türkiye

$$GINI_t = \beta_1 + \beta_2 FDI_t + \beta_3 FDI_t^2 + \beta_4 INF_t + \beta_5 UNMP_t + u_t \quad (1)$$

Equation (1) comprises several variables, namely the Gini coefficient (GINI), financial development index (FDI), the square of financial development index (FDI^2), inflation measured by consumer prices (annual %) (INF), and unemployment as a percentage of the total labor force (UNMP). The data utilized for this study were collected from various sources. The GINI variant was sourced from the Standardized World Income Inequality Database (SWIID) available at <https://fsolt.org/swiid/>. The FDI variant was obtained from the International Monetary Fund (IMF) data portal (<https://data.imf.org/?sk=f8032e80-b36c-43b1-ac26-493c5b1cd33b&sid=1485894037365>). Furthermore, the variables INF and UNMP were acquired from the World Bank's databank (<https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=SP.URB.TOTL&country=#>). To ensure consistency, the natural logarithms of all the variables were taken.

3.2. Unit Root Test

For this research, both the conventional Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test and the enhanced Fourier Augmented Dickey-Fuller (Fourier ADF) test are employed. The conventional ADF test does not consider structural breaks, unlike the Fourier ADF test which explicitly incorporates these breaks. This enhancement involves the inclusion of trigonometric functions into the standard ADF test. These supplementary functions are capable of accommodating the timing and quantity of structural changes present within the dataset. This aspect grants the Fourier ADF test a notable advantage over conventional methodologies. Enders and Lee (2012), the proponents of this approach in the literature, utilized the Fourier ADF test in the subsequent manner.

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 \text{trend} + u_t \quad (2)$$

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 \text{trend} + \beta_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_4 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + u_t \quad (3)$$

Within this specific framework, the variable 'k' corresponds to the frequency parameter, 't' symbolizes the trend, and 'T' signifies the time. The value 'k' is essential for the process of model selection. This is because the model with the minimum sum of squared residuals (MinSSR) corresponding to the suitable frequency value will be chosen based on the derived value. Consequently, this particular frequency value holds significant importance for the analysis at hand.

3.3. Cointegration Test

In this investigation, the Fourier Engle-Granger test, capable of accommodating structural changes, will be utilized to assess the cointegration relationship. In contrast, the conventional Engle-Granger (1987) method does not consider these structural alterations. Consequently, in scholarly discourse, cointegration tests that consider the impact of structural breaks have been introduced to tackle this concern. However, these tests incorporate these disruptions using dummy variables within the model. In contrast, the Fourier Engle-Granger test uniquely accommodates structural breaks by employing trigonometric functions, setting it apart from the conventional Engle-Granger methodology. This modification was introduced by Yilanci (2019), emulating the structure of the classic Engle-Granger (1987) cointegration test and subsequently becoming recognized within the academic literature.

$$y_{1t} = a_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta' y_{2t} + u_t \quad (4)$$

When employing the Fourier Engle-Granger test, a range of frequency values, including 1 through 5, is considered. Separate models are computed for each of these frequency values. Among these, the frequency value that yields the lowest sum of squared residuals (MinSSR) is identified, and interpretations are based on those specific values.

The procedure for conducting the Fourier Engle-Granger cointegration test bears resemblance to the traditional Engle-Granger cointegration test. In this context, models are executed, and the residuals are tested for stationarity using the suitable frequency value. This involves employing DF or ADF tests. Subsequently, the resulting statistical value is juxtaposed with the critical values determined in the study conducted by Yilanci (2019). If the statistical value surpasses these critical values, it indicates the presence of a cointegration relationship.

$$y_t = \beta x_t + e_t \quad (5)$$

In this context, the model is executed using EKK, leading to the acquisition of residuals. Subsequently, the residuals undergo DF and ADF stability tests. If these tests determine the series to be stationary, it indicates the presence of a cointegration relationship.

3.4. Long-Short Term Estimator

Ultimately, the estimation of long-term coefficients will be conducted. To address potential endogeneity issues, the Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) method, introduced by Phillips and Hansen (1990), will be employed. Additionally, the potential problems associated with interaction and autocorrelation between independent variables and residuals will be tackled using the Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) technique, devised by Stock and Watson (1993). Lastly, to address concerns regarding potential long-term correlations leading to endogeneity, the Canonical Cointegration Regression (CCR) method developed by Park (1992) will be utilized.

4. Empirical Results and Discussion

4.1. Unit Root Test Results

Before initiating the analysis, a evaluation of the stationarity of the variables will be executed. The stationarity of all variables was first appraised using the standart ADF and Fourier ADF tests, and the results are displayed in Table 2.

Table 2: Unit root test results

Level	Frequency	MinSSR	F-Test	Lag	Fourier ADF	Standart ADF
GINI	3	0.0006	0.771	7	-0.802	0.264
FDI	5	0.028	2.255	1	-3.250	-1.829
FDI2	5	0.028	0.281	6	-2.132	-2.478
INF	1	0.355	6.459*	1	-2.408	-2.093
UNMP	2	0.068	2.428	1	-2.208	-1.447
Level	Frequency	MinSSR	F-Test	Lag	Fourier ADF	Standart ADF
GINI	3	0.0005	0.775	4	-1.729	-3.728***
FDI	5	0.032	0.479	8	-0.203	-5.709***
FDI2	3	0.035	1.520	8	-0.079	-5.119***
INF	1	0.428	6.311*	2	-4.734***	-4.693***
UNMP	2	0.079	3.878	2	-5.014	-4.803***

Note: The symbol Δ denotes the computation of initial differences. The critical thresholds for the Fourier F test are as follows: 10.35 for the 1% significance level,

7.58 for the 5% significance level, and 6.35 for the 10% significance level. For the frequency value of 1, the corresponding critical values are: -4.42% for the 1% level, -3.81% for the 5% level, and -3.49% for the 10% level.

F test results are given in the Table above. If this test result is statistically significant, the Fourier ADF results will be interpreted. If not significant, normal ADF results will be interpreted.

Conversely, for variables that do not exhibit statistical significance in the F test, their interpretation will rely on the traditional ADF test. As indicated in the table, all variables, except for the INF variable, demonstrate unit root presence in the smoothed values.

In contrast, first-order differences were applied to all variables. Likewise, the INF variable exhibited statistical significance in the F test. Consequently, upon analyzing the Table, the integration level for the INF variable was determined to be I(1). Similarly, based on the standard ADF test, the remaining variables were also identified as I(1).

4.2. Cointegration Test Results

After meticulously examining the stationarity characteristics of each variable, the subsequent phase involves investigating the possible presence of a persistent relationship among these variables. In order to thoroughly assess this aspect, a cointegration analysis will be carried out. Building upon the insights obtained from both the Fourier ADF and the standard ADF stationarity tests, the investigation will proceed to explore the cointegration linkage between the variables by employing the Fourier Engle-Granger (FEG) cointegration test. Thus, the study meticulously examines the cointegration connection among the variables using the FEG test, and the resulting findings of this analysis are meticulously presented in Table 3.

Table 3: Cointegration Test Results

Dep. Var.	Indep. Var.	k	MinSSR	Fourier Test Statistic
GINI	FDI, FDI ² , INF, UNMP	3	0.0009	-4.480**

Note: The critical values are 1%=-5.393, 5%=-4.733 and 10%=-4.394.

When the table is examined, the appropriate frequency value 3 was obtained. MinSSR is 0.0009. If the statistical value corresponding to these values is -4.480, it is greater than the critical value at the 5% significance level. Therefore, there is a cointegration relationship.

4.3. Long-Short Term Estimator Results

Next, we will proceed with estimating the long-term coefficients. To achieve this goal, the FMOLS, DOLS, and CCR tests were executed, and the outcomes are presented in Table 4.

Table 4: Long-short term results

GINI		FDI	FDI2	INF	UNMP	SIN	COS	C
FMOLS		-0.715*** (0.003)	-0.594*** (0.003)	0.006*** (0.0002)	0.007*** (0.0003)	0.008*** (0.0001)	0.0008*** (0.0001)	3.515*** (0.0008)
CCR		-0.694*** (0.004)	-0.576*** (0.004)	0.009*** (0.0002)	0.008*** (0.0004)	0.007*** (0.0001)	0.0001 (0.0001)	3.516*** (0.001)
DOLS		-0.741** (0.274)	-0.619** (0.261)	0.003 (0.015)	0.005 (0.027)	0.009 (0.008)	0.002 (0.005)	3.515*** (0.077)
Δ GINI	ECT	Δ FDI	Δ FDI ²	Δ INF	Δ UNMP	SIN	COS	C
FMOLS	-0.227*** (0.006)	-0.179*** (0.006)	-0.181*** (0.006)	0.008*** (0.0003)	0.018*** (0.0007)	-0.001*** (0.0001)	0.002*** (0.0001)	-0.002*** (0.0001)
CCR	-0.238*** (0.009)	-0.167*** (0.013)	-0.170*** (0.011)	0.010*** (0.0005)	0.014*** (0.001)	-0.0001** (0.0001)	0.002*** (0.0001)	-0.002*** (0.0001)
DOLS	-0.227 (0.189)	-0.186 (0.173)	-0.188 (0.166)	0.006 (0.009)	0.021 (0.020)	-0.0002 (0.002)	0.002 (0.002)	-0.002* (0.001)

Note: ***, ** and * are 1%, 5% and 10% significance levels, respectively.

As per the findings outlined in Table 4, the variables displayed consistent trends across the estimators, albeit with differing degrees of strength. The variables INF and UNMP exhibited a positive influence on GINI over the extended period. Conversely, rises in FDI led to a decrease in income inequality. However, despite the negative nature of the FDI2 variable, it's apparent that the Financial Kuznets curve doesn't hold true for Türkiye, as the FDI variable also displays a negative relationship.

However, upon analyzing the Table, it is evident that the ECT coefficient, which validates the presence of a cointegration connection in the short-term outcomes, displays a negative value within the range of -1 to 0, and this value holds statistical significance (as observed in FMOLS and CCR). The findings from the short-term analysis mirror those of the long-term analysis.

When examined in long-terms of coefficients, a rise of %10 in the variables INF and UNMP, as indicated by FMOLS (CCR/ DOLS), corresponds to an approximate increase in income inequality by %0.006 and %0.007 (%0.009 and %0.008/ %0.003 and %0.005), respectively. Notably, both INF and UNMP variables demonstrated statistical significance in the FMOLS and CCR estimations, whereas they yielded insignificant outcomes according to the DOLS analysis. Conversely, a 1% elevation in FDI was found to result in an approximate reduction of 0.72% (0.69%/ 0.74%) in income inequality. Noteworthy is the statistical significance of the FDI results across all estimation methods.

impact. A rise in inflation can have detrimental effects on the purchasing power of individuals. In the context of the Turkish economy, the largest portion of household incomes is allocated to fulfilling basic necessities. Escalating inflation can result in higher expenditures on these essentials, disproportionately affecting individuals with lower incomes. The inflation rates in Türkiye have been notably elevated in recent years, necessitating proactive measures to counteract heightened income inequality stemming from this inflationary pressure.

To mitigate the adverse effects of increasing inflation on income inequality in Türkiye, various strategies need to be implemented. Among these strategies, the utilization of tools such as monetary and fiscal policies holds paramount importance. Monetary policy aims to rein in inflation by raising interest rates, while fiscal policy strives to curb inflation through measures like increased taxation or reduced spending. Additionally, elevating minimum wages and implementing social assistance programs can mitigate the impact of inflation on low-income segments of society.

The equitable distribution of income in Türkiye is negatively impacted by elevated levels of unemployment. This stems from the fact that jobless individuals experience reduced or no earnings, consequently leading to heightened poverty rates. Moreover, an uptick in unemployment can hinder individuals' access to vital services like education and healthcare. Furthermore, it can engender feelings of exclusion and isolation among the unemployed population, potentially eroding social cohesion.

Conversely, bolstering financial development in Türkiye serves as a vital tool in curbing the expansion of income inequality. Enhancing financial development has the potential to decrease unemployment by encouraging increased investments from individuals and businesses alike. Moreover, improved financial development may create additional avenues for savings for both individuals and businesses.

5. Conclusions and Policy Implications

This research delved into the intricate connections between unemployment, inflation, financial development, and income inequality in the Turkish context. Additionally, the study ventured to assess the applicability of the financial Kuznets curve for Türkiye by incorporating the square of the financial development variable. Through the employment of Fourier Augmented Dickey-Fuller (ADF) and standard ADF tests for stationarity, Fourier Engle-Granger test for cointegration, and FMOLS, DOLS, and CCR methods for coefficient estimation, this investigation utilized annual data spanning the period from 1990 to 2021. The outcomes gleaned from this study unveil consistent patterns across diverse predictive techniques, thereby illuminating crucial insights warranting the attention of policymakers.

Initially, this study underscores that both inflation (INF) and unemployment (UNMP) exert an upward influence on income inequality (GINI), encompassing both immediate and protracted timeframes. This accentuates the significance of concerted endeavors to manage inflation and curtail unemployment, pivotal for attenuating the mounting income inequality in Türkiye. Given that ascending inflation disproportionately impacts individuals with limited financial means who allocate a substantial share of their earnings towards basic necessities, a multifaceted strategy becomes imperative. Policymakers should channel their efforts into targeted measures aimed at stabilizing inflation, encompassing the effective employment of monetary policies and vigilant monitoring of factors on the supply side contributing to inflationary pressures.

Furthermore, our findings underscore that financial development index (FDI) plays a pivotal role in mitigating income inequality. The inverse relationship between FDI and GINI underscores the potency of financial development in generating employment opportunities and kindling economic growth, ultimately culminating in a more equitably distributed income landscape. Propelling an environment conducive to investments through policy initiatives and incentivizing mechanisms can thus facilitate the reduction of unemployment and income inequality.

The imperative of embracing a comprehensive approach to counteract the adverse effects of surging inflation on income inequality is self-evident. This encompassing strategy entails the orchestration of both monetary and fiscal policies to stabilize price levels and foster sustainable economic expansion. By adroitly combining interest rate adjustments and precision-targeted fiscal interventions, governmental bodies can expertly manage inflation while simultaneously shielding the purchasing power of marginalized segments of society. Additionally, elevating minimum wage standards and instituting robust social welfare programs stand poised to provide a safeguarding net for individuals with modest incomes, effectively cushioning them against the repercussions of escalating inflation.

The issue of unemployment, perpetuating a prominent role in income inequality dynamics, necessitates the implementation of policies to galvanize job creation and augment employment prospects. Measures supporting skill enhancement, fostering entrepreneurship, and capitalizing on sectors marked by high labor-intensity collectively bear the potential to alleviate unemployment rates, thus fostering a more equitably distributed income framework. Simultaneously, prioritizing accessible avenues to education and healthcare services for the unemployed holds the promise of uplifting their socio-economic outlooks while fostering societal cohesion.

Notably, the study emphasizes the indispensable role of financial development in ameliorating income inequality. Policymakers are enjoined to prioritize the creation of an environment conducive to financial growth by championing innovative financial

instruments, nurturing entrepreneurial spirit, and enhancing credit accessibility. An effectively robust financial sector emerges as a catalyst for investment promotion, spurring economic dynamism, and engendering avenues for both individuals and enterprises to accumulate capital, thereby contributing to a more just income distribution.

Our findings suggest that inflation and unemployment have a positive impact on income inequality in Türkiye, while FDI has a negative impact. These results are consistent with some of the existing studies on the topic, but also differ from others in some aspects.

One of the studies supporting our findings is Ucal et al. (2016) examined the relationship between financial development and income inequality in Türkiye using the ARDL approach. They found that foreign direct investment reduces income inequality in both the short and long term. Şenol and Orhan (2021), in their study investigating the factors affecting income inequality for Türkiye and OECD countries, found that unemployment increases income inequality. Similarly, Hayrullahoglu and Tuzun (2020) found that inflation and unemployment had a positive effect on the Gini coefficient in their study investigating the factors affecting income inequality for Türkiye and OECD countries. On the other hand, Koçak and Uzay (2019) analyzed the impact of financial development on income inequality in Türkiye using the FMOLS approach. They found that foreign direct investment reduces income inequality in both the short and long term, while inflation increases it in both periods.

Another study that corroborates our findings is by Destek et al. (2020), who investigated the different dimensions of financial development on income inequality in Türkiye using the nonlinear ARDL approach. They found that overall financial development and banking sector development have an inverted U-shaped relationship with income inequality, while stock market development has a monotonically decreasing relationship with income inequality. They also found that real income and government expenditures reduce income inequality, while population growth worsens it. They argued that financial development can reduce income inequality by enhancing economic growth, improving human capital, and facilitating social mobility.

However, some studies have challenged our findings and reported different or opposite results. For instance, Koçak and Uzay (2019) analyzed the effect of financial development on income inequality in Türkiye using the FMOLS approach. They found that FDI increases income inequality in both the short and long run, while inflation decreases it in both periods. They also found that GDP growth reduces income inequality in both periods, while domestic gross capital formation increases it. They explained the positive effect of FDI on income inequality by the presence of skill-biased technological change, rent-seeking behavior, and crowding-out effects. On the

other hand, Minh Huynh (2021) investigated the impact of Foreign Direct Investments on income inequality for 36 Asian countries. He finds that foreign direct investment both increases income inequality. They explained this situation by the fact that these countries face low institutional quality problems. Therefore, for these countries, government effectiveness has achieved mitigation of the impact of FDI on income inequality through domestic mechanisms such as control of corruption, political stability and absence of violence/terrorism, and the rule of law.

In conclusion, our findings contribute to the literature on the relationship between financial development and income inequality in Türkiye by providing new evidence from different estimation methods and variables. However, our findings also reveal some discrepancies and inconsistencies with previous studies, which may be due to different data sources, time periods, model specifications, or measurement errors. Therefore, further research is needed to reconcile these differences and to understand the underlying mechanisms and channels through which financial development affects income inequality in Türkiye.

REFERENCES

- ACEVEDO, I., CASTELLANI, F., COTA, M. J., LOTTI, G., & SZÉKELY, M. (2023). Higher inequality in Latin America: a collateral effect of the pandemic. *International Review of Applied Economics*, 1-25.
- AKDAG, H. & BOZDAGLIOGLU, E. Y. (2023). Geçiş Ekonomilerinde Gelir Eşitsizliği ile Ekonomik Küreselleşme Arasındaki İlişki. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 314-331.
- AKYAZI, H., & EKINCI, A. (2009). Enflasyon Hedeflemesi, Büyüme ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. *Bankacılar Dergisi*, 68, 3-19.
- ANG, J. (2010). Finance and Inequality: The Case of India. *Southern Economic Journal*, 76(3), 738-761.
- ASONGU, S. A., & EITA, J. H. (2023). The Conditional Influence of Poverty, Inequality, and Severity of Poverty on Economic Growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of Applied Social Science*, 19367244231171821.
- ATILGAN YASA, A. & KEYIFLI, N. (2023). Avrasya Ülkelerinde Savunma Harcamaları Gelir Eşitsizliğinde Bir Belirleyici Mi? . *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 329-342.

BALCILAR, M., CHANG, S., GUPTA, R., & MILLER, S. M. (2018). The Relationship Between The Inflation Rate and Inequality Across U. S. States: A Semiparametric Approach. *Quality and Quantity*, 52(5), 2413-2425.

BAYER, C., & HANCK, C. (2012). Combining Non-Cointegration Tests. *Journal of Time Series Analysis*, 34(1), 83-95.

BECK, N., & KATZ, J. N. (1995). What to do (And not to do) with Time-Series Cross-Section Data. *American Political Science Review*, 89, 634-47.

BILIK, M. & AYDIN, U. (2023). OECD Ülkelerinde Gelir Eşitsizliği-Gösteriş Tüketimi İlişkisi: Uzun Dönemli Bir Analiz. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 30(1), 79-92.

BOURDIN, S., MOODIE, J., GASSEN, N. S., EVERS, D., ADOBATI, F., AMDAOUD, M., ... & REMETE, Z. (2023). COVID-19 as a systemic shock: curb or catalyst for proactive policies towards territorial cohesion? *Regional Studies*, 1-14.

CESTEPE, H., & TATAR, H. E. (2018). Yolsuzluk ve Gelir Eşitsizliği: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel veri Analizi. *Journal of Management and Economics Research*, 16(2), 111-123.

CHO, C., PARK, J., MAFWELE, B. J., LE, Q. A., PARK, H. J., & LEE, J. W. (2023). Emergence of Inequality in Income and Wealth Dynamics. *Entropy*, 25(8), 1129.

CIGDEM, Y.O. (2023). Finansal Gelişme ve Gelir Eşitsizliği Arasındaki İlişkinin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Araştırılması: Kanonik Korelasyon Analizi Uygulaması. *Ekoist Journal of Econometrics and Statistics*, (38), 35-52.

DESTEK, M. A. OKUMUS, I., & MANGA, M. (2017). Türkiye’de Finansal Gelişim ve Gelir Dağılımı İlişkisi: Finansal Kuznets Eğrisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18(2), 153-165.

DESTEK, M. A., SINHA, A., & SARKODIE, S. A. (2020). The relationship between financial development and income inequality in Turkey. *Journal of Economic Structures*, 9(1), 1-14.

DUMRUL, C., ILKAY, S. C., & DUMRUL, Y. (2021). Finansal Kuznets Eğrisi Hipotezi: Yapısal Kırılmalı Eş-Bütünleşme Testleri ile Türk Ekonomisine İlişkin Ampirik Bir Analiz. *Sosyoekonomi*, 29(50), 337-359.

DURGUN, B., & DURGUN, O. (2023). Gelir Eşitsizliği ve İnsani Gelişme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 45-73.

EFEUGLU, R. (2022). Yeni Sanayileşen Ülkelerde Finansal Kuznets Eğrisinin Geçerliliği. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 8(1), 19-34.

EMEK, O. F., & YERDELEN TATOGLU, F. (2020). Gelir Eşitsizliği ile Enflasyon İlişkisinin Gelişmişlik Düzeyine Göre Heterojen Panel Veri Modelleri ile Analizi. *Sosyal Güvenlik Dergisi (Journal of Social Security)*. 10(2). 301-312.

ENDERS, W., & LEE, J. (2012). The Flexible Fourier Form and Dickey–Fuller Type Unit Root Tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.

ENGLE, R. F., & GRANGER, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 251-276.

FAUZAN, M., AMALIA, F., & ALI, H. (2023). The Relationship between Income Inequality, Economic Growth, Inflation, and Unemployment in West Java Province. *West Science Business and Management*, 1(02), 61-70.

GREENWOOD, J., & JOVANOVIC, B. (1990). Financial Development, Growth, and The Distribution of Income (No. W3189). National Bureau of Economic Research.

HASSAN, K., & OLAPEJU, O. (2023). The Impact of Industrialization, Employment, and Income Generation on Economic Development: A Case Study of Selected European Countries (Master's thesis, UIS).

HAYRULLAHOGLU, B., & TUZUN, O. (2020). The effect of taxes on income distribution: An analysis for Turkey and other selected OECD countries. *Economics Business and Organization Research*, 413-426.

HEPSAG, A. (2017). Financial Kuznets Curve Hypothesis: The Case of G-7 Countries. *Sgd - Social Security Journal*, 7 (2), 135-156.

HUSSAIN, H. I., KAMARUDIN, F., ANWAR, N.A.M., ALI, M., TURNER, J. J., & SOMASUNDRAM, S. A. (2023). Does income inequality influence the role of a sharing economy in promoting sustainable economic growth? Fresh evidence from emerging markets. *Journal of Innovation & Knowledge*, 8(2), 100348.

İNCEKARA, A., & MUTLUGUN, B. (2016). Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikaları Sürecinde Gelir Bölüşümü ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Analizi. In International Conference on Eurasian Economies, 358, 367-37).

JALIL, A. (2012). Modeling Income Inequality and Openness in The Framework of Kuznets Curve: New Evidence From China. *Economic Modelling*, 29(2). 30–315.

KARASOY, A. (2021). Küreselleşme, Sanayileşme ve Şehirleşmenin Türkiye’nin Ekolojik Ayak İzine Etkisinin Genişletilmiş Ardl Yöntemiyle İncelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 208-231.

KEMENY, T., & STORPER, M. (2023). The changing shape of spatial income disparities in the United States. *Economic Geography*, 1-30.

KHATATBEH, I. N., & MOOSA, I. A. (2023). Financialisation and Income Inequality: An Investigation of The Financial Kuznets Curve Hypothesis Among Developed and Developing Countries. *Heliyon*, 9(4) 1-13.

KMENTA, J. (1986). *Elements of Econometrics*. New York: Macmillan.

KOÇAK, E., & UZAY, N. (2019). The effect of financial development on income inequality in Turkey: An estimate of the Greenwood-Jovanovic hypothesis. *Review of Economic Perspectives*, 19(4), 319-344.

KUSCUOGLU, S. Y., & CICEK, M. (2021). Finansal Gelişme ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Türkiye’de Finansal Kuznets Eğrisinin ARDL Sınır Testi ile Analizi. *International Journal of Scientific and Technological Research*, 7(1), 79-102.

LIAN, M., SHI, P., ZHANG, L., YAO, W., GIELIS, J., & NIKLAS, K. J. (2023). A generalized performance equation and its application in measuring the Gini index of leaf size inequality. *Trees*, 1-11.

MARK, N. C., & SUL, D. (2003). Cointegration Vector Estimation by Panel Dols and Long-Run Money Demand. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 65(5), 655-680.

METE, A. H. (2022). Gelir Eşitsizliği ve İşsizliğin Obezite Uzerine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkelerde Panel veri Analizi. *International Anatolia Academic Online Journal Health Sciences*, 8(2), 93-104.

OZDEMIR, O. (2019). Rethinking The Financial Kuznets Curve in The Framework of Income Inequality: Empirical Evidence on Advanced and Developing Economies. *Economics and Business Letters*, 8(4), 176-190.

OZDEMIR, O. (2021). Finansal Kuznets Eğrisi ve Ekonomik Küreselleşme İlişkisi Üzerine: OECD Ülkeleri İçin Gelir Eşitsizliği Temelli Bir Analiz. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(38), 5271-5303.

PARKS, R. (1967). Efficient Estimation of a System of Regression Equations When Disturbances Are Both Serially and Contemporaneously Correlated. *Journal of The American Statistical Association*, 62, 500–509.

PETERS, K., & JETTEN, J. (2023). How living in economically unequal societies shapes our minds and our social lives. *British Journal of Psychology*, 114(2), 515-531.

PHILLIPS, P. C., & HANSEN, B. E. (1990). Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I (1) Processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.

RAFIQUE, I., NASIM, A., & SHABBIR, R. (2023). Democracy and Inequality: A Comparative Analysis of Political.

RAZA, A., AKUH, R., SAFDAR, M., & ZHONG, M. (2023). Public transport equity with the concept of time-dependent accessibility using Geostatistics methods, Lorenz curves, and Gini coefficients. *Case Studies on Transport Policy*, 11, 100956.

RUANKHAM, W., & SETHAPRAMOTE, Y. (2023). Distributional Effects of Monetary Policy on Income Inequality: Evidence from Thailand. *Southeast Asian Journal of Economics*, 11(1), 1-42.

SAYAR, G., ERDAS, M. L., & DESTEK, G. (2020). The Effects of Financial Development, Democracy and Human Capital on Income Distribution in Developing Countries: Does Financial Kuznets Curve Exists?. *Journal of Applied Economics and Business Research* *Jaebr*, 10(2), 76-95.

SHAHBAZ, M., LOGANATHAN, N., TIWARI, A. K., & SHERAFATIAN-JAHROMI, R. (2014). Financial Development and Income Inequality: Is There Any Financial Kuznets Curve in Iran?. *Social Indicators Research*, 124(2), 357-382.

STOCK, J. H., & WATSON, M. W. (1993). A Simple Estimator of Cointegrating vectors in Higher Order Integrated Systems. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 783-820.

ŞENOL, N., & ORHAN, A. (2021). Economic Nature of Social Inequality, The Impacts of Education and Health Expenditures, and Unemployment on Income Inequality in Turkey and Selected OECD Countries. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 37-43.

TORUSDAG, M. & BARUT, A. (2020). Çevresel ve Finansal Kuznets Eğrisinin Geçerliliği: Türkiye Örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 125-135.

TOWNSEND, R. M., & UEDA, K. (2006). Financial Deepening, Inequality, and Growth: A Model-Based Quantitative Evaluation. *The Review of Economic Studies*, 73(1), 251-293.

TUNALI, H. & CETINKAYA, H. (2019). Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkisi: G7 Ülkeleri Panel veri Analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 224-237.

TURKIYE İSTATİSTİK KURUMU (TUIK) (2023). 2022 Gelir Dağılımı İstatistikleri. <https://Data.Tuik.Gov.Tr/Bulten/Index?P=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745> Retrieved from on 15 June 2023.

UCAL, M., HAUG, A. A., & BILGIN, M. H. (2016). Income inequality and FDI: evidence with Turkish data. *Applied Economics*, 48(11), 1030-1045.

WORLD BANK (2023). World Development Indicators Online Database, <https://Databank.Worldbank.Org/Source/World-Developmentindicators>, 06/05/2023.

YILANCI, V. (2019). A Residual-Based Cointegration Test with a Fourier Approximation.

YILMAZ, V., & DEMIRGIL, B. (2021). Finansal Gelişme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliğini İncelemeye Yönelik Uygulamalı Bir Çalışma: Türkiye Örneği. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 289-306.

YULDASHEV, M., KHALIKOV, U., NASRIDINOV, F., ISMAILOVA, N., KULDASHEVA, Z., & AHMAD, M. (2023). Impact of foreign direct investment on income inequality: Evidence from selected Asian economies. *PLoS ONE*, 18(2), e0281870.

ZANDI, G., REHAN, R., HYE, Q. M. A., MUBEEN, S., & ABBAS, S. (2022). Do corruption inflation and unemployment influence the income inequality of developing

Asian countries. *International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting*, 14(2), 118-128.

İBN HALDUN'DA ERDEMLİ YÖNETİM OLARAK DİNİ SİYASETİN İMKÂNSIZLIĞI

Prof. Dr. Zeynel Abidin Kılınç¹

ÖZET

Erdemli yönetim arayışı siyaset felsefesinin kadim konularındandır. Birçok siyaset felsefecisi erdemli yönetimin mümkün olup olmadığı, mümkünse şartlarının neler olduğu ve devamlılığının sağlanıp sağlanamayacağı sorularına cevap aramıştır. Bu çalışmada, erdemli yönetim konusuna İbn Haldun'un yaklaşımı incelenmiştir. Mukaddime'de riyaset (şeflik), tabiî mülk (doğal/keyfi/despotik iktidar), siyasi mülk (aklî siyaset), dini siyaset (hilafet) ve siyaset-i medeniyye (siyasal ütopya) olmak üzere beş farklı siyasal yönetim biçimini değerlendiren İbn Haldun, despotik iktidarı, yöneticinin keyfi eğilimlerine hizmet eden zalim bir yönetim olduğu için tümüyle kötü kabul eder. Siyaset-i medeniyyeyi gerçekçi olmadığı gerekçesiyle reddeder. Bedevi (kırsal) topluma özgü riyaseti (şeflik) ve bazı hadari (kentsel) toplumlarda ortaya çıkan yasaya bağlı aklî siyaseti, toplumun dünyevi menfaatine hizmet ettikleri için genel anlamda iyi yönetimler olarak görmekte birlikte gerçek anlamda erdemli saymaz. İbn Haldun'a göre, vahyin rehberliğinde insanın hem dünyevi hem de uhrevi mutluluğunu sağlamak üzere toplumu yönettiği için "hâlis adaleti" gerçekleştirebilen gerçek anlamda tek erdemli yönetim dini siyasettir. Öte yandan, İbn Haldun dini siyasetin sadece Asrı Saadet'te Hz. Peygamber'in rehberliğinde istisna olarak gerçekleştiğini ve hadari toplumda tekrarlanamayacağını söyler. O'na göre, erdemli yönetimin gerçekleşmesi sadece o dönemde bir araya gelen belirli şartların ürünüdür ve bu şartlar hadari (kentsel) toplumda ve tabiî mülkte (despotik yönetimde) tekrarlanamayacağı için artık erdemli yönetim imkânsızdır. İbn Haldun'un, erdemli yönetimin tekrarlanmasının imkânsız olduğu görüşü insan doğası anlayışı, bedevi (kırsal) ve hadari (kentsel) toplumların mahiyetine ve tabiî mülkte (despotik yönetimde) siyasal iktidarın doğasına dair düşünceleri dikkate alındığında açıklığa kavuşur.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, erdemli yönetim, dini siyaset, bedevi (kırsal) toplum, hadari (kentsel) toplum.

IMPOSSIBILITY OF RELIGIOUS POLITICS AS A VIRTUOUS REGIME IN IBN KHALDUN

ABSTRACT

The search for a virtuous regime is an ancient subject of political philosophy, with questions on the possibility, conditions, and sustainability of the virtuous regime. This study examines Ibn Khaldun's approach to the virtuous regime. Evaluating five

¹ Sakarya Üniversitesi, SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, zkilinc@sakarya.edu.tr,
Orcid: 0000-0003-3320-1290

different political government forms in Muqaddimah, namely chieftainship, natural authority (despotic/authoritarian), political authority (rational politic), religious politics (caliphate), and political utopia, Ibn Khaldun considers natural authority fully vicious because it is despotic and serves the ruler's arbitrary dispositions. Then, he rejects political utopia as being unrealistic. Although he sees the chieftainship of Bedouin (rural) society and the rational politics of some sedentary societies as good governments because they serve worldly interests, Ibn Khaldun does not consider them virtuous in the real sense. So, religious politics is the only virtuous government with "true justice" since it ensures the happiness of humanity in this and the other world under the guidance of revelation. On the other hand, Ibn Khaldun states that the religious politics took place only as an exception in the early Islamic society under the guidance of the Prophet and cannot be repeated in the sedentary society and natural (despotic) authority. Thus, the realization of the virtuous regime was only the product of certain conditions, and since these conditions cannot be repeated in the sedentary society an despotic authority, virtuous governance is no longer possible. Ibn Khaldun's view on the impossibility of a virtuous regime becomes clear when we analyze his understanding of human nature and his thoughts on the nature of Bedouin (rural) and sedentary societies, and natural (despotic) authority.

Key Words: *Ibn Khaldun, virtuous system, religious politics, bedouin (rural) society, sedentary society.*

1. Giriş

İbn Haldun *Mukaddime*'de riyaset (şeflik), tabiî mülk (doğal/keyfi iktidar), siyasi mülk (aklî siyaset), dini siyaset (hilafet) ve siyaset-i medeniyye (siyasal ütopya) olmak üzere beş farklı siyasal yönetim şeklini değerlendirir.²

İbn Haldun'a göre, riyaset (şeflik) bedevi/kırsal topluma, tabiî mülk (despotik/doğal iktidar) ve aklî siyaset ise hadari/kentsel topluma özgüdür. Tarihsel süreçte bedevi/kırsal toplumdaki hadari/kentsel topluma geçilmesiyle riyaset/şeflik kaçınılmaz biçimde yerini tabiî mülk/despotik iktidara bırakır. Bazı hadari/kentsel toplumlarda tabiî mülkten/despotik iktidardan yasaya bağlı aklî siyasete geçilebildiği görülse de bu toplumlarda en yaygın yönetim biçimi tabiî mülktür/despotik iktidardır. Toplumsal gelişim sürecinde riyasetten tabiî mülk/despotik iktidara geçiş zorunlu olmasına karşın tabiî mülkten/despotik iktidardan aklî siyasete geçiş zorunlu değildir.

İbn Haldun'a göre, riyaset/şeflik ve aklî siyaset toplumun dünyevi menfaatlerine hizmet ettikleri için iyi yönetimlerdir. Tabiî mülk/despotik iktidar yöneticinin kişisel

² İbn Haldun'un kullandığı teknik kavramların güncel karşılıkları için bkz. Ergül, 2021. Ergül, *Mukaddime*'nin Türkçe, İngilizce, Fransızca ve İspanyolca çevirilerinde İbn Haldun'un kullandığı yirmi civarında teknik kavramı karşılaştırmış ve siyaset felsefesi ve siyaset biliminde güncel karşılıklarını ortaya koymuştur. Bu makalede bu kavramların orijinalleri ve güncel karşılıkları "Giriş" bölümünde birlikte kullanılmakla birlikte makalenin geri kalan bölümlerinde güncel karşılıkları kullanılmıştır. Ayrıca, S. Uludağ'ın *Mukaddime* çevirisinden yapılan alıntılarda kavramların güncel karşılıkları parantez içinde verilmiştir. Ergül'ün çalışmalarına bakılmasını tavsiye eden hakemlere teşekkür ederim.

menfaatine odaklanan ve toplumu yöneticinin kişisel iktidarı için araca dönüştüren keyfi bir yönetim olduğu için kötüdür. Siyaset-i medeniyyeyi (siyasal ütopya) gerçekçi olmadığı gerekçesiyle reddeder. Dini siyaset (hilafet) ise, vahyin rehberliğinde insanın hem dünyevi hem de uhrevi mutluluğunu temin etmek üzere toplumu yönettiği için, İbn Haldun'a göre "hâlis adaleti" gerçekleştirebilecek gerçek anlamda tek erdemli rejimdir. Diğer taraftan, dini siyaset belirli şartların sonucu olarak istisna kabilinden Asr-ı Saadet döneminde gerçekleşmiştir ve tabî mülkün/despotik iktidarın hakim olduğu hadari/kentsel toplumda tekrarı imkânsızdır.

Bu çalışmada, İbn Haldun'un yönetim biçimlerini değerlendirmesi aktarıldıktan sonra, bir yönetim biçimi olarak dini siyasetin, İslam'ın erken döneminde istisna kabilinden gerçekleştiği fakat kentsel toplumda imkânsız olduğu görüşü incelenmiştir. İbn Haldun'un insan doğasına, toplum ve devletin ortaya çıkışına ve kırsal ve kentsel toplumların ve despotik iktidarın mahiyetine dair görüşleri açıklandıktan sonra kırsal topluluğun yöneldiği kentsel toplumda insan doğasının geçirdiği dönüşüm ve şeflik otoritesinden despotik iktidara geçiş çerçevesinde konu analiz edilmiştir.

2. İbn Haldun'un İnsan Doğası Anlayışı

İbn Haldun insan doğasını ayrı bir başlık altında incelememekle birlikte *Mukaddime*'de birçok yerde hem insan doğasına dair görüşünü açıklar hem de insan doğasının tarihsel değişim sürecinde maruz kaldığı dönüşümü inceler. *Mukaddime*, bu insan doğası anlayışı üzerine temellendirilir. İbn Haldun, insan doğasını, yaratılışı itibarıyla iyi fakat hem hayra hem de şerre eğilimli görür (2018: 326, 366). Bu görüşün kaynağı İslam'dır: "Bilinmelidir ki, her türlü kusurdan münezzeh olan Allah, insanların tabiatlarına hem hayrı hem de şerri yerleştirmiştir" (2018: 333). İnsanın hayra veya şerre yönelmesi tümüyle dış şartlara bağlıdır. Yaşadığı ortam hayra teşvik eden bir ortamsa, insan doğası hayra yönelir; şerre teşvik eden bir ortamsa şerre yönelir (2018: 327). İnsan hem erdemli olma hem de hayvanlaşma kapasitesine sahiptir: "İki huydan [iyilik ya da kötülük] biri hangi ölçüde daha evvel nefse gelir ve yerleşirse, nefis diğerinden o nisbette uzaklaşmış, onu kazanması o derece güçleşmiş olur" ve "insan nefsi bir şeye ülfet edince, ülfet ve ünsiyet ettiği şey, onun cibilliyetinden ve tabiatından bir parça haline gelir, çünkü insan nefsi birçok renge girer" (2018: 326, 273).

İnsan, doğası gereği hayatını devam ettirebilmek için çok şeye ihtiyaç duyar fakat bunları tek başına karşılamaktan acizdir. Acizlik insanları işbirliği yapmaya zorlar (2018: 214). Öte yandan doğası gereği sosyal bir varlık olan insan, toplum halinde yaşamaya yatkındır (2018: 355). Acizlik ve sosyal doğaya sahiplik toplum halinde yaşamayı kolaylaştırır, fakat insan, doğası gereği başkalarına zulmetme, üzerlerinde otorite kurma ve ellerindeki alma eğilimlerine de sahiptir (2018: 333, 555). "Saldırgan insan doğası" toplumsal hayatı tehdit eder (Dhaouadi 2008: 577). Bu sorun, insan doğasının saldırgan yönlerini kontrol ederek toplumsal düzeni sağlayacak devletle aşılar.

3. Toplumun Kökeni ve Geçirdiği Dönüşüm

İbn Haldun toplum ve devletin kökeni konularını antropolojik ve tarihsel yaklaşımla inceler (Dale 2018: 25; Chaabani 2012: 83; Pişev 2019). O'na göre ilk insan toplumu kırsal toplumdur. Bu nedenle kırsal sosyal yaşam aşaması, toplumu orijinal/doğal halinde gözlemleyebileceğimiz bir tür başlangıç konumu işlevine sahiptir. Kırsal toplum geçim imkânlarının ve üretim kapasitesinin artmasıyla kentsel topluma dönüşür (Arslan 2014: 90). Kentsel toplum, beşeri toplumun nihai aşaması olmakla birlikte devamlılığı yoktur ve zamanla ahlaken yozlaşarak toplum olma vasfını yitirerek çözülür veya kırsal bir topluluğun istilasına uğrayarak ortadan kalkar. *Mukaddime*'de kırsal toplumların kentsel topluma dönüşmesi ve kentsel toplumların çöküşü genel bir model olarak sunulur (Dale 2018: 25; Fromherz 2018: 211). İbn Haldun'a göre kırsal toplumdaki kentsel topluma geçiş maddi ve kültürel açıdan ilerleme olmakla birlikte insani ve ahlaki açıdan yozlaşmadır. Kırsal toplumdaki kentsel topluma geçiş ve kentsel toplumun ahlaki yozlaşma sonucu çökmesi tarihsel zorunluluktur (2018: 323, 326-327, 395).³

İbn Haldun kırsal toplum aşamasına geçememiş, insandan ziyade “konuşmayan yabanî hayvanlara yakın” olan “vahşi” topluluklardan bahseder. İklim ve coğrafya açısından mutedil olmayan bölgelerde bulunan “ehlileşmemiş” vahşi topluluklar mağaralarda ve ormanlarda yaşar ve bazıları halen yamyamlık düzeyindedir. Orijinal ilk insan toplumu olan kırsal toplumlar mutedil iklimlerde görülür. Mutedil iklimler mutedil olmayanların aksine, daha fazla geçim imkânları sunarak toplumsal değişimi ve insanın ahlaki ve akli kapasitesinin tekâmülünü mümkün kılar (2018: 261).

Beşeri toplumun ilk biçimi olan kırsal toplumun yaşadığı tabii ortam henüz insan emeğiyle dönüştürülmemiştir. İnsanlar zaruri ihtiyaçlarını asgari düzeyde araç-gereç kullanarak doğrudan tabiatın zorluklarına karşı gerekse kendilerine zarar verebilecek hayvanlara ve kabilelere karşı mücadele edebilmek için sıkı işbirliği ve dayanışma ruhu, bir diğer deyişle “asabiye” (dayanışma ruhu), geliştirirler. Diğer taraftan başlangıç konumunda insanların doğaları yaratıldığı üzere orijinal haldedir. İçinde yaşadıkları tabiat gibi kendi doğaları da saf ve bozulmamıştır (İbn Haldun 2018: 366). İbn Haldun'a göre, bir taraftan insan doğasının yaratılıştan hayra daha yatkın olması diğer taraftan kırsal toplumun tabii ortamı, ihtiyaçlarını karşılamak için katlandıkları çetin şartlar, zaruri ihtiyaçlarını ancak karşılayabilmeleri, hayatlarını devam ettirebilmek için iş birliği yapmaları ve aynı soydan gelmenin ürettiği dayanışma ruhu bedevi toplumda bazı niteliklerin gelişmesine sağlar. Kırsal toplumda fiziki dayanıklılık, güçlü ve sağlıklı olma, cesaret, mertlik, dürüstlük, akrabaya sahip

³İbn Haldun'dan yaklaşık dört asır sonra ortaya çıkan Aydınlanmacı sosyoloji disiplini ilkelden moderne geçiş sürecini sadece maddi, teknolojik ve kültürel açıdan değil ahlaki açıdan da ilerleme olarak değerlendirir. İbn Haldun'un yaklaşımı, çağdaş toplumlar dikkate alındığı takdirde, daha isabetlidir (Fromherz 2018: 209, 211, 227).

çıkma, misafirperverlik ve kanaatkârlık gibi erdemler gelişir. Öte yandan aynı şartlar yağmacılık, sertlik ve şiddete yatkınlık gibi olumsuz vasıflar da üretir (2018: 327, 366-367, 413).

İbn Haldun'a göre kırsal toplum insiyaki biçimde daha korunaklı ve müreffeh bir hayata yönelir (2018: 327, 350). Bu eğilim doğal olup toplumsal değişimin de kaynağıdır (Dale 2018: 45). Başlangıcında göçebe olan kırsal toplum, geçim şartlarının kolaylaşmasına paralel yarı-göçebe ve daha sonra yerleşik topluma dönüşür. Bu süreçte, doğurgan bir döngü halinde, üretim kapasitesinin artışı nüfusun çoğalmasına, artan nüfus emeğin çoğalmasına, artan emek çeşitli zanaatların gelişmesine ve ticari faaliyetlerin yaygınlaşmasına yol açar. Toplum, hayat şartlarının kolaylaşmasıyla ihtiyaçların çeşitlendiği ve çoğaldığı kentsel refah toplumuna dönüşür. İbn Haldun'da bu değişim süreci, maddi imkânların veya üretim kapasitesinin artışına paralel mimari, sınai, sanatsal, felsefi ve edebi alanlarda da ilerlemeye yol açar (2018: 398; Arslan 2014: 128-129; Sağsöz 2018: 101).

İbn Haldun'a göre, refahın yaygınlaşması, insan doğasının diğer bir boyutu olan hayvani yönünü teşvik eden bir bağlam üretir (Fromherz 2018: 254). Kentsel toplum, insanın hem fiziki tabiattan hem de kendi doğasının sadelik ve hayra yatkın oluşundan en uzak halidir (Arslan 2014: 134). Kentsel toplumun maddi, kültürel ve psikolojik ortamı kırsal toplumun erdemlerinin yerine, İbn Haldun'un reziletler olarak gördüğü lüks ve şatafat, yıkıcı rekabet ve kıskançlık, akrabalık duygusunun ve toplumsal bağların çözülmesi, kibir ve bencillik, korkaklık ve aşırı tüketim ve rahatlık nedeniyle bedensel hastalıklara yatkınlık gibi özelliklerin yaygınlaşmasına neden olur (İbn Haldun 2018: 332, 376).

İbn Haldun'da beşeri toplumun orijinal hali olan kırsal toplumdan nihai aşaması kentsel topluma geçiş kaçınılmaz bir süreçtir. Kırsal ve kentsel toplumlar, İbn Haldun'un analizinde en temel iki toplum türüdür. Her bir toplum türü kendi içerisinde bütünlüğü olan ve kendine özgü insan tipi üreten yapılardır (Arslan 2014: 77, 85, 87; Dale 2018: 184). Kırsal toplum, hayra yatkın yaratılan insan doğasının yozlaşmaya en az maruz kalacağı en uygun ortamdır. Kentsel toplum, kırsal toplumun tam zıddı eğilimlere sahiptir ve yaratılışında hayra daha yatkın olmakla birlikte hayvani potansiyele de sahip olan insanın hayvani yönlerini açığa çıkararak ahlaki yozlaşmaya sürükleneceği ortamdır. Kentsel toplumda maddi ve kültürel ilerleme insani ve ahlaki yozlaşmayla paralel gider (Arslan 2014: 87; Lacoste 2012: 113, 137).

4. Devletin Kökeni, Geçirdiği Dönüşüm ve Türleri

İbn Haldun toplumda ihtilafları önleyip düzen ve istikrarı sağlayacak bir otoritenin gerekliliğini öncelikle teorik bir akıl yürütmeye ortaya koysa da aslında devletin fiilen gelişimini tümüyle toplumun tarihsel değişim sürecine yerleştirir. Teorik açıklamanın amacı, istikrarlı toplumsal hayatın bir otoritenin mevcudiyetine bağlı olduğunu göstermektir. Bu açıklamaya göre, çok sayıda ihtiyaçlara sahip olan insan, ihtiyaçlarını tek başına karşılamaktan acizdir ve hayatını ancak diğer insanlarla işbirliği içerisinde

hareket ederek devam ettirebilir. Ayrıca, insan sosyal bir varlık olarak yaratılmış olup hemcinsleriyle birlikte yaşamaya yatkındır. Diğer taraftan, insan doğasında birlikte yaşama eğilimi olduğu gibi, başkasına zulmetme ve elindekini alma eğilimi de vardır. İhtiyaçları gidermek için iş birliği eğilimi ve sosyal doğaya sahip olmak toplum haline gelmeyi kolaylaştırırken, zulmetme ve başkalarının ellerindeki şeylere sahip olma arzusu toplumsal hayatı tehlikeye atar. Bu nedenle, toplumda bir otoritenin olması gerekir (İbn Haldun 2018: 215-216).

İbn Haldun'un teorik açıklaması on altıncı yüzyıldan itibaren popüler olan toplumsal sözleşmecilerin yaklaşımını hatırlatsa da, bir otoritenin doğuşunu farazi doğa durumuna değil toplumun tarihsel gelişim sürecine yerleştirir ve başlangıç noktası kırsal toplumdur. Kırsal toplum kan bağıyla ortaya çıkan ilkel topluluktur ve sözleşmecilerin, farazi doğa durumunda bulunan yetişkin, rasyonel, bağımsız, bencil ve aralarında kan bağıının bulunmadığı bireylerden oluşan hayali topluluğundan farklıdır. İbn Haldun'da kabilenin mensupları toplum içerisinde kaynaşmış durumdadır ve ben duygusundan ziyade güçlü bir biz duygusuna sahiptir (Arslan 2014: 81-82; Fromherz 2018: 207). Bireyselleşme, kabilenin kırsal toplumdan kentsel topluma dönüştüğü süreçte filizlenir ve kentsel toplumda tümüyle gelişir.

Uzun vadede devlete dönüşecek otoritenin ilk nüvesi ya da devlet öncesi hali kırsal toplumda bulunur (İbn Haldun 2018: 338; Machetto, 2022: 18). İbn Haldun kırsal toplumda “kendi kendine (spontane) oluşan” otoriteyi şeflik olarak adlandırır (Ergül, 2021: 60). Şeflik, “beylikten ... ibarettir ve reis [şef] rehberdir. Verdiği kararları, kendisine tabi olanlara zorla tatbik edemez, onlara baskı yapamaz” (2018: 349). Şef, “primus inter pares/eşitler arasında birinci” olup toplum üzerinde güç kullanma yetkisi olmadığı gibi hiyerarşik ilişki de yoktur. Şef “emretmekten ziyade, istişare sonucunda karar alan ve anlaşmazlıklar meydana geldiğinde hakemlik yapan kişi konumunda” olup “kabile toplantısını” yönetir ve “diğer kabilelerle ilişkilerde soyunu temsil” eder (Apak 2001: 179). “Demokratik” karaktere sahip şeflik, liyakat temelinde elde edilir ve kararlar istişareyle alınır (Uludağ 2013: 83). İbn Haldun'un kırsal topluma özgü gördüğü ve günümüz bilimsel verileriyle uyumlu olan şeflik, antropoloji disiplinde “kabile demokrasisi” veya “ilkel demokrasi” olarak adlandırılır (Gillin 1919: 705; Hassan 2019: 272).

Kırsal toplumun kentsel topluma dönüşmesi sürecinde şeflik, iktidarına ortak kabul etmeyen hiyerarşik despotik iktidara doğru ilerler (Machetto, 2022: 22; Canatan 2019: 67). İbn Haldun'a göre insan doğasındaki hükmetme arzusu, uygun şartları bulduğunda eşitlikçi şefliği hiyerarşik despotik iktidara dönüştürür: “Asabiyet [sosyal güç] sahibi, herhangi bir rütbeye ve kademeye ulaşınca, onun üstündekini talep eder. İmdi o, bey (şef) ve rehber olma rütbesine ulaşır ve sonra da tagallüb [egemenlik] ve kahır [zor] ile hükmetme imkânını bulursa, artık bunu bir daha terk etmez. Çünkü bu, nefis için matlup ve makbul olan bir şeydir” (2018: 350).

Şefliğin despotik iktidara dönüşme sürecini İbn Haldun devletin beş aşamalı tavırlar nazariyesinde açıklar. Devletin doğuşundan çöküşüne kadar olan süreci anlattığı tavırlar nazariyesinde ilk tavır, “zafer, galibiyet ve istila dönemi” olup topluluk halen kırsal topluluk “hali üzere bulunmaya devam etmekte” olduğu için şeflik tarzı yönetim baskındır (2018: 395, 400). “İstibdat ve infırad dönemi” olan ikinci tavırda şeflik despotik iktidara dönüşmeye başlar. Bu dönemde yönetici “kendi sehiminin [pay] misline sahip” olan, “kendisiyle aynı nesebi paylaşan” ve şeflik usulünden alışageldikleri şekilde yeni kurulan devleti de birlikte yönetmek isteyen” kavmini bir tarafa bırakarak idareyi” kişisel iktidarına dönüştürür. Yönetici, aralarında ancak “eşitler arasında birinci” olabildiği kabile mensuplarının yerine, kendisine yardımcı olmakla birlikte siyasal iktidarda/egemenlikte pay iddiasında bulunamayacak olan “azatlılar ve devşirmeler edinmeye ve bunları artırmaya başlar.” Yönetici iktidarı tekeline alabilmek için kavmine şiddet uygular, “burunlarını sürttür[ür] ... hâkimiyete giden yollardan onları uzaklaştırır, hâkimiyet ellerine geçmesin diye onları izleri üzerine geri çevirir” ve “tesis ettiği mecde [şeref] ve şana, hanesi ve ailesi mensuplarının tek başına sahip olmalarını temin eder” (2018: 400).

İbn Haldun’a göre despotik iktidar, “halkı garaz ve şehvetin (belli bir maksadın ve arzusunun) icabına göre sevk ve idare etmektir” (2018: 421). Despotik iktidarda amaç yönetici merkezlidir ve toplum yöneticinin amacı için bir araçtan ibarettir (Çiftçi ve Yılmaz, 2013: 89). Mahiyeti itibariyle despotik iktidarın “tabiatı, bir kimsenin mecde [şerefe] münferiden sahip olmasını, şana müstakillen ve tek başına malik olmasını iktiza” eder (2018: 420). Despotik iktidar, iktidarın tekelleşmesi olup yönetici toplumu “kendine tabi kılma ve onlara hükmetme hususunda müzaheme ve müşareket (eşitlik ve ortaklık) kabul etmekten imtina eder. Bu suretle insanların tabiatında mevcut olan ‘ilahlaşma’ [...] huyu ortaya çıkar [...] gücü yettiği kadar hakimiyet hususunda tek başına kalır” (2018: 388).

Despotik iktidarın yönetim tarzı, “ekseriya haktan ayrılmak, eli altındaki halkı, kendi maksadı ve arzusu istikametinde, çoğu zaman takatları dâhilinde olmayan hususlara sevk etmek”tir (İbn Haldun 2018: 420). Ayrıca, despotik iktidarda yönetim, tahmin edilebilme niteliğine sahip yasa, örf veya dini ilkelere değil yöneticinin isteklerine bağlı olduğu için, “hükümdarlardan, halef ve selef olanların, maksatlarının muhtelif oluşlarına göre değişir” (İbn Haldun 2018: 420).

İbn Haldun’a göre yöneticinin keyfi arzularına ve hayvani eğilimlerine dayanan despotik iktidar, toplumsal hayatı tahrip ettiği gibi uzun vadede yöneticinin iktidarını kaybetmesine yol açabilir. Yöneticinin keyfi ve sert idaresi nedeniyle “korcu ve zillet bütün tebaayı şümulüne alacağından ona karşı çareyi yalana, dolana, hileye ve hud’aya sığınmakta ararlar” (2018: 419). Despotik iktidar halkın karakterini yozlaştırdığı gibi ülkeyi de harap eder: “Hayvaniyetin ve gadabın eserleri olan tagallüb [egemenlik] ve kahra [şiddet/zor kullanma]” dayalı yönetimin sonucu, halkı “dünyevi halleri itibariyle [...] zor durumda bırakmak olmuştur.” Bu yönetimde uzun vadede “hükümdara itaat

etmek güçleşir, kargaşaya ve idamlara yol açan itaatsizlik hali ortaya çıkar” ve “tebaa hükümdarlarının katli hususunda ittifak eder” (2018: 419-420). Despotik iktidar kısa vadede yöneticinin nefsanî eğilimlerine hizmet etse de uzun vadede kuyusunu kazar (Hassan 2019: 267).

Despotik iktidar, İbn Haldun’a göre insanlık tarihinde en yaygın yönetim biçimidir fakat bazı toplumlarda aklî siyasete dönüşür. Dönüşümün kaynağı keyfî yönetimin sürüklediği adaletsizlik ve ekonomik bozulma nedeniyle halkın itaat etmektен vazgeçmesidir. Bu aşamada yasalara bağlı ve halka hizmet edecek yönetim arayışı ortaya çıkar: “İşte bunun için, o gibi hususlarda herkes tarafından kabul edilen ve hükümlerine boyun eğilen siyasi, kazai ve teşri kılınmış kanunlara müracaat etmek zaruri olmuştur. Nitekim İranlıların ve daha başka milletlerin bu nevi kanunları olmuştur.” İbn Haldun, yasalarla yönetimin “akıllı kişiler, devlet büyükleri ve devlet işlerinde basiret sahibi zevat tarafından” devletin ve toplumun çöküşünü engellemek için geliştirileceğini söyler (2018: 420). Aklî siyasetin amacı, “dünyevi maslahatların celbi ve zararların defî hususunda aklî düşüncenin gereğine göre tüm halkı sevk ve idare etmektir” (2018: 421).

Aklî siyaset, iktidarın bir hanedana ait olması yönüyle despotik iktidara şeklen benzese de iki temel noktada ondan ayrılır. Birincisi, despotik iktidar yöneticinin keyfî arzularına dayanırken aklî siyaset yasalara/örfeye dayanır. İkincisi, despotik iktidar yöneticinin kişisel amaçlarını gözetir ve toplumu amaçları için araca dönüştürürken, aklî siyasette öncelik halkın yararınıdır (Korkut, 2006: 129). Aklî siyasette yönetici, adaletle yönetmesine imkân sağlayan yasaya/töreyle uyarak halkın gönüllü itaatini ve desteğini kazanıp iktidarını devam ettirdiği için uzun vadede kendi yararını da gözetmiş olur.

İbn Haldun, bir yönetim biçimi olarak despotik iktidarın hem aklî siyaset hem de dini siyasetle kıyaslanamayacağını ve kötü bir sistem olduğunu söyler: “İmdi kahrın [zor/şiddet kullanmanın], tagallübün [egemenliğin] ve kendi merasında başıboş bırakılan asabiyet kuvvetinin [sosyal güç dayanışmasının] icabı olan mülk [iktidar] türü haksızlıktır, düşmanlıktır ve Şari’ nazarında kötü bir şeydir. Nitekim siyasi hikmetin gereği de budur” (2018: 421). Aklî siyaset, yasaya/örfeye dayalı yönetim olup halkın menfaatini gözetmesi nedeniyle, dini siyaset ise dinin rehberliğinde halkın hem dünyevi hem de uhrevî faydasını gözettiği için despotik iktidardan üstündür (Çiftçi ve Yılmaz, 2013: 89).

İbn Haldun’un analizinde şeflik, despotik iktidar ve aklî siyaset toplumsal değişim sürecinde birbirini takip eden yönetim biçimleridir. Şeflik, kırsal toplumdan kentsel topluma geçerken kaçınılmaz biçimde yerini despotik iktidara bırakır fakat despotik iktidardan aklî siyasete geçiş zorunlu değildir. Türk ve İran toplumları gibi bazı toplumlar aklî siyasete geçebilme becerisini gösterebilse de yaygın yönetim despotik

iktidardır.⁴ İbn Haldun'da şeflik, despotik iktidar ve aklî siyaset tarihte olağan yönetim türleridir.

İbn Haldun iki tür yönetimi daha analiz eder: Siyaset-i medeniyye (siyasal ütopya) ve dini siyaset (hilafet). Siyasal ütopya, filozofların ideal devlet modelleridir. İbn Haldun, siyasal ütopyanın ideal toplum tasavvuruna dayandığını ve gerçekte karşılığı olmayan sadece teorik bir iddia olduğunu söyler ve pek üzerinde durmaz:

“Siyaset-i medine [...] diye iştirilegelen şey bu neviden değildir. Filozofla göre, siyaset-i medinenin mânası bahis konusu ictimâî [sosyal] hayatı yaşayan fertlerden her birinin, zatı ve huyu, (şahsı ve davranışı) itibariyle nasıl olması gerekiyorsa, öyle olması, hatta esas itibariyle hâkime dahi ihtiyaç duymamalarıdır. Bu hususta düşündükleri şeylerin husule geldiği ictimaa medine-i fâzıla [...] ismini verirler. Onların siyasetten maksatları, cemiyeti teşkil eden fertlerin umumi maslahatlara göre sevk ve idare edilmesinde esas alınan siyaset değildir. Şüphesiz bu, ondan farklıdır. Onlara göre sözkonusu medine-i fazıla (ideal şehir) nâdirattan veya vukuu uzak ihtimal olan hususlardandır. Böyle bir şehir üzerine, sadece takdir ve faraziye cihetiyle konuşurlar” (2018: 571).

İbn Haldun, “yönetim şekillerinden oluşan bir piramidin en üst noktasına” yerleştirdiği, “ideal” ve “tek doğru hükümet tarzı” olarak kabul ettiği dini siyaseti şöyle tanımlar (Fromherz 2018: 27): “Hilafet [...] uhrevî maslahatlar ile bunlara bağlı olan dünyevî maslahatlar hususunda, nazar-ı şer'inin gereğine göre tüm insanları sevk ve idare etmektir [...] İmdi hakikatte hilafet, dinin korunması ve dünyanın dini siyasetle idare edilmesi için şeriat sahibine (Hz. Muhammed) niyabet ve vekâlettir” (İbn Haldun 2018: 421).

İbn Haldun'a göre “hâlis adalet sadece [...] hilafette mevcut” olduğu için dini siyaset, diğerlerinden üstün ve gerçek anlamda tek erdemli yönetimdir (2018: 665). Şeflik ve aklî siyaset halkın sadece dünyevi yararını gözetirken dini siyaset hem dünyevi hem de uhrevi yararlarını gözetir. Aslında dini siyasete kıyasla aklî siyaset bile kötüdür çünkü vahyin rehberliği olmadığı için sadece dünyevi refaha yönelir: “Şâri'in nokta-i nazarını dikkate almaksızın siyasete ve siyasi hükümlere [...] dayanan [siyasi] iktidar türü de kötü bir şeydir [...] Siyasi ahkâm sadece dünyevi maslahatları göz önünde bulundurur.” Dini siyaset, vahyin rehberliğinde insanların hakiki menfaati olan uhrevî saadete öncelik verecek şekilde dünyevi işlerini yönetir: “Zira Şâri', insanlardan gâib

⁴ İnalçık, Türk devlet geleneğinde hukuk devleti ilkesinin Sasani geleneğine nazaran daha güçlü olduğunu söyler. Sasani geleneğinde yasa vurgulanmakla birlikte hükümdar yasanın üzerindedir, çünkü yasaya dayalı adil yönetim hükümdarın halka bir lütfudur. Türk yönetim anlayışında ise hakimiyet “bizzat törü ve Kut'tan ibaret”tir. Dolayısıyla hükümdarın yetkisi töreye uygun davranmakla sınırlanmıştır (2000: 21).

olan ahiretle ilgili hususlarda umumun maslahatını herkesten iyi bilir” ve “insanlardan maksudu ve matlubu ise, ahiretteki salahlarıdır” (2018: 421).

İbn Haldun’a göre dini siyaset İslam’ın ilk döneminde gerçekleşse de Muaviye ile despotik iktidara dönüşmüştür. Bu dönüşüm, İbn Haldun’un insan doğası, despotik iktidarın doğası ve kentsel toplumun genel eğilimlerine dair düşünceleriyle açıklığa kavuşur. Asr-ı Saadet’te bir yandan şefliğin eşitlikçi ve katılımcı doğası diğer yandan “bedeviliğin (kırsal toplumun) sadeliği”, “dinin tazeliği” ve vahye doğrudan muhatap olma gibi mucizevi haller, erdemli yönetim olarak dini siyasetin gerçekleşmesini mümkün kılmıştır (2018: 174, 178, 441, 445, 485). Bu şartların ortadan kalkmasıyla “dini vazî” (ve vicdani müeyyide)” zayıflamış ve dini siyaset, kaçınılmaz biçimde despotik iktidara dönüşmüştür (2018: 451, 457-458).

İbn Haldun’a göre insan doğasındaki hayvani taraf refaha meylederken (2018: 215), kentsel toplumun doğası da refahı yaymak ve ahlaki bozmaktır: Kırsal toplumun insiyaki biçimde yöneldiği “umranın [medeniyetin] gayesi... hadaret [kentsel yaşam] ve refahtan ibaret” olup, bir kez refah hâsıl olunca “tabiatıyla bu onları, hadaretin [kentsel yaşamının] çeşitli yollarına ve onun adetleriyle ahlaklanmaya sevkeder” (2018: 670). Refah, “nefste çeşit çeşit şerlerin, suflî duyguların ve onlarla ilgili adet ve alışkanlıkların husule gelmesine” yol açar (2018: 391) ve insan doğasının hayvani taraflarını teşvik ederek kısır döngü oluşturur. Artan refah lüks ve şatafata teşvik ederken, lüks ve şatafata alışan insan doğası daha fazlasını ister: Kentliler “çeşit çeşit zevklerle, refahın getirdiği adetlerle (menfaatlarına) yönelmekle, dünyevi arzuları üzerinde ısrarla durmakta sık sık karşılaştıkları için, birçok kötü ve çirkin huy ile nefsleri kirlenmiştir. Söz konusu durum kendilerinde hasıl olduğu nisbette, hayır ve fazilet yol ve vasıtalarından uzaklaşmışlardır” (2018: 327). İbn Haldun’un kentsel topluma dair nihai hükmü oldukça serttir: “Daha açıkçası biz, hadaret [kentsel yaşam] ve refahtan hasıl olan bir ahlak, ‘ahlak bozulması hadisesinin ta kendisidir’, diyoruz” (2018: 673).

Refaha meyleden insan doğası başkalarına hükmetme arzusuna da sahiptir. İktidarın “gereği ise (beşer tabiatındaki) hayvaniyetin ve gadabın eserleri olan tagallüb [egemenlik] ve kahrıdır [zor/şiddet kullanmaktır]” (İbn Haldun 2018: 420). Hayvani bir eğilim olarak hükmetme arzusu, kentsel toplumda normalde despotik iktidara yol açar. Despotik iktidarın gereği de yöneticinin nefsani arzularının hayata geçirilmesidir. Despotik iktidarın yıkıcılığına karşı aklî siyaset mümkündür fakat aklî siyaset insan doğasındaki sadece keyfi ve yıkıcı hükmetme eğilimini kontrol altına alır ama refahın sürüklediği ahlaki yozlaşmayı engelleyemez.

İbn Haldun’a göre dini siyaset, insan doğasının refah ve hükmetme eğilimlerini kontrol edebilecek bir güçle mümkündür. Bu güce manevi otorite olarak normalde din sahiptir fakat bu etki sadece dinin varlığıyla gerçekleşmez. Dinin insanlarda vicdani otoriteye dönüşecek düzeyde kök salması gerekir. Din, eğer vicdani otoriteye dönüşürse insan doğasının iktidar ve refahla ilgili olumsuz eğilimlerini kontrol edebilir. Dinin vicdani

otoriteye dönüşebilmesi ise insan doğasının şerre yatkın eğilimlerini teşvik eden refahın ve despotik iktidarın olmadığı kırsal toplumsal bağlamı gerektirir (Cabiri 2020: 260-261).

Kırsal toplum aşamasında insan doğası hayra en yatkın saflıkta olup olumsuz yanları henüz ortaya çıkacak şartlara sahip değildir (İbn Haldun 2018: 330, 366). Bu aşamada insan doğası, dinin vicdanlarda kök salarak vicdani otoriteye dönüşmesi için en uygun halindedir: Asr-ı Saadet'te İslam toplumunun,

“üzerinde buldukları ‘İslam’ın tazeliği’ ve ‘Arap bedeviliği’ [göçebeliği] hali de onların bu tutumunu pekiştirmişti. Araplar sadece kendilerini maddi nimetlere karşı sırt çevirmeye davet eden dinleri itibariyle değil, aynı zamanda bedevilikleri [kırsal yaşam biçimi] ve yurtları, alışmış oldukları zor, sert ve çetin hayat şartları icabı olarak da dünya ahvalinden ve refahından en uzak kalmış olan bir millet idi” (İbn Haldun 2018: 441).

İbn Haldun’a göre, bu dönemde kırsal toplumun sadeliğine ilaveten Hz. Peygamberin rehberliği ve mucizelere şahitlik dinin vicdani otoriteye dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, mucizevi hallerle perçinlenen kırsal yaşam biçimi ve dinin birlikteliği şeflik tarzı yönetimi gerketirmiş ve despotik iktidarın gelişmesine izin vermemiştir: “İlk dört halifenin yaşadığı çağda henüz mülkün tabiatı [despotik iktidar] ortaya çıkmamıştı. Vazi' [otorite] ve müeyyide dini idi. Herkesin kendinden bir vazi' (nefsinden bir müeyyidesi) vardı” (2018: 451).

Hz. Peygamberin vefatı, vahyin kesilmesi ve kırsal toplumdan kentsel topluma geçiş ve fetihlerle artan imkânlar sonucu “dini vazi' (ve vicdani müeyyide) zayıfladı” (2018: 451). Dinin vicdani otorite olmaktan çıkmasıyla İslam toplumunda insan doğasının refah eğilimi ve hükmetme arzusu yeniden canlanmıştır: “Önce o mucizelerin ve harikaların ortadan kalkması, sonra onları müşahede etmiş olan neslin yok olmasıyla bahiskonu (harika ilahi imdat ve) medet hali açılıp gidince, o zaman sözkonusu boya azar azar değişti, harikalar ortadan kalktı. Hüküm, eskiden olduğu gibi normale döndü” (2018: 453) ve “asabiyetin [sosyal güç dayanışmasının] icabı olan mülkün tabiatı [despotik idare] ortaya çıktı, tagallüb [egemenlik] ve kahr [zor/şiddet] husule geldi” (2018: 442).

5. Erdemli Rejimin Şartları

İbn Haldun’un erdemli rejim konusuna yaklaşımı, siyaset biliminde siyasal kültür ekolü olarak bilinen yaklaşımı andırır. Aristo’dan Putnam’a ulaşan bir çizgide çeşitli biçimlerde devamlılığı olan siyasal kültür yaklaşımı, erdemli rejimin temelini erdemli yurttaşlar olduğunu ileri sürer. Bireyleri dışarıdan zorlayan kurumsal yapılar ve yasalar bir başına erdemli yönetim için yeterli değildir. Uygun kurumsal yapılara ilaveten, belirli değerlerin bireyler tarafından içselleştirilmesi, bir tür vicdani otoriteye dönüşmesi ve davranışları yönlendirmesi gerekir (Putnam 1993; Lewis 1988: 27).

İbn Haldun'da da erdemli yönetim erdemli toplumun, erdemli toplum ise erdemli bireylerin ürünüdür. Dolayısıyla, erdemli yönetim en temel düzeyde erdemli bireyler üzerine inşa edilir. Erdemli bireyin mümkün olup olmaması, erdemli toplum ve yönetimin kaderini de belirler. İbn Haldun'da erdemli yönetimin kentsel topluda imkânsızlığı görüşünün geri planında iki varsayım yatar. Birincisi, kentsel yaşam biçiminin insanın hayvani/nefsani yönünü besleyerek erdemli bireylerin gelişeceği ortamı ortadan kaldırması. İkincisi, spontan şefliğin yerini alan despotik iktidarın doğası.

Bu iki varsayıma bağlı olarak, erdemli bireyin ve erdemli bireye dayanan erdemli toplumun ve rejimin gerçekleşmesi İbn Haldun'da üç şarta bağlıdır: Birincisi, erdemli bireyin yetişeceği toplumsal ve doğal bağlam olarak kırsal toplum. İkincisi, toplumu ahlaki yozlaşmaya sürükleyen insan doğasının hayvani refah ve iktidar arzularını dizginleyecek düzeyde vicdani otoriteye dönüşmüş din. Üçüncüsü, spontan biçimde gelişen eşitlikçi şeflik otoritesi.

İbn Haldun'a göre erdemli birey, belirli türden bir toplumsal bağlam ile insan doğasının hayra yatkın tarafının etkileşiminin ürünüdür. Bu toplumsal bağlam, İbn Haldun'un toplum tasnifinde sadece kırsal toplumda mevcuttur (2018: 326-327, 366). Kırsal aşamasında gelişen cesaret, fiziki dayanıklılık, misafirperverlik, tevazu, yardımlaşma, topluluk duygusunun güçlü olması, zaruri ihtiyaçlarla yetinme, akrabayı gözetme gibi erdemler doğal/fitrî erdem olarak da adlandırılabilenimiz türden erdemlerden oluşur (Dale 2018: 200). Diğer taraftan göçebeliğin yağmacılık, kabilecilik, kentsel refaha heveslenme ve iktidara sahip olma gibi olumsuz vasıflar da üretmesi nedeniyle, bir başına kırsal toplumun varlığı tümüyle erdemli birey üretmez.

İbn Haldun'a göre, toplumsal bağlamı insan doğasının hayra yatkın tarafını teşvik eden kırsal topluma, vicdani otoriteye dönüşmüş dinin eklenmesiyle erdemli birey tam anlamıyla mümkün olur. Din, hem kırsal toplumda mevcut olan erdemleri teşvik eder hem de ilave erdemler üretir. Ayrıca din, kırsal toplumun kabilecilik, yağmacılık ve yıkıcılık gibi aşırılıklarını da engeller (Cabiri 2020: 235). Dolayısıyla İbn Haldun'da erdemli bireyin ortaya çıkması için ideal durum, kırsal toplumsal bağlam ve vicdani otoriteye dönüşecek düzeyde içselleştirilmiş dinin birlikteliğidir. Dinin öngördüğü erdemli hayatı edinebilme imkânı kırsal toplumun genel şartları ve ürettiği erdemler tarafından kolaylaştırılırken din de aynı erdemleri teşvik eder. Hem kırsal yaşam biçimi hem de içselleştirilmiş din insan doğasının hayra yatkın tarafını geliştirir. İbn Haldun'a göre, insan doğası hayır veya şer hangi duruma önce muhatap olursa onun rengine boyandığı için kırsal toplumun ve içselleştirilmiş dinin birlikteliği insan doğasının önce hayra muhatap olması demektir.

Eğer toplum kırsal toplumdan kentsel topluma geçiş sürecindeyse veya geçmişse, genel eğilim insan doğasının şerre yatkın taraflarının daha baskın hale gelmesi ve dinin vicdani otorite olma özelliğini yitirmesidir. Kentsel yaşam biçimi özel olarak bireylerin ve genel olarak toplumun erdemli hayat yaşamasının toplumsal bağlamını

ve dini faktörün vicdanlardaki etkisini ortadan kaldırır. Her yeni nesil, hayırdan önce şerre muhatap olacakları kentsel ortama doğar ve o ortamda sosyalleşir: “Sonra çok geçmeden... refah, âdet ve itiyat itibariyle hadarilik [kentlilik/refah] dinini benimser” (İbn Haldun 2018: 541) ve “artık şehir denizi, kötü ahlak sahibi rezil ve adi kişilerle çalkalanır durur” (İbn Haldun 2018: 671). Toplum halen Müslümandır ve şer’î ahkâm yürürlükte fakat artık dışardan bir otoritenin zorlamasına ihtiyaç duymayacak düzeyde dinin vicdani otorite olma özelliği kaybolmuştur, zira “bilinmesi gerekir ki, bu durum [dini siyaset] sadece Peygamberimizin mucizesi sayesinde vuku bulmuştur” (İbn Haldun 2018: 569).

Kentsel toplumun genel eğilimi, lüks ve şatafata sürüklenme ve bu yolda daha kötüye gitmedir. İbn Haldun’a göre, kentsel yaşam biçimi “hayırdan uzak olmanın ve şerrin son merhalesidir” (2018: 327). Bu nedenle kentsel toplumlarda erdemli olabilmek özel çaba gerektirir ve bireylerin çok az kısmı ancak istisna kabilinden başarılı olabilir. “Dindar insanların şehir ve kasabalarda az olduğunu görmekteyiz [...] Şehir ve kasaba halkı [...] derin bir gaflet içinde ve kalbi katı olurlar. Bundan dolayı abidler ve zahidler [...] bedevi [kırsal] ve göçebe halka mahsustur” (2018: 271-272).

Genel olarak kentsel toplumda bireylerin ezici çoğunluğu, içine doğdukları ve sosyalleştikleri ortamın yönlendirmesiyle reziletlere batmış bir hayat tarzına sürüklenir:

“Hadari [kentli], ekseriya dini itibariyle de bozulmuştur, zira çok nadir haller müstesna [...] (lüks ve konfor ile ilgili) adetler ve bunlara boyun eğme, hali onu bozmuş; nefis de bu türlü adetlerden hasıl olan melekelerin boyasıyla boyanmıştır, (bu çeşit kuvvetler ve itiyatlar sebebiyle kirlenmiştir). Evvela (fiziki) kudreti, sonra ahlaki ve dini itibariyle bozulan bir insanın, aslında insanlığı bozulmuş, hakiki manasıyla onun üzerinde mesh [...] vaki olmuştur, (yani hayvan vaziyetine istihale etmiştir)” (2018: 673).

Kentsel yaşam biçimi erdemli bireyi, istisnalar hariç, imkânsız hale getirdiği için erdemli bireyler üzerinde yükselcek erdemli toplum ve erdemli rejim kentsel toplumda mümkün değildir. Uludağ’a göre bu durum, “ictimai determinizm”dir (2018: 85, 91).

İbn Haldun, dini siyasetin kentsel toplumda Asr-ı Saadet devrinde olduğu şekliyle tekrarlanamayacağı sonucuna ulaştıktan sonra (Bozarslan 2016: 81), Müslüman toplum için en uygun alternatifin aklî siyasetle dini hukukun bir araya getirilmesi olduğunu söyler. Despotik iktidardan daha iyi olmakla birlikte sadece dünyevi menfaati gözettiği için İbn Haldun’a göre kusurlu olan aklî siyaset, insanın gerçek menfaatine hizmet eden dini ahkâmla bir araya getirilebilirse, ideal olmasa da, mevcut şartlarda mümkün olan en iyi yönetim biçimi elde edilmiş olur: “Evet, bu maslahatlar, şer’î ahkâm ile gözetilirse, ancak o zaman daha mükemmel olur. Zira, bu maslahatları Şârî’ (olan Allah) daha iyi bilir” (2018: 461). İbn Haldun’a göre dinin vicdanlarda kök

salmasının şartlarının ortadan kalktığı kentsel toplumda artık “hâlis” adalete, diğer bir ifadeyle erdemli rejime, ulaşılamazsa da hiç olmazsa dini ilkelere zahiren de olsa uygun davranacak olan bu yönetim biçimi mevcut şartlarda mümkün ideal olarak görülebilir. Diğer taraftan, erdemli rejim, toplumun ezici çoğunluğunun erdemli bireylerden oluştuğu bir toplum gerektirir. Kentsel toplumun şartları dinin içselleşmesini çoğunluk için imkânsız hale getireceği için Şer’î ahkâma dayanan aklî siyasette de erdemli bireyler nadirattan olacaktır. İçselleşmemiş dine zahiren uyulması ise bir başına erdemli rejim için yeterli değildir.

6. Değerlendirme ve Sonuç

İbn Haldun’a göre her yönüyle erdemli yönetim, vahyin rehberliğinde dünya ve ahiret mutluluğunu esas alan ve “hâlis adaleti” gerçekleştiren dini siyasettir, fakat dini siyasetin gerçekleşmesi bazı şartların bir arada olmasını gerektirir. İlk şart, insan doğasının hayra yatkın tarafının açığa çıkmasını teşvik eden kırsal toplumsal bağlamdır. Doğası gereği hem hayra hem de şerre yatkın yaratılan insan, içinde bulunduğu ve sosyalleştiği toplumsal bağlamın etkisiyle şekillenir. Kırsal toplumsal şartlar genel anlamda insanın hayra yönelmesini kolaylaştıran ve teşvik eden bir bağlam oluşturur. Diğer taraftan kırsal toplumun şartları kabilecilik ve şiddete eğilim gibi kötü nitelikler de üretir. Bu nedenle, bazı erdemleri teşvik etmekle birlikte kusurlu olan kırsal yaşamın aşırılıklarını engelleyip tam anlamıyla erdemli bireyin ve toplumun gerçekleşmesini mümkün kılacak ikinci bir unsura ihtiyaç vardır. Bu şart, dinin içsel otorite olacak düzeyde insanların vicdanında kök salmasıdır. Bir yandan kırsal yaşam biçimi dinin vicdani otoriteye dönüşeceği en uygun maddi, kültürel ve psikolojik ortamı sunarken, diğer yandan da din hem göçebeliğin aşırılıklarını engeller hem de insanın dünyevi ve uhrevi mutluluğunu gözetir. İnsan doğasını hayra teşvik eden kırsal toplumsal bağlamla vicdanlarda kök salmış dinin birlikteliği erdemli yönetim olarak dini siyaseti mümkün kılar.

İbn Haldun’a göre, kentsel ortam her iki şartı da ortadan kaldırarak dini siyaseti imkânsız hale getirir. İlk olarak, hayra teşvik eden kırsal toplumsal bağlamın yerine geçen kentsel bağlam insan doğasının şerre eğilimli yönlerini besler ve büyütür. Bu dönüşüm, kaçınılmaz biçimde toplumun ezici çoğunluğu için dinin vicdani otorite olmasını da engeller. Diğer bir ifadeyle, İbn Haldun’da erdemli yönetimin imkânsızlığı temelde iki nedene dayanır ve her ikisi de kentsel ortamdan kaynaklanır: Birincisi, kentsel ortamda çok az sayıda insan, hayvani eğilimlerini aşarak erdemli olmayı başarırken ezici çoğunluk nefsanî eğilimlerine kapılarak ahlaken yozlaşır. İkincisi, birinci nedenin doğal bir sonucu olarak, çoğunluk dine zahiren uymakla birlikte artık din onlarda vicdani bir otorite olma özelliğini yitirir. Bu nedenle, İbn Haldun yönetim biçimleri piramidinin en üstünde yer alan dini siyasetin, istisna kabilinden Asr-ı Saadet’te gerçekleşmekle birlikte kentsel toplumda tekrarlanamayacağını ileri sürer. İbn Haldun kentsel Müslüman toplum için bir ara formül olarak en uygun yönetim

biçiminin, dini siyasetten aşağıda fakat aklı siyasetten daha üstte olan dini hukuka dayalı aklı siyaset olduğunu söyler.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, A. (2014). *İbni Haldun*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- BOZARSLAN, H. (2016). *Lüks ve Şiddet: İbn Haldun'da Tahakküm ve Direniş*. Çev. Melike I. Durmaz. İstanbul: İletişim Yayınları.
- CÂBİRİ, M. Â. (2020). *İbn Haldun'un Düşüncesi: Asabiyet ve Devlet*. Çev. Muhammet Çelik. İstanbul: Mana Yayınları.
- CANATAN, K. (2019). *İbn Haldun: Batı Dışı Bir Sosyal Bilim İmkânı*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- CHAABANI, H. (2012). "Insights on the history of Anthropology: its emergence in the wider Middle East before it existed as a discipline." *International Journal of Modern Anthropology*, 5: 80-87.
- ÇİFTÇİ, A. ve YILMAZ, N. (2013). "İbn Haldun'un Siyaset Teorisi ve Siyasal Sistem Sınıflandırması." *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8/7: 83-93.
- DALE, S. F. (2018). *Marakeş'in Portakal Ağaçları: İbn Haldun ve İnsan Bilimi*. Çev. Ayşecan Ay ve Canan Coşkan. İstanbul: Say.
- DHAOUADI, M. (2008). "The Forgotten Concept of Human Nature in Khaldunian Studies." *Asian Journal of Social Science*, 36 (3/4): 571-589.
- ERGÜL, E. (2021). "İbn Haldun'un Temel Kavramlarının Devlet Teorisi Işığında Çevirisi." *Ombudsman Akademik*, 8(15): 43-81.
- FROMHERZ, A. J. (2018). *İbn Haldun: Hayatı ve Dönemi*. Çev. Yusuf Selman İnanç. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- GILLIN, J. L. (2019). "The Origin of Democracy", *American Journal of Sociology*, 24(6): 704-714.
- HASSAN, Ü. (2019). *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İBN HALDUN. (2018). *Mukaddime*. Haz. Süleyman Uludağ. 16. Basım, İstanbul: Dergah Yayınları.
- İNALCIK, H. (2000) "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri" *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren Yayınları, ss. 259-271.
- KORKUT, Ş. (2006). "İbn Haldûn'un "es-Siyâsetü'l-medeniyye" Teorisini Eleştirisi." *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 15: 115-140.

LACOSTE, Y. (2012). *İbni Haldun: Tarih Biliminin Doğuşu*. Çev. Mehmet Sert. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

LEWIS, B. (1988). *The Political Language of Islam*. Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları.

MACHETTO, C. M. (2022). "İktidarın Antropoljisi ve Devletin Soykütüğü: Deleuze ve Guattari, İbn Haldûn ve Clastres'in Okuyucuları." "Anthropologie du pouvoir et généalogie de l'État. Deleuze et Guattari, lecteurs d'Ibn Khaldûn et de Clastres." Çev. Ergin Ergül. *Ombudsman Akademik*, 9(17): 13-41.

PISEV, M. (2019). "Anthropological Aspects of Ibn Khaldun's Muqaddimah: A Critical Examination." *Bérose - Encyclopédie internationale des histoires de l'anthropologie*.

PUTNAM, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları.

SAĞSÖZ, O. (2018). *İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Maişet Yolları*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

ULUDAĞ, S. (2018). "Giriş: İbn Haldun ve Mukaddime." *Mukaddime*. İstanbul: Dergah Yayınları, ss. 133-154.

ULUDAĞ, S. (2013). *İbn Haldun: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*. Ankara: Harf Yayınları

TÜRKİYE'DE MAKROEKONOMİK KIRILGANLIĞIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GENİŞLETİLMİŞ ARDL UYGULAMASI

Prof. Dr. Y. Koray Duman¹

Özet

Bu çalışmada Türkiye'nin 1974-2020 yılları arasındaki makroekonomik kırılganlığının ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. İMF'nin açıkladığı 6 adet kırılganlık göstergesi ile makroekonomik kırılganlık endeksi oluşturulmuş ve ekonometrik analizde bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Modelin bağımlı değişken ise ekonomik büyümedir. Genişletilmiş ARDL sınır testinin kullanıldığı modelde, makroekonomik kırılganlığın ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Makroekonomik kırılganlık, Ekonomik büyüme, Ardl

THE EFFECT OF MACROECONOMIC FRAGILITY ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: ARDL METHOD

Abstract

This research, it is analysed the causal relationship between macroeconomic fragility and economic growth in Turkey between 1974 and 2020. The macroeconomic fragility index is created regarding six fragility indicators published by IMF. This index is used as an independent variable in econometric analyses. Economic growth is the dependent variable in this research. It is identified that there is a negative relationship between macroeconomic fragility and economic growth in this model, which utilised the ARDL boundary test.

Key Words: Macroeconomic fragility, Economic graft , Ardl

¹ Akdeniz üniversitesi İ.İ.B.F, İktisat Bölümü Antalya .TÜRKİYE, kduman@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0896-9249

1. Giriş

Ekonomik şoklara duyarlılığı ifade eden ekonomik kırılganlık, özellikle yükselen piyasalarda fazladır ve bu nedenle olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Sistemin bir özelliği olan kırılganlık arttıkça, yükselen piyasaların temel ekonomik göstergeleri bozulmakta ve bu durum büyüme oranlarını azaltmaktadır. Son otuz yılda finansal ve ekonomik krizlerin artan sıklığı ve şiddeti, ekonomik büyümenin krizlerden olumsuz etkilenme riski ve krizlerle başa çıkmak için gereken uygun politikalar hakkında önemli soruları gündeme getirmiştir.

Finansal ve ekonomik krizler bağlamında gelişmekte olan ülkelerdeki makroekonomik kırılganlığı anlamaya yönelik tek bir yaklaşım bulunmamaktadır. Literatürde çok sayıda farklı yaklaşım bulunmaktadır. Temelde iki yaklaşım baskındır. Birinci yaklaşım, makroekonomik kırılganlığı sadece finansal kriz bağlamında ele almaktadır. İlk yaklaşım, makroekonomik kırılganlığı yalnızca finansal krizler bağlamında ele alır. Spesifik çalışmalar, gelişmekte olan ekonomilerin finans sektöründeki makroekonomik dengesizliklerde makroekonomik kırılganlığın nasıl ortaya çıktığını incelemektedir. Bu tür dengesizlikler, para birimi, borç veya bankacılık krizi gibi yerel mali krizleri hızlandırabilir ve böylece bir ülkedeki ekonomik büyümeye zarar verebilir (Kaminsky vd, 1998; Herrera & Garcia, 1999; Krkoska, 2000). Diğer çalışmalar, finans sektörünün ve uluslararası sermaye akışlarının özelliklerinin finansal krizleri nasıl tetikleyebileceği ile ilgilidir (Palma, 1998; Ocampo, 2008; Spratt & Bernini, 2010).

Diğer taraftan, makroekonomik kırılganlığın, ekonomileri ekonomik veya finansal şoklara maruz bırakan birtakım spesifik, yapısal koşullar tarafından nasıl belirlendiğini inceleyen yaklaşımlar vardır. Bir ekonominin bu tür şoklarla başa çıkma kapasitesi sınırlıysa, ekonomik büyümenin bundan daha ciddi şekilde etkilenmesi muhtemeldir. Dolayısıyla bu bakış açısına göre bir ekonominin şoklara maruz kalması ve dayanıklılığı makroekonomik kırılganlığı belirler (Briguglio, 1995; Briguglio & Galea, 2003; United Nations 2006; Baritto, 2008; Guillaumont, 2010).

Küresel çaplı finansal ve ekonomik şoklar her zamankinden daha sık hale gelmeye başladığı ve bu tür şokların gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme, eşitsizlik ve yoksulluk üzerindeki olumsuz etkileri gözlenmeye başlamıştır. (Dünya Bankası, 2010). Bu krizler, çoğu zaman ülkelerin yılları alan kalkınma kazanımlarını ortadan kaldırma potansiyeline sahip olduğundan, ülkelerin kendilerini bu tür durumlardan korumaları daha da gerekli bir hale gelmiştir. Başka bir ifadeyle: eğer krizler küresel ekonominin sistemik bir özelliği haline geldiyse, o zaman daha esnek bir büyüme modelinin gerçekleştirilmesi dünya çapında politika yapımcılar için kalkınma gündeminin önemli bir yönü haline gelmiştir.

Genel olarak, ekonomide kırılganlık kavramına hem makroekonomik hem de mikroekonomi açısından yaklaşılmaktadır. Mikroekonomik perspektif, şokların hane halklarının refahı üzerindeki etkisine odaklanırken, makroekonomik perspektif, bu şokların ekonomik büyüme üzerindeki etkisine odaklanır.

Ancak, farklı çalışmalar geliştirmekte olan ülkelerde makroekonomik kırılganlığın temel etkenleri olarak farklı yapısal belirleyicileri ve aktarım kanallarını vurgulamaktadır. Örneğin, bazı çalışmalar makroekonomik kırılganlığın önemli yapısal belirleyicileri olarak büyüklük ve konuma odaklanırken, diğerleri ticaret bağımlılığını veya uluslararası özel sermaye akışlarına bağımlılığı bir ekonomiyi şoklara maruz bırakan birincil koşullar olarak tanımlamaktadır. Diğer kilit faktörler gibi makroekonomik kırılganlığı belirleyen faktörler gelir eşitsizliği ya tamamen ihmal edilmiş ya da çok az değinilmiştir. Oysa son zamanlarda, artan gelir eşitsizliği, finansal krizlerin daha sık ve daha oynak hale gelmesinde önemli bir etken olarak görülmektedir.

Bu literatürde ekonomilerin bu tür şoklarla başa çıkmasına veya bu şokların etkilerini bertaraf etmesine yardımcı olacak politikalara duyulan ihtiyaç konusunda bir anlaşmazlık yoktur. Ancak, bu çalışmaların birçoğu dayanıklılık oluşturmak için sınırlı veya dar, bir dizi politika seçeneği sunmaktadır. Dahası, odak noktası dayanıklılığın kısa vadeli adaptif veya başa çıkma stratejileri üzerinde olduğu görülmektedir. Sistemik dayanıklılık oluşturmak için gereken uzun vadeli politikalara daha az dikkat edilmektedir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin 1974-2020 yıllarını kapsayan dönemdeki makroekonomik kırılganlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde kırılganlık kavramına değinilmiş, ikinci ve son bölümünde ise ilk iki bölümde açıklaması yapılan makroekonomik kırılganlık ve ekonomik büyüme kavramlarının arasındaki nedensellik bağına yönelik literatür taraması yapılmış ve ardından ekonometrik analiz yöntemiyle aralarındaki nedensellik bağı test edilmiştir. Son kısımda ise ulaşılan sonuçlara ilişkin genel bir değerlendirme yapılarak politika önerilerine yer verilmektedir.

2. Literatür

Literatürde ekonomik kırılganlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ölçen birçok çalışma bulunmaktadır. Literatür taramasının da gösterdiği gibi, makroekonomik kırılganlık anlayışı, literatürün farklı kolları arasında önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Farklılıklar temel olarak üç faktörden kaynaklanmaktadır:

Birincisi, dikkate alınan şok veya krizin türü, kökenleri, boyutu ve sıklığı, ikincisi, bir ekonomiyi krize maruz bıraktığı belirlenen iletim kanallarının sayısı ve yapısal özellikleri ve son olarak makroekonomik kırılganlığın nasıl ölçüleceğidir. Bunlardan bazıları ve elde edilen bulgular aşağıda sıralanmıştır. Buna göre;

Moallemi (2018), Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için, 1995-2015 dönemini kapsayan, panel veri yaklaşımı kullandığı çalışmasında ekonomik kırılganlık ve ekonomik büyüme arasında önemli bir ilişkinin mevcut olduğu sonucuna varmıştır. Bu sonuca göre ekonomik büyüme ve ekonomik kırılganlık arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Lepers ve Serrano (2020) ise benzer bir çalışmayı geliştirmekte olan ülkeler için yapmıştır. 32 farklı gösterge kullanılarak ekonomik kırılganlık endeksi oluşturulmuş ve bu endeksle ölçülen ekonomik kırılganlığın ekonomik büyüme ile olan ilişkisi test edilmiştir. Çalışmada farklı ülke grupları için farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre; Arjantin, Brezilya, Güney Afrika, Malezya, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan ve Türkiye için ekonomik kırılganlık ile ekonomik büyüme arasında pozitif, Çin, Hindistan ve Endonezya içinse negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

Ansar vd. (2016) Çin için yaptığı çalışmasında, 19 il, 4 belediye ve 4 özerk bölgeden toplam 95 altyapı projesi verilerinin kullanarak altyapı yatırımlarının ekonomik kırılganlığa ve ekonomik büyümeye olan etkisini analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre altyapı yatırımları kırılganlığı arttırırken ekonomik büyümeye yol açmamaktadır.

Armstrong ve Red (2002) ise ekonomik kırılganlık ile GSYİH'deki büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışmada yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre ekonomik kırılganlık ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Fowowe ve Folarin (2019) 1984-2014 dönemini kapsayan verileri kullanarak Afrika ülkeleri için yaptıkları çalışmada, finansal kırılganlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre finansal kırılganlık ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemektedir.

Cordina (2004)'nın ekonomik büyüme ve ekonomik kırılganlık arasındaki ilişkinin analiz edildiği çalışmasına göre; kırılganlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü ilgili ekonominin gelişmişlik düzeyi belirlemektedir. Sonuçlara göre az gelişmiş ülkelerde kırılganlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki negatif yönlüken, gelişmiş ülkelerde bu ilişki pozitif yönlüdür.

Verilen çalışmalara ve bulgulara ek olarak; Melville ve Brathwaite (2006) ekonomik kırılganlık ile kişi başına düşen GSYİH arasında zayıf ve önemsiz bir korelasyon olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Jimborean (2018) ise, ekonomik kırılganlığın ekonomik büyümeyi etkilemediğini ortaya koymuştur, ancak ekonomik büyümenin ekonomik kırılganlığı azalttığını ifade etmiş, Ren vd. (2018) ise, Çin'in bölgelerinin ekonomik büyümesi ile ekonomik kırılganlığını ölçmek için yaptığı çalışmasında, ekonomik kırılganlık ve ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Bayraktar ve Elüstü (2016)'ye göre ise ekonomik kırılganlık arttıkça ekonomik göstergeler bozulmakta ve böylece de ekonomik büyüme olumsuz etkilenmektedir.

Literatürde Türkiye için ekonomik kırılganlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ölçülmesi noktasında önemli bir boşluk bulunmaktadır. Bu sebeple, bu çalışmada ekonomik kırılganlığı belirleyen faktörler olarak belirlenen ekonomik göstergeler ile ekonomik büyüme arasında olan ilişkiyi test eden çalışmalar da literatür taramasına eklenmiştir. Türkiye'nin ekonomik kırılganlığı ile ekonomik

büyümesi hakkında fikir edinilmesini sağlayacak çalışmalar aşağıda sıralanmıştır. Buna göre;

Hayaloğlu (2015) çalışmasında 1990-2012 yılları arasındaki dönemi kapsayan veriler ışığında Türkiye'nin finansal derinliği ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Elde edilen sonuçlarla finansal derinlik ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre finansal piyasalara yönelik düzenlemelerin kırılabilirlikleri azaltacağı ve ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği vurgulanmıştır.

Kılınç (2021) ekonomik kırılabilirlik ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi ölçtüğü çalışmasında, Türkiye için ekonomik kırılabilirliğin ekonomik kalkınmayı pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir.

Şimşek, Hazar ve Babuşcu (2019) tarafından, 2006-2019 yıllarını kapsayan dönemde finansal kırılabilirliğe etki eden makroekonomik faktörler test edilmiştir. Bu çalışmada finansal kırılabilirlik ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmamıştır.

Özceylan ve Coşkun (2012) çalışmalarında sosyoekonomik büyüme ile sosyal ve ekonomik kırılabilirliğin arasındaki ilişkiyi test etmiştir ve çalışmanın sonuçlarına göre bu iki değişken arasında pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Altıntaş ve Okuyan (2018) ise 2009-2017 yıllarını kapsayan çalışmalarında CDS primi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışmada varılan sonuçlara göre Türkiye'de CDS primi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır ve ilişkinin yönü negatiftir.

Süsay ve Ünal (2020) Şubat 2014-Aralık 2019 dönemi için yaptıkları analizde CDS primi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini test etmişlerdir. Sonuçlara göre CDS primi ile büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Duman (2017) 2003-2017 yılları arasında, çeyrek dönemleri içeren 57 adet veri ile cari işlemler dengesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Çalışmaya göre ekonomik büyümeden cari dengeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Ekonomik büyüme ile cari denge arasındaki ilişkinin yönü negatiftir. Uçak (2017) ise 1980-2015 yılları için yaptığı çalışmada ekonomik büyümeden cari dengeye doğru tek yönlü ve negatif bir bağ bulmuştur. Bir başka çalışmada Ercan ve Küçüköğlü (2020), 2000-2019 yılları arasındaki dönem için bu ilişkiyi analiz etmiştir. Varılan sonuçlara göre ekonomik büyüme ile cari denge arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Yıldız (2019), 1998-2017 yılları arasındaki çeyreklik dönem verilerini kullanarak Türkiye için dış borç, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkileri test etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve dış borçlanmayı negatif yönde etkilerken; dış borçlanma ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. (Yavuzer ve Hotunoğlu (2020),

çalışmasında 2000-2019 yılları arasındaki çeyreklik dönemleri kapsayan verileri kullanarak dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre ise dış borçların ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği görülmüştür.

Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin test edildiği çalışmalardan birisi Yapraklı (2007) tarafından yapılmıştır ve 1987-2007 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki test edilmiştir. Bu çalışmaya göre enflasyondan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve negatif bir ilişki mevcuttur. Bir diğer çalışmada Topçu (2017) tarafından yapılmıştır ve 2003-2010 yılları arasındaki çeyreklik dönemleri kapsayan veriler kullanılmıştır. Bu çalışmada ise enflasyon ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Çetintaş (2011) ise 1970-1996 yılları için yaptığı analizde enflasyon ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir.

Ekonomik büyüme ile ilişkisinin ölçüldüğü bir diğer göstergeyse ihracattır. Bu ilişkinin test edildiği çalışmalardan birisi Aytaç (2017) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada 1970-2005 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Türkiye için ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkinin test edildiği bu çalışmada elde edilen bulgulara göre ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bir diğer çalışmayı yapan Baktemur (2021) ise, 2003-2020 yılları arasındaki üçer aylık veri setini kullanmıştır. Test sonuçları doğrultusunda ihracattan büyümeye doğru tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka çalışmada Demirhan (2005), 1990-2004 yılları arasındaki çeyreklik dönem verilerini kullanarak yaptığı analiz sonucunda, ihracattan ekonomik büyümeye tek yönlü ve pozitif bir ilişki tespit etmiştir.

Mercan (2013) ve Ceylan ve Durkaya (2010) çalışmalarında ise krediler ile ekonomik büyümenin arasındaki ilişki analiz edilmiştir. İlk çalışmada 1992-2011 yılları arasındaki üçer aylık veriler, ikinci çalışmada ise 1998-2008 yılları arasındaki üçer aylık veriler kullanılmıştır. Mercan (2013) çalışmasında elde ettiği sonuçlara göre ekonomik büyümeden kredi hacmine doğru tek yönlü, Ceylan ve Durkaya (2011) ise kredi hacmi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Turan (2019) ve Ardiç ve Baydur (2005) ise kamu borcu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ölçmüşlerdir. Turan'ın çalışmasına göre kamu borcu uzun dönemde ekonomik büyümeyi etkilemezken, kısa dönemde negatif olarak etkilemektedir. Ardiç ve Baydur (2011) 1999-2019 yıllarını kapsayan dönem için üçer aylık veri seti kullanılarak bu ilişkiyi ölçtükleri çalışmalarının sonucuna göre ise, ekonomik büyüme ve kamu borçlanması arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Son olarak döviz rezervleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test eden Canpolat (2020), 1999-2019 yıllarını kapsayan dönem için üçer aylık veri setini kullanmış ve döviz rezervlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmıştır.

3. Araştırmanın hedefi

Literatürde ekonomik kırılganlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair farklı sonuçlara ulaşılan çalışmalar bulunmaktadır ancak bu iki değişken arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğunu ortaya koyan çalışmalar ağırlıktadır. Bu sonuçlara örnek olarak, literatür taraması kısmında da paylaşılan, Moallemi (2018), Cordina (2004), Ren vd. (2018), Bayraktar ve Elüstü (2016), Toh (2016)'ya ait çalışmalar gösterilebilir. Bu çalışmalarda elde edilen sonuçlara göre ekonomik kırılganlığın artması ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada Türkiye'nin makroekonomik kırılganlığının ekonomik büyümeye etkisi analiz edilecek ve bu görüşün Türkiye ekonomisi için geçerliliği sınanacaktır.

Ekonomik kırılganlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ölçülmesi noktasında literatürde bazı ülkeler için yapılmış çalışmalar bulunmasına rağmen ülkemiz ile ilgili çalışmalar kısıtlıdır. Bu çalışmayla birlikte Türkiye'nin makroekonomik kırılganlığı ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkinin ortaya koyulması ve bu konuda literatüre önemli bir katkı sunulması hedeflenmektedir.

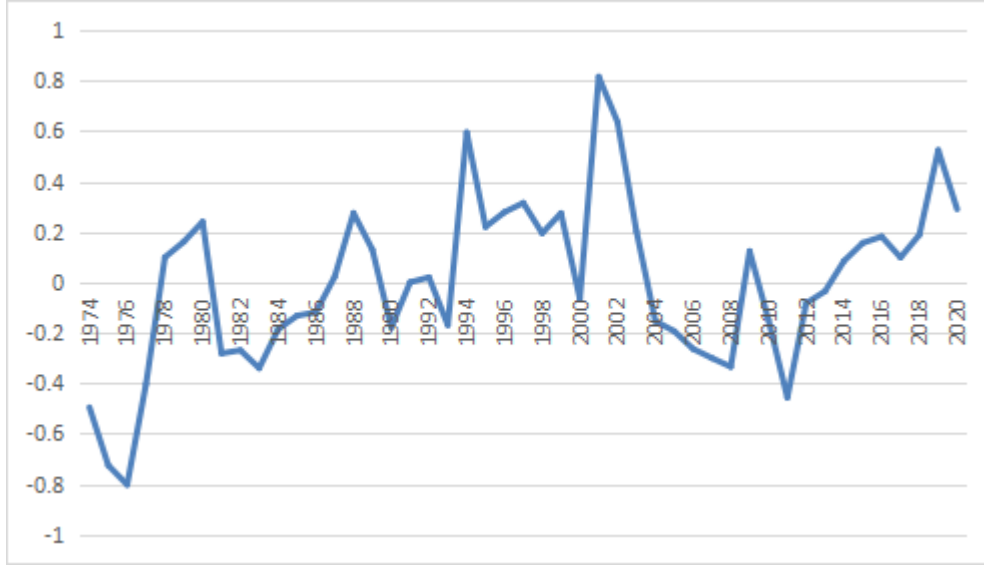
Bu çalışmada bağımsız değişken olarak kullanılan makroekonomik kırılganlık endeksinin (MKE) oluşturulmasında kullanılan verilerden Cari Denge/GSYİH, Döviz Rezervleri/GSYİH, Dış Borç/Yıllık İhracat, Enflasyon Oranı verileri Dünya Bankası Veri Bankası'ndan, Kamu Borcu/GSYİH IMF verilerinden, Özel Sektöre Verilen Yurtiçi Krediler/GSYİH verisi indexmundi.com adlı internet sitesinden elde edilmiştir. Bağımlı değişken olan büyüme oranı ise Dünya Bankası Veri Bankası'ndan elde edilmiştir. Bu verilerin zaman aralığı güvenilir ve kesinleşmiş veriler olması sebebiyle 1974-2020 yılları olarak belirlenmiştir.

Makroekonomik kırılganlık endeksi oluşturulurken Briguglioig (1995) ve Guillaumont (2022)'yi esas alarak Aikman vd. (2015) ve sonrasında Lepers ile Serano (2020) tarafından geliştirilen yöntem kullanılmıştır (Baylan, 2020:705). Bu yöntemde göre öncelikle MKE'yi oluşturan göstergeler olan Cari dengenin GSYİH'ye oranı, kamu borcunun GSYİH'ye oranı, enflasyon oranı, özel sektöre verilen yurtiçi kredilerin GSYİH'ye oranı, dış borcun yıllık ihracata oranı, döviz rezervlerinin GSYİH'ye oranı verilerinin 1974-2020 yılları arasındaki değerlerinin ortalaması alınmıştır. Daha sonra ilgili verinin her bir yılındaki değerlerin ortalamayla farkı alınarak yine ilgili verinin standart sapmasına bölünmüş ve veriler standartlaştırılmıştır. Bu 6 göstergenin standartlaştırılmış verilerinin her yıl için ortalaması alınarak makroekonomik kırılganlık endeksleri bulunmuştur.

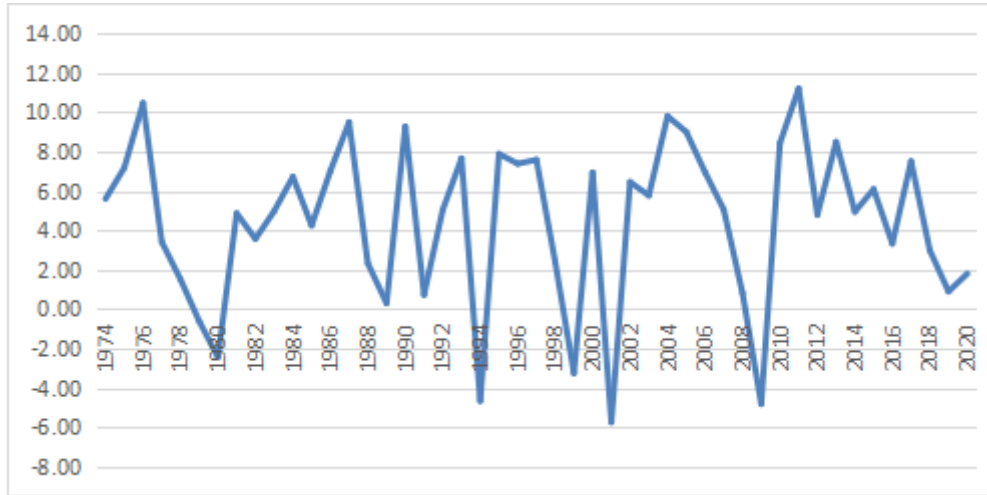
4. Ekonometrik yöntem ve birim kök testi

Birim kök testleri uygulanmadan önce grafik üzerinden verilerin seyrine bakılarak durağanlıkla ilgili bir ön fikir edinilebilir. Şekil 1’de Türkiye’nin yıllara göre makroekonomik kırılganlık endeksi grafiği ve şekil 2’de Türkiye’nin yıllara göre büyüme oranları grafiği verilmiştir.

Şekil 1: 1974-2020 Yılları Makroekonomik Kırılganlık Endeksi

Şekil 2: 1974-2020 Yılları Göre Büyüme Oranları

Şekil 1 ve 2 incelendiğinde MKE’de az da olsa bir eğilim görünmektedir ancak büyüme oranları ortalama etrafında dağılım gösterdiğinden durağan bir görüntü sergilemektedir. Yine de kesin sonuçlara varabilmek için birim kök testi uygulanması gerekmektedir.

Çalışmalarda en sık kullanılan birim kök testlerinden birisi Augmented Dickey-Fuller (ADF) testidir. ADF birim kök testi yapısal kırılmaları dikkate almayan bir birim kök testidir ve bu testte 3 model bulunmaktadır. Bunlar:

Sabitli ve trendsiz model

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad \text{Sa}$$

bitli ve trendsiz model

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad \text{Sa}$$

bitli ve trendli model

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta T \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

Ayrıca bazı şok dönemlerinde zaman serilerinin ortalama ve trendlerinde yapısal kırılmalar meydana gelebilmektedir. Böyle durumlarda klasik birim kök testlerinde elde edilen sonuçlar geçerli olmamaktadır (Peron, 1989: 1361-1363). Bu sebeple kırılmaları dikkate almayan ADF testinin yanında tek kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews birim kök testi de kullanılmıştır.

Zivot-Andrews testinde de düzeyde kırılmaya izin veren Model A, eğimde kırılmaya izin veren Model B ve hem düzeyde hem eğimde kırılmaya izin veren Model C olmak üzere 3 model bulunmaktadır. Bunlar (Zivot ve Andrews, 1992: 27):

Model A

$$y_t = \hat{\mu}^A + \theta^A DU_t(\lambda) + \beta^A y_{t-1} + \hat{\alpha}^A y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}^A_j \Delta Y_{t-j} + e_t$$

Model B

$$y_t = \hat{\mu}^B + \theta^B DT_t(\lambda) + \hat{\gamma}^B DT_t^*(\lambda) + \hat{\alpha}^B y_{t-1} + \hat{\alpha}^A y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}^B_j \Delta Y_{t-j} + e_t \quad \text{M}$$

Model C

$$y_t = \hat{\mu}^C + \hat{\theta}^C DU_t(\lambda) + \hat{\beta}^C y_{t-1} + \hat{\gamma}^C DT_t^*(\lambda) + \hat{\alpha}^C y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}^C_j \Delta Y_{t-j} + e_t$$

Şekil 1 ve 2’de hem trend olabileceği öngörüldüğü hem de zaman serileri doğaları gereği genelde trend içerdiği için ADF birim kök testinde sabitli ve trendli model; Zivot-Andrews birim kök testinde ise hem düzeyde hem eğimde kırılmaya izin veren Model C seçilmiştir.

Birim kök testleri için yokluk hipotezi olarak da adlandırılan $H_0: p=1$ hipotezinin reddedilmesi serinin birim kök içermediğini ve durağan olduğunu göstermekteyken, hipotezin kabul edilmesi serinin durağan olmadığını gösterir.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF (Sabitli-Trendli)		ZA (Model C)		
Düzeyde					
	Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Kırılma Tarihi

MKE	-3,55	-4,17	-5,40	-5,57	2004
Büyüme	-6,39	-4,17	-7,08	-5,57	1981
1.Farkları Alınmış					
	Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Kırılma Tarihi
MKE	-7,97	-4,18	-8,38	-5,34	2003

Not: Gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde MKE için sıfır hipotezinin reddedilemediği, yani MKE'nin birim kök içerdiği ve düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. MKE'nin birinci farkını incelediğimizde ise sıfır hipotezinin reddedildiği, yani MKE'nin birinci farkta durağan olduğu görülmektedir. Büyümenin birim kök testi sonuçlarına bakıldığında sıfır hipotezinin reddedildiği ve büyümenin düzeyde durağan olduğu görülmektedir.

Zivot-Andrews birim kök testi sonuçlarına baktığımızda ise büyüme için sıfır hipotezinin reddedildiği, büyümenin düzeyde durağan olduğu görülmektedir. MKE için birim kök testi sonuçlarına baktığımızdaysa sıfır hipotezinin reddedilemediği sonucuna ulaşmaktadır. MKE'nin 1. farkı alındıktan sonra yapılan test sonucuna göre ise sıfır hipotezi reddedilmekte, 1. farkının durağan olduğu görülmektedir. Büyüme için kırılma tarihi 1981 iken, MKE için kırılma tarihleri düzeyde ve farkta sırasıyla 2004 ve 2003 olarak belirlenmiştir.

Sonuç olarak makroekonomik kırılma endeksinin (MKE) birinci dereceden durağan yani $I(1)$, ekonomik büyümenin ise düzeyde durağan yani $I(0)$ olduğu ortaya çıkmıştır. Bağımlı ve bağımsız değişkenin farklı derecelerden durağan oldukları durumlarda kullanılacak özel eşbütünlük analizleri vardır. ARDL sınır testi de bu analizlerden birisidir. Farklı durağanlık düzeylerinde kullanılabilmesi sebebiyle ARDL sınır testi bu çalışma için uygun bir test yöntemi olarak görülmektedir (Pesaran vd., 2001:291-294). ARDL sınır testinin diğer analizlere göre birçok avantajı bulunmaktadır. Bunlar (Uzgören ve Akalin, 2018:69):

Değişkenlerin $I(0)$ ya da $I(1)$ olduğu durumlarda da uygulanabiliyor olması, ancak değişkenlerden birisi $I(2)$ ise bu test uygulanamaz.

Küçük örneklerde daha güvenilir sonuçlar verir.

Hata düzeltme modeli kullanılan bu modelle daha güvenilir sonuçlar elde edilir. Ancak aynı çalışmada (Pesaran vd., 2001) bağımlı değişkenin $I(0)$ olduğu durumlarda sonuçların güvenilir olmadığı ifade edilmektedir (Pesaran vd., 2001). Bağımlı değişkenin $I(0)$ olduğu gibi durumlarda, test sonuçlarındaki sorunlardan kaçınmak için geliştirilen genişletilmiş ARDL sınır testi kullanılabilir (Sam vd., 2018). Bu sebeple; bu çalışma için, kullanılan verilerin durağanlık düzeylerine en uygun test yöntemi olan genişletilmiş ARDL sınır testi tercih edilmiştir.

Sınır testinde kullanılacak maksimum gecikme uzunluğu VAR modeli yardımıyla ve Schwarz bilgi kriterine göre 1 olarak belirlenmiştir. Tablo 2’de Schwarz bilgi kriterinden başka 3 bilgi kriterinin sonuçlarına da yer verilmiştir ve o kriterlere göre de maksimum gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: Maksimum Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	LR	AIC	SC	HQ
0	NA	5.777636	5.861225	5.808075
1	28.05794*	5.234391*	5.485158*	5.325707*
2	3.355953	5.336292	5.754237	5.488485
3	3.332792	5.433391	6.018513	5.646460
4	6.791731	5.416271	6.168571	5.690218
5	2.696972	5.521494	6.440972	5.856317
6	2.101094	5.641577	6.728233	6.037277

Not: * bilgi kriterleri tarafından belirlenmiş uygun gecikme uzunluklarını gösterir. LR: ardışık geliştirilmiş test istatistiği, AIC: Akaike bilgi kriteri, SC: Schwarz bilgi kriteri, HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri Bu başlık altında çalışmalarınızda yer alacak şekiller ve tablolara ilişkin dikkat edilmesi gereken hususlara değinilecektir.

5.1 Genişletilmiş ARDL sınır testi

Makroekonomik kırılğanlık ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme olup olmadığının tespiti için kullanılan genişletilmiş ARDL sınır testinde sabitli ve trendli model-5 seçilmiştir. Gecikme uzunluğu da yukarıda belirtildiği gibi Schwarz bilgi kriteri temel alınarak 1 olarak belirlenmiştir.

Sam vd. (2019)’nin çalışmalarında, klasik ARDL yaklaşımındaki dejenere durumlardan kaçınmak için uygulanan genişletilmiş ARDL sınır testine göre eşbütünleşme sınaması, değişkenlerin birinci gecikmelerini dikkate alan F-testi üzerinden uygulanacaktır. ARDL sınır testinde kullanılacak model 5’in denklemi şu şekildedir (Sam vd., 2019: 21):

$$\Delta y_t = c_0 + c_1 t + \pi_{yy} y_{t-1} + \pi_{yx} x_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \psi_i' \Delta z_{t-i} + \omega' \Delta x_t + u_t$$

Yukarıdaki denklemde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin dâhil edilmesiyle elde edilen sınır testi denkleminde aşağıdaki 2 numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$\Delta bym_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^m \mu_{1i} \Delta bym_{t-i} + \sum_{i=1}^m \mu_{2i} \Delta mke_{t-i} + \beta_1 bym_{t-1} + \beta_2 mke_{t-1} + u_t$$

$\alpha_0, \alpha_1, \mu_1, \mu_2, \beta_1$ ve β_2 ; ilgili değişkenlerin katsayılarını,

□ m; maksimum gecikme uzunluğunu,

□ bym; bağımlı değişkeni,

□ mke; bağımsız değişkeni,

u_t hata terimini göstermektedir.

Genişletilmiş ARDL sınır testi ile eşbütünleşmenin varlığının sınanması için test edilecek hipotezler ise;

Boş hipotez → $H_0: \beta_1 = \beta_2 = 0$

Alternatif hipotez → $H_A: \beta_1 \neq \beta_2 \neq 0$ şeklindedir.

Bu aşamada, elde edilen F-test istatistikleri üst ve alt sınır kritik değerlerle karşılaştırılacak ve F-test istatistiğinin üst sınır kritik değerinin üzerinde olduğu görülürse boş hipotez reddedilecek ve değişkenlerin eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılabacaktır. Tablo 3'te sınır testi sonuçları paylaşılmıştır.

Tablo 3: Genişletilmiş ARDL Sınır Testi Sonuçları – Model 5 (1,1)

F-istatistiği: 17,93			
		Alt sınır	Üst sınır
Kritik Değerler	% 1	8,74	9,63
	% 5	6,56	7,3
	% 10	5,59	6,26

Tablo 3'deki sonuçlara göre F-istatistik değeri %1 anlamlılık değerine göre üst kritik değerden büyüktür. Buna göre yokluk hipotezi reddedilmektedir ve makroekonomik kırılmalık ile ekonomik büyümenin uzun dönemde birlikte hareket ettiği görülmektedir.

Değişkenlerin eşbütünleşik olduğu belirlendikten sonra bağımsız değişkenimiz olan makroekonomik kırılmalık endeksinin ekonomik büyümeyi uzun dönemde ne yönde ve şiddette etkilediğinin tespiti aşamasına geçilmiştir.

Tablo:4 Uzun Dönem Tahmini

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Katsayı	Olasılık Değeri
Makroekonomik Kırılmalık	Ekonomik Büyüme	-4,64	0,03

Tablo 4'teki sonuçlara göre makroekonomik kırılmalık ekonomik büyümeyi uzun dönemde negatif yönde ve 4,64 şiddetinde etkilemektedir. Yani kırılmalıkta 1 puanlık düşüş, ekonomik büyümeye 4,64 puanlık olumlu bir etkiye bulunmaktadır. Olasılık değerine baktığımızda ise 0,03 ile istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edildiği görülmektedir. Bu sonuç makroekonomik kırılmalığın ekonomik büyüme üzerindeki önemini gözler önüne sermektedir.

Uygulanan genişletilmiş ARDL sınır testine göre değişkenlerin eşbütünlük olduklarının belirlenmesinin ve uzun dönem tahminlerinin de yapılmasının ardından modele ait bazı tanısal testler yapılmıştır. Bu testlerin sonuçları Tablo 5'te ve devamında CUSUM testlerinin sonuçlarının paylaşıldığı bölümde verilmiştir.

Tablo 5: Genişletilmiş ARDL Testi İçin Tanısal Test Sonuçları

Testin Adı	Test değeri	Olasılık Değeri	Testin Amacı
Breusch-Godfrey Seri Kor. LM Testi	1,67	0,20	Otokorelasyon sorununun olup olmadığını anlamak
Heteroskedasticity Testi	0,99	0,42	Değişen varyans sorununun olup olmadığını anlamak
Jarque-Berra Test	1,23	0,54	Hata teriminin normal dağılıp dağılmadığını anlamak
Ramsey Reset Testi	0,33	0,57	Spesifikasyon hatasının olup olmadığını anlamak

Tablo 5'deki sonuçlara bakıldığında;

Breusch-Godfrey Seri Kor. LM testinin olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için otokorelasyon sorununun olmadığı,

Heteroskedasticity testinin olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için değişen varyans sorununun olmadığı,

Jarque-Berra testinin olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için hata teriminin normal dağıldığı,

Ramsey Reset testinin olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için spesifikasyon hatasının olmadığı anlaşılmıştır.

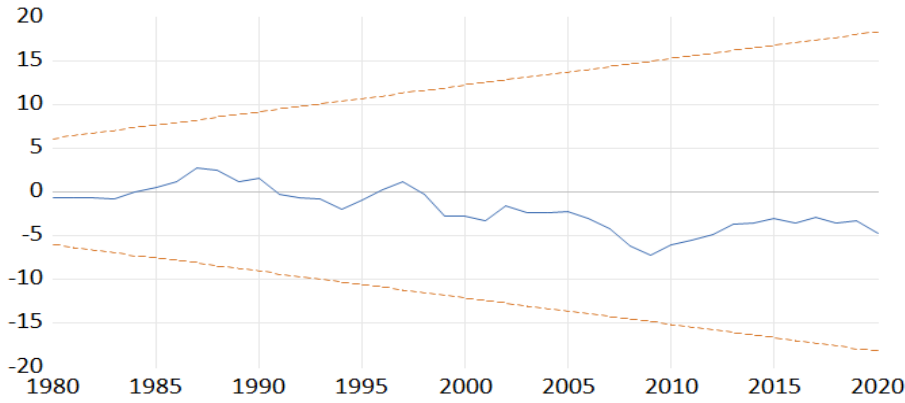
5.2 Parametre tahmini istikrar koşulu

CUSUM testi ile hata terimlerinin istenen sınır olan %95 güven aralığında olup olmadığı test edilirken, CUSUM Kare testiyle ise birikmiş hata terimlerinin

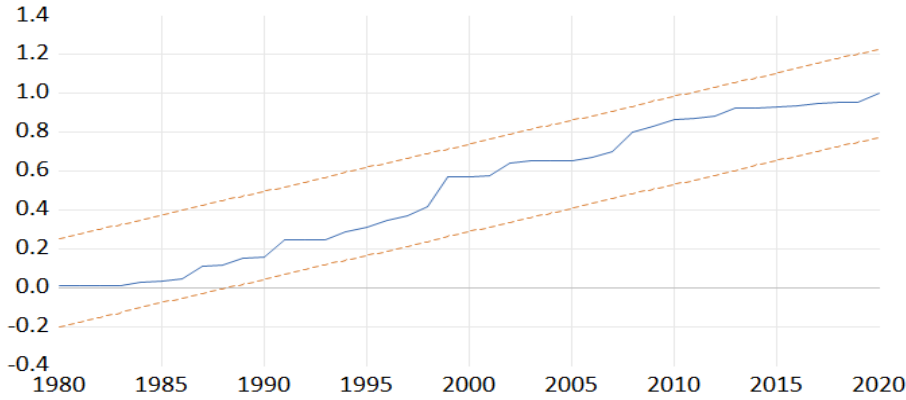
karelerinin %95 güven aralığında olup olmadığı test edilir. (Çetin, Kutlutürk ve Akmaz, 2014:257).

Şekil 3'te CUSUM testi sonuçları, şekil4'te CUSUM Kare testi sonuçları verilmiştir. İki şekilde ortaya koyulan sonuçlara göre hem hata terimleri hem de birikmiş hata terimleri %95 güven aralığındadır. Böylece parametre tahmini istikrar koşulunun da sağlanmış olduğu görülmektedir.

Şekil 3: CUSUM Testi Sonuçları

Şekil 4: CUSUM Kare Testi Sonuçları

5.3 Hata düzeltme modeli

Hata düzeltme modeli Uyar Bozdağlıoğlu'na (2007: 221) göre değişkenler arasındaki uzun dönem dengesi ile kısa dönem dinamikleri arasında ayırım yapmaya ve kısa dönem dinamiklerinin belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Hata düzeltme modelinde hata düzeltme teriminin katsayısının negatif işaretli olması hata düzeltme modelinin dengeli olduğunu ve dengenin sapmaların tekrar dengeye yöneldiğini göstermektedir (Uyar Bozdağlıoğlu, 2007:222). Hata düzeltme terimi ϵ_{t-1} 'in 2 numaralı denkleme eklenmesiyle aşağıdaki 3 numaralı denklem elde edilir:

$$\Delta bym_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^m \mu_{1i} \Delta bym_{t-i} + \sum_{i=1}^m \mu_{2i} \Delta mke_{t-i} + \beta_1 bym_{t-1} + \beta_2 mke_{t-1} + \epsilon_{t-1} + u_t$$

Tablo 6’da çalışmaya dair hata düzeltme katsayısı ve olasılık değeri verilmiştir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Katsayısı

	Katsayı	T-istatistiği	Olasılık
ϵ_{t-1}	-0,78	-6,06	0,00

Not: Yapılan testler için verilen “p değerinin t-sınır değeri dağılımıyla uyumsuz olduğu” uyarı dolayısıyla t-istatistiğinin sınır testi sonuçlarına bakılması gerekmektedir.

Tablo 6’daki sonuçlara bakıldığında hata düzeltme terimi olan ϵ_{t-1} ’in katsayı değerinin -0,78 olduğu ve olasılık değerinin de 0,00 olması sebebiyle istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Değerin -0,78 olmasıyla hata düzeltme mekanizmasının işlediği görülmektedir. Ancak notta paylaşılan “p değerinin t-sınır değeri dağılımıyla uyumsuz olduğu” uyarısı dolayısıyla t-istatistiğinin sınır testi sonuçlarına bakılması gerekmektedir.

Tablo 7: T-İstatistiği Sınır Testi

	T-istatistiği: -6,06		
		Alt sınır	Üst sınır
Kritik Değerler	%1	-3,96	-4,26
	%5	-3,41	-3,69
	%10	-3,13	-3,4

Tablo 7’deki t-istatistiği sınır testi sonuçlarına baktığımızda t-istatistik değerinin -6,06 ile %1 kritik değer üst sınırı olan -4,26’dan mutlak değer olarak büyük olmasıyla hata düzeltme katsayısının anlamlı olduğu çıkartılmaktadır.

5. Sonuç

Çalışmada elde edilen verilere göre Türkiye’de makroekonomik kırılganlık ekonomik büyümeyi negatif yönde ve 4,64 şiddetinde etkilemektedir. Bu sonuçlara göre kırılganlığın artması ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir ve büyümenin artırılması için makroekonomik kırılganlığın düşürülmesi gerekmektedir. Makroekonomik kırılganlıkta 1 puanlık bir düşüş sağlanması sonucunda ekonomide 4,64’lük bir büyüme görülecektir.

Türkiye için kriz yılları olan 1994, 2001, 2009, 2019 ve 2020 yıllarının kırılganlık endeksine baktığımızda önceki yıllara göre yükselişte ve pozitif değer aldığını, büyümenin ise düşüşte olduğunu görmekteyiz. Bu sonuçlara göre bu dönem verilerinin, analiz sonuçlarıyla örtüşüğünü görmekteyiz. Ancak 1995-1997 yılları dönemine baktığımızda Türkiye’nin kırılganlığının yüksek olmasına rağmen yüksek oranlı büyüme yaşadığı görülmektedir. Bu dönem 1974-2020 yılları için bir istisna teşkil etmektedir ve bu dönemde Türkiye’nin kırılganlığının da ekonomik

büyümesinin de artması dolayısıyla analiz sonuçlarıyla çelişen bir dönem olduğu görülmektedir. 1998 yılına gelindiğinde kırılma az da olsa azalmıştır ancak bu sefer de büyüme oranları düşmeye başlamıştır. 2000-2001 yıllarına gelindiği zamana Türkiye, tarihinin en derin kriz dönemlerinden birini yaşamıştır. Türkiye kırılmağa rağmen büyümesinin faturasını bu şekilde derin bir kriz dönemine girmekle ödemiştir.

Cari açık verilmesi Türkiye’de döviz rezervlerini ve enflasyonu etkileyen, kritik öneme sahip bir faktördür. Cari açık verildiği için döviz talebi artan piyasada, en ufak bir döviz darboğazına girilmesi ekonomik krizi tetikleyebilmektedir ve bunun sonucunda meydana gelebilecek döviz kurundaki oynaklığı ortadan kaldırmak içinse Merkez Bankası rezervlerinin etkin kullanılması önem arz etmektedir. Türkiye cari açıkla büyüyen bir ülke olmasına rağmen, kırılmağını arttıran bu değerin aynı zamanda kırılma yoluyla ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği görülmektedir.

Türkiye’de Merkez Bankası’nın bağımsızlığı her dönemde gündemde olmuştur ve Merkez Bankası’nın siyasetten etkilendiğine dair iddialar her dönemde varlığını sürdürmüştür. Bu da Merkez Bankası kararlarının ekonomik gerçeklere uygun olarak değil, siyasi merkezli alındığı konusunda soru işaretlerini gündeme getirmektedir. Merkez Bankaları’nın siyasetten bağımsız, rasyonel kararlar alamayan bir konumda olmaları döviz rezervlerini olumsuz etkileyen çok önemli bir unsurdur. Bu etkiye örnek olarak; son yıllarda yaşanan döviz kuru düşüşünden kaynaklı enflasyonla mücadele edilmede faiz oranlarının arttırılması gerekirken, büyüme kaygısıyla faiz oranlarının arttırılmaması ve Merkez Bankası rezervlerinin kullanılması sonucu rezerv miktarlarında meydana gelen düşüş gösterilebilir. Aynı dönemlerde kırılmağında meydana gelen artış da döviz rezervlerinin ekonomide güven ve istikrar sağlamada önemini ortaya koymaktadır.

Günümüz ekonomik yapısında tüm bu faktörlerin birbirini etkilemesi olağandır ve ekonomide alınan bir karar, bir faktör yoluyla ekonomik kırılmağını arttırırken, bir diğer faktör aracılığıyla kırılmağını düşürebilir. Türkiye’nin ekonomik tarihine baktığımızda cari açığın, enflasyon oranının, dış borçların ve kamu kesimi borçlanma gereğinin somut olarak birçok krize sebep olduğunu görmekteyiz. Yukarıda değinildiği gibi de cari açığın birçok göstergenin belirlenmesinde kilit noktada olduğu göz önüne alınırsa, makroekonomik kırılmağın ile mücadelede Türkiye’nin başarısı büyük ölçüde, cari açık sorununa bir çözüm bulabilmekten geçmektedir.

Kaynakça

Altıntaş, N. ve Okuyan, A. (2018). “CDS-Büyüme İlişkisi: Yeni Kırılma Beşli Ülkeler Üzerine Bir Uygulama”. II. International Symposium on Economics, Finance and Econometrics. Bandırma: 246-252.

Ansar, A., Flyvbjerg, B., Budzier, A., Ve Lunn, D. (2016). “Does Infrastructure Investment Lead To Economic Growth Or Economic Fragility? Evidence From China” Oxford Review Of Economic Policy, 32(3), Pp. 360–390.

Ardıç, K. ve Baydur, C. (2011). “Barro-Lucas Bakış Açısıyla Kamu Borçlanma Sürecinin İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 0(48): 1-15.

Armstrong, H. W. Ve Read, R. (2002). “The Phantom Of Liberty? Economic Growth And The Vulnerability Of Small States”. Journal Of International Development, 14(4), 435-458.

Anuradha Seth & Amr Ragab, 2012. "Macroeconomic Vulnerability in Developing Countries: Approaches and Issues," One Pager 152, International Policy Centre for Inclusive Growth.

Aytaç, A. (2017). “Ekonomik Büyüme-İhracat İlişkisi: 2001-2016 Türkiye Örneği”. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(4): 214-222.

Baktemur, F. İ. (2021). “Türkiye’de İhracat İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Doğrusal Olmayan Nedensel İlişkinin Analizi”. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1): 80-90.

Baritto, F. (2008). ‘Disasters, Vulnerability and Resilience from a Macro-Economic Perspective: Lessons from the Empirical Evidence’, Background paper for the 2009 ISDR Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction. Geneva, International Strategy for Disaster Reduction.

Baylan, M. (2020). “Makroekonomik Kırılganlık ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: Çin Örneği” . *İzmir İktisat Dergisi* , 35 (4) , 697-712

Bayraktar, Y. ve Elüstü, S. (2016). “Makroekonomik Kırılganlığın Ölçülmesi: Yükselen Piyasalar Ve Türkiye İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz”. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 5(12) , 8-29.

Briguglio, L. ve Galea, W (2022) . “Updating and Augmenting The Economic Vulnerability Index”, <https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/18371/1/OA%20-%20Updating%20the%20economic%20vulnerability%20index.pdf> (erişim Tarihi: 05.05.2022).

Briguglio, L. Cordina, G. Farrugia, N. ve Vella, S. “Economic Vulnerability And Resilience Concepts and Measurements” https://www.researchgate.net/publication/46527233_Economic_Vulnerability_and_Resilience_Concepts_and_Measurements (erişim tarihi:05.05.2022).

Briguglio, L. (1995). ‘Small Island States and their Economic Vulnerabilities’, World Development, Vol. 23(9), 1615–1632.

Briguglio, L. & Galea, W. (2003) ‘Updating and Augmenting the Economic Vulnerability Index’, Occasional Paper by the Islands and Small States Institute of the University of Malta. Valletta, Islands and Small States Institute of the University of Malta.

Canpolat, Ş. (2020). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme Etkileyen Değişkenler Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama”. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1): 123-136.

Ceylan, S. Ve Durkaya, M. (2011). “Türkiye’de Kredi Kullanımı-Ekonomik Büyüme İlişkisi”. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(2): 21-35.

Cordina, G. (2004) “Economic Vulnerability And Economic Growth: Some Results From A Neo-Classical Growth Modelling Approach” https://www.researchgate.net/publication/227450327_Economic_vulnerability_and_economic_growth_Some_results_from_a_neoclassical_growth_modelling_approach. (erişim tarihi 05.05.2022).

Çetin, A. K. , Kutlutürk, M. M. ve Akmaz, H. K. (2014). “Eğitim Durumuna Göre İstihdamın Gsyh Etkisi” . Journal of Management and Economics Research , 12 (22) , 249-266.

Çetintaş, H. (2011). “Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme”. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 0(28): 141-153.

Çoban, Y. (2014). Türkiye Ekonomisi. İkinci Sayfa Yayınevi. İstanbul.

Demir, G. (1988). “Dış Borçlanma ve Türkiye’nin Dış Borçları Üzerine Bazı Gözlemler”. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 219-238.

Demirhan, E. (2015). “Büyüme Ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 60(4): 75-88.

Dickey, D.A. and Fuller, W.A. (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root", Journal of the American Statistical Association, 7/4, 427-431.

Dickey, D.A. and Fuller, W.A. (1981). “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 49/4, 1057-1072.

Duman, Y.K. (2017). “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”. Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(4): 231-244

Ercan, H. ve Küçüköğlü, M. (2020). “Ekonomik Büyüme, Cari Açık Ve Bütçe Açığı İlişkisi”. Sakarya İktisat Dergisi, Sakarya İktisat Dergisi 100. Yıl Milli Egemenlik Özel Sayısı: 52-65.

Fowowe, B. ve Folarin, E.O. The Effects of Fragility and Financial Inequalities on Inclusive Growth in African Countries. Review of Development Economics. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/rode.12594> (erişim tarihi 05.05.2022).

Guillaumont, P. (2010). ‘Assessing the Economic Vulnerability of Small Island Developing States and Least Developed Countries’, Journal of Development Studies, 46(05), 828–854.

Guillaumont, P (2000) .“On the Economic Vulnerability of Low Income Countries”. <https://core.ac.uk/download/pdf/7169708.pdf> (erişim tarihi:20.04.2022).

Guillaumont, P.(2008) “An Economic Vulnerability Index: Its Design and Use for International Development Policy” <https://doi.org/10.1080/13600810903089901> (erişim tarihi 05.05.2022)

Hayaloğlu, P. (2015). “Kırılgan Beşli Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi”. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(1): 131-144.

Herrera, S. & Garcia, C. (1999). ‘User's Guide to an Early Warning System for Macroeconomic Vulnerability in Latin American Countries’, Policy Research Working Paper. No. 2233. Washington, DC, Economic Policy Sector Unit, Latin America and the Caribbean Region, World Bank.

Hotunluoğlu, H. ve Yavuzer, M. (2020). “Dış Borç ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye (2000: Q1-2019: Q3)”. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9 (5): 3930-3950.

Jimborean, R. “What Drives Private Non-Financial Sector Borrowing In Emerging Market Economies?”, Economics And Statistics Institut National De La Statistique Et Des Études Économiques, 503-504, Pp. 143-161. <https://doi.org/10.24187/ECostat.2018.503d.1962> , (erişim tarihi 05.05.2022)

Kaminsky, G. L., Lizondo, S. and Reinhart, C. M. (1998). ‘Leading Indicators of Currency Crises’, Staff Papers, 45(1). Washington, DC, IMF.

- KamuBorcu,
https://www.imf.org/external/datamapper/CG_DEBT_GDP@GDD/SWE/TUR (erişim tarihi:19.04.2022).
- Kılınç, E. C. (2021). “Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ekonomik Kırılganlık-Ekonomik Kalkınma İlişkisi”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (69): 20-38.
- Krkoska, L. (2000). ‘Assessing Macroeconomic Vulnerability in Central Europe’, Working Paper, No. 52. London, European Bank for Reconstruction and Development, Office of the Chief Economist.
- Mercan, M.(2010) “Kredi Hacmindeki Değişimlerin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Sınır Testi Yaklaşımı”. Bankacılar Dergisi. 84: 54-71.
- Lepers, E. Ve Serranob, A.S. “ Decomposing Financial (In) Stability In Emerging Economies”, <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2019.101068>, (erişim tarihi 05.05.2022).
- Melville J. ve Brathwaite, J. “Revised Economic Vulnerability Index 2002” <http://www.centralbank.org.bb/news/article/6630/revised-economic-vulnerability-index-2002> (erişim tarihi 05.05.2022)
- Moallemi, M. (2018). “The Effect of Economic Vulnerability on the Development of MENA Countries”. Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research. 9(33). 141-156.
- Özceylan, D. ve Coşkun, E. (2012). “The Relationship Between Socio-Economic Development and Social and Economic Vulnerability Levels of Cities in Turkey”. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 41 (1), 31-46
- Perron, P. (1989). “The Great Crash, The Oil Price Shock, And The Unit Root Hypothesis”. *Econometrica*, 57(6): 1361-1401.
- Pesaran M.H., Shin Y. ve Smith R. (2001). “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship”, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3): 289-326.
- Ren, C., Zhai, G., Zhou, S., Chen, W., ve Li, S. (2018). “A Comprehensive Assessment And Spatial Analysis Of Vulnerability Of China’s Provincial Economies” <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/4/1261/htm> (erişim tarihi 05.05.2022).
- Sam, C.Y., Mcnown, R. ve Goh, S.K. (2018).” An Augmented Autoregressive Distributed Lag Bounds Test For Cointegration”. *Economic Modelling*, 80:130-141.
- Süsay, A. ve Ergin Ünal, A. (2020). “Seçilmiş Güven Endeksleri, VIX Ve CDS Primlerinin Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği”. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18): 83-97.
- Şimşek, N. , Hazar, A. ve Babuşçu, Ş. (2019). “Türkiye’nin Finansal Kırılganlığına Etki Eden Makro Ekonomik Faktörler”. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 1(1-2), 48-74.
- Toh, K. (2016). “Assessing Macroeconomic Volatility on Economic Growth: The Case of Sub-Saharan African Economies”. *Journal of Economics and Development Studies*, 4(3), 1-11.
- Topcu, E. (2017). “Enflasyon Oranı-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(2): 180-191.
- Turan, T. (2019).” Kamu Borcunun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye İçin Eşbütünlük Analizi”. *Maliye Dergisi*. 177: 1-27.
- Uçak, S. (2017). “Cari Denge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2): 107-140.

Uyar Bozdağlıoğlu, E. Y. (2007). “Türkiye’nin İthalat Ve İhracatının Eşbütünleşme Yöntemi İle Analizi (1990-2007)” . Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (3) , 213-224.

Uzgören, E. ve Akalin, G. (2016). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı” . Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (49), 63-77.

Yapraklı, S. (2010). “Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2): 287-301.

Yıldız, F. (2019). “Türkiye Ekonomisinde Dış Borç, Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisinin Analizi”. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (4): 3416-3438.

United Nations (2006). Committee for Development Policy: Report on the Eighth Session. New York, NY, United Nations Economic and Social Council.

ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA YUMUŞAK GÜÇ DİNAMİĞİNİN KULLANIMI: ÇİN ETİYOPYA İLİŞKİLERİ ÖRNEĞİ

Fatih BEYAZ¹

Özet

Yumuşak güç, modern zamanlarda çatışmasız bir şekilde etki alanını genişletmek isteyen aktörlerin başvurmuş olduğu yaygın bir araç olmuştur. Çin, uluslararası düzende etki alanını genişletmek ve gücünü arttırmak amacıyla yumuşak gücü bir araç olarak kullanmaktadır. Bu araştırmanın amacı, Çin'in yumuşak gücü nasıl kullandığını ve bundan elde ettiği kazanımları örnekler üzerinden açıklamaktır. Araştırmanın temelinde yatan varsayım, Çin'in tarihsel olarak ve şimdi uluslararası politikadaki konumunu güçlendirmek için yumuşak güç kullandığıdır. Etiyopya özelinde Çin'in Afrika'daki durumu bunun kanıtıdır. Bu doğrultuda araştırmada, Çin'in kullanmış olduğu yumuşak güç araçları ve uygulamaları tespit edilmiştir. Araştırma, örnek bir vaka üzerinden ele alınmış, mikro ölçekten yola çıkarak makro ölçekte Çin'in küresel siyasete takip ettiği yumuşak güç politikası açıklanmıştır. Çin'in yumuşak gücünü örnek bir vaka üzerinden açıklanması ile literatüre katkıda bulunulmuştur. Araştırma betimsel analiz yöntemi ile hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Güç, Yumuşak Güç, Afrika, Etiyopya

THE USE OF SOFT POWER DYNAMICS IN CHINESE FOREIGN POLICY: THE CASE OF CHINA ETHIOPIA RELATIONS

Abstract

Soft power has been a common tool used by actors who want to expand their sphere of influence in a conflict-free manner in modern times. China uses soft power as a tool to expand its sphere of influence and increase its power in the international order. The purpose of this research is to explain how China uses soft power and the gains it obtains from it through examples. The underlying assumption of the research is that China has historically and currently uses soft power to strengthen its position in international politics. China's situation in Africa, specifically Ethiopia, is proof of this. Accordingly, in the research, the soft power tools and practices used by China were identified. The research was handled through a sample case, and starting from the micro scale, China's soft power policy in global politics was explained on the macro scale. It contributed to the literature by explaining China's soft power through an example case. The research was prepared with the descriptive analysis method.

Keywords: China, Power, Soft Power, Africa, Ethiopia

¹ Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı Doktora Öğrencisi; fatihbeyaz9994@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5189-6631

1. Giriş

21. yüzyılda uluslararası siyasette güçlü bir aktör olarak varlık gösteren Çin'in, tarihsel köklerinden günümüz dünyasına kadar uzanan devlet geleneği içerisinde dünyayı tanımlama şekli, güce bakış açısı ve dünya siyasetinde oynadığı rol itibariyle ele alındığında hem tarihte hem de günümüzde baskın bir uluslararası aktör olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada Çin'in tarihsel süreç içerisinde güç kavramını nasıl algıladığını ve dünya siyaseti açısından güce nasıl bir anlam yüklediğini, bu doğrultuda nasıl bir dünya siyaseti izlediğini ele alınmıştır. Bu bağlamda yapılan araştırmanın odak noktası Çin'in uluslararası siyasetteki yumuşak gücü olacaktır. Hem tarihinde hem de günümüzdeki siyasetinde var olan yumuşak güç, Çin'in yabancı olmadığı bir kavramdır. Çin'in yabancı olmadığı bu güç kavramının günümüzdeki yükselen Çin gücüne ne gibi etkileri olduğu ve bu güç kavramının Çin'in uygulamasında ne gibi bir yere sahip olduğu incelenmiştir. Çin'in yükselen gücüne yumuşak gücünün katkısı incelenirken bu katkının örnek bir bölge ve ülke üzerinden analizi yapılmıştır.

Bu araştırmanın sorusu, yükselen bir güç olan Çin'in yumuşak gücü nasıl kullandığı, hangi araçları kullandığı ve yumuşak gücünün Çin'in uluslararası siyasetteki gücüne katkısının ne düzeyde olduğudur. Böylelikle uluslararası siyasette etkin olan güçlerinden biri olan Çin'in yumuşak gücünün varlığı, araçları ve etkinliği analiz edilmiş olacaktır. Makalede öne çıkarmak istenen düşünce, Çin'in tarihten günümüze dek yumuşak gücü bir araç olarak kullandığı ve bu araca devletin güç kapasitesini arttırmak amacı ile başvurduğunu Afrika ve Etiyopya özelindeki örnekler üzerinden vurgulamaktır.

Araştırmanın literatüre katkısı, küresel siyasetin hegemon güçlerinden biri olan Çin'in yumuşak gücünün tarihsel olarak ele alınmış olduğu bu araştırmada adı geçen ülkeler baz alındığında örnek bir vakaya indirgeyip açıklayarak literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın deseni nitel araştırma metodu izlenerek hazırlanmış ancak nicel verilerden de yararlanılmıştır.

2. Çin'in Yükselişi

Tarih sahnesinde yüzyıllar boyunca güçlü bir medeniyet ve devlet olarak varlığını sürdüren Çin, 19. ve 20. yüzyılda çatışmalar, işgal ve kaosa şahit olmuş olsa da günümüzde yükselen bir güç olarak küresel siyasetin etkin aktörlerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasındaki süreci ele alırken Mao dönemi ve Mao sonrası dönem diye ikiye ayırabiliriz. 1840'lı yıllarda başlayan işgaller, savaş, yıkım 1940'lı yılların sonunda son bulmuş ve bu yüz yıllık dönem Çinliler için "utanç yüzyılı" olarak isimlendirilmiştir (Oktay, 2020: 43). Mao dönemi, komünist devrimin kalıcı hale getirilmesi ve güçlendirilmesi ile geçmiştir. Bu dönemde Çin'de büyük değişimler meydana gelmiş ve bu değişimler Çinliler

açısından zaman zaman çok sarsıcı olabilmiştir. Bu sarsıcı olaylardan biri bütün Çin’i 10 yıl boyunca etkisi altına alan “Kültür Devrimi” olmuştur.

Kültür devrimi, komünist devrimin tüm topluma tamamen hâkim olmasını sağlamak amacıyla batılı özellikler taşıyan burjuvaziye ve Çin’in geleneksel kültür ve öğretilerine karşı başlatılan harekettir (Özay, 2016). Mao, bu doğrultuda devrimci bir gençlik yetiştirmeyi ve bu gençlik ile Kültür Devrimi’ni hayata geçirmeyi hedeflemiştir (Armaoğlu, 2019: 437). Mao’nun hayalini kurduğu gençlik hızla Çin’in geleneklerine, tarihi birikimine ve öğretilerine, ülkedeki aydın kesime karşı saldırıya geçmiş ve büyük bir kaos dönemi yaşanmıştır (Kissinger, 2020: 246). Mao döneminde Çin’in ülke içerisinde yaşadığı çekişmeler ve kaotik ortam, devletin uluslararası siyaset sahnesine çıkışını geciktirmiş ve ülkenin geleneksel köklerinden tamamen koparılıp komünist bir kimlik üzerinden yeniden inşa edilmesi sürecini başlatmıştır. Bu durum Mao’nun ölümü sonrasında değişmiş ve Çin, güçlü bir devlet olma yolunda yeni politikalar üretmiş ve Mao sonrasında Çin için yeni bir dönem başlamıştır.

Mao Zedong’un 1976’daki ölümünün ardından Çin, Deng Xiaoping’in önderliğinde önemli siyasi ve ekonomik reformlardan geçmiştir. Bu reformlar Çin ekonomisini modernleştirmeyi ve küresel topluluğa açılmasını amaçlamıştır. Temel reformlar arasında Dört Modernizasyon (1978), Açık Kapı Politikası ve Ekonomik Reformlar (1970’lerin sonu), Diplomatik Tanıma ve Batı ile İlişkiler (1970’ler), Tek Çocuk Politikası (1979), Siyasi Ademi Merkeziyetçilik (1980’ler), Eğitim Reformları (1970’lerin sonu ve 1980’ler) ve Sosyalist Piyasa Ekonomisi (1992) Devlet İktisadi Teşebbüsleri yer almıştır. Bu reformlar ekonomik büyümeye ve dönüşüme yol açarak Çin’i dünyanın en büyük ekonomik güçlerinden biri haline getirmiştir. Ancak gelir eşitsizliği, çevre sorunları, siyasi reform ve insan hakları sorunları gibi zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu reformların mirası bugün Çin’in iç ve dış politikalarını şekillendirmeye devam etmektedir (Mühlhahn, 2020).

3. Güç Kavramı

Küresel siyasetin aktörlerinin birbirlerinin davranışlarını değiştirebilme yetisine “güç” denmektedir. Gücü bu yönü ile ele alabilmemiz için ise birden fazla aktörün ortak bir hayat sahasındaki varlığından söz edebilmek gerekmektedir (Balcı ve Kardeş, 2015: 324). Küresel siyasetteki aktörlerin davranışları incelenirken güç ile ilgili iki alt başlık, “Sert Güç” ve “Yumuşak Güç” öne çıkmaktadır.

Sistemdeki bir aktörün, zorlayıcı bir tutum ile sistemdeki bir başka aktörün davranışlarını istediği doğrultuda yönlendirebilmesi gücüne sert güç, “Hard Power” denmektedir. Sert güçte, belirleyici rolü üstlenen aktör askeri araçları kullanabilmekte ve tehditkâr bir tutuma sahip olabilmektedir (Vural, 2017: 126). Bu yönü ile değerlendirdiğimizde sert güç daha klasik dönem devlet davranışlarını ve güç anlayışlarını yansıtmaktadır. Tehditkâr ve zorlayıcı üsluptan ziyade üzerinde etkili olmak istediği aktörde bir cazibe oluşturmayı amaçlayan güç unsuru ise yumuşak

güçtür “Soft Power”. Yumuşak güç kullanımında sistemdeki bir aktör, davranışını yönlendirmek istediği aktörün üzerinde bir cazibe, çekicilik oluşturmayı ve aktörü istediği doğrultuda hareket eder hale getirmeyi amaçlar (Aydemir, 2019: 261-262). Bu kavramın akıl babası Joseph Nye, yumuşak gücü “*Aktörün istediği şeyi başkalarının da istemesini sağlamak, onları zorlamak yerine yanına çekmek veya işbirliği yapmak.*” olarak tanımlamıştır (Maimaiti, 2016: 10). Güç kavramı, bahsi geçen iki yönüyle ele alındığında yumuşak güç, uluslararası siyaset açısından daha barışçıl ve çatışmacı ortamdan daha uzak bir özelliğe sahip olduğu izlenimi vermektedir.

4. Yumuşak Güç ve Araçları

“Kültürel Diplomasi” ya da “Kamu Diplomasisi” olarak da bilinen yumuşak güç politikası, uluslararası sistemdeki bir aktörün kendi fikir ve kültürünü dünyaya tanıtmayı, aktörler arasında karşılıklı iletişim yollarının güçlendirmesi şeklinde oluşturulmaktadır (Önal, 2020: 221). Uluslararası sistemde nüfuz alanını arttırmak, güç arttırmak ya da bir aktörün davranışları üzerinde belirleyici olabilmek adına uygulanmak istenen yumuşak güç, daha uzun vadeli, sürece yayılmış bir uygulama ya da kazanım biçimidir. Bu güç anlayışı, küresel sistemde çatışmaya mahal vermeden, daha uzlaşmacı bir zeminde aktörlerin isteklerini elde etmesi anlayışı doğrultusunda gelişmiştir. Yumuşak güce duyulan ihtiyaç, uluslararası sistemin anarşik yapısından doğmuştur. Çünkü bu anarşik yapı içerisinde devletler, sert güç unsurlarına başvurduklarında büyük kayıplar verebilmiş ve bu durum kazanımı olmayan bir sonuç doğurmuştur. Bu nedenle yumuşak güç gibi bir araç kullanılarak daha az kayıpla daha uzun vadede kazanımlar elde edilmesinin önü açılmıştır.

Yumuşak gücün uygulanmasında temel anlamda 6 araç vardır. Bunlar: Bir ülkenin siyasi kurumlarının kalitesi, kültürel çekiciliğinin kapsamı, diplomatik ağlarının gücü, yüksek öğrenim sistemlerinin küresel itibarı, ekonomik modellerinin çekiciliği ve bir ülkenin dünyayla dijital ilişkisi veya medyası olarak sıralanabilir (The Soft Power 30, 2021). Uluslararası aktörlerin yumuşak güç politikası temel olarak bu altı yolu ve alt birimlerini takip etmektedir.

Sert Güç	Yumuşak Güç
Zorlama	İkna etme, ideoloji
Maddi gerçeklik	İmaj, Semboller
Ekonomik, Askeri	Kültür, Değerler
Dış kontrol	Kendi Kendini Kontrol
Bilgi	Güvenilirlik, Prestij
Hükümet	Toplum
Doğrudan (Hükümet tarafından kontrol)	Dolaylı (Kontrol edilemez)
Kasıtlı	Kasıtlı değil

Kaynak: Javier Noya, “The symbolic power of nations”

5. Çin'in Hedefleri

Çin, 21. yüzyıl dünya siyasetinin büyük oyuncularından biridir. Her büyük küresel aktör gibi gerçekleştirmeyi ya da sürdürmeyi amaçladığı büyük stratejilere sahiptir. Çin'in büyük stratejilerini dört başlık ile özetlemek gerekirse: 1) Çin'in toprak bütünlüğünü yeniden sağlamak (Tayvan'ı anakarayla birleştirmek) ve egemenliğini muhafaza etmek. 2) Asya-Pasifik'e Çin'in dışında bir devletin egemen olmasını engellemek. 3) Çin'in ekonomik kalkınmasına uygun bir uluslararası ortam oluşturmak. 4) Gelişen küresel düzeni şekillendirmede söz sahibi olmak (Andrew vd., 2020). Bu hedefler Çin'in dış politikadaki öncelikli alanlarını göstermektedir. Bu amaçları gerçekleştirmek doğrultusunda başvuracağı araçlar içerisinde yumuşak güç önemli bir rol oynamaktadır.

Uluslararası siyasette gücünü arttıran Çin, sistemdeki diğer süper güçler tarafından dengelemeye maruz kalmamak için bir yandan hızlı bir şekilde güç inşa ederken bir yandan da savunmacı bir görüntü vermeye çalışmaktadır (Yalçın, 2018: 315). Çin yükselişinin dengelenmek istenmesi realist perspektiften anlaşılabilir. Çünkü büyük güçler bir yandan hegemonya arayışında iken diğer yanda da diğer aktörlerin hegemonya arayışlarını engelleme eğilimi gösterirler. Bu davranış biçimi büyük güçlerin küresel çıkarlarının çatışma ihtimalinin varlığından kaynaklanmaktadır. Küresel çıkarları "koyun" metaforu, büyük güçleri de "kurt" metaforu ile örneklendirecek olursak, "aynı koyuna göz diken iki kurt uzlaşamaz" örneğini sunabiliriz.

6. Çin'in Yumuşak Gücü

Çin için yumuşak güç kullanımı çok eski zamanlara kadar gitmektedir. M.Ö. 771-476 yılları arasında Çin'de "Yüz Düşünce Okulları" diye adlandırılan dönemde devlet uygulamalarında yumuşak güç kullanılması tercih edildiği bilinmektedir. Yine M.Ö. gelişen Konfüçyüs düşüncesinde de sert gücü sınırlandırılma ve alternatif yumuşak güç politikalarına yönelme tavsiye edilmiştir (Önal, 2020: 223). Konfüçyüs düşüncesi sistemdeki aktörler arasında düşmanlık üretmeyen ve yayılmacı bir yol izlemeyen bir anlayışa sahiptir. Bu düşünce ahlaki öğretileri ön plana çıkarmıştır (Maimaiti, 2016: 35-36). Konfüçyüs düşüncesi ve eski Çin'de gelişen diğer düşünce sistemlerine baktığımızda Çin'in geleneksel yapısında gelişen güç anlayışı saldırgan ve yayılmacı bir anlayışı benimsemediği görülmektedir.

Tarihteki Çin yumuşak gücünün kullanımına verilecek örneklerden biri de Çinli Amiral Zheng He'nin 15. yüzyıl başlarında yaptığı coğrafi keşiflerdir. Bu keşifler Asya'yı, Ortadoğu'yu ve Afrika'yı kapsamış ve yaklaşık 30 yıl sürmüştür (Uluçer, 2012). Zheng He, seferleri boyunca ulaştığı yerlerde Çin'in gücünü ve muhteşemliğini göstererek cazibe oluşturmak istemiş ve Çinli tüccarlar için uygun bir ticaret zemini oluşturmak amacıyla yumuşak güç örneği sayılabilecek bir uygulamaya başvurmuş ve başarılı olmuştur. Bu doğrultuda gerçekleştirilen faaliyetlerde Çin, sert güce

başvurarak hiçbir toprak veya zenginlik elde etme amacı gütmemiş ve sömürgeci bir tutumdan uzak durmuştur (Kissinger, 2020: 30). Çin, bu dönemde güç inşa ederken saldırgan ve çatışmacı bir tavırdan uzak durmuş, yumuşak gücü aktif olarak kullanabilmeyi başarmıştır. Yine 15. yüzyılda Avrupalı denizcilerin gerçekleştirdiği coğrafi keşiflerde, ulaşılan bölgeler üzerinde Avrupalı devletlerin faaliyetlerinde sert güç daha ön planda olmuştur. Bu durum, Çin'in devlet düşünce ve uygulamasının tarihsel olarak Batı düşünce ve siyasetinden ayrıştığını, benzer bir davranış üzerinden anlayabilmemize olanak sağlamıştır. Bu bağlamda görüldüğü üzere yumuşak güç Çin için yeni bir uygulama değil, tarihsel sürecinde var olan ve uygulanan bir yöntem olmuştur.

Komünist devrimin ardından Çin Halk Cumhuriyeti'nde yumuşak güç uygulamalarının belirgin olarak ortaya çıkışı 1990'lı yılların sonuna rastlamaktadır. Bu tarihlerde Çin, başta Güneydoğu Asya ülkeleri olmak üzere Afrika'da iktisadi yardımlara başlamıştır. Bu doğrultuda dünyaya hitap etmek amacıyla televizyon yayınları yapılmış, dil ve kültür okulları açılmaya başlanmıştır (Naim, 2018: 231). Devrim sonrası Çin, uzun yıllar ülke içinde yaşanan gelişmelere odaklanmış ve Mao'nun ölümüne kadar uluslararası sahnede istenen ölçüde varlık gösterememiştir. Mao sonrası dönemde ise daha fazla dünyaya açılan, küresel ölçekte hedefler koyan ve uygulayan bir Çin olmuştur. Çin'in küresel ölçekte uyguladığı politikalar ve araçlar, bir süper güç olma ve küresel siyasetin belirleyici bir aktörü olma yolunda ortaya konmuştur. Yumuşak güç de bu araçlardan biri olmuştur.

Küresel hedeflerine ulaşmada kullandığı yumuşak güç politikaları ve araçları Çin'in dünya siyasetindeki güçlü konumunu destekleyen bir uygulamadır. Komünist bir devlet olması nedeniyle Çin, ülkenin küresel ölçekteki imajını kuvvetlendirmek ve bir Çin cazibesi oluşturmak için kullandığı yumuşak güç araçların tamamını devlet kontrolü altında tutmuştur. Böylelikle tamamen devlet politikalarına uyumlu bir yumuşak güç inşa edilmiş ve bu doğrultuda Çin'in diğer devletler nezdindeki imajı oluşturulmaya çalışılmıştır. 2000'li yılların başında Hu Jintao liderliğindeki Çin, "Barışçıl Yükseliş" veya "Uyumlu Dünya" gibi söylemler ile uluslararası sistem için bir tehdit olmadığını, barış ve uyum içerisinde büyüyen bir güç olduğu imajını vermek istemiştir (Önal, 2020: 224-225). 2000 yılı itibarıyla Çin yükselişi başlamış ve Çin bu yükselişini yumuşak güç araçları ile desteklemiştir.

7. Çin'in Yumuşak Güç Araçları

7.1.Konfüçyüs Enstitüleri

Konfüçyüs Enstitüleri, Çin'in yumuşak güç araçlarının başında gelmektedir. Kuruluş tamamen Çin devletinin kontrolünde çalışmaktadır. Enstitünün misyonu, dünyanın farklı bölgelerinde Çince kursları vermek ve Çin'i tanıtmaktır. Enstitü her yıl Çinli kolejler ve üniversiteler vasıtasıyla yaz kampları düzenlemekte ve Çin'de okumak isteyen öğrenciler için burs imkanları sağlamaktadır. Konfüçyüs Enstitüsü, Hanban ve

Pekin'deki Konfüçyüs Genel Merkezi tarafından yönetilmektedir. Eğitim Bakanlığı'nın doğrudan bir yan kuruluşu olan Hanban, enstitülerin çalışmaları ile doğrudan ilgilenmektedir (Confucius İnstitut, 2021). Konfüçyüs Enstitüsü, Çin için, dünyanın geri kalanıyla arasındaki “dostluğu güçlendiren bir köprü” olarak tanımlanmaktadır. Bu amaca yönelik ilk enstitü 2004 yılında Güney Kore'de açılmıştır (Jakhar, 2019). Çin'in yumuşak gücünün başlıca araçlarından biri olan bu enstitü, küresel ölçekte bir Çin yumuşak gücü inşa etmeye çalışmaktadır. 2019 yılı sonunda, dünya çapında 162 ülkede (bölgede) 550 Konfüçyüs Enstitüsü ve 1172 Konfüçyüs sınıfı kurulmuştur (Chinese International Education Foundation, 2021). Çin yumuşak gücünün küresel anlamda inşa edilebilmesi bir ölçüde de komünist devrim sonrasında Mao'nun ölümüne kadar olan dönemde uygulanan politikaların terk edilmesi ile mümkün hale gelmiştir. Söz konusu dönemde klasik Çin öğretisinin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte, eski çağlardan beri yumuşak güç, temeli Konfüçyüsçü öğretilere dayanan klasik Çin öğretilerinin önemli bir bileşeni olmuştur. Bu nedenle Çin, yumuşak gücün inşasında Konfüçyüs öğretileri ve kendi kültürel değerlerinden faydalanma yoluna gitmiş ve kültürel diplomasi ile küresel ölçekte yumuşak güç inşa sürecini Konfüçyüs Enstitüleri vasıtasıyla kurmaya başlatmıştır.

Enstitü yaptığı faaliyetler ile dünyadaki farklı ülkelerdeki öğrencileri Çin'e çekebilmiş ve bu öğrenciler vasıtası ile Çin'in dünyadaki saygınlığını ve cazibesini arttırmayı amaçlamıştır. Konfüçyüs Enstitüleri, faaliyet gösterdikleri ülkelerde genellikle ilgili ülkenin üniversiteleri ile oluşturulan iş birliği neticesinde açılmaktadır. Özellikle gelişmiş bölge ve ülkelerde yumuşak gücünü arttırmaya odaklanan Çin, enstitülerin hızla artan sayısından dolayı tepki görmektedir (Yıldız, 2021). Enstitüler faaliyetlerini yürütürken oluşan maliyetler ise yalnızca Çin'in sorumluluğuna bırakılmamıştır. Enstitülerde yapılan faaliyetler neticesinde oluşan maliyetlerin yarısı ilgili ülkenin enstitü ile bağlantılı olan kuruluşu tarafından üstlenilirken kalan yarısı ise Çin tarafından karşılanmaktadır. Böylelikle Çin, kendi yumuşak güç politikalarını uygularken ilgilendiği devleti de kendi amaçları doğrultusunda hareket ettirebilmektedir (Önal, 2020: 235). Böylelikle Çin bir yandan yumuşak gücünü kendi istekleri doğrultusunda uygularken diğer yandan da küresel ölçekte Çin etkisini arttırmaya devam etmektedir.

7.2. Medya ve İletişim

Yükselen gücünün farkında Çin, dünyaya bu gücü tanıtmak istemektedir. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Çin Komünist Partisi'nin 19. Ulusal Kongresi'nde yaptığı konuşmada, “Çin, birleşik bir ulusal güç ve uluslararası etki açısından küresel bir lider olacak” demiştir. Küresel lider olabilmek için başvuracağı araçlar içerisinde de yumuşak gücü saymaktadır. Yumuşak güç, askeri birikim ve ekonomik büyüme gibi gelişmelerin yanında küresel bir lider olabilmek için gerekli olan unsurlardan biridir. Bu nedenle Çin, yumuşak gücü ile ilgili Konfüçyüs Enstitülerinin yanında dünyaya

Çin kültürünü tanıtmak için farklı iletişim kanallarının kullanımını da vurgulanmıştır. Xi Jinping, “Çin'in hikayelerini iyi anlatmak, Çin'in gerçek, çok boyutlu ve panoramik bir görünümünü sunmak ve ülkemizin kültürel yumuşak gücünü geliştirmek için uluslararası iletişim kurma kapasitemizi geliştireceğiz” söylemi de bunu destekleyen bir söylem olmuştur (Torres, 2017). Çin, dünyaya hitap edebilmek için belirli iletişim kanalları kurmuştur ve bunları sıkı bir şekilde denetlemiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi yumuşak güç araçları bizzat devletin kontrolünde hareket etmektedir.

Çin'in medyadaki araçlarının başında Çin Küresel Televizyon Ağı (CGTN) gelmektedir. Bu kanal, yumuşak güç araçları içerisinde Çin'in önemli bir gücünü oluşturmaktadır. Çin'in imajını ve cazibesini dünyaya tanıtmaktadır. Bunu yaparken Çin'in, dilini, kültürünü ve turizm olanaklarını bir ilgi oluşturabilecek şekilde tanıtmakta ve bu yönde yayınlar yapmaktadır. Bu medya kuruluşunun da yayınlarının tamamı devletin kontrol süzgecinden geçmektedir (Aydemir, 2019: 266-267). CGTN, 171 ülkede İngilizce, Arapça, Fransızca ve İspanyolca dillerinde yayınlar yapmaktadır. Bu dört dil dünyada en fazla konuşulan diller arasındadır. Bu doğrultuda daha fazla bölgeye hitap edebilen yayınlar yapılmaktadır. China Radio International ise Çin'in dünyaya hitap edebilme araçlarından bir başkasıdır. Bu radyo kanalı 65 farklı dilde yaptığı yayınlar ile dünyadaki en büyük ikinci radyo olmuştur. Çin sineması ise küresel ölçekte yapımlar yapma yolunda adımlar atarken devlet bu yönde de bir kontrol mekanizması olarak bazı kısıtlamalar getirmiştir. Çinli yapımcılar büyük sinema yapımcıları ile ortak projeler yaparak büyümüş ve küresel ölçekte bir sinemaya hitap etme yoluna girmiştir (Önal, 2020: 229). Çin, kendini dünyaya tanıtabilmenin yollarını inşa edebilmiş ve bu yöndeki yumuşak gücünü devlet kontrolü altına almıştır. Böylelikle Çin yumuşak gücünün iletişim ve medya ayağı bahsi geçen araçlar üzerinden sürdürülmüştür.

7.3.Sosyal Yardımlar

Çin küresel siyasetteki süper güçler arasında yerini alırken burada artık yeni bir aktör olarak sahnede olduğu bilinci ile dünyaya pozitif anlamda bir imaj çizmek istemektedir. Bu imajı dünyada yaptığı insani yardımlar ve gönüllülük esasına dayalı faaliyetler ile oluşturmaktadır. Bu da Çin'in bir diğer yumuşak güç aracı olarak var olmaktadır.

Çin'in bu yumuşak güç aracına verilebilecek örnekleri sıralanabilir. 25 Nisan 2015'te Nepal'i vuran yıkıcı bir deprem, binlerce can kaybına ve büyük yıkıma neden olmuştur. Çin, 140 milyon dolar değerinde acil yardım malzemeleri sağlamış, kurtarma ekipleri ve sağlık personeli göndererek yanıt veren ilk ülkeler arasında yer almıştır (United Nations Development Programme, 2021). Burada yapmış olduğu yardım ile Çin, bir yandan komşusu olan Nepal ile dostane ilişkilerini geliştirme yönünde bir adım atmış bir yandan da dünyaya olumlu bir imaj göstermiştir.

Bir başka örnekte Çin, Kovid-19'un yayılmasının ardından dünya genelinde yaşanan salgın hastalık ile mücadelede diğer devletlere yardım etme hususunda başı çeken ülkelerden olmuştur. Çin, bu durumu mevcut kalkınma programlarından farklılaştırarak insani yardım olarak adlandırmıştır. Çin, Kovid-19 virüsü ortaya çıkınca küresel ölçekte güvenilirliğini yitirmiştir ancak salgınla mücadelede diğer ülkelere yaptığı yardımlar sayesinde itibarını yeniden kazanma sürecini başlatmıştır. Bu doğrultuda Çin, 31 Mayıs 2020'ye kadar 150'den fazla ülke, bölge ve uluslararası kuruluşa tıbbi malzeme bağışlamış ve 27 ülkeye doktor ve sağlık ekibi göndermiştir (Kurtzer, 2020).

Çin insani yardım veya sosyal yardımlar adı altında yardıma ihtiyacı olan devletlere ve bölgelere yaptığı yardımlar ile yumuşak gücünü arttırmaktadır. Bu gücünü arttırmasında etkili olan faktör ise yardım faaliyetleri yürüttüğü ülke ve bölgelerde bir Çin sempatisi oluşturmak suretiyle küresel imajına olumlu anlamda bir katkıda bulunmasıdır.

7.4.Ekonomi

Yumuşak güç araçları yalnızca kültürel diplomaside kullanılan yöntemler ile sınırlandırılmaz. Yumuşak güç birden fazla etkenden meydana gelir. Ekonomik güç ilk bakışta bir sert güç aracı olarak görülebilir fakat aslında yumuşak gücü destekleyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Çin, büyüyen ekonomisi ile yeni bir imaj oluştururken ekonomiyi bir yumuşak güç aracı olarak kullanmaktadır.

Çin'in ekonomiyi yumuşak güç aracı olarak kullanmasını "Kuşak Yol Projesi" üzerinden açıklanabilir. Çin gerçekleştirmek istediği bu proje ile Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını kapsayan büyük bir ticaret ağı kurarak Çin merkezli yeni bir dünyanın da temellerini atmak istemektedir. 2013 yılında gündeme gelen bu proje kapsamında 130'dan fazla ülke ile yatırımlar ve işbirlikleri gerçekleştirilmiştir. Çin'in proje kapsamında yaptığı yatırımların genelde gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde yaptığı yatırımlar sırasında Çin'in ekonomisi, üretim gücü veya inşaa gücü mevcut ülkede bir cazibe oluşturmaktadır (Yıldız, 2021). Çin'in büyüyen gücü bu ülkelerde izinden gidilmek istenen büyük ve güçlü ülke imajının oluşmasına katkıda bulunabilir ve bu durumda Çin'in yumuşak gücüne katkı sağlayan unsurlardan birini meydana getirebilir. Çin, bahsi geçen bu yumuşak güç araçlarını küresel siyasetteki gücünü arttırmak ve dünya genelinde bir Çin cazibesi oluşturmak amacıyla kullanmaktadır.

8. Küresel Yumuşak Güç Verilerine Göre Çin'in Yumuşak Gücü

Yumuşak güç, 21. yüzyıl da kendini çok belirgin bir şekilde göstermektedir. Yumuşak gücün insanlar üzerindeki etkisi ve yönlendirici gücü küçümsenemeyecek kadar önemli bir seviyededir. Bu gücü kullanan devletlerin, yumuşak güç araçları ve bu araçların kitleler üzerinde etkisi hakkında yapılan değerlendirmelerin sonuçları veri

olarak sunulmaktadır. Buradan yola çıkılarak Çin'in yumuşak gücü karşılaştırmalı olarak incelenecek ve Çin'in yumuşak gücünü ele alarak bir analiz yapılacaktır.

Global Soft Power Index Top 10			
1		United States	67.1
		8.6 Familiarity	
		7.7 Influence	
		7.1 Reputation	
2		Germany	61.9
		7.9 Familiarity	
		6.0 Influence	
		7.4 Reputation	
3		United Kingdom	61.8
		8.2 Familiarity	
		6.5 Influence	
		7.5 Reputation	
4		Japan	60.2
		7.6 Familiarity	
		5.8 Influence	
		7.5 Reputation	
5		China	58.7
		7.6 Familiarity	
		7.1 Influence	
		6.5 Reputation	
6		France	58.5
		8.1 Familiarity	
		5.8 Influence	
		7.1 Reputation	
7		Canada	54.5
		7.4 Familiarity	
		5.0 Influence	
		7.5 Reputation	
8		Switzerland	54.5
		6.9 Familiarity	
		4.7 Influence	
		7.6 Reputation	
9		Sweden	51.9
		6.4 Familiarity	
		4.2 Influence	
		7.4 Reputation	
10		Russia	51.0
		7.2 Familiarity	
		5.7 Influence	
		6.5 Reputation	

Kaynak:Global Soft Power İndex, Brand Finance Brandirectory

Yukarıdaki tablo üç ana yumuşak güç kriteri baz alınarak oluşturulmuştur. Bu veriler 2020 yılı verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bilinirlik, etkileme gücü ve şöhretin yani ne kadar ünlü, tanınır olduğu kıstaslarının baz alındığı bu yumuşak güç sıralamasında Çin beşinci sırada yer almaktadır. İlk beşte yer alan devletler dünyadaki

büyük markalara sahip devletlerdir. Aynı zamanda yüksek üretim kapasiteleri ve güçlü ekonomileri ile dikkat çeken ülkelerdir. Sıralamanın ölçütleri olan üç başlık göz önünde bulundurulduğunda Amerika Birleşik Devletleri'nin birinci sırada yer almasını sağlayan ve Çin'in beşinci sırada olmasına neden olan faktörler incelendiğinde birkaç önemli hususun öne çıktığı görülür. Öncelikle Amerika güçlü ekonomisi, kitle iletişim araçları, sosyal medya ve sinemadaki köklü ve etkili gücü, teknolojiye ilkelere öncülük etmesi, küresel ölçekte kullanılarak yaygınlık kazanmış bir dile sahip olması gibi kıstaslar birinci sırada yer almasını sağlamıştır. Dünyaya daha barışçıl, demokratik, hukuka önem veren bir görüntü çizmesi itibarıyla model ülke olma özelliği bunu desteklemiştir. Bunlar Amerikan cazibesini oluşturan etkenler olmuştur.

Çin'in bu konuda ABD'nin gerisinde kalmasında başlıca etkenlerden biri Komünist idare şekli altında çok uzun yıllar dünyaya sempatik bir görüntü verememesi ve cazip bir imaj çizememiş olmasıdır. İnsan hakları, hukukun üstünlüğü veya özgürlükler anlamında ABD'ye kıyasla daha pozitif bir imaj çizememiş olması küresel ölçekte bir Çin cazibesi oluşturamamasına neden olmuştur. Çin gerek kitle iletişim araçları ile gerek sosyal medya veya sinema ile dünyaya ABD kadar hitap edebilen bir devlet olamamış, tam aksine ülkede bazı sosyal medya uygulamaları yasaklanmış ve dünya ile Çin'in iletişimi kısıtlı kalmıştır. Bu durum da Çin'in imajında negatif bir etki oluşmasına neden olan faktörlerden biri olmuştur. Çin'in yükselen ekonomisi ve dünyadaki nüfuz alanlarını çoğaltması üçüncü dünya ülkelerindeki yatırımları ve alt yapı yardımları Çin'in büyüyen bir güç olarak cazibe oluşturmasını, bilinirliğini ve tanınırlığını arttıran unsurlar arasındadır. Özellikle üçüncü dünya ülkeleri olarak isimlendirilen ülkelerdeki faaliyetleri Çin'in bu ülkeler üzerinde pozitif etkiler bırakmasına katkıda bulunmaktadır. Böylelikle Çin, gelişmiş olan ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkeler üzerindeki yumuşak gücü ile uluslararası düzende ve devletler üzerinde bir Çin cazibesi oluşturmaktadır.

Rank	Nation	Business & Trade	Governance	International Relations	Culture & Heritage	Media & Communication	Education & Science	People & Values	Medals General Public	Medals Specialist Audiences
1	 United States	6.6	4.3	6.2	5.5	5.2	6.6	3.9	10	2
2	 Germany	6.8	5.5	6.4	5.4	5.0	5.9	4.2	11	1
3	 United Kingdom	5.8	4.7	6.3	6.0	5.1	5.5	4.5	5	3
4	 Japan	6.9	5.4	5.1	5.7	4.1	6.5	4.7	8	1
5	 China	6.6	3.4	5.4	5.2	2.9	5.1	2.8	2	1

Kaynak: Global Soft Power Index, Brand Finance Brandirectory

Yukarıdaki tabloda yer alan verilerde dünya yumuşak güç sıralamasındaki ilk beş devlet gösterilmiştir. Bu veriler 2020 yılı verileri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu devletlerin başlıklar halinde belirtilmiş olan yumuşak güç aracı veya değerlendirme kriterlerindeki güç dağılımı gösterilmiştir. İş ve ticaret, idare veya yönetim etkisi,

uluslararası ilişkileri, kültürel miraslar ve köklü gelenekler, medya ve iletişim, eğitim ve bilim, insanlar ve ülkeye ait değerler, uzman izleyicilerin değerlendirmeleri gibi kriterler ile ülkeler yumuşak güçleri bakımından kıyaslanmıştır.

Çin, yumuşak güç sıralamasında bahsi geçen kriterler ışığında dünya sıralamasında beşinci sırada yer almasına rağmen değerlendirmeye konu olan hiçbir başlıkta ilk beşte yer alan diğer hiçbir devletin önüne geçememiş ve hiçbir başlık altında en yüksek cazibeye sahip devlet olamamıştır. Var olan kriterler içerisinde en yüksek cazibe ve imaja sahip olduğu yumuşak güç unsuru ticaret ve iş alanında olmuştur. Özellikle son yıllarda tüm dünyanın tedarik gücü haline gelen Çin, bir yandan üretimde büyük bir güç halinde iken bir yandan da küresel ölçekte markalar üreterek pazarlara girmektedir. İş dünyasında büyük Çin yatırımları gerçekleşmekte, bu yatırımların gerçekleştiği ülkelerde Çin'in imajı yükselmekte ve ekonomik anlamda yükselişte olan bir Çin, kurulan ticari ortaklıklarda da olumlu bir imaj çizmektedir. Böylelikle Çin'in yumuşak gücüne en yüksek katkıda bulunan alanın iş ve ticaret olması; üretimdeki gücü, ticari ağları ve iş dünyasındaki tercih edilen ülke olması nedeniyledir.

Çin'in yumuşak gücünün zayıf olduğu ve küresel ölçekte bir Çin cazibesi oluşumunu aşağı çeken unsurlar ise yönetim, medya ve iletişim, başlıklarındaki unsurlardır. Çin'in yönetim anlamında cazibesini zayıflatan unsur, komünist yönetim altından kontrollü, daha az özgürlüklerden bahsedilen bir imaja sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Medya ve iletişim konusunda Çin'in küresel imajına zarar veren durum ise ülkedeki tüm medyanın ve iletişim araçlarının devlet kontrolü ve sansürüne tabi olmasından kaynaklanmaktadır. Halkın teknolojik evrendeki hareket kısıtlılığı ve dünya ile iletişimlerinin devletin izin verdiği ölçüde kalması Çin'in küresel imajında negatif bir etki oluşmasına neden olmaktadır ve yumuşak gücünü zayıflatan bir diğer unsurdur.

Çin, yumuşak gücünü arttırabilmek için gelişmiş ülkelerden çok geliştirmekte olan ülkelere öncelik vermektedir. Böylelikle yumuşak güç gibi uzun vadede kazanım elde edilebilen bir unsurdan çok daha kısa sürede kazanımlar elde edebilmeyi hedefleyen Çin'in Afrika'daki yumuşak güç faaliyetleri bu durumu örnekler niteliktedir.

9. Çin'in Afrika Kıtası'ndaki Yumuşak Gücü

Genel olarak gelişmemiş veya geliştirmekte olan ülkelerin var olduğu Afrika kıtasında Çin, yumuşak gücünü test etmektedir. Kıtadaki varlığı çok eski dönemlere dayanan Avrupalı sömürgeci güçlerin nüfuz alanı kadar bir nüfuz alanını Çin neredeyse son yıllarda elde edebilmiştir. Kıtadaki ekonomik ve ticari faaliyetlerinin yanında yumuşak gücünü de kıtaya taşımaktadır.

Afrika kıtası ile Çin'in münasebetleri 1950'li yıllardan 70'li yıllara kadar daha çok Çin'in Tayvan ile arasındaki anlaşmazlıktan doğan uluslararası tanınma sorunu üzerinde gelişmiştir. Çin, uluslararası sistem tarafından tanınan tek ülkenin Çin Halk Cumhuriyeti olmasını istemekte ve Afrikalı devletlerden de bu konuda destek görmeyi

ummaktadır. Bu nedenle bu yıllarda münasebetler genelde bu zeminde ilerlemiştir. Mao sonrası dönemde ise kıta ile Çin arasında ilişkiler ekonomik temelde öne çıkmıştır (Yıldırım, 2019: 2387).

Çin açısından Afrika'daki ilk yumuşak güç denemeleri 1970'li yıllara rastlamaktadır. Bu dönemde bazı Afrika ülkelerine kıyasla GSYH açısından daha kötü durumda olmasına rağmen Çin, kıtadaki yoksul ülkelere ekonomik yardımda bulunmuştur. Yine kıtadaki bazı ülkelerin ulaşım altyapısını finanse ederek kıta ülkeleri üzerinde pozitif bir imaj oluşturmak istemiştir. Çin'in bu yumuşak güç politikaları neticesinde 1971 yılında Birleşmiş Milletler'de yapılan oylamada 26 Afrika ülkesi Çin Halk Cumhuriyeti lehine oy kullanarak BM'deki temsilciliği kazanmasına katkıda bulunmuşlardır (Bayram ve Emiroğlu, 2016: 503). Çin, Afrika ülkeleri ile kurduğu ilişkilerde yumuşak gücünü öne çıkarmış ve bunun neticesinde uluslararası sistemde diplomatik bir kazanım elde etmiştir. Bu yumuşak gücü elde etmede ekonomik araçlardan faydalanmış ve istediği etkiyi oluşturabilmiştir. Böylelikle tarihsel olarak devletin kullandığı araçlar içerisinde yer verdiği yumuşak gücü günümüzde de kullanmış ve böylelikle uluslararası sistemde kazanım elde etmiştir.

Afrikanlı devletler açısından Çin'in kıtadaki varlığı eski sömürgeci Avrupalı devletlere kıyasla daha olumlu görülmektedir (Akalin ve Yiğenoğlu: 2018: 398). Çin bu imajı oluşturabilmek ve kıtadaki yumuşak gücünü güçlendirmek adına belirli ilkeler takip etmiştir. Afrikanlı ülkeler ile Çin arasında bir güven bağı oluşturulmak istenmiştir. Bu devletler ile Çin arasında ortak çıkarlar oluşturmak ve bu çıkarlar doğrultusunda her iki tarafında karlı çıktığı iş birliklerinin geliştirilmesi istenmiştir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde Çin, daha önce kıtada etkili olan sömürgeci güçlerden farklı bir yol izlediğini de göstermek istemiştir (Ceylan, 2020). Çin'in bu hareket düşüncesi ise uygulamada sert güce başvurmadan yumuşak gücü kullanarak, karşılıklı iş birlikleri ile kazanımlar elde etme isteğini öne çıkarmıştır. Herhangi bir çatışmacı veya tek taraflı kazanımlar elde etmeye yönelik kriz oluşturabilecek durumlardan uzak durarak, daha uzlaşılabilir, karşılıklı kazan kazan anlayışının hâkim olduğu bir yapı Çin tarafından kurulmak istenmiştir. Kara ve deniz sınırlarında ulusal güvenliğini muhafaza etmek veya nüfuz alanlarını kaybetmemek adına sert gücünü gösteren, uygulamaya sokan Çin, sınırlarının ötesindeki coğrafyalarda sert gücünden ziyade yumuşak gücünü ön plana çıkararak bu zeminde ilerlettiği politikalar ile kazanımlar elde eden bir yol takip etmektedir. Buradan hareketle Çin, Afrika kıtasında izlediği bu yol ile elde etmek istediği kazanımları süreç içerisinde elde etmeyi ummuş ve kıtadaki varlığını son yıllarda arttırmıştır.

Çin'in Afrika'daki yatırımları bir Çin cazibesi oluşmasında önemli bir etken olmasının yanında Çin'in alacaklı olduğu devletlerden borçlarını silmesi de Afrikanlı ülkeler üzerinde olumlu bir imaj oluşturmasında etkili olmuştur (Akalin ve Yiğenoğlu, 2018: 400). Çin'in uygulamış olduğu Afrika politikalarında kıtanın geleneksel sömürgeci Batılı aktörlerinden farklı bir yol izlemesi kıtadaki etkinliğinin artmasına katkı

sağlamıştır. Örneğin Çin, gözle görülebilir altyapı projeleri, vadesi uzun ve faiz problemi oluşturmayan kredi fonları, borç silme gibi yumuşak güç uygulamaları ile kıtadaki nüfuz alanını arttıran bir küresel aktör olarak ilerlemektedir (Bayram ve Emiroğlu, 2016: 504).

Çin'in diğer küresel aktörlere kıyasla Afrikalı ülkeler için daha cazibeli kılan şeylerden biri de yaptığı iktisadi yardımların kullanım alanlarına müdahale etmemesi yani herhangi bir şart koşmamasıdır (Dağlı, 2018). Bu doğrultudaki politikaları neticesinde Çin, kıtadaki en büyük ticari ortak konumuna yükselmiştir. 2013 yılı itibariyle Afrikalı devletler ile Çin'in ticareti 210 milyar dolar seviyelerine gelmiş ve bu rakam Çin'in Afrika Kıtası'ndaki bir numaralı ekonomik aktör olmasına neden olmuştur (Bayram ve Emiroğlu, 2016: 504). Çin kıtada elde ettiği bu nüfuzu sert güç araçlarına başvurmadan, yumuşak güç araçlarından faydalanarak elde etmiştir.

Afrika'da pek çok projeye yardımda bulunan Çin, kıta ülkelerinde yaşanan sağlık sorunlarına da kayıtsız kalmamış ve tıbbi anlamda büyük yardım çalışmaları yürütmüştür. Çinli 15.000 sağlık personeli ve doktor yardım amacıyla Afrika'da pek çok bölgeye gönderilmiş ve yapılan çalışmalarda 180 milyon insan tedavi görmüştür (Yıldırım, 2019: 2393). Afrika Kıtası'nda 54 ülke bulunmakta ve bu ülkeler üzerindeki yumuşak gücü sayesinde uluslararası kamuoyunda sayısal anlamda bir çoğunluğu yanına çekebilecek bir ağ kurması Çin'in elini kuvvetlendirmektedir. Çin'in yumuşak güç uygulamalarını daha iyi anlamak ve analiz edebilmek adına örnek bir vaka incelemesi olarak Etiyopya örneği ele alınacaktır.

10. Çin'in Etiyopya'daki Yumuşak Gücü

Etiyopya, Afrika boynuzu diye adlandırılan bölgedeki en büyük ve en kalabalık ülkedir. 1993 yılında Eritre'nin Etiyopya'dan ayrılması Etiyopya'nın deniz ile olan bağlantısını sonlandırmış ve bir kara ülkesine dönüştürmüştür (Marcus, 2021). Ancak Etiyopya bölgedeki stratejik değerini kaybetmemiştir. Etiyopya ve Çin'in diplomatik temasları 1960'lı yıllarda kendini göstermeye başlamıştır. 1995'ten bu yana ise iki ülke arasındaki ilişkiler daha da güçlenmiş ve neredeyse "Stratejik Ortaklık" düzeyine gelmiştir. Etiyopya'nın Sahra altı Afrika'daki en büyük orduya sahip devlet olması, Afrika Birliği genel merkezine ev sahipliği yapması ve Etiyopya'nın Çin'i rol model alması gibi faktörler Çin'in bölgedeki nüfuzunu arttırmasında Etiyopya-Çin ilişkilerini önemli kılmıştır (Yusuf ve Alkan, 2020: 236-238). Etiyopya'nın iktisadi gelişim sağlamada ve ülkedeki alt yapıların geliştirilmesi aşamasında Çin'i örnek alması iki ülke arasındaki ilişkilerin iyi bir seviyede olduğunu göstermektedir. Hatta Çin'deki akademik camiada Etiyopya için "Afrika'nın Çin'i" tabirini kullanmaktadır (Natulya, 2018). Etiyopya pek çok kez uluslararası siyasette Çin'i destekleyen adımlar atmış, Çin'in uluslararası kamuoyundaki sorunlu konularında (Tibet ve Tayvan) Çin'den yana bir tutum sergilemiş ve bu desteklerinin karşılığı olarak da Çin'den ekonomik ve diplomatik destek görmüştür (Thakur, 2021). İki ülke arasındaki ilişkiler karşılıklı olarak iki devletin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Etiyopya bölgesel anlamda gücünü

arttırmaktayken Çin, Etiyopya ile geliştirdiği ilişkiler ve ortaklıklar sayesinde hem bölgedeki gücünü hem de uluslararası siyasetteki gücünü arttırmaktadır.

Çin'in kültürel diplomasisini yürüten Konfüçyüs Enstitüleri Etiyopya'da faaliyetlerini yürütmekte ve Çin'in yumuşak gücünü bölgede sağlamlaştırmaktadır. Enstitünün çalışmaları ile elde edilen kazanımlar tek taraflı olarak yalnızca Çin'in kazanımı ile sonuçlanmamış aynı zamanda Etiyopya'nın kazanımlarını da içermiştir. Etiyopya'daki Konfüçyüs Mesleki Eğitim Enstitüsü, Çince dil öğretimini mesleki teknik eğitimle birleştiren bir eğitim modelini destekleyen "Çince + mesleki beceriler" özelliklerine sahip bir Konfüçyüs Enstitüsüdür. Son on yılda, ortak üniversiteler ile lisans ve yüksek lisans öğrencileri için zorunlu Çince kursları sunmanın yanı sıra, ayrıca ortak üniversiteler, Çinli işletmeler ve devlet kurumları için çok seviyeli karakteristik Çince kursları sunmaktadır (佩, 2019). Bu çalışmalar, ülkedeki nitelikli iş gücünü ve geleceğin yetişmiş Etiyopyalıların hayatlarına yapılan dokunuşlar ile Çin'in ülkedeki ve bölgedeki geleceği güçlendirmektedir.

Etiyopya'nın başkentinde olan Addis Ababa Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü'nde, Çince dil kurslarına ek olarak, bölgede Çin festivalleri kutlamakta, çeşitli kültürel konferanslar gibi farklı kültürel projeler yürütülmekte, yerel halkı ve öğrencileri iki halk arasındaki değişimleri teşvik etmek amacıyla yaz kamplarına vs. katılmak Çin'e davet etmektedirler (KKNEWS, 2021). Kültürel diplomasi, doğrudan yetişen nesil ve halk üzerinde etkili kılınmak istenmektedir. Böylelikle Etiyopya'nın geleceğindeki Çin varlığı güçlenmiş olacaktır. Çin, bugünün çalışmaları ile yarının dünyasını inşa etmek için yumuşak gücünü bir araç olarak kullanmaktadır. Etiyopya üzerindeki yumuşak gücünün kültürel ayağı ülkedeki Konfüçyüs Enstitüleri üzerinden yürütülmüş ve doğrudan Çin devletinin yönlendirmeleri ile Çin'in çıkarları gözetilmiştir.

Çin-Etiyopya ilişkilerindeki bir başka etkili olunan alan Çin'in ekonomik faaliyetleri ve Etiyopya pazarına girişidir. Etiyopya, Çin'i ekonomik yardım ve yatırımların yanı sıra tarım makinelerine ve ulaşım erişim yoluyla milyonlarca küçük girişimciyi yoksulluktan kurtarabilecek ucuz teknolojiler olarak görüyor. Bunun nedeni, Etiyopya'daki devlet politika yapımcılarının, ülkenin ekonomik faaliyetlerinde sürekli teknolojik ve endüstriyel iyileştirme ve yapısal dönüşüm olmadan ekonomik büyümenin sağlanamayacağını kavramalarıdır. Ayrıca Etiyopya, Çin'i tarımsal ürünleri için geniş bir pazar ve dolayısıyla nüfusun yaklaşık yüzde 80'ini oluşturan köylülerin yaşamlarını iyileştirmek için bir araç olarak görmüştür (Tsfaye, 2019). Çin, Etiyopya halkının hayatını etkileyen noktalarda önemli bir aktör olması ve bu önemini sert güce başvurmadan yapıyor olması Çin devletinin bölgede geleceğe dönük büyük kapasiteler inşa edebilmesine olanak sağlamaktadır. Etiyopya halkının yaşam standartlarını yükseltebilmek için Çin'i önemli bir aktör ve fırsat olarak görmesi Çin'in yumuşak gücünün başarısını göstermektedir. Aynı zamanda bu durum Çin'in yumuşak gücü kullanmadaki yöntemini de göstermektedir. Uygulanan yumuşak güç

politikalarından yalnızca Çin'in değil karşılıklı bir kazanımın var olduğu bir uygulamanın takip edildiği görülmektedir.

Çin yine Etiyopya için önemli olan meselelerden birinde Etiyopya lehine gücünü ve maddi desteğini ortaya koymuştur. Büyük Rönesans Barajı diye adlandırılan ve Nil Nehri üzerine inşa edilen barajın yapımında Etiyopya'ya gerekli desteği sağlamıştır. Nil'e komşu olan devletler ile büyük tartışmalara neden olmuş olsa da Çin, barajın inşa sürecinde Etiyopya'ya gerekli desteği göstermiştir (Yücel, 2019). Etiyopya'da başkent ile Cibuti arasına kurulacak olan tren hattı için de yine Çin 4 milyar dolar değerinde bir ekonomik destek oluşturmuştur (Yılmaz, 2021: 362-362). Etiyopya'nın başkentini diğer şehirlere bağlayan kara yollarının inşası Çinli firmalar tarafından gerçekleştirilmiştir. Başkent Addis Ababa'da bulunan Afrika Birliği genel merkez binasının inşasında da yine Çin'in desteğini olmuştur (Yıldız, 2018). Ekonomik anlamda Etiyopya üzerinde bir hayli etkili olabilmiş olan Çin, güçlü bir ekonomiye sahip devlet imajı ile bölgede bir Çin cazibesi inşa edebilmenin yanında Afrika Birliği'nin merkezi konumundaki bölgede etkili olarak tüm kıtada etkili bir güç olabilmeyi yumuşak gücüyle sağlamıştır.

Çin'in Kuşak Yol Projesi'nin ana sloganı, ülkeler arasındaki ekonomik iş birliğini birbirine bağlamak ve artırmaktır. Esas olarak bu ülkeler Asya, Afrika ve Avrupa'dandır. Kuşak Yol kapsamında, otoyolların, deniz limanlarının, demiryollarının, elektrik şebekelerinin ve diğer çok amaçlı projelerin geliştirilmesi yoluyla kıtalararası ölçekte bağlantı ve iş birliğini geliştirmek amaçlanmaktadır. Kuşak Yol'un Doğu Afrika da dahil olmak üzere Etiyopya'ya ekonomik kalkınma getirdiğini gözlemlenmiştir. Kuşak Yol Projeleri, genç vasıflı ve vasıfsız çalışanlar için istihdam fırsatları oluşturmuş, böylece Etiyopya'da insanların sosyoekonomik durumunu iyileştirmiştir. Çin bu kapsamda Etiyopya'nın can damarı olacak Aden Körfezi'ne karayolu ve demiryolu bağlantısı inşa etmektedir. Çin Exim Bank bu projeyi inşa etmek için 4,2 milyar ABD doları tutarında bir krediyi finanse etmiştir (Bharti, 2023). Çin'in Kuşak Yol Projesi aracılığıyla Etiyopya'daki yatırımları ekonomik kalkınmaya ve altyapının iyileştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum, Çin'in Etiyopya'nın büyümesine ve modernleşmesine katkıda bulunduğu dair olumlu algıyı teşvik ederek Çin'in yumuşak gücünü artırabilir. Etiyopya'ya yatırım, Çin ile Etiyopya arasındaki diplomatik bağları güçlendirebilir. Bu diplomatik etkileşim, Çin'in küresel sahnede güvenilir ve destekleyici bir ortak olarak olumlu imajına katkıda bulunabilir. Çin, Etiyopya'daki yatırımlarının olumlu yönlerini vurgulamak için medyayı kullanabilir. Bu, kamuoyunu şekillendirebilir ve Çin'in hayırsever bir aktör olarak imajını güçlendirebilir.

Etiyopya örneğinde görüldüğü üzere Çin'in yumuşak gücü hem uygulama metodu ile hem de yumuşak güç araçlarının kontrolü ile planlı bir şekilde uzun vadede Çin'in gelecekteki gücünü arttırmak ve sağlamlaştırmak doğrultusunda uygulanmıştır. Afrika ve Etiyopya örneğinin incelenmesinden anlaşılacağı üzere Çin, yumuşak gücü ile

kendisi için geniş bir nüfuz alanı elde etmiş ve bu gücünü küresel siyasette lehine kullanmıştır.

11. SONUÇ

Güç kavramı çevresinde, Çin'in dünya siyasetindeki tarihi köklerinden günümüze kadar olan süreçteki gücü anlamlandırmasını ve uygulamadaki örnekleri inceledi. Bu doğrultuda sert güç araçları ile yumuşak güç araçlarının kullanımı arasındaki fark yumuşak gücün kullanımı açıklanan örneklerde kendini göstermektedir. Örneğin Batılı sömürgeci güçlerin Afrika'daki sert güç içeren siyasetleri kaotik bir ortam ve miras oluşmasına neden olmuştur. Ancak günümüzde Çin'in aynı kıtada yumuşak güç ile varlık göstermesi ve karşılıklı kazan kazan düşüncesi ile ilişkiler kurması yumuşak gücün çatışmadan uzak, taraflar arasında belirli ölçülerde mutabık kalınmış bir ortam oluşması iki güç kavramı arasındaki farkı açıkça göstermektedir. Böylelikle Çin, 19. yüzyılda küresel siyasetin başlıca aktörleri olabilmiş devletlerden farklılaşarak sömürgeci bir anlayıştan ziyade, günümüzdeki dünya siyasetindeki yükselişi daha çok yumuşak güç ile gerçekleşmektedir.

Dünya siyasetinde ABD'nin izlediği yoldan farklılaşarak Çin, kendi sınırlarının ötesinde sert güç araçlarına başvurmadan ziyade yumuşak güç araçlarını ön plana çıkarmaktadır. Kendi sınırlarında ve bölgesinde sert güç unsurlarını, egemenliğini korumak adına başvurmaktadır. Ancak ABD'nin aksine sınırlarından çok uzak bölgelerde ve ülkelerde sert güç unsurlarına başvurmayı tercih etmemektedir. Bu da Çin'in yumuşak gücünün önemini ortaya çıkarmaktadır.

Çin'in yumuşak gücünün anlaşılabilmesi adına incelenen Afrika Kıtası örneği ve mikro ölçekte incelenen Etiyopya vakası Çin yumuşak gücünü göstermektedir. 1970'li yıllarda, uygulamaya başladığı yumuşak güç faktörünün kazanımlarını uluslararası kamuoyunda Afrikalı devletlerden aldığı destek ile gören Çin, bu tarihten sonra da kıta ülkeleri ile kurduğu münasebetlerde kültürel diplomasi ve kamu diplomasisi araçlarını öne çıkarmıştır. Bölgede izlediği politikalarda bahsi geçen yumuşak güç araçlarına başvurması nedeniyle kıta ülkeleri tarafından herhangi bir tehdit algılanması oluşmamış ve Çin uzun yıllar Afrika ile olan münasebetini sürdürmüştür. Bu münasebet neticesinde Çin kıtanın en büyük ticari ortağı olmuştur ve yumuşak gücü sayesinde Afrika'da elde ettiği kazanımlar ile küresel siyasette güç kazanmış ve bir kapasite inşa etmiştir.

Çin'in Etiyopya üzerindeki yumuşak gücü, ekonomik işbirliği ve özellikle Kuşak ve Yol Projesi aracılığıyla, Etiyopya'nın altyapısına ve ekonomik büyümesine katkıda bulunarak Çin'in Etiyopya'nın kalkınmasına katkıda bulunan bir ülke olduğu yönünde olumlu bir algı oluşturmuştur. Etiyopyalı öğrencilere yönelik burslar gibi kültürel ve eğitimsel alışverişler, insanlar arası bağlantıları güçlendirmiş ve Çin'e yönelik olumlu bir bakış açısına katkıda bulunmuştur. Çin'in Etiyopya ile diplomatik bağları yıllar geçtikçe güçlenmiş ve güvenilir bir ortak imajı kazanmıştır. Karayolları, demiryolları

ve sanayi bölgeleri gibi altyapı geliştirmeleri Etiyopyalıların günlük yaşamlarını iyileştirmiş ve Çin'e ilişkin olumlu algıyı arttırmıştır. Sağlık diplomasisi ile özellikle COVID-19 salgını sırasında Çin, sağladığı destekler ile ülkedeki etkisini daha da arttırmıştır. Çin'in uluslararası forumlarda Etiyopya'ya verdiği diplomatik destek, iki ülke arasındaki siyasi bağları güçlendirmiştir. Çin'in çeşitli küresel konularda Etiyopya ile uyumu, Etiyopya'nın diplomatik duruşunu güçlendirmiş ve Çin'e uluslararası ilişkilerde stratejik bir müttefik sağlamıştır.

KAYNAKÇA

AKALIN, U. ve YİĞENOĞLU, K. (2018), “İktisadi Açıdan Çin Afrika İlişkilerinin Değerlendirilmesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 65, 395-406.

ARMAOĞLU, F. (2019), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, Kronik Kitap.

AYDEMİR, E. (2019), “Çin'in Küresel Bir yumuşak Güç Hareketi: CGTN'nin İncelenmesi”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 19, 260-275.

BALCI, A. ve KARDAŞ, Ş. (2015), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul, Küre Yayınları.

BAYRAM, M. ve EMİROĞLU, H. (2016), “Afrika'da Artan Çin Nüfuzunun Çok Yönlü Sonuçları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 4, Sayı 28, 501-516.

BHARTİ, M.S. (2023), “The Sustainable Development and Economic Impact of China's Belt and Road Initiative in Ethiopia”, *East Asia*, Cilt 40, 175-194.

CEYLAN, N. “Çin'in Afrika Yatırımları ve Bölgedeki Amaçları”, Erişim Tarihi: 20.12.2021. <https://ugsam.org/cinin-afrika-yatirimlari-ve-bolgedeki-amaclari/>

Chinese İnternational Education Foundation, “*全球网络*”, Erişim Tarihi: 17.12.2021. <https://cief.org.cn/qq>

Confucius İnitut, “*孔子学院在法国的目标和使命*”, Erişim Tarihi: 17.12.2021. <https://www.institutconfucius.fr/cn/qui-sommes-nous/objectifs-et-missions>

DAĞLI, O. “*Afrika'da Çin'in Yükselişi ve Stratejik Hedefleri*” Erişim Tarihi: 20.12.2021. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/afrikada-cin-in-yukselisi-ve-stratejik-hedefleri/1240987>

FİSHMAN, T. (2006), *Çin Inc.*, İstanbul, Klan Yayınları.

JAKHAR, P. “*Confucius Institutes: The growth of China's Controversial Cultural Branch*” Erişim Tarihi: 17.12.2021. <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-49511231>

- KKNEWS, “*中国医疗队与埃塞俄比亚孔子学院学生进行文化交流原文網址*”
Erişim Tarihi: 20.12.2021. <https://kknews.cc/zh-sg/education/nyx65m2.html>
- KURTZER, J. “*China’s Humanitarian Aid: Cooperation amidst Competition*”
Erişim Tarihi: 17.12.2021. <https://www.csis.org/analysis/chinas-humanitarian-aid-cooperation-amidst-competition>
- KİSSİNGER, H. (2020), *Çin Dünden Bugüne Yeni Çin*, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- KİMAİTİ, Z. (2016), “*Uluslararası İlişkilerde Yumuşak Güç ve Çin’in Yumuşak Gücü*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MARCUS, H. “*Ethiopia*” Erişim Tarihi: 20.12.2021
<https://www.britannica.com/place/Ethiopia>
- MÜHLHAHN, K. (2019), *Making China Modern: From the Great Qing to Xi Jinping*, London, Harvard University Press.
- NAİM, M. (2018), *Gücün Sonu*, İstanbul, Pozitif Yayınevi.
- NATULYA, P. “*Grand Strategy and China’s Soft Power Push in Africa*”, Erişim Tarihi: 20.12.2021. <https://africacenter.org/spotlight/grand-strategy-and-chinas-soft-power-push-in-africa/>
- NOYA, J. (2005), “*The Symbolic Power of Nations*”, *Real Instituto Elcano, Working Paper(WP) Place Branding* Vol. 2, 1, 53–67.
- OKTAY, F. (2020), *Çin Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖNAL, B. (2020), “*Çin’in Kültürel Diplomasisi: Konfüçyüs Enstitüleri’nin Rolü ve Eleştiriler*”, *International Journal of Politics and Security*, Cilt 2, Sayı 4, 217-245.
- ÖZAY, M., “*Çin Kültür Devrimi’yle Hesaplaşamıyor*”, Erişim Tarihi: 10.12.2021.
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/cin-kultur-devrimiyle-hesaplasamiyor/573140>
- 佩, 李, “*李玉和受邀走进埃塞俄比亚职业教育孔子学院讲座*”, Erişim Tarihi: 20.12.2021. https://www.sanqin.com/2019-12/20/content_8115069.html
- SCOBELL, A., vd., “*China’s Grand Strategy: Trends, Trajectories, and Long-Term Competition*”, Erişim Tarihi:21.12.2021.
https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2798.html
- TEMPORAL, P., “*Global Soft Power Index 2020*” Erişim Tarihi: 20.12.2021.
<https://brandirectory.com/globalsoftpower/download/brand-finance-global-soft-power-index-2020.pdf>

TESFAYE, A., “China-Ethiopia Relations and the Horn of Africa” Erişim Tarihi: 20.12.2021. <https://www.ispionline.it/en/publication/china-ethiopia-relations-and-horn-africa-23968>

THAKUR, M., “Building on Progress? Chinese Engagement in Ethiopia” Erişim Tarihi: 20.12.2021. <https://saiia.org.za/research/building-on-progress-chinese-engagement-in-ethiopia/>

The Soft Power 30, “What Is Soft Power”, Erişim Tarihi: 10.12.2021. <https://softpower30.com/what-is-soft-power/>

TORRES, D., “China’s Soft Power Offensive” Erişim Tarihi: 17.12.2021. <https://www.politico.eu/article/china-soft-power-offensive-confucius-institute-education/>

ULUÇER, L., “Çinli Müslüman Amiralin Bitmeyen Yolculuğu” Erişim Tarihi: 13.12.2021. https://www.bbc.com/turkce/izlenim/2012/08/120803_china_zheng

United Nations Development Programme, “China's Humanitarian Aid”, Erişim Tarihi: 17.12.2021. https://www.cn.undp.org/content/china/en/home/library/south-south-cooperation/issue-brief--china-s-humanitarian-aid.html?utm_source=EN&utm_medium=GSR&utm_content

VURAL, A. (2017), “Yumuşak Güç Stratejisi Çerçevesinde Çin’in Afrika Politikası”, *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 123-152.

YALÇIN, H.B. (2018), *Ulusal Güvenlik Stratejisi*, İstanbul, SETA.

YILDIRIM, E. (2019), “Yumuşak Güç Kavramı Bağlamında Çin’in Sahraaltı Afrika’ya Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 11, Sayı 18, 2373-2403.

YILDIZ, A., “Çin’in Yumuşak Güç Unsurları”, Erişim Tarihi: 17.12.2021. https://insamer.com/tr/cinin-yumusak-guc-unsurlari_3794.html

YILDIZ, F., “Etiyopya’daki Çin: Algı Siyaseti ve Pekin’in Faaliyetleri”, Erişim Tarihi: 20.12.2021. <https://afam.org.tr/etiopyadaki-cin-almi-siyaseti-ve-pekinin-faaliyetleri/>

YILMAZ, S. (2021), Bir Kuşak Bir Yol Projesi Bağlamında Afrika Ülkelerini Bekleyen Muhtemel Tehlikeler”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 77, 356-368.

YUSUF, A.A. ve ALKAN, M.N. (2020), “Afrika Boynuzu’nda Politik ve Ekonomik Bir Güç Olarak Çin Halk Cumhuriyeti”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, sayı 2, 218-253.

YÜCEL, O.K., “Nil Havzası Hidropolitikinde Çin Faktörü: Mısır Hegemonyasının Sonu mu?”, Erişim Tarihi: 20.12.2021. <https://afam.org.tr/nil-havzasi-hidropolitiginde-cin-faktoru-misir-hegemonyasinin-sonu-mu/>

SEKTÖREL ENERJİ ŞOKLARININ GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILAYA ETKİSİ: TÜRKİYE'DEN AMPİRİK KANITLAR¹

Rahime İLHAN TURHAN²
Doç.Dr. Figen BÜYÜKAKIN³

Özet

Enerji, ülkelerin hem üretimlerini hem de tüketimlerini gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaç duydukları önemli bir kaynaktır. Ancak, aynı zamanda kıt bir kaynaktır ve dünya üzerinde dengesiz bir dağılıma sahiptir. Bu durum bazı ülkelerin enerji üreten ve bazı ülkelerin de enerji tüketen ülke konumunda olmalarına yol açmaktadır. Türkiye, yenilenebilir enerji kaynakları açısından zengin, ancak fosil türevli enerji kaynakları açısından ise fakir bir ülkedir. Bu durum ülkeyi, enerji açısından hem dışa bağımlı hale getirmekte hem de enerji kullanımında yaşanacak olası şoklara karşı daha hassas ve kırılabilir olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle ele alınan çalışmanın amacı, Türkiye özelinde sektörel enerji tüketiminde yaşanan şokların gayri safi yurtiçi hasılayı nasıl etkilediğini değerlendirmektir. Gayri safi yurtiçi hasılayı etkileyen değişkenler ise karbondioksit emisyonu, kentleşme düzeyi, enerji dışı sektör, konut ve hizmetler sektörü ile tarım, sanayi ve ulaşım sektörleri olarak belirlenmiştir. Çalışmada, Vektör Otoregresif Model (VAR) dikkate alınmış, aynı zamanda Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile Granger nedensellik testi de uygulanmıştır. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, ulaşım sektörünün enerji tüketiminde meydana gelen bir şokun diğer değişkenlere kıyasla gayri safi yurtiçi hasıla üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu etkinin kalıcı olmadığı gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji tüketimi, Enerji Kaynakları, Enerji Şokları, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla.

Jel Kodları: S43, C22, O13.

IMPACT OF SECTORAL ENERGY SHOCKS ON GROSS DOMESTIC PRODUCT: EMPIRICAL EVIDENCE FROM TURKEY

Abstract

Energy is an important resource that countries need to achieve both production and consumption. However, it is also a scarce resource and has an uneven distribution around the world. This situation causes some countries to be energy producing

¹Bu çalışma, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalında hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, email: rahime.153502040@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9822-2602.

³ Doç.Dr. Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, email: bfigen@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0226-7265.

countries and some countries to be energy consuming countries. Turkey is a country rich in renewable energy resources, but poor in fossil-derived energy resources. This situation makes the country dependent on foreign sources for energy and makes it more sensitive and fragile to possible shocks in energy use. Therefore, the aim of the study is to evaluate how shocks in sectoral energy consumption affect the gross domestic product in Turkey. The variables affecting the gross domestic product were determined as carbon dioxide emissions, urbanization level, non-energy sector, housing and services sector, and agriculture, industry and transportation sectors. In the study, Vector Autoregressive Model (VAR) was taken into consideration, and Extended Dickey-Fuller (ADF) unit root test and Granger causality test were also applied. When the findings are evaluated, it is understood that a shock in the energy consumption of the transportation sector has a greater impact on gross domestic product compared to other variables. However, it is observed that this effect is not permanent.

Key Words: *Energy consumption, Energy Resources, Energy Shocks, Gross Domestic Product.*

Jel Codes: *S43, C22, O13.*

GİRİŞ

Bilindiği üzere, ekonomik aktivitelerin en temel itici gücü enerjidir. Bir ülkede sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi, büyük ölçüde üretim için ihtiyaç duyulan enerjinin minimum maliyetle, çevreye duyarlı ve güvenilir bir şekilde elde edilebilmesine bağlıdır. Çünkü enerji, bir üretim faktörü olmasının yanında aynı zamanda tüketilen ve tüketimi sürekli artan en önemli kaynaklardan biridir.

Dünya genelinde bütün ülkeler, enerji kaynaklarının dağılımı konusunda eşit koşullara sahip değillerdir. Bu durum, bazı ülkeleri ihtiyaç duydukları enerjinin tedariki için dışa bağımlı hale getirirken, bazı ülkeleri de enerji ihracatçısı konumuna taşımaktadır. Enerji kaynağını sürekli ithal ederek karşılayan, dışa bağımlı bir ülkenin, dış ticaret dengesi açık vermekte ve aynı zamanda söz konusu ülke, uluslararası düzeyde ortaya çıkan olumsuzluklara karşı da zayıf ve kırılgan bir ekonomik yapı sergilemektedir. Dolayısıyla bu durum ülkeler için önemli bir risk unsuru olmaktadır. Çünkü bu ülkeler, enerji kaynağının arzı veya talebinde meydana gelen değişimlerden doğrudan doğruya etkilenmektedirler.

Şöyle ki, ekonomide yaşanan bir arz değişimi (şoku), enerji fiyatlarının artmasına ve dolayısıyla enerji maliyetlerinin yükselmesine, yatırımların azalmasına neden olabilmekte, sonrasında da enflasyonu yukarıya çekmektedir. Öte yandan enerji fiyatlarının artması, talep açısından ise tüketicilerin reel gelirinde azalışa ve ardından da tüketim harcamalarının düşmesine yol açmaktadır (Kilian, 2014: 136-138).

Ekonominin arz ve talebinde meydana gelen bu değişimler, genel dengenin hızla bozulmasını tetiklemektedir.

Teorik olarak değişkenlerde ani bir değişimin meydana geldiğini ifade eden şok kavramının, ekonomilerde hem pozitif hem de negatif etkileri bulunmaktadır. Ancak genellikle şok denilince ilk olarak akla negatif yönlü etkiler gelmektedir (Bhattacharya ve Kar, 2005: 3-4). Ekonomik şoklar, ekonomilerde yaygın, dinamik ve kalıcı etkiler bırakmaktadırlar. Ayrıca ekonomik şokların tahmini mümkün değildir ve genellikle olağanüstü gelişen olayların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadırlar.

İlgili literatüre bakıldığında, genellikle farklı değişkenler ve yöntemler kullanılarak sektörel enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu çalışmalara, Şengül ve Tuncer 2006; Mucuk ve Uysal 2009; Aydın 2010; Costantini ve Martini, 2010; Çetin ve Şeker 2012; Uzunöz ve Akçay 2012; Omri 2013; Shahbaz, Khan ve Tahir 2013; Yıldırım, Şükrüoğlu ve Aslan 2014; Gövdere ve Can 2015; Karadaş, Koşaroğlu ve Salihoğlu 2017; Demirgil ve Birol 2020 örnek gösterilebilir. Diğer taraftan bir ülkede enerji tüketimi ile beraber söz konusu tüketimin sektörel dağılımı da oldukça önemlidir. Bu nedenle sektörel enerji şoklarının gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisinin değerlendirildiği çalışma, bu yönüyle diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Ele alınan çalışmada, Türkiye'nin sektörel bazda gerçekleştirdiği enerji tüketimi ile içsel ve dışsal olarak seçilen diğer değişkenlerde meydana gelen bir şokun, gayri safi yurtiçi hasılayı nasıl etkilediği incelenmektedir. Çünkü sektörel bazda enerji tüketiminin ülkelerin büyümesine ve kalkınmalarının sürdürülebilirliğine sağladığı katkı, özellikle karar alıcıların ya da politika yapıcıların gelecekte yapacakları yatırım ve teşvik alanlarını belirlerken izleyecekleri politikalara karar vermelerinde anahtar görevi görmektedir. Bu bağlamda konu ele alınmış ve öncelikle literatür taraması yapılarak, Türkiye'de sektörel enerji tüketiminde ve diğer değişkenlerde meydana gelen bir şokun gayri safi yurtiçi hasıla üzerindeki yansımaları çeşitli analizler yapılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulguların değerlendirilmesiyle çalışma sonlandırılmıştır.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Enerji tüketimi hem sosyal hayat hem de ekonominin dinamikleri açısından, değişkenlik gösteren bir alandır. Bu nedenle konu, pek çok araştırmacı tarafından sıklıkla inceleme kapsamına alınıp değerlendirilmektedir. Ayrıca, son dönemlerde yenilenebilir enerji kaynaklarının önemi artmakta ve alternatif enerji kaynaklarının üretilmesi yönündeki çabalar büyük önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, ülkelerin veya sektörlerin enerji tüketimlerine yönelik ortaya çıkan şokların doğasını anlamak ve etkilerini değerlendirmek adına yapılan çalışmaların sayısının arttığı da

gözlemlenmektedir. Aşağıda yer alan Tablo 1, söz konusu alandaki çalışmalara ilişkin örnekleri göstermektedir:

Tablo 1: Literatür Taraması

Tarih	Yazarlar	Çalışmanın Konusu	Yöntem	Sonuç
1960-2003	Jobert ve Karanfil (2007)	Reel GSMH ile enerji tüketimi arasında uzun dönemli nedensel ilişkinin değerlendirilmesi	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi	GSMH ile enerji tüketimi arasında durağan ve doğrusal eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır.
1975-2005	Kar ve Kınık (2008)	Türkiye’deki toplam elektrik tüketimi, sanayi elektrik tüketimi ve mesken elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki	Johansen Eşbütünleşme Yaklaşımı ve Vektör Hata Düzeltme Modeli	Elektrik tüketimlerinden ekonomik büyümeye doğru olduğu bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu ortaya çıkmıştır.
1970-2008	Özata (2010)	Türkiye’de enerji tüketimi ve büyüme arasındaki ilişki	Granger Nedensellik Analizi, Eşbütünleşme Testi, VECM	Büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü bir ilişki bulunmaktadır.
1968-2008	Azgun (2011)	Reel Gayri Safi Yurtiçi hasıla, ekonomik büyüme toplam elektrik tüketimi arasındaki ilişki	Yapısal Vektör Otoregresif (SVAR) Model	Reel gayri safi yurtiçi hasıladaki şokların elektrik tüketiminde dalgalanmalara yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.
1981-2011	Lean ve Smyth (2013 a)	Amerika’daki yenilenebilir enerji, biyokütle ve biyoenerji tüketimi şokları	Phillips, Schmidt, Lee-Strazicich (LS)	Enerji tüketimi üzerinde yaşanan şokların etkisi kalıcıdır.
1980-2008	Lean ve Smyth (2013 b)	Yenilenebilir enerji arzı şoklarının davranışının 115 ülke üzerindeki etkisi	Im-Pesaran-Shin, Maddala-Wu ve Lin-Levin-Chu	Elde edilen bulgular çerçevesinde şokların kalıcı etkisi olduğu tespit edilmiştir.
1970-2010	Şahbaz ve Yanar (2013)	Reel GSYİH ile toplam enerji tüketimi ve sektörel enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi Türkiye özelinde incelenmiştir.	Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	Ülkede enerji tasarrufuna yönelik uygulanan politikaların ekonomik büyüme üzerinde uzun süreli ve olumsuz bir etki doğurmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.
1988-2010	Abdieva, Akay ve Oskonbaeva (2015)	Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için yenilenebilir enerji, karbondioksit emisyonu ve büyüme arasındaki ilişki	VAR, İkinci Nesil Birim Kök Testi	Büyüme, enerji tüketimi şoklarına karşı olumlu tepki vermektedir.
1980-2011	Tiwari ve Albulescu (2016)	90 ülke üzerinde yenilenebilir enerji tüketimi oranında şokların etkisi	Fourier Fonksiyonlu Birim Kök Testi	İngiltere haricinde kalan ülkeler için şokların etkisi geçicidir.

1960-2014	Çağlar ve Mert (2017)	Türkiye’de enerji tüketiminde şokların etkisi	ADF, Fourier LM Birim Kök Testi	Enerji tüketiminde meydana gelen şoklar geçicidir.
1992-2013	Acaravcı ve Erdoğan (2018)	Yenilenebilir enerji arzındaki öncü beş ülke için kişi başına düşen yenilenebilir enerji arzı şokları	Smith Bootstrap Birim Kök Testi	Öncü beş ülke için enerji arzı üzerinde şokların etkisi kalıcıdır.
1970-2014	Çetin ve Sezen (2018)	Yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve karbondioksit salınımı arasındaki ilişki	VAR (SVAR) Analizi, Johansen-Juselius Eşbütünleşme, Phillips-Quliaris Eşbütünleşme	Yenilenebilir enerji tüketimindeki şoklar karbondioksit salınımını ve kişi başına reel GSYİH’ı azaltmaktadır.
1971-2016	Demir ve Gözgör (2018)	Gelişmekte olan ve gelişmiş 54 ülke üzerinde yenilenebilir enerji tüketimi şoklarının etkisi	NP Birim Kök Testi	45 ülke üzerinde şokların geçici olduğu tespit edilmiştir.
1981-2015	Acaravcı ve Yıldız (2018)	Türkiye’nin enerji bağımlılığında ne derece etkilendiğinin incelenmesi	VAR ile Granger Nedensellik Analizi	Enerji ithalatının cari açık ve kişi başı reel milli gelir ile anlamlı bir ilişkisi bulunmazken, görece fiyatların cari açık ve kişi başı reel milli gelir ile anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır.
1970-2017	Türköz ve Utkulu (2020)	Sektörlerin üretim sürecinde ihtiyaç duydukları enerjinin hangi kaynaklardan sağlandığının tespiti ve söz konusu kaynaklardan elde edilen enerji miktarlarının doğruluk ve durağanlık yapılarının araştırılması	Brock, Dechert ve Scheinkman (BDS) testi, Kapetanios, Shin ve Snell (KSS) testi, Clemente-Montañes-Reyes (CMR) birim kök testi	Enerji tüketiminde meydana gelen bir şokun etkisinin kalıcı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
1992-2016	Danish vd. (2020)	BRICS ülkelerinde yenilenebilir enerji şoklarının etkisi	CADF Birim Kök Testi	Şokların etkisinin kalıcı olduğu tespit edilmiştir.
2010-2016	Koç (2020)	132 ülke için sektörel enerji kullanımlarının kişi başına düşen milli gelir üzerindeki etkisi	Panel veri Analizi	Ulaşım, sanayi, tarım ve hizmetler sektöründeki enerji kullanımı ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.
1970-2016	Erdoğan vd. (2020)	Türkiye’de enerji tüketimi şokları	Fourier Panel KPSS Testi	Türkiye’de olası şokların enerji tüketimi üzerindeki etkiler kalıcıdır.

1949-2014	Tiftikçigil ve Güriş (2020)	ABD ekonomisindeki toplam enerji tüketimi şokların sektörlere etkisi	RALS Birim Kök Testi	ABD ulaştırma sektöründe enerji tüketimindeki şokların etkisi kalıcıdır.
-----------	------------------------------------	--	----------------------	--

Tablo 1’den de anlaşıldığı üzere, yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin şokların geçici olduğunu ortaya koyan çalışmalar oldukça azdır. Buna göre Tiwari ve Albulescu (2016) dışındaki diğer tüm çalışmalar, şokları etkisinin kalıcı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Lean ve Smyth (2013a); Lean ve Smyth (2013b); Acaravcı ve Erdoğan (2018); Türköz ve Utkulu (2019); Tiftikçigil ve Güriş (2020); Erdoğan vd. (2020) şokların etkisinin kalıcı olduğuna ilişkin bulgular elde eden çalışmalardır. Öte yandan konunun Türkiye açısından ele alındığı çalışmalardan Çağlar ve Mert (2017) şokların etkisinin geçici, Erdoğan vd. (2020) ise söz konusu etkinin kalıcı olduğunu ileri sürmektedirler.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE VERİ SETİ

Ele alınan çalışmada, Türkiye’de kentleşme düzeyi, karbondioksit emisyonu ve sektörel enerji tüketiminde yaşanan şokların gayri safi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisi, Vektör Otoregresif Model (VAR) ile araştırılmaktadır. Analizde zaman serisi tekniklerinden Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi, Granger nedensellik testi, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması kullanılmaktadır. Modelde kullanılan değişkenler aşağıda yer alan Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Analiz İçin Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	EViews’te Kullanılan Adı
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	Mgsyh
Sanayi Sektörü	Msanayi
Tarım Sektörü	Mtarim
Ulaşım Sektörü	Mulaşım
Konut ve Hizmetler Sektörü	Mkonuthizmet
Kentleşme Düzeyi	Mkentlesme
Enerji Dışı Sektör	Menerjidisisek
Karbondioksit Emisyonu	Mke

Bu bağlamda, 1970-2019 dönemi kapsamında seçilmiş sektörlerin enerji tüketimlerine ilişkin veriler, Enerji Bakanlığı ile Birleşik Devletler Enerji Bilgi Yönetimi veri tabanlarından elde edilmiştir. Diğer değişkenlerden olan Kentleşme düzeyi verileri Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’ndan, karbondioksit (CO₂) emisyonu verileri ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından temin edilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bilindiği üzere, finansal ya da makroekonomik serilerin durağanlık analizleri yapılırken, genellikle birim kök testi kullanılmaktadır. Durağanlık, analize konu olan serilerin zaman içerisinde sabit ortalama ile sabit varyansa sahip olması ve aynı zamanda değişkenlerin gecikmeli iki zaman döneminde kovaryansının zamana bağlı

olmaması anlamına gelmektedir; söz konusu sabit ortalama, sabit varyans ve kovaryans ile ilgili varsayımlar ise aşağıda yer almaktadır (Gujarati and Porter, 2012: 713; Yavuz, 2004: 241).

$$\text{Ortalama} = E(Y_t) = \mu \quad (1)$$

$$\text{Varyans} = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \quad (2)$$

$$\text{Kovaryans} = E(Y_t - \mu)^2(Y_{t+k} - \mu) = \gamma_K \quad (3)$$

Yukarıda ifade edilen ortalama, varyans ve kovaryansa ilişkin denklemlerde μ ortalama; γ_K ise Y_t ile Y_{t+k} arasındaki k dönem fark olan varyansı göstermektedir. Durağan olan bir zaman serisinin, varyansı ve ortalaması farklı gecikmeler altındaki ortak varyans ölçümleri tüm zaman periyotlarında aynı kalmaktadır. Eğer bir zaman serisi söz konusu varsayımları sağlayamıyorsa durağan olmamaktadır (Gujarati and Porter, 2012: 713). Durağan olmayan bir zaman serisinin ise içinde mevsimsellik ve trend barındırdığı kabul edilmekte ve bu nedenle söz konusu serilerle yapılan tahminler tutarsız olmaktadır (Enders, 1995: 405). Sonuç itibarıyla yapılan analiz sonucunda elde edilen R^2 değerleri yüksek çıkmakta ve bu değer, seriler arasında bir ilişkinin bulunmadığını ifade etmektedir. Böylece tahmin edilen regresyon modelinin sahte olduğu anlaşılmaktadır (Granger and Newbold, 1974: 112).

Bu bağlamda çalışmada, yapılan analizin güvenilirliği açısından hem bağımlı hem de bağımsız değişkenlerin durağanlık testine tabi tutulması gerekmektedir. Çünkü dikkate alınan parametrelerin modelin analizi sırasında durağan olmaları bir zorunluluktur. Bunun için öncelikle söz konusu zaman serilerinin birim kök içerip içermediği, diğer bir deyişle durağan olup olmadığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda, ADF sıfır hipotezi ele alınan parametrelerin durağan olmasını yansıtmaktadır. Bu hipotezin tersi için ise ADF test istatistiklerinin, Dickey-Fuller tablosunun kritik değerlerinin altında bulunması önem taşımaktadır. Dolayısıyla VAR analizini yapabilmek için ilk aşamada ele alınan serilerin mevsimsellikten arındırılmış olması, durağanlık göstermesi yani birim köke sahip olmaması gerekmektedir. Bu nedenle ele alınan çalışmada öncelikle serilerin durağan olup olmadıkları ADF testi ile analiz edilmiş ve sonrasında Granger nedensellik analizi ile VAR analizine geçiş sağlanmıştır.

Tablo 3: ADF Birim Kök Test Sonuçları

ADF Birim Kök Testi		
Değişkenler	Düzy	Birinci Fark
Mgsyh	1.192602	-6.940322**
Msanayi	-3.908443**	-8.480185
Mtarim	-2.038879	-8.142531**
Mulasim	-2.325351	-5.355552**
Mkonuthizmet	-2.801312	-7.892178**
Mkentlesme	7.722237	-4.372341**
Menerjidisisek	-2.339047	-7.663522**

Mke	-3.334230	-6.793172**
------------	-----------	-------------

Kaynak: Tablo 4 tarafımızca oluşturulmuştur.

Not: MacKinnon (1996) kritik değerlerinden yararlanılmıştır. Değişkenlerin deterministik bileşen gerekliliğine Φ testleri ile karar verilmiştir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistikî anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

Yapılan değerlendirmeler, model kapsamında dikkate alınan tüm değişkenlerin birim köke sahip oldukları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Buna göre, birinci derecede durağan olan değişkenlerin; ikinci, üçüncü ya da daha yüksek derecede durağan olup olmadıklarını ölçebilmek için yapılan ADF testinin sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir. Tablo 3, mg syh, mtarim, mulasim, mkonuthizmet, menerjidisisek, mkentlesme ve mke değişkenlerinin birinci derecede durağan (I(1)) olduklarını; Msanayi değişkeninin ise düzey halinde durağan (I(0)) olduğunu yansıtmaktadır. Ele alınan serilerin durağanlıkları sağlandıktan sonra, eşanlı model değişkenlerinin eşit bir şekilde dışsal ve içsel olan değişkenler arasında öncül bir ayırım yapılmadan, içinde iki veya daha fazla değişkenin bulunduğu bir vektör incelemesi gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda elde edilen VAR modellerine ilişkin 4 ve 5 numaralı denklemler tahmin edilebilmektedir (Gujarati and Porter, 2012: 785). Buna göre, 4 ve 5 numaralı denklemlerde bağımlı değişkenler kendi gecikmelerinin de dahil olduğu bağımsız değişkenler ile açıklanmaktadır:

$$Y_t = \alpha + \sum_{j=1}^k \beta_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^k \gamma_j X_{t-j} + u_{1j} \quad (4)$$

$$X_t = \alpha * + \sum_{j=1}^k \theta X_{t-j} + \sum_{j=1}^k \omega_j X_{t-j} + u_{2j} \quad (5)$$

Tablo 4: Serilerin GSYH ile Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	Veri Sayısı	Gecikme	Prob.	Nedensellik
msanayi → dmgsyh	48	1	0.5003	YOK
dmgsyh → msanayi	48	1	0.0001	VAR
dmtarim → dmgsyh	48	1	0.6628	YOK
dmgsyh → dmtarim	48	1	0.9721	YOK
dmkentlesme → dmgsyh	48	1	0.3848	YOK
dmgsyh → dmkentlesme	48	1	0.9997	YOK
dmulasim → dmgsyh	48	1	0.0800	YOK
dmgsyh → dmulasim	48	1	0.5850	YOK
dmkonuthizmet → dmgsyh	48	1	0.2379	YOK
dmgsyh → dmkonuthizmet	48	1	0.9175	YOK
dmke → dmgsyh	48	1	0.6427	YOK
dmgsyh → dmke	48	1	0.0830	VAR
dmenerjidisisek → dmgsyh	48	1	0.0029	VAR
dmgsyh → dmenerjidisisek	48	1	0.3186	YOK

Tablo 4’te Granger nedensellik testinde Granger yönünde anlamlılığa sahip olan seriler ve değerlendirme ölçütü olarak kullanılan Akaike (AIC) – Schwarz (SC) bilgi kriteri değerleri gösterilmiştir. Tabloda yer alan Akaike ve Schwarz bilgi kriteri değerleri yapılan analiz neticesinde ulaşılan en küçük değerleri yansıtmaktadır. Söz konusu değerler, sadece gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeninin nedensellik testi sonuçlarından oluşmaktadır⁴.

AIC ve SC bilgi kriterleri doğrultusunda gerçekleştirilen nedensellik analizine göre, en dışsal değişkenden (tarım sektörü) en içsel değişkene (sanayi sektörü) doğru var olan nedensel ilişkinin sıralanışı aşağıda gösterilmektedir:

dm_{tarım} → dm_{kentleşme} → dm_{ke} → dm_{konuthizmet} → dm_{enerjidisisek} → dm_{gsyh} → dm_{ulasim} → dm_{sanayi}.

Analiz için dikkate alınan zaman serilerinin, ADF birim kök testi ile durağanlıkları sağlandıktan sonra uzun dönem için değişkenlerin birbirleriyle ilişkili olup olmadıkları VAR analizi kullanılarak incelenmektedir. Bu kapsamda oluşturulan modelle ilgili olasılıkların doğru değerlendirilebilmesi için optimal gecikme uzunluğunun saptanması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda, Likelihood Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE), AIC, SC, Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriterleri çerçevesinde kritik değerleri minimum yapan optimal gecikme düzeyi 1 olarak belirlenmiştir. Optimal gecikme uzunluğuna ilişkin değerler ise Tablo 5’te gösterilmektedir.

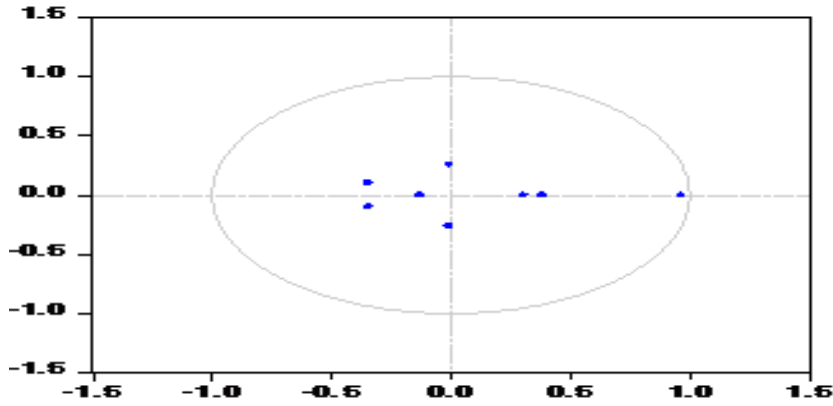
Tablo 5: VAR Analizi İçin Optimum Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	375.9410	NA	7.53e-18	-16.72459	-16.40019*	-16.60429
1	494.7999	189.0937*	6.52e-19*	-19.21818	-16.29859	-18.13545*
2	543.2691	59.48502	1.77e-18	-18.51223	-12.99747	-16.46709
3	619.9952	66.26338	2.41e-18	-19.09069	-10.98074	-16.08313
4	721.6017	50.80328	4.53e-18	20.80008*	-10.09494	-16.83010

Tablo 5’teki değerler dikkate alınarak birinci gecikme değerinin esas alındığı VAR modelinde otoregresif köklerin birim çember içerisindeki dağılımı da Grafik 1’de gösterilmektedir. Grafik 1’e göre, elde edilen birim köklerin tümü birim çemberin içinde yer aldığı ve elde edilen değerlerin tümü birden küçük olduğu için tahmini yapılan modelin durağanlığı kesinleşmiş olmaktadır. Diğer bir deyişle, söz konusu modelin kalıntı değerlerinin korelogramından hareketle ulaşılan sonuçlar, tahmin edilen modelin stabil yani durağan olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

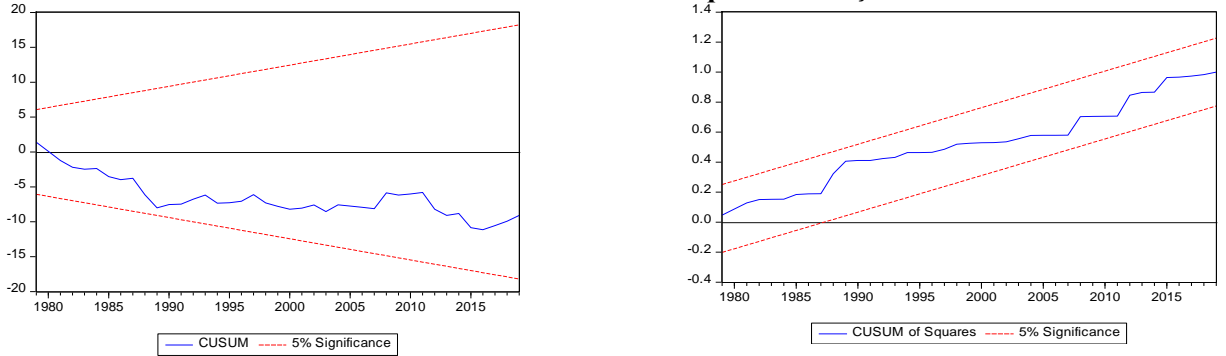
⁴ Diğer değişkenlere ilişkin sonuçlar ise EK 1’de yer almaktadır.

Grafik 1: Otoregresif Köklerin Birim Çember İçerisindeki Dağılımı

Öte yandan modelin kararlılığını yansıtan CUSUM ve CUSUM Square sonuçları ise Grafik 2’de gösterilmektedir. Söz konusu grafikte yansıtılan sonuçlar, sadece gayri safi yurtiçi hasıla değişkenine ilişkin eşitlikleri ifade etmektedir⁵. Buna göre, tahmin edilen modelin artıklarının güven aralıkları içinde yer aldığı, modelde yapısal kırılmanın bulunmadığı ve modelin parametrelerinin büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

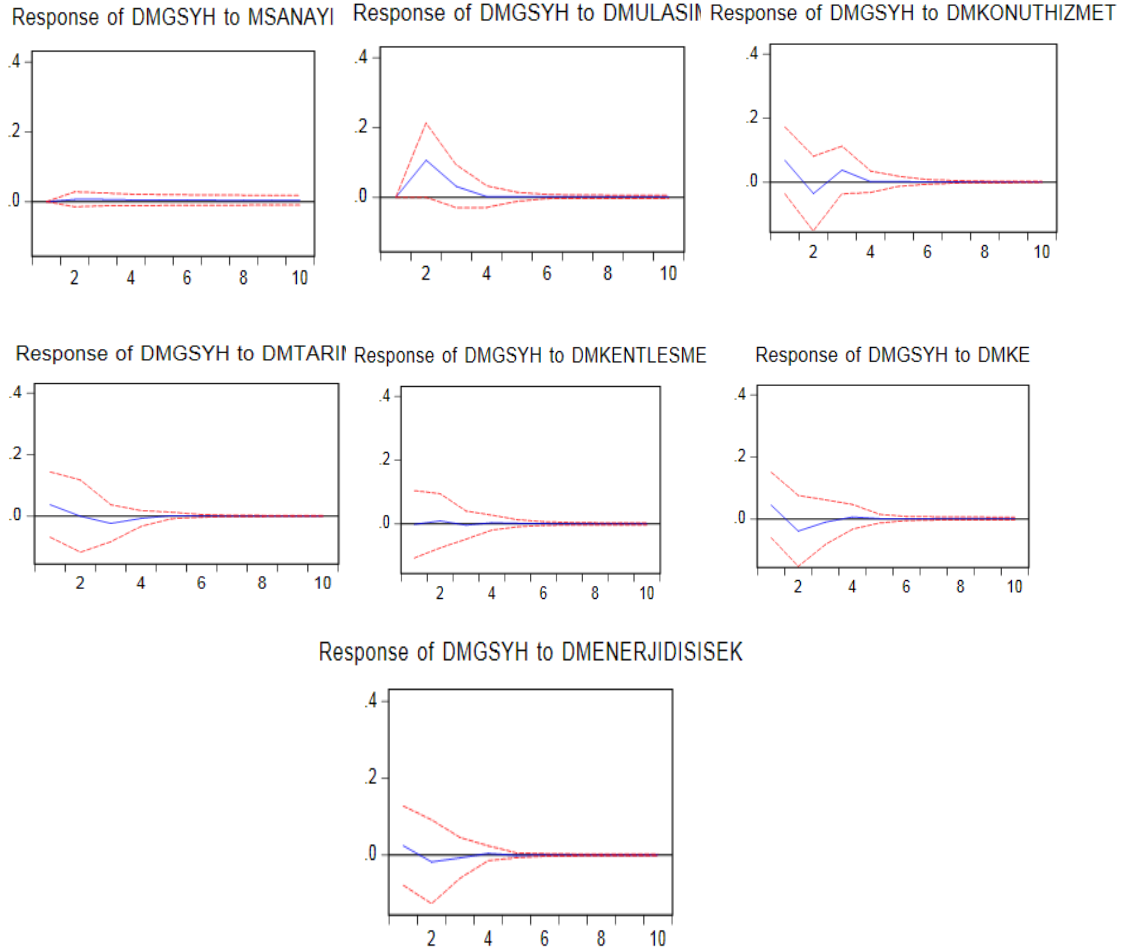
Grafik 2: CUSUM ve CUSUM of Squares Sonuçları

VAR analize göre, model üzerinde etkili olan bir değişkenin politika aracı olup olmayacağıın anlaşılması için etki-tepki fonksiyonlarına bakmak gerekmekte ve bağımlı değişken üzerinde en etkili değişkenin hangisi olduğunun belirlenmesi için ise varyans ayrıştırmasına başvurulmaktadır (Sarı, 2008: 4). GSYH’ın diğer değişkenlerde meydana gelen bir birimlik şoka verdiği tepkilere ilişkin değerlendirmeler Grafik 3’te gösterilmektedir.

⁵Diğer eşitliklere ilişkin sonuçlar, EK-2’de yer almaktadır.

Grafik 3: Gayri Safi Yurtiçi Hasılının Diğer Değişkenlerin Şoklarına Verdiği Tepki

Ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılının olası şoklara karşı nasıl tepki verdiği veya olası şoklardan nasıl etkilendiği ve ortaya çıkan etkinin ne zaman sönümleneceğine ilişkin değerlendirmeler Grafik 3'te gösterilmektedir. Söz konusu grafiklere göre, ele alınan değişkenlerden birinde meydana gelen standart sapmalı bir şoka karşı hem gayrisafi yurtiçi hasıla hem de diğer değişkenler (ulaşım, tarım, sanayi, konut ve hizmet sektörlerinin enerji tüketimleri ile enerji dışı sektördeki enerji tüketimi ve kentleşme düzeyi ile karbondioksit emisyonu değişkenleri) 10 dönem boyunca tepki göstermektedirler. Dmenerjidisisek, dmulasim, dmkentlesme, dmtarim, dmke, dmkonuthizmet, dmkentlesme değişkenlerindeki standart sapmalı şoklara karşı ise gayri safi yurtiçi hasılının tepkisi 2. dönem itibarıyla azalış eğilimine girmektedir. Buradan hareketle denilebilir ki, sektörlerdeki enerji tüketiminde ve kentleşme düzeyi ile karbondioksit emisyonunda meydana gelen standart sapmalı şoklara karşı gayrisafi yurtiçi hasılının tepkisi kısa dönemli olmaktadır.

VAR analizi kapsamında yapılan etki-tepki analizinin ardından ele alınan değişkenlerin aralarındaki ilişkilerin belirlenebilmesi için varyans ayrıştırması analizinden yararlanılmaktadır. Modele ilişkin elde edilen varyans ayrıştırmasının sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir. Tablo 6'ya göre mevsimsellikten arındırılmış

ve aynı zamanda durağan hale getirilmiş olan gayri safi yurtiçi hasıla farkları değişkeninin gelecekteki belirsizliğinin ölçülmesinde 10. dönem sonunda %82.85 oranla yine kendisinin en büyük söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7: DMGSYH Değişkeninin Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Variance Decomposition of DMGSYH:									
Period	S.E.	DMTARIM	DMKENTLE	DMKE	DMKONUTH	DMENERJID	DMGSYH	DMULASIM	MSANAYI
1	0.368960	1.009069	0.004344	1.478501	3.379113	0.420655	93.70832	0.000000	0.000000
2	0.388747	0.909632	0.056169	2.352310	3.901190	0.606254	84.64855	7.499773	0.026120
3	0.394011	1.262846	0.069063	2.358706	4.701530	0.631536	83.00899	7.917892	0.049433
4	0.394215	1.306101	0.074953	2.383737	4.697053	0.640263	82.92324	7.911061	0.063588
5	0.394263	1.306992	0.075609	2.383702	4.698289	0.641620	82.90767	7.909719	0.076402
6	0.394291	1.306806	0.075612	2.383679	4.697658	0.641620	82.89617	7.910475	0.087983
7	0.394318	1.306633	0.075812	2.384283	4.697208	0.641794	82.88544	7.910328	0.098500
8	0.394342	1.306470	0.076145	2.384867	4.696712	0.641856	82.87558	7.910145	0.108225
9	0.394366	1.306317	0.076560	2.385493	4.696217	0.641936	82.86626	7.909964	0.117258
10	0.394388	1.306173	0.076993	2.386061	4.695761	0.642006	82.85751	7.909816	0.125683

Diğer değişkenlerin gayri safi yurtiçi hasıla farkının gelecekteki belirsizliğinin belirlenmesindeki rollerine ilişkin bulgular ise şu şekilde ortaya çıkmıştır (Tablo 6): Gayri safi yurtiçi hasıla farkının gelecekteki belirsizliğinin ölçülmesindeki en yüksek pay, ulaşım sektörünün enerji tüketimi farkı (%7.90 oranı ile) değişkenine aittir. Bunu (%4.69 oranı ile) konut ve hizmet sektörünün enerji tüketimi farkı değişkeni; (%2.38 oranı ile) karbondioksit emisyonu farkı değişkeni; (%1.30 oranı ile) tarım sektörünün enerji tüketimi farkı değişkeni; (%0.64 oranı ile) enerji dışı sektörün enerji tüketimi farkı değişkeni; (%0.12 oranı ile de) sanayi sektörünün enerji tüketimi farkı değişkeni takip etmektedir. Kentleşme düzeyi ise (%0.07 oranı ile) belirsizliğin ölçülmesinde en az söz sahibi olan değişken olarak tespit edilmiştir.

SONUÇ

Türkiye, jeostratejik ve jeopolitik konumu gereği yenilenebilir enerji kaynakları açısından oldukça zengin bir ülkedir. Ancak bu zenginliği etkin bir şekilde değerlendirebildiğini söylemek zordur. Üstelik Türkiye, enerji arz ve talebini etkileyen coğrafi aktörler dikkate alındığında önemli bir enerji geçiş güzergahı üzerinde yer almaktadır. Bu durum ülkenin enerji transferi açısından önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Ele alınan çalışmanın amacı, bir ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasının seçilmiş sektörlerin (ulaşım, tarım, sanayi, konut ve hizmetler ile enerji dışı sektör) enerji tüketimlerinde yaşanabilecek olası şoklardan, kentleşme düzeyinden ve karbondioksit emisyonundan ne şekilde etkilendiğinin analiz edilmesidir. Bu kapsamda oluşturulan ana hipotez ise gayri safi yurtiçi hasıla üzerinde, seçilmiş sektörlerde ortaya çıkan şokların, kentleşme düzeyinin ve karbondioksit emisyonunun etkilerinin kalıcı olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur.

Yapılan analizlerden elde edilen bulgular, gayri safi yurtiçi hasıla, ulaşım, tarım, sanayi, enerji dışı sektör, konut ve hizmet sektörlerinin enerji tüketimlerinin yanında ülkedeki kentleşme düzeyi ile karbondioksit emisyonu gibi değişkenlere yönelik verilen bir şokun etkisinin zaman içinde azaldığını ve yaklaşık 10. dönem sonunda da tamamen sönümlendiğini göstermektedir. Diğer bir bulgu da (VAR analizinde gerçekleştirilen varyans ayrıştırması testine göre), gayri safi yurtiçi hasılaya en fazla etki eden faktörün, kendi geçmiş değerleri dışında ulaşım sektöründeki enerji tüketiminin olduğudur. Öte yandan en az etkili faktör ise kentleşme düzeyi olarak saptanmıştır. Buna göre, gayri safi yurtiçi hasılanın, ulaşım sektörünün enerji tüketiminde meydana gelecek olası bir şoka verdiği tepki, kentleşme düzeyindeki olası bir şoka kıyasla, daha fazla olmaktadır. Ancak, bu etki kalıcı olmamaktadır.

Bu çalışma, daha önce yapılan çalışmalar içerisinde Erdoğan vd. (2020)'nin yapmış olduğu çalışmadan tam tersi bir sonuca ulaşırken, Çağlar ve Mert (2017)'in yapmış olduğu çalışma ile aynı sonuca ulaşmıştır. Bu bakımdan literatürde bulunan çalışmaları destekler niteliktedir.

Türkiye'nin enerji konusundaki dışa bağımlılığının azaltılması için ise çeşitli girişimlerde bulunması gerekmektedir. Bu doğrultuda ülke, sahip olduğu enerji kaynaklarını verimli kullanmalı, enerji arz güvenliğini sağlamaya yönelik politikalar uygulamalı ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, alternatiflerinin bulunması konusundaki araştırma-geliştirme çalışmalara ağırlık vermelidir. Bunun için de öncelikle gerekli olan yasal düzenlemelere ilişkin değişikliklere gidilmeli, enerji tesisi planlamaları en iyi şekilde yapılmalı, ülke genelinde çevresel duyarlılığın yaygınlaşmasına yönelik eğitim faaliyetlerine hız kazandırılmalı ve teknolojik alt yapı hazırlanarak yenilenebilir enerji kaynaklarının üretim maliyetlerinin düşürülmesi sağlanıp kullanımı teşvik edilmelidir. Çünkü ülkede teknolojik alt yapının yetersizliği enerji kaynaklarının kullanımını sınırlandırmaktadır. Ülke ekonomisi açısından bu gelişmeler sağlandığında 1980'lerden bu yana ağırlıklı olarak enerji ithalatının fazlalığından kaynaklanan ödemeler dengesi açığının kapatılması mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, A. & Yıldız, T. (2018). "Türkiye'nin Enerji Bağımlılığı", Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 4(2): 137-152.
- Akay, E. Ç., Abdieva, R. & Oskonbaeva, Z. (2015). "Yenilenebilir Enerji Tüketimi, İktisadi Büyüme ve Karbondioksit Emisyonu Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri Örneği", International Conference On Eurasian Economies, 9-11 Eylül 2015, Kazan-Rusya, 628-636.
- Aydın, F.F. (2010). "Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (35): 317-340.

- Azgun, S. (2011). “A Structural VAR Analysis of Electical Energy Consumption an Real Gros Domestic Product: Evidence fron Turkey”, *International Journal of Economics an Finance*, 3(5): 161-169.
- Bhattacharya, B.B. & Kar, S. (2005). “Shocks, Economic Growth and the Indian Economy”, *International Money Fund Seminars*, Washington DC, <http://www.imf.org/external/np/res/seminars/2005/macro/pdf/bhatta.pdf>, 08.11.2023.
- Costantini, V. & Martini, C. (2010). The causality between energy consumption and economic growth: A multi-sectoral analysis using non-stationary cointegrated panel data. *Energy Economics*, 32, 591–603.
- Çağlar, A. E. & Mert, M. (2017). “Are Shocks To Energy Consumption Permanent Or Temporary? Case Of Turkey With Fourier Approach”, *The Sixth International Conference In Economics*, 25-27 Temmuz 2017.
- Çetin, M. & Sezen, S. (2018). “Türkiye’de Yenilenebilir ve Yenilenemeyen Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Karbondioksit Salınımı Arasındaki İlişki: Bir SVAR (Yapısal VAR) Analizi”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1): 136-157.
- Çetin, M. & Şeker, F. (2012). “Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1): 85-106.
- Danish, D., Ulucak, R. & Khan, S. U.D. (2020). “Determinants of the ecological footprint: Role of renewable energy, naturel reseources, and urbanization”, *Sustainable Cities and Society*, 54: 101996.
- Demir, E. & Gözgör, G. (2018). “Are Shocks to Renewable Energy Consumption Permanent or Temporary? Evidence From Developing and Countries”, *Environmental Science and Pollution Research*, 26(4): 3785-3792.
- Demirgil, B. & Birol, Y. E. (2020). “Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonoik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Bir Toda-Yamamoto Nedesllik Analizi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1): 68-83.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometrics Time Series*. New York: Lowa State University.
- Erdoğan, S. & Acaravcı, A. (2018). “Yenilenebilir Enerji, Çevre ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Ülkeler İçin Ampirik Bir Analiz”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1): 53-64.
- Erdoğan, S., Akalın, G. & Oypan, O. (2020). “Are shocks to disaggregated energy consumption transitory or permanent in Turkey? New evidence from fourier panel KPSS test”, 197: 117-174.
- Gövdere, B. & Can, M. (2015). “Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örnekleminde Eşbütünleşme Analizi”. *International Journal of Economics and Administrative Sciences* 1 (2): 101-114.
- Granger, C. W. J. & Newbold, P. (1974). “Spurious Regressions In Econometrics”, *Journal Of Econometrics*, 2(2): 111-120.
- Gujarati, D.N. & Porter, D.C. (2012). *Temel Ekonometri*, (Çev: Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen), *Literatür Yayınları*, Beşinci Basımdan Çeviri.
- Jobert, T. & Karanfil, F. (2007). Sectoral Energy Consumption By Source And Economic Growth in Turkey. *Energy Policy*, 35(11): 5447-5456.

- Kar, M. & Kınık, E. (2008). Türkiye'de Elektrik Tüketimi Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2): 333-353.
- Karadaş, H. A., Koşaroğlu, Ş. M. & Salihoğlu, E. (2017). "Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme". Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 18(1): 129-141.
- Kilian, L. (2014). "Oil Price Shocks: Cause and Consequences", Annual Review of Resource Economics, 6(1): 133-154.
- Koç, Ü. (2020). Sektörel Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55(1): 508-521.
- Lean, H. H. & Smyth, R. (2013a). "Are fluctuations in US production of renewable energy permanent or transitory?", Applied Energy, (101): 483-488.
- Lean, H. H. & Smyth, R. (2013b). "Will Policies to Promote Renewable Electricity Generation Be Effective? Evidence from Panel Stationarity and Unit Roots Tests for 115 Countries", Renewable and Sustainable Energy Reviews, (22): 371-379.
- Mucuk, M. & Uysal, D. (2009). "Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme". Maliye Dergisi, (157):105-115.
- Omri, A. (2013). "CO2 Emissions, Energy Consumption and Economic Growth Nexus in MENA Countries: Evidence from Simultaneous Equations Models". Energy Economics, 40: 657-664.
- Özata, E. (2010). "Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik İncelenmesi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (26): 101-113.
- Özkan, A. F. (2010). "Türkiye'de Enerji Sektörüne İlişkin 10 Temel Sorun Alanı", Rekabet Dergisi, 11(2): 83-139.
- Sarı, A. (2008), "Parasalcı Görüşe Göre Türkiye'de Ödemeler Bilançosu Dengesinin Sağlanmasında Otomatik Denkleşme Mekanizmasının Etkinliği", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9(2): 1-12.
- Shahbaz, M., Khan, S. & Tahir, M.I. (2013). "The Dynamic Links Between Energy Consumption, Economic Growth, Financial Development And Trade in China: Fresh Evidence from Multivariate Framework Analysis". Energy Economics, 40: 8-21.
- Şahbaz, A. & Yanar, R. (2013). Türkiye'de Toplam ve Sektörel Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme İlişkinin Ekonometrik Analizi. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar. 50(575): 31-44.
- Şekerci, T., Gültekin, N. & Dinçer, S. K. (2017). "Renewable And Sustainable Energy Policies In Turkey: A Review", Journal Of Engineering Research And Applied Science, 6(2): 680-687.
- Şengül, S. & Tuncer, İ. (2006), "Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: 1960-2000". İktisat İşletme ve Finans Dergisi, 21(242); 69-80.
- Tiftikçigil, B. Y. & Güriş, B. (2020). "Are Shocks To Energy Consumption In USA Permanent Or Temporary? Sektörel Analiz", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(39): 105-116.
- Tiwari, A. K. & Albuiescu, C. T. (2016). "Renewable to total electricity consumption ratio: estimating the permanent or transitory fluctuations based on flexible Fourier stationarity and unit root tests", Renewable and Sustainable Energy Reviews, (67): 1409-1427.

- Türköz, K. & Utkulu, U. (2019). “Türkiye’de Sektör-Kaynak Bazında Enerji Yapısının Doğrusal Olmayan Yöntemlerle Analizi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(43): 141-157.
- Uzunöz, M. & Akçay, Y. (2012). “Türkiye’de Büyüme ve Enerji Tüketimi Arasındaki Nedensellik İlişkisi”. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(2): 1-16.
- Yavuz, N. Ç. (2004). “Durağanlığın Belirlenmesinde KPSS ve ADF Testleri: İMKB Ulusal-100 Endeksi İle Bir Uygulama”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 54(1): 239-247.
- Yıldırım, E., Şükrüoğlu, D. & Aslan, A. (2014). “Energy Consumption and Economic Growth in The Next 11 Countries: The Bootstrapped Autoregressive Metric Causality Approach”. Energy Economics, 44: 14-21.

EK 1:

Tablo 22: MSANAYİ Değişkeni İçin Granger Nedensellik Analizi

Değişkenler	Veri Sayısı	Gecikme	Prob.	Nedensellik
msanayi→dmgsyh	48	1	0.5003	YOK
dmgsyh→msanayi	48	1	0.0001	VAR
dmtarim→msanayi	48	1	0.6422	YOK
msanayi →dmtarim	48	1	0.4807	YOK
dmkentlesme→ msanayi	48	1	0.6379	YOK
msanayi →dmkentlesme	48	1	0.8463	YOK
dmulasim→ msanayi	48	1	0.0076	VAR
msanayi →dmulasim	48	1	0.5490	YOK
dmkonuthizmet→ msanayi	48	1	0.4165	YOK
msanayi →dmkonuthizmet	48	1	0.8231	YOK
dmke→ msanayi	48	1	0.3567	YOK
msanayi →dmke	48	1	0.7642	YOK
dmenerjidisisek→ msanayi	48	1	0.8300	YOK
msanayi →dmenerjidisisek	48	1	0.6701	YOK

Tablo 23: DMTARİM Değişkeni İçin Granger Nedensellik Analizi

Değişkenler	Veri Sayısı	Gecikme	Prob.	Nedensellik
dmtarim→msanayi	48	1	0.6422	YOK
msanayi →dmtarim	48	1	0.4807	YOK
dmtarim→dmgsyh	48	1	0.6628	YOK
dmgsyh→dmtarim	48	1	0.9721	YOK
dmkentlesme→ dmtarim	48	1	0.2081	YOK
dmtarim →dmkentlesme	48	1	0.3166	YOK
dmulasim→ dmtarim	48	1	0.8080	YOK
dmtarim →dmulasim	48	1	0.7499	YOK
dmkonuthizmet→ dmtarim	48	1	0.7496	YOK
dmtarim →dmkonuthizmet	48	1	0.6466	YOK
dmke→ dmtarim	48	1	0.3226	YOK
dmtarim →dmke	48	1	0.1803	YOK
dmenerjidisisek→ dmtarim	48	1	0.9273	YOK
dmtarim →dmenerjidisisek	48	2	0.0755	YOK

Tablo 24: DMULASİM Değişkeni İçin Granger Nedensellik Analizi

Değişkenler	Veri Sayısı	Gecikme	Prob.	Nedensellik
-------------	-------------	---------	-------	-------------

dmulasim→msanayi	48	1	0.0076	VAR
msanayi→dmulasim	48	1	0.5490	YOK
dmulasim→dmgsyh	48	1	0.0800	YOK
dmgsyh→dmulasim	48	1	0.5850	YOK
dmkentlesme→dmulasim	48	1	0.1919	YOK
dmulasim→dmkentlesme	48	1	0.4942	YOK
dmulasim→dmtarim	48	1	0.8080	YOK
dmtarim→dmulasim	48	1	0.7499	YOK
dmkonuthizmet→dmulasim	48	1	0.4314	YOK
dmulasim→dmkonuthizmet	48	1	0.5376	YOK
dmke→dmulasim	48	1	0.6985	YOK
dmulasim→dmke	48	1	0.3201	YOK
dmenerjidisisek→dmulasim	48	1	0.2092	YOK
dmulasim→dmenerjidisisek	48	1	0.6377	YOK

Tablo 25: DMKONUTHİZMET Değişkeni İçin Granger Nedensellik Analizi

Değişkenler	Veri Sayısı	Gecikme	Prob.	Nedensellik
dmkonuthizmet→msanayi	48	1	0.4165	YOK
msanayi→dmkonuthizmet	48	1	0.8231	YOK
dmkonuthizmet→dmgsyh	48	1	0.2379	YOK
dmgsyh→dmkonuthizmet	48	1	0.9175	YOK
dmkonuthizmet→dmtarim	48	1	0.7496	YOK
dmtarim→dmkonuthizmet	48	1	0.6466	YOK
dmkonuthizmet→dmulasim	48	1	0.4314	YOK
dmulasim→dmkonuthizmet	48	1	0.5376	YOK
dmkentlesme→dmkonuthizmet	48	1	0.0002	VAR
dmkonuthizmet→dmkentlesme	48	1	0.4045	YOK
dmke→dmkonuthizmet	48	1	0.0032	VAR
dmkonuthizmet→dmke	48	1	0.0103	VAR
dmenerjidisisek→dmkonuthizmet	48	1	0.0699	YOK
dmkonuthizmet→dmenerjidisisek	48	1	0.3373	YOK

Tablo 26: DMKE Değişkeni İçin Granger Nedensellik Analizi

Değişkenler	Veri Sayısı	Gecikme	Prob.	Nedensellik
dmke→msanayi	48	1	0.3567	YOK
msanayi→dmke	48	1	0.7642	YOK
dmke→dmgsyh	48	1	0.6427	YOK
dmgsyh→dmke	48	1	0.0830	VAR
dmke→dmtarim	48	1	0.3226	YOK
dmtarim→dmke	48	1	0.1803	YOK
dmke→dmulasim	48	1	0.6985	YOK
dmulasim→dmke	48	1	0.3201	YOK
dmkentlesme→dmke	48	1	0.0002	VAR
dmke→dmkentlesme	48	1	0.0030	VAR
dmke→dmkonuthizmet	48	1	0.0032	VAR
dmkonuthizmet→dmke	48	1	0.0103	VAR
dmenerjidisisek→dmke	48	1	0.7279	YOK
dmke→dmenerjidisisek	48	1	0.0043	VAR

Tablo 27: DMENERJİDİSİSEK Değişkeni İçin Granger Nedensellik Analizi

Değişkenler	Veri Sayısı	Gecikme	Prob.	Nedensellik
dmenerjidisisek → msanayi	48	1	0.8300	YOK
msanayi → dmenerjidisisek	48	1	0.6701	YOK
dmenerjidisisek → dmgsyh	48	1	0.0029	VAR
dmgsyh → dmenerjidisisek	48	1	0.3186	YOK
dmenerjidisisek → dmke	48	1	0.7279	YOK
dmke → dmenerjidisisek	48	1	0.0043	VAR
dmenerjidisisek → dmulasim	48	1	0.2092	YOK
dmulasim → dmenerjidisisek	48	1	0.6377	YOK
dmenerjidisisek → dmkentlesme	48	1	0.0499	VAR
dmkentlesme → dmenerjidisisek	48	1	0.0356	VAR
dmenerjidisisek → dmkonuthizmet	48	1	0.0699	YOK
dmkonuthizmet → dmenerjidisisek	48	1	0.3373	YOK
dmenerjidisisek → dmtarim	48	1	0.9273	YOK
dmtarim → dmenerjidisisek	48	2	0.0755	YOK

Tablo 28: DMKENTLESME Değişkeni İçin Granger Nedensellik Analizi

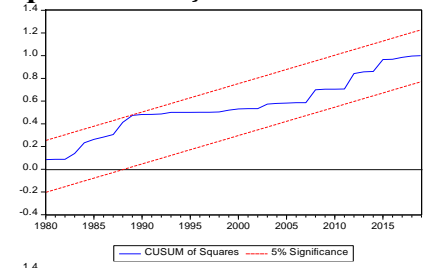
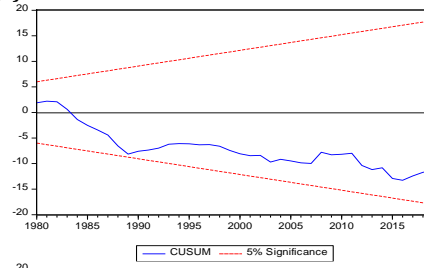
Değişkenler	Veri Sayısı	Gecikme	Prob.	Nedensellik
dmkentlesme → msanayi	48	1	0.6379	YOK
msanayi → dmkentlesme	48	1	0.8463	YOK
dmkentlesme → dmgsyh	48	1	0.3848	YOK
dmgsyh → dmkentlesme	48	1	0.9997	YOK
dmkentlesme → dmtarim	48	1	0.2081	YOK
dmtarim → dmkentlesme	48	1	0.3166	YOK
dmkentlesme → dmulasim	48	1	0.1919	YOK
dmulasim → dmkentlesme	48	1	0.4942	YOK
dmkentlesme → dmke	48	1	0.0002	VAR
dmke → dmkentlesme	48	1	0.0030	VAR
dmkentlesme → mkonuthizmet	48	1	0.0002	VAR
dmkonuthizmet → dmkentlesme	48	1	0.4045	YOK
dmenerjidisisek → dmkentlesme	48	1	0.0499	VAR
dmkentlesme → dmenerjidisisek	48	1	0.0356	VAR

EK 2:

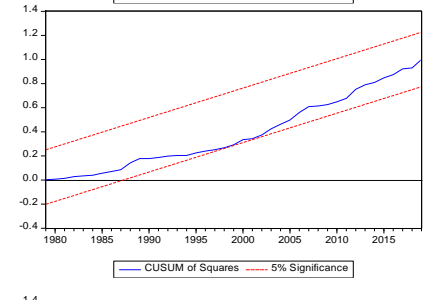
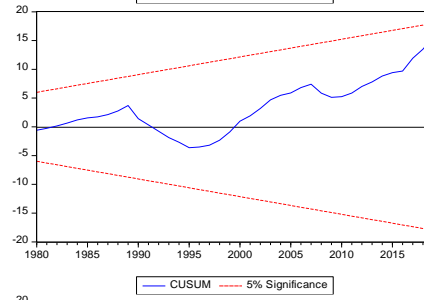
EK 2, modelde dikkate alınan diğer değişkenlerin CUSUM ve CUSUM of Squares testi sonuçlarını yansıtmaktadır (Grafik 4). Elde edilen sonuçlar, %5 istatistiki anlamlılık düzeyinde yani güven sınırları içinde bulduklarından modeldeki parametreler kararlıdır. Dolayısıyla yapılan uzun dönemli tahminlerin istikrarlı olduğu doğrulanmıştır.

Grafik 4. Diğer Değişkenlerin CUSUM ve CUSUM of Squares Sonuçları

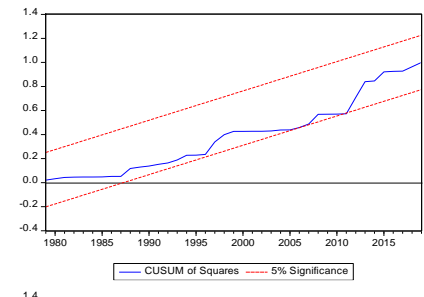
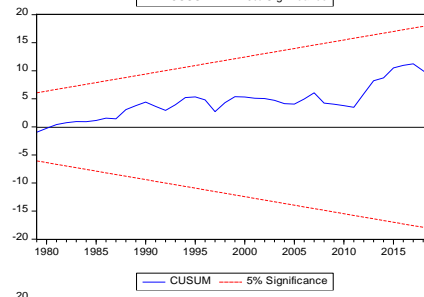
DMTARİM

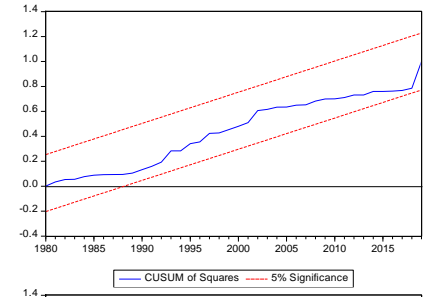
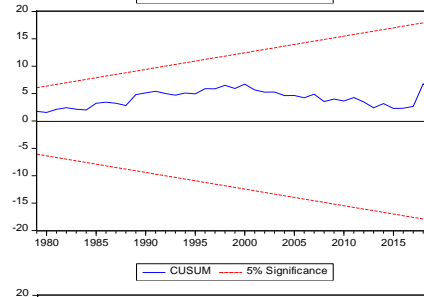
MSANAYİ

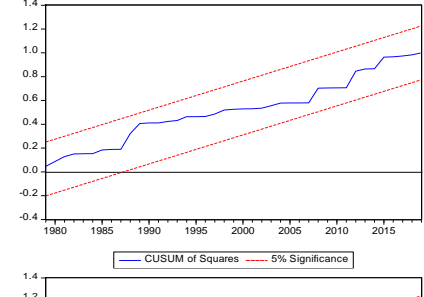
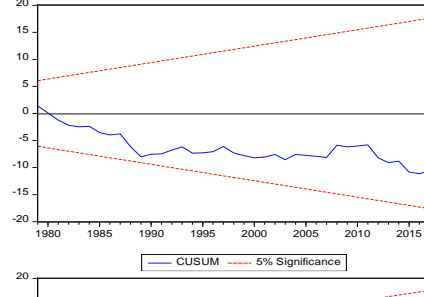
DMULASİM

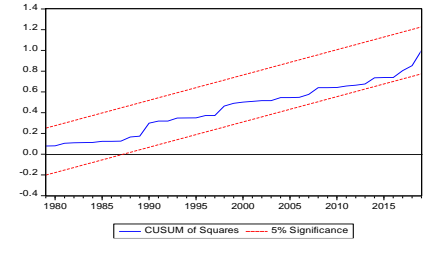
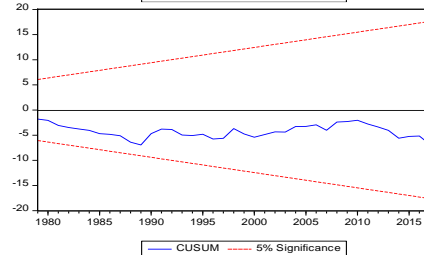
DMKE

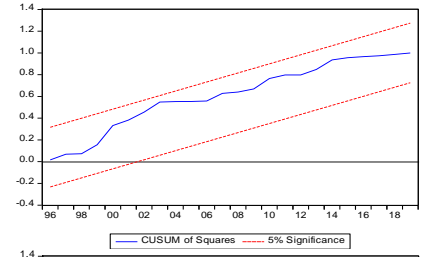
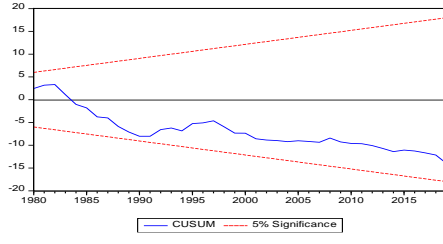
DMTARİM

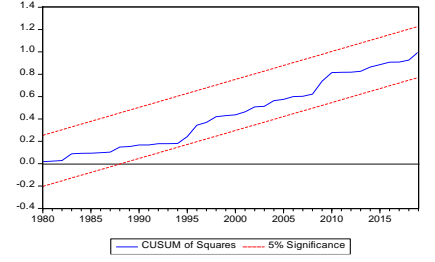
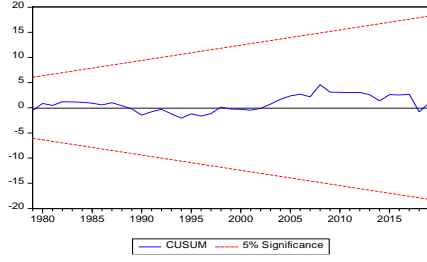
MENERJİDİSİ

DMKENTLESME

DMKONUTHİZMET

VERGİ OKURYAZARLIĞINA YÖNELİK AMPİRİK ÇALIŞMALAR: SİSTEMATİK BİR LİTERATÜR TARAMASI

Ercan YELMAN¹, Doç. Dr. Veysel İNAL², Doç. Dr. Furkan BEŞEL³

Özet

Vergi okuryazarlığı, mükelleflerin vergi ödemesi noktasında tutum ve davranışlarını etkileyen hususlardan biridir. Vergi okuryazarlığı en genel haliyle mükelleflerin vergilendirme konularında gerekli olan bilgiye sahip olması ve sahip olunan bu bilgiyi kullanabilme becerisidir. Dolayısıyla vergi okuryazarlığı, mükelleflerin vergiye karşı göstereceği tutum ve davranışlarını doğrudan veya dolaylı şekilde etkileyebilmektedir. Çalışmanın temel amacı, son dönemlerde artan ilgi ve eğilim doğrultusunda yürütülen vergi okuryazarlığı üzerine yapılan ampirik çalışmaları inceleyerek, bu alanda literatüre genel bir bakış sunmaktır. Araştırma kapsamında, ulusal ve uluslararası literatürde toplam 51 adet ampirik çalışmaya ulaşılmış ve bu doğrultuda analizler gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu çalışmaların tamamında sadece anket yönetimi kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca vergi okuryazarlığı konusunda yapılan çalışmaların ulusal düzeyde zayıf kaldı söylenebilir. Bununla birlikte bu çalışma kapsamında elde edilen diğer sonuçlar vergi okuryazarlığı alanına ilgi duyan araştırmacıların daha kapsamlı ve çeşitlendirilmiş bir perspektifle yaklaşımlarına olanak sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Okuryazarlık, Vergi Okuryazarlığı, Ampirik Çalışmalar

JEL Sınıflandırması: H20, H29

EMPIRICAL STUDIES ON TAX LITERACY: A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW

Abstract

Tax literacy is one of the factors that affect the attitudes and behaviors of taxpayers at the point of tax payment. Tax literacy is, in its most general sense, the ability of taxpayers to have the necessary information on taxation issues and to use this information. Therefore, tax literacy can directly or indirectly affect the attitudes and behaviors that taxpayers will show against taxes. The main purpose of the study is to provide a general overview of the literature in this field by examining the empirical studies conducted on tax literacy in line with the increasing interest and tendency in recent periods. Within the scope of the research, a total of 51 empirical studies were reached in the national and international literature and analyses were carried out accordingly. It is understood that only questionnaire management was used in all of these studies. In addition, it can be said that the studies on tax literacy are weak at the national level. However, the other results obtained within the scope of this study provide

¹Sakarya Üniversitesi Doktora Öğrencisi, SBE, Maliye Anabilim Dalı,

ercan.yelman@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0002-7077-375X, Sakarya/Türkiye

²Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, veyselinal@sakarya.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0002-1143-4184, Sakarya/Türkiye

³Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, fbesel@sakarya.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0002-5930-9200, Sakarya/Türkiye

the opportunity for researchers who are interested in the field of tax literacy to approach with a more comprehensive and diversified perspective.

Kyeywords: *Tax, Literacy, Tax Literacy, Empirical Studies,*

JEL Classification: *H20, H29*

1. Giriş

Bir toplumun gelişmesinde ve ilerlemesinde en önemli finansman kaynaklarından biri elbette vergilerdir. Bu nedenle kamu harcamalarının karşılanması, toplumun ihtiyaç duyduğu önemli yatırımların gerçekleştirilmesi için vergilerin düzenli ve tam olarak tahsil edilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Vergilerin eksiksiz ve zamanında toplanmasındaki faktör, mükelleflerin vergiye yönelik sergilemiş oldukları tutum ve davranışlardır. Mükelleflerinin vergi yükümlülüklerini yerine getirmelerini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler genellikle sosyo-psikolojik, ekonomik ve yapısal, sosyo-kültürel ve demografik, idari (vergi yönetimi), siyasal ve kurumsal, çevresel faktörler ve diğer unsurlar olarak sıralanabilir (Sağdıç, 2019:156). Bu unsurlardan biri de vergi okuryazarlığıdır. Vergi okuryazarlığı, bireylerin ve işletmelerin vergi kararlarını etkileyen faktörleri anlamaları ve bu kararların potansiyel sonuçlarını değerlendirmeleri için geliştirdikleri bir beceri ve anlayış sürecidir. Ayrıca bu süreç, vergi sisteminin karmaşıklığına ve sürekli değişen doğasına adapte olmayı içermektedir (Bornman ve Wassermann, 2018:9). Dolayısıyla bireylerin yüksek düzeyde vergi okuryazarlığına sahip olması hem bireysel hem toplumsal hem de devlet açısından önem arz edebilmektedir.

Vergi okuryazarlığı uzun bir süre boyunca finansal okuryazarlık kapsamında ele alındığından, ayrı bir gelişim gösterme fırsatı bulamamıştır. Ancak son dönemlerde bu durum değişmiş ve vergi okuryazarlığı bağımsız bir alan olarak daha fazla ilgi görmeye başlamıştır (Bakırtaş ve Atılğan Yaşa, 2020:742). Vergi okuryazarlığına dair ulusal ve uluslararası literatürün incelenmesi sonucunda, ampirik çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, vergi okuryazarlığı üzerine yapılan ampirik çalışmaları kapsamlı bir şekilde araştırmacılara sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, vergi okuryazarlığı alanında literatürün gelişimine katkıda bulunarak araştırmacıların daha geniş bir perspektiften konuya yaklaşmalarını sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışma, öncelikle vergi okuryazarlığının kavramsal çerçevesinin çizildiği birinci bölümle başlamakta, ardından ikinci bölümde çalışmanın yöntemi açıklanmaktadır. Son olarak, üçüncü bölümde vergi okuryazarlığı üzerine yapılan ampirik çalışmaların genel analizleri sunulmaktadır.

2. Vergi Okuryazarlığının Kavramsal Çerçevesi

Okuryazarlık, bir bireyin sözcükleri, sembolleri ve aritmetik işlemleri anlaması ve bu bilgiyi günlük yaşamda sıradan kararları desteklemek veya ölçmek amacıyla kullanabilme yeteneğidir (Belle Isle vd., 2022:71). Başka bir ifadeyle bireyin bilgi

düzenini arttırmak, hem potansiyelini hem de hedeflerini geliştirmek amacıyla ev, iş ve toplum içinde günlük faaliyetlerini sürdürme noktasında basılı bilgiyi anlama ve bu bilgiyi etkili bir şekilde kullanabilme becerisidir (IALS, 2011). Okuryazarlık, değişen şartlar ve koşullarla birlikte geleneksel sınırlarını aşarak bütçe, vergi, hukuk, medya, finans, ekonomi, teknoloji, siyaset ve internet gibi birçok alandaki farklı beceri gereksinimlerini içerecek şekilde genişlemiştir. Dolayısıyla değişen şartlar ve koşulların etkisiyle yeni okuryazarlık türleri ortaya çıkmıştır. Bu gelişen uzmanlık alanlarından biri de vergi okuryazarlığıdır (Bakar Türegün vd., 2021:63).

Vergi okuryazarlığı, temelde bireyin vergi yükümlülüklerini bağımsız bir şekilde hesaplama yeteneğini içerir. Bu yetenek, aynı zamanda bireyin vergi formunu doldurabilme ve kişisel vergilendirme konularını etkin bir şekilde yönetebilmesi için gereken bilgiye sahip olma kapasitesini ifade eder (Madi vd., 2010:219; Bhushan ve Medury, 2013:76). Başka bir ifade ile vergi okuryazarlığı, vergi mükelleflerinin nasıl vergilendirilmesi gerektiği, ödenen ve ödenmesi gereken verginin nasıl belirlendiği, verilmesi gereken beyannamelere ilişkin temel hususlar hakkında bilgi ve beceriye sahip olma yeteneği olarak tanımlanabilir (Teyyare, 2018:317). Bu çerçevede bir birey, vergi raporlarını kendi başına okuyup anlayabiliyor, çeşitli vergi hesaplamalarına katılıyor ve mali durumundaki potansiyel vergi risklerinin farkında ise, pratikte vergi okuryazarlığına sahip olarak nitelendirilebilir (Cvrlje, 2015:158).

Vergi okuryazarlığı, hem vergi idaresi hem de mükellefler açısından büyük bir öneme sahiptir. Çünkü vergi okuryazarlığı, sadece vergi uyumu üzerinde değil, aynı zamanda vergi kültürü, ahlakı, bilinci ve farkındalığı ile de doğrudan etkileşim içerisindedir. Bu bağlamda, vergi okuryazarlığı, vergi sistemine uyum sağlama, vergi kültürünü ve ahlakını geliştirme, vergi bilinci ve farkındalığını artırma süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, vergi okuryazarlık düzeyi yüksek olan mükelleflerden vergi mevzuatına ve uygulamalarına daha fazla uyum göstermeleri beklenir. Ayrıca, bu durum vergi idaresi açısından ortaya çıkabilecek açık ve gizli maliyetleri azaltabilir (Sandalcı, 2020:140). Ayrıca bireylerin genel olarak hayatlarına dair karar alma aşamalarında, doğru karar vermek ve aynı zamanda tasarruflarını güvence altına almaları finansal açıdan edindikleri bilgi ve tecrübeye bağlı olmaktadır (Bayrakdaroğlu ve Tepeli, 2020:248). Dolayısıyla finansal okuryazarlık kapsamında değerlendirilen ve vergilendirme açısından da bireylerin okuryazar olması yani mükellefin eğitim düzeyinin yükselmesine paralel olarak vergi bilinci de gelişmektedir (Otto vd., 1987:304).

Vergi mükellefleri ne kadar bilgili olursa, gelirlerini tam olarak açıklamaları o kadar olasıdır (Nichita, 2015:132). Bu bağlama bireylerin vergilendirmeye dair okuryazarlığa sahip olmaları, vergilendirme konularında herhangi bir yardım talep etmeden sistemi, mevzuatı ve benzeri birçok konuyu anlama, düşünme, tartışma ve hatta yaşanan olumsuzlukları çözme yeteneği ile toplumsal gelişmişlik seviyesi arasında yakın bir ilişki içindedir. Dolayısıyla, söz konusu durum, idarelerin temel

hedeflerinden biri olarak kabul edilmektedir (Sandalcı, 2020:126). Ayrıca, vergilendirme konusunda okuryazarlık düzeyinin artmasıyla hedeflenen durumlardan biri de mükelleflerin vergilendirme hakkında temel bilgiler açısından bilgi birikimi arttıkça devlete olan güvenlerinin artabilmesidir (Kirchler vd., 2008:216).

Öte yandan vergi okuryazarlığı, bireylerin ve toplumların gelişimine katkı sağlamanın yanı sıra demokrasilerin ilerlemesi açısından da önemlidir. Bu durum, hem bireylerin vergilendirme konularında daha fazla bilgi ve tecrübe sahibi olmalarına katkıda bulunurken, hem de devlete duyulan güveni artırarak vergi gelirlerinde kayıpları önleyebilmektedir. Çünkü vergi mükellefleri, vergi konularında ne kadar bilgi sahibi olur ve devlete güven duyarlarsa, gelirlerini tam olarak açıklamaları o kadar olasıdır (Cvrlje, 2015:158-169; Teyyare, 2018:318; Kirchler, vd., 2008:216; Nıchita, 2015:132). Ayrıca, vergi yapısındaki ya da mevzuatındaki karmaşıklıklarla ilgili olarak bireylerin politika yapıcılara çeşitli önerilerde bulunması ve politika yapıcılardan geri dönüş alması, yine vergi okuryazarlık düzeyine bağlıdır (Bakırtaş ve Atılğan Yaşa, 2020:743).

Vergi okuryazarlığı, bireylerin finansal kavramları anlama, finansal hizmetleri ve ürünleri kavrama ve etkili kararlar alma becerisi olarak tanımlanan finansal okuryazarlık kavramıyla sıkı bir ilişki içerisindedir (Blechová ve Sobotovičová, 2013:18). Dolayısıyla vergi okuryazarlığı, finansal eğitimin gelişmesini teşvik etme açısından önemli bir kavram ve olgudur. Bu nedenle vergi okuryazarlığı hem bireyin kendi bütçesi hem de devlet bütçesinin şekillenmesi noktasında doğrudan ya da dolaylı olarak etkide bulunmaktadır. Bireylerin kendi mali durumları ve yaşamlarıyla başa çıkabilmek için çeşitli risklere karşı mücadele etmeleri kaçınılmazdır. Ancak bu riskleri azaltmanın bir yolu da vergi okuryazarlığı düzeyini artırmaktır. Bu açıdan bakıldığında, vergi okuryazarlığı önemlidir (Cvrlje, 2015:164).

Vergi okuryazarlığını ölçmek için çeşitli yöntemler ve araçlar kullanılabilir. Vergi okuryazarlığını ölçmek amacıyla kullanılabilen yöntemler arasında anketler, testler, sınavlar, simülasyonlar, oyunlar, gözlem ve gözlem araçları, eğitim programları ve projeler yer almaktadır.

Anketler: Anket, insanların inançlarını, yaşam koşullarını, tutum ve görüşlerini belirlemeye yönelik birtakım sorulardan oluşan bir araştırma materyalidir (Özpinar, 2014:162-163). Anketler, sosyal bilimler, psikoloji, pazarlama, halk sağlığı, eğitim ve daha birçok alanda kullanılarak bilgi toplamada ve analiz etmede önemli bir araç olarak işlev görmektedir. Diğer bir ifade ile anketler, sosyal bilimlerde birçok bilim alanında kullanılan nicel analiz yöntemlerinden biridir. Yapılan literatür incelemesinde, vergi okuryazarlığı konusundaki ampirik çalışmaların hepsinde anket yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Vergi okuryazarlığını ölçmek için hazırlanan anket tasarımlarında genellikle 5'li Likert ölçeği tercih edilmiştir. Vergi okuryazarlık düzeyini değerlendirmek amacıyla, 5 sorudan oluşan bir endeks 5'li Likert ölçeği kullanılarak oluşturulmuş ve vergi okuryazarlık düzeyleri bu şekilde ölçülmüştür.

Tablo -1 ve Tablo- 2’de belirtildiği üzere çalışmaların tamamında anket yöntemi kullanılmıştır.

Testler ve Sınavlar: Bireylerin okuryazarlık düzeyini ölçmede kullanılan yöntemlerden biri, test ve sınav şeklinde yapılan çalışmalardır. Bu bağlamda, vergi okuryazarlığını ölçmek amacıyla hedef kitleye çoktan seçmeli test veya sınavlar uygulanabilir. Özellikle finansal okuryazarlık veya diğer alanlardaki okuryazarlık düzeyini ölçmek için bu yöntem kullanılabilir. Ancak, literatür incelendiğinde vergi okuryazarlığını ölçmede bu yöntemin pek yaygın bir şekilde kullanılmadığı görülmektedir. Bu yaklaşımda genellikle, önceden belirlenmiş çoktan seçmeli sorular hedef kitleye sunulmaktadır. Cevaplar daha sonra belirli bir puanlama sistemine göre değerlendirilir ve bu şekilde okuryazarlık düzeyleri ölçülür. Örneğin; Dilek vd., (2019)’nin, Kastamonu’da, Altıntaş’ın (2023) Muğla’da yaptıkları çalışmalarda bu yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Yani bu yöntem, sosyal bilimlerde ve farklı bilim dallarında çeşitli alanlarda kullanılmış olmasına rağmen, vergi okuryazarlığını ölçmede henüz kullanılmamış bir yöntem olarak ifade edilebilir.

Simülasyonlar ve Oyunlar: Bireylerin okuryazarlık düzeyini değerlendirmek için kullanılabilen yöntemlerden biri, simülasyonlar veya oyun yöntemleridir. Simülasyon, en genel anlamıyla bireyin gerçek hayat şartlarını ve koşullarını yansıtan bir etkinlikte, gerçek bir durumun riskini almaksızın yapay veya sanal deneyim kazandığı bir yöntemi ifade etmektedir (Terzioğlu vd; 2012:17). Bu bağlamda, literatür incelendiğinde, çeşitli alanlarda ve bilim dallarında bu yöntemin kullanıldığı söylenebilir. Örneğin, Çetin (2022) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, sosyal bilgiler öğrencilerinin harita okuryazarlık becerilerini ölçmek için simülasyon yöntemi kullanılmıştır. Bu tür yöntemler, öğrencilerin aktif katılımını teşvik ederek gerçek dünya deneyimlerini simüle etme ve uygulama imkanı sunarak okuryazarlık seviyelerini değerlendirmeye yardımcı olabilmektedir. Öte yandan bireylerin okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesinde çeşitli oyun yöntemleri de kullanılabilir. Örneğin, 2019 yılında Geyik ve Altunakar Mercan’ın yaptıkları çalışmada “Taxlandia Oyun Uygulaması” kullanılarak bireylerin vergi bilincini oluşturmayı hedefleyen bir yöntem incelenmiştir. Çalışma sonucunda "Taxlandia Oyun Uygulaması"nın bireylerin vergi okuryazarlık bilinci düzeyini önemli ölçüde artırabileceğini vurgulamaktadır.

Gözlem ve Gözlem Araçları: Bireylerin okuryazarlık düzeylerini ölçümünü kullanmanın temel yöntemlerden bir tanesi de gözlem yöntemidir. Gözlem yöntemi, bireylerin tutum ve davranışlarının belirli dönemlerde gözlemlenerek okuryazarlık düzeylerinin ölçülmeye çalışıldığı yöntemlerden biridir. Bu bağlamda, bireylerin tutum ve davranışları belirli dönemlerde gözlemlenerek, bu gözlemlere dayalı olarak okuryazarlık düzeylerinin karşılaştırılması ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Örneğin Öner (2023)’in ve Fallan’ın, 1999’da ve Eriksen ve Fallan’ın 1996 yıllarında

Norveç'te öğrencilere yönelik yaptıkları çalışmalarda bu yöntemin kullanıldığı görülmektedir.

Eğitim Programları ve Projeler: Vergi okuryazarlığını ölçmek ve geliştirmek için kullanılabilen yöntemlerden biri de eğitim programları ve projelerdir. Bu yaklaşımda, bireylere vergi konularında eğitim verilir ve belirli bir eğitim programı veya materyal kullanılarak vergi bilgi ve becerileri artırılmaya çalışılır. Eğitim programları, vergi konularını anlamak, vergilendirme stratejilerini öğrenmek ve vergi düzenlemelerine hakim olmak için bireylere fırsat sunabilmektedir. Dolayısıyla bu tür programlar, katılımcıların vergi konusundaki bilgi eksikliklerini gidermelerine ve daha yüksek bir vergi okuryazarlığı düzeyine ulaşmalarına yardımcı olabilir. Eğitim materyalleri, broşürler, kitaplar, çevrimiçi kaynaklar, interaktif eğitim platformları gibi çeşitli araçlar aracılığıyla dağıtılabilir. Bu yöntem, vergi okuryazarlığını artırmak ve ölçmek için önemli bir araç olarak görülebilmektedir.

Örneğin dünyanın çeşitli bölgelerinde vergi okuryazarlık düzeyini arttırmak amacıyla çeşitli eğitim projeleri verilebilmektedir. Literatür incelendiğinde vergi okuryazarlığının ölçülmesi ve arttırılmasında uygulanan projelerden biri 2009 yılında ABD'de Tulane Üniversitesi'nde yürütülen vergi okuryazarlığı projesidir (Kornhauser, 2009: 9-10). Bir diğer ise 2022 yılında Gerçek vd.,'nin yürütmüş oldukları TÜBİTAK 1001 kapsamında 220K065 numaralı “*Türkiye’de Vergi Okuryazarlığının Ölçülmesi, Geliştirilmesi ve Vergi Uyumunu Üzerindeki Etkisinin Analizi*” başlıklı projedir (Bkz:vergiokuryazar.org).

Verilen örnekler, vergi okuryazarlığının önemini vurgulamakta ve bireylerin finansal bilgi düzeyini arttırmak için yapılan eğitim projelerinin etkisini göstermektedir. Bu tür projeler, bireylerin vergi konularında daha bilinçli ve bilgili olmalarını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda vergi sistemlerine ve mali politikalara daha iyi katkıda bulunmalarına yardımcı olabilmektedir.

3. Çalışmanın Yöntemi

Bu bölümde araştırmanın metodolojisi açıklanmaktadır. Çalışmanın amacı, kullanılan yöntem, veri toplama ve analiz yöntemleri ile araştırmanın kısıtlılıkları bu bölümde yer almaktadır.

Bu çalışmanın temel hedefi, vergi okuryazarlığına odaklanarak ulusal ve uluslararası literatürdeki ampirik çalışmaları incelemek, böylece vergi okuryazarlığı alanındaki gelişmelerin daha detaylı bir şekilde anlaşılmasını sağlamak, ayrıca araştırmacılara mevcut durum hakkında bilgi sunmak ve konuya ilişkin eksiklikleri belirlemektir. Çalışmanın amacı ve hedeflerine uygun olarak en uygun yöntem olarak nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiştir. Literatür taramasında ise sistematik tarama yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, bilinen sınırları belirlemede etkili olmanın yanı sıra, bilinmeyen sınırları da aydınlatma konusunda mantıklı bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir (Pickering ve Byrne, 2014). Diğer bir deyişle, sistematik literatür

taraması, ilgili literatürün dikkatlice gözden geçirilmesi yoluyla mevcut çalışmaların kapsamı ve derinliğinin anlaşılmasını sağlayarak, alandaki yazındaki eksiklikleri belirler (Xiao ve Watson, 2019).

Sistemik literatür taraması belirli bir konu, araştırma sorusu veya ilgili olgu çerçevesinde, mevcut tüm literatürü düzenli, planlı ve metodik bir şekilde tarayarak, bu alandaki bilgileri derleme ve sentezleme sürecini ifade etmektedir (Kitchenham, 2004:1). Sistemik literatür taramaları, planlama, gerçekleştirme ve raporlama olmak üzere üç ana aşama ve bunlara ait alt adımlar üzerinden gerçekleştirilmektedir (Brereton vd., 2007). Araştırmanın ilk aşamasında konu ve amacı belirlenmiş; ikinci aşamada, araştırma terimleri veri tabanlarıyla tanımlanarak, çalışmanın hedeflerine uygun olarak literatürdeki çalışmalar, 'tax literacy' anahtar kelimesi kullanılarak sorgulanmıştır. Üçüncü aşamada ise veri tabanları araştırılarak çalışmaya dahil edilecek konular belirlenmiştir.

Literatür taramasında, ULAKBİM, Dergi Park, YÖK Akademik, Google Scholar, EBSCO, Science Direct, Web of Science ve ResearchGate gibi veri tabanları kullanılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle çalışmanın amaçları ve hedefleri doğrultusunda gerekli literatür taraması gerçekleştirilerek, çalışmanın kapsamına dahil edilecek verilere ulaşılmıştır. Ardından elde edilen veriler, çalışmanın amaçlarını ve hedeflerini en iyi şekilde yansıtabilecek şekilde kapsamlı analizlere tabi tutularak, hangi çalışmaların araştırma kapsamında inceleneceği belirlenmiştir. Ayrıca, kapsamlı bir literatür taraması olarak gerçekleştirilen bu çalışmada, verilerin daha kapsamlı ve detaylı olabilmesi amacıyla tarih kısıtlaması uygulanmamıştır. Diğer taraftan, vergi okuryazarlığına ilişkin olmayan konular kapsam dışında bırakılmıştır. Elde edilen veriler, araştırmanın bulgular bölümünde belirtildiği gibi çeşitli parametrelere tabi tutularak analiz edilmiştir. Son olarak, elde edilen bulgular Microsoft Excel programı kullanılarak analiz edilmiş, tablolaştırılmış ve daha sonra Microsoft Word dokümanına aktarılmıştır.

4. Bulgular

Ulusal ve uluslararası literatür gözden geçirildiğinde, vergi okuryazarlığının gelişimine yönelik çeşitli araştırmaların icra edildiği görülmektedir. Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan vergi okuryazarlığı üzerine gerçekleştirilen ampirik çalışmaların literatüründen elde edilen sonuçlar, ayrıntılı biçimde Tablo 1 ve Tablo 2'de sunulmaktadır. Yapılan bu analiz, vergi okuryazarlığının mevcut durumunu ve ilerlemesini daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

4.1. Ulusal Literatür

Araştırma kapsamında, Türkiye'de vergi okuryazarlığıyla ilgili yapılan ampirik çalışmaların literatürünü ele alan Tablo-1, söz konusu çalışmaların yazarları, yıl bilgileri, veri toplama araçları, gerçekleştirildiği yer ve elde edilen sonuçları detaylı bir şekilde içermektedir. Bu tablo, Türkiye'deki vergi okuryazarlığı alanındaki

araştırmaların güncel durumunu ve yapılan çalışmaların temel özelliklerini sunarak konuya daha kapsamlı bir perspektif kazandırmaktadır.

Tablo – 1: Vergi Okuryazarlığı Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmaların Ulusal Düzeyde Literatürü

Ulusal Literatür Özeti			
Yazar ve Yayın Yılı	Veri Toplama Aracı	Yapıldığı Yer	Çalışmanın Sonucu
Yardımcıoğlu Vd., 2014	Anket n=153	Kahramanmaraş	Çalışma kapsamında ankete katılan bireylerin demografik özellikleri ve gelir durumlarının vergi okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir. Ancak bireylerin yaş, meslekleri, öğrenim durumları ve çalışma yılları ile vergi okuryazarlık düzeyleri arasında farklılık bulunmuştur. Öte yandan ankete katılan bireylerin vergi okuryazarlık düzeyleri genel olarak yüzeysel seviyede vergi bilgisine sahip oldukları sonucuna varılmıştır.
Atabay vd., 2017	Anket n=1070	Balıkesir	Balıkesir’de Kobi’lere yönelik yapılan çalışmada Kobi’lerin vergi okuryazarlık düzeyleri ile müşteri memnuniyet arasında bir ilişki bulunamamıştır. Başka bir ifade ile vergi okuryazarlık düzeyinin müşteri memnuniyeti üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.
Teyyare 2018	Anket n=218	Bolu	Çalışma sonucunda bireylere verilen maliye eğitimin vergi okuryazarlık düzeyinin artmasını sağladığı belirtilmiştir. Ayrıca ankete katılan bireylerin akademik başarı ve sınıf düzeyleri ile vergi okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı sonuçlara varılmıştır. Başka ifade ile bireylerin derslerdeki başarı seviyesi ve okuduğu sınıf ile vergi okuryazarlık düzeyleri arasında doğru orantılı olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan çalışma sonucunda ankete katılan bireylerin cinsiyet ve öğretim türleri ile vergi okuryazarlık düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.
Bakırtaş ve Atılğan Yaşa 2020	Anket n= 147	Manisa	Kamu çalışanlarına yönelik yapılan araştırmada ankete katılan bireylerin vergi okuryazarlık düzeyleri orta seviyede olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında ankete katılan bireylerin demografik nitelikleriyle vergi okuryazarlık seviyeleri arasında anlamlı bir sonuç bulunamamıştır. Ancak bireylerin öğrenim durumları ile vergi okuryazarlık düzeyleri arasında farklılık gözlemlenmiştir. Başka bir ifade ile araştırmanın sonucunda ilköğrenim mezunu olan bireylerin diğer öğrenim mezunu olan bireylere nazaran vergi okuryazarlık düzeylerinin daha düşük olduğu belirtilmiştir.
Sandalcı 2020	Anket n= 352	Kütahya	Kütahya’da yapılan çalışmada vergi dersi alan öğrencilerin vergi okuryazarlık düzeyleri daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. Başka bir ifadeyle vergi dersi ve eğitimi ile vergi okuryazarlık düzeyleri arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Bakar Türegün vd., 2021	Anket n= 1492	İBBS Düzey- 2'deki 26 ilde yapılmıştır.	Çalışma kapsamında üniversite öğrencilerinin vergi okuryazarlık düzeyleri çeşitli faktörler esas alınarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar incelendiğinde vergi okuryazarlığı birkaç alt boyuta ayrılmıştır. Bu alt boyutlar; bilişsel, duyuşsal ve psikomotor boyutlarının yanı sıra güven ve adalet, vergi uyumu ve vergi uyumsuzluğu şeklinde belirtilmiştir. Yapılan çalışmaya göre ankete katılan öğrencilerin vergi okuryazarlık düzeylerini belirlemek için hazırlanan sorular vergi okuryazarlığının alt unsuru olan bilişsel boyutta incelenmiştir. Bu bağlamda vergi okuryazarlık düzeyinin artırılmasında en önemli alt unsurun bilişsel boyut olduğu belirtilmiştir. Ayrıca çalışma sonucunda vergi eğitimiyle vergi okuryazarlık düzeyi arasında pozitif yönlü ilişki olduğu bulunmuştur. Başka bir ifade ile vergi eğitimi alan bireylerin vergilendirme noktasında daha fazla bilgiye sahip olduğu ve bu nedenle bu durum vergi okuryazarlık düzeyini doğrudan etkilemektedir.
Bakar Türegün vd., 2022	Anket n= 716	(İBBS) Düzey- 2'deki 26 ili temsilen eden 41 üniversitenin maliye bölümü öğrencileri	Çalışma kapsamında vergi okuryazarlık düzeyini ölçmek için 12 soru sorulmuş ve ankete katılan bireylerin vergi okuryazarlık düzeyinin %63 olduğu belirtilmiştir. Diğer bir ifade ankete katılan bireylerin yarısından fazlası vergilendirme konusunda okuryazar olduğu anlaşılmıştır. Öte yandan ankete katılan bireylerin cinsiyeti ile vergi okuryazarlığı arasında bir farklılık olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca ankete katılan bireylerin akademik başarıları ve sınıflara göre değerlendirme yapıldığında ise akademik başarı, sınıflara göre dağılım ile vergi okuryazarlığı düzeyi arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile akademik başarıyı yüksek olan ve üst sınıfta yer alan öğrencilerin diğer öğrencilere göre daha fazla vergi okuryazarlığına sahip olduğu sonucuna varılmıştır.
Gerçek vd., 2022	Anket n= 803	İBBS Düzey 2'deki 26 şehirde uygulanmıştır.	Araştırma kapsamında yapılan faktör analizi sonuçları incelendiğinde mükellefler açısından vergi okuryazarlığı belirleyen temel faktör "Güven ve Adalet"tir. Çünkü mükelleflerin devlete olan güven ve bakış açısı vergi okuryazarlığını belirlemede önemli bir faktördür. Çalışmanın sonucunda elde edilen bir diğer veri ise vergi okuryazarlığını etkileyen ve belirleyen bir diğer faktör ise "Vergi Uyumu" olduğudur. Özellikle de vergi sistemlerinin karmaşık olması hallerinde vergi uyumunu arttırmak için vergi okuryazarlık düzeyinin artırılmasının önemli olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada vergi okuryazarlığını belirleyen bir diğer faktörün ise "Vergiye Direnç" olduğu ifade edilmiştir.
Gencil vd., 2022	Anket n= 429	Çanakkale İzmir	Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara bakıldığında cinsiyete göre vergi okuryazarlığı düzeyleri bir birinden farklı çıkmaktadır. Başka bir ifade ile kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre daha yüksek düzeyde okuryazar oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmada finansal okuryazarlık ile vergi okuryazarlığı arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki

			olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan elde edilen sonuçlardan biri de; eğitim düzeyi ile vergi okuryazarlık düzeyi arasında anlamlı bir sonuç çıkmıştır.
Sandalcı 2022	Anket n= 258	Kütahya	Araştırmanın sonuçlarına göre, mükelleflerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor yetenekleri ile vergi okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, mükelleflerin bilişsel yetenekleri vergi okuryazarlık düzeyini %0,72 oranında negatif etkilerken psikomotor yetenekleri %0,80 oranında ve duyuşsal yetenekleri ise vergi okuryazarlık düzeyini %0,63 oranında pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.
Bakar Türegün vd., 2023	Anket n= 706	Balıkesir, Bursa, İstanbul, Kocaeli ve Tekirdağ	Yapılan araştırma sonucunda, ankete katılan mükelleflerin vergi okuryazarlığı oranı %59,9 olarak bulunmuştur. Söz konusu vergi okuryazarlık oranının dünya genelinde benzer eğiliminde olduğu sonucuna varılmıştır. Öte yandan araştırma sonucunda vergi eğitimi alan katılımcıların vergi okuryazarlık düzeyleri daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca çalışma sonucunda elde edilen sonuçlardan biri de katılımların cinsiyet ya da yaş durumları ile vergi okuryazarlık düzeyleri arasında herhangi bir farklılık tespit edilmediği görülmüştür.
Tokat 2023	Anket n= 438	Marmara Bölgesi	Yapılan çalışma sonucunda Yapılan çalışmanın sonucunda göre, vergi ile ilgili daha önce psikomotor boyutta deneyimi olan mükelleflerin, duyuşsal ve bilişsel boyutlardaki vergi mükelleflerinden daha yüksek vergi okuryazarına sahip oldukları saptanmıştır. Korelasyon analizi, vergi okuryazarlığı yüksek olan bireylerin finansal okuryazarlığının da yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Mükelleflerin yaşı ile duyuşsal boyut arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca, evli katılımcıların bilişsel, duyuşsal ve vergi okuryazarlığı puanlarının, bekar katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Gelir düzeyinin artmasıyla birlikte vergi okuryazarlığı seviyesinin değiştiği gözlemlenmiştir. Bu durum, vergi okuryazarlığı düzeyinin demografik farklılıklara bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir.

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo-1'e göre, Türkiye'de vergi okuryazarlığı üzerine gerçekleştirilen ilk ampirik çalışma 2014 yılında yapılmış olup, zaman içinde bu konuda yapılan araştırmalara olan ilginin arttığı gözlemlenmektedir. Özellikle, 2021-2022 yılları arasında vergi okuryazarlığına odaklanan araştırmalarda belirgin bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde, vergi okuryazarlığı konusundaki araştırmaların sayısında bir artış görülmüştür. Artan eğilim, vergi okuryazarlığının önemli bir alan olarak kabul edilmesi ve ekonomik katılımın etkinliği açısından vurgulanmasıyla açıklanabilir. Vergi sistemleri ve mali konular giderek karmaşık hale gelirken, bireylerin ve toplumların vergi konusundaki bilgi düzeyi daha fazla önem kazanmaktadır. Dolayısıyla, gelecekte de vergi okuryazarlığı alanında yapılan çalışmaların artarak devam etmesi beklenmektedir.

Tablo-1'deki verilere göre, Türkiye'de vergi okuryazarlığıyla ilgili toplamda 12 adet ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğunluğu farklı illerde ve çeşitli örneklem gruplarıyla gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaların sonuçları incelendiğinde ise genel olarak, cinsiyet ve yaş faktörünün vergi okuryazarlık düzeyini etkilemediği yönünde bir eğilim görülmüştür. Ancak, bireylerin eğitim seviyeleri ve vergi konularında aldıkları dersler veya eğitimlerin, vergi okuryazarlık düzeylerini olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Tablo-1'de yer alan çalışma sonuçlarına göre, vergi eğitiminin bireylerin vergi okuryazarlık düzeyini belirlemede önemli bir faktör olduğu vurgulanmaktadır. Yapılan araştırmalar, bireylerin vergilendirme konusundaki bilgi düzeyinin, vergi okuryazarlığı seviyelerini olumlu bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda, vergi eğitiminin artırılması veya geliştirilmesinin, toplumun vergi konularına daha bilinçli bir yaklaşım sergilemesine katkıda bulunabileceği belirtilmektedir. Ayrıca, Tablo-1'deki verilere dayanarak, Türkiye'de gerçekleştirilen ampirik çalışmaların %90,91'inin gerçek mükelleflere odaklandığı gözlemlenmektedir.

Tablo-1'de yer alan veri ve sonuçları özetlemek gerekirse; Türkiye'de vergi okuryazarlığı üzerine yapılan ampirik çalışmaların evrimini ve ana bulgularını açıklayan kapsamlı bir özet sunmaktadır. Çalışmaların zaman içinde artan ilgisi, farklı kesimlere odaklanması, eğitim seviyelerinin etkisi, vergi eğitiminin önemi ve gerçek mükelleflere yönelik odaklanma gibi önemli noktalar vurgulanarak anlatılmıştır. Bu özet, Tablo-1'deki verilere dayalı olarak Türkiye'deki vergi okuryazarlığı araştırmalarının ana eğilimlerini ve sonuçlarını açıklamak için kullanılabilir niteliktedir. Ayrıca, yapılan çalışmaların sonuçlarından elde edilebilecek bir diğer bulgu, mükelleflerin vergi okuryazarlık düzeylerini belirlemeye yönelik yapılan tüm çalışmalarda anket yönteminin kullanılmış olmasıdır. Dolayısıyla, vergi okuryazarlığının gelişimine ilişkin daha farklı teknik ve yöntemlerin de kullanılabilir olduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle, Tablo 1'den görüleceği üzere, Türkiye'de vergi okuryazarlığının gelişimi üzerine yapılan tüm ampirik çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmalarda genellikle anket yönteminin kullanıldığı, yani nicel yöntemlerin tercih edildiği görülmektedir. Ancak, vergi okuryazarlığının ölçülmesi veya geliştirilmesi açısından çeşitli yöntemlerin kullanılabilirliği düşünülmektedir. Bu noktada, vergi okuryazarlığıyla ilgili daha geniş kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır.

4.2. Uluslararası Literatür

Vergi okuryazarlığı genel anlamda finansal okuryazarlığın bir alt dalı olarak değerlendirilmesi sebebiyle gerekli gelişimi gösterememiş ve bu nedenle vergi okuryazarlığı yeni gelişim gösteren genç bir alan olarak görülmektedir (Bakırtaş ve Atılğan Yaşa, 2020:742). Dolayısıyla, vergi okuryazarlığı yalnızca ulusal literatürde değil, aynı zamanda uluslararası literatürde de ele alınan ve son dönemde ilginin arttığı

önemli bir alan ve konu haline gelmiştir. Bu bölümde, uluslararası literatürde vergi okuryazarlığıyla ilgili gerçekleştirilen ampirik çalışmaların yazarları, yılları, veri toplama araçları, yapılan bölgeler ve elde edilen sonuçlara dair bulgular detaylı bir şekilde incelenmektedir. Yapılan çalışmalara yönelik ifade edilen bilgiler Tablo-2'de detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo – 2: Vergi Okuryazarlığı Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmaların Uluslararası Düzeyde Literatürü

Uluslararası Literatür Özeti			
Yazar ve Yayın Yılı	Veri Toplama Aracı	Yapıldığı Yer	Çalışmanın Sonucu
Fallan 1999	Anket n= 272	Norveç	Yapılan çalışmada vergi bilgisine sahip olan üniversite öğrencilerinin cinsiyet bağlamında farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırma neticesinde elde edilen sonuçlara bakıldığında ankete katılan öğrencilere arasında vergi bilgisi noktasında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile erkek öğrenciler kız öğrencilere göre daha fazla vergi bilgisine sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Ancak araştırma sonucunda artan vergi bilgisi, hem erkek hem de kız öğrencilerin vergi sisteminin adaletine yönelik tutumlarını önemli ölçüde değiştirdiği ve vergi sistemini daha adil buldukları ifade edilmiştir.
Kamaluddin ve Madi 2005	Anket n= 964	Malezya	Malezya'da Sabah ve Sarawak'taki maaşlı vergi mükellefleri arasındaki genel vergi okuryazarlığı düzeyini ölçmek için yapılan çalışmada Sarawak'taki maaşlı vergi mükelleflerinin Sabah'taki meslektaşlarına kıyasla daha vergi okuryazarı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, çalışılan sektörün vergi okuryazarlığı açısından önemli bir faktör olmadığı ortaya çıkmıştır. Kamu ve özel sektör çalışanlarının eşit derecede okuryazar olduğu, bu iki sektörün ortalama puanlarındaki önemsiz farktan anlaşılmaktadır. Genel olarak, her iki eyaletteki maaşlı vergi mükelleflerinin 2004 yılında SAS'a hazırlıklı olmadıkları, 'çok okuryazar' kategorisinin düşük bir yüzdeyle yansıtıldığı sonucuna varılabilir.
Abdul Latiff vd., 2005	Anket n= 143	Malezya	Malezya'da yapılan çalışmada uzmanlar, düşük rütbeli memurlar, yüksek rütbeli memurlar, öğretmenler ve çiftçiler ve işadamlarının vergi okuryazarlık düzeylerini ölçmek amacıyla anket uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda ankete katılan bireylerin %60'ından fazlasının vergi okuryazarı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca vergi okuryazarlık düzeyleri yüksek olan bireylerin % 67'si vergi beyannamesini doldurmada deneyim sahibi olduklarını belirtmiştir. Ayrıca yetkili olanların vergi okuryazarlığını arttırmak ve daha işlevsel bir hale getirmeleri gerektiği vurgulanmıştır.
Madi vd., 2010	Anket n= 964	Malezya	Sabah ve Sarawak'taki vergi mükellefleri arasında vergi okuryazarlığı düzeyini ölçmek amacıyla yapılan çalışmada Sarawak'taki vergi mükelleflerinin Sabah'taki mükelleflere kıyasla daha fazla vergi okuryazarı olduğu sonucunda varılmıştır. Ancak iki eyaletteki vergi okuryazarlığı düzeylerinin tatmin edici düzeyde olmadığı görülmüştür. Ayrıca vergi okuryazarlık düzeyinin artırılması için

			yetkililerin daha agresif kararlar alarak çeşitli yollarda mükelleflerin bilgilendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.
Bhushan ve Medury 2013	Anket n= 516	Hindistan	Malezya da yapılan çalışma sonucunda ankete katılan bireylerin genel olarak vergi okuryazarlık düzeyinin %57,08 olduğu belirtilmiş ve bu durumun vergi okuryazarlık düzeyinin çok yüksek olmadığı ifade edilmiştir. Öte yandan araştırmanın sonucu bireylerin demografik özellikleri vergi okuryazarlığı düzeyini etkilerken coğrafi bölge özellikleri ise bu düzeyi etkilemediğini göstermiştir. Ayrıca yapılan çalışmada düşük olan vergi okuryazarlık düzeyinin artırılması için yetkili makamlar tarafından gerekli önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır.
Blechova ve Sobotovicova 2013	Anket n= 490	Çek Cumhuriyeti	Çek Cumhuriyeti'nde üniversite öğrencilerine yönelik yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinin üniversiteye başlamadan önce vergi bilgisinin düşük olduğu belirtilmiştir. Ayrıca okuldan arta kalan zamanlarda çalışan öğrencilerin bir işte tam zamanları olarak çalışan öğrencilere kıyasla daha fazla vergi bilgisine sahip olduğu sonucuna varılmıştır.
Paseková vd., 2013	Anket n= 187	Çek Cumhuriyeti	Çek Cumhuriyeti'nde üniversite öğrencilerine yönelik yapılan çalışmada öğrencilerin genel olarak vergi okuryazarlık düzeylerinin iyi düzeyde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca çalışmada öğrencilerin teorik vergi bilgisinin iyi düzeyde oldu ifade edilmiştir. Ancak öğrencilerin pratik bilgilerinin biraz zayıf kaldığı sonucuna varılmıştır. Bu durumun da öğrencilerin sosyal statüleri ve vergi mevzuatında sürekli olarak meydana değişimden kaynaklandığı belirtilmektedir.
Acharya ve Siddiq 2015	Anket n= 200	Hindistan	Çalışma Hindistan'da yapılan çalışmada ankete katılan bireylerin genel vergi okuryazarlığı düzeyi %88,18 olduğu sonucuna varılmış ve bu durumun da umut verici olduğu bir gelişme olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, katılımcıların çoğunluğu vergi yükümlülüğünün hesaplanması, vergi tasarrufu, vergi beyannamesinin doldurulması ve vergi ödeme sistemi konularında okuryazar olduğu ifade edilmiştir. Bunun da ötesinde, sonuçlar vergi okuryazarlığı seviyesinin katılımcılar arasında çeşitli demografik ve sosyo-ekonomik faktörler temelinde çok fazla değişiklik göstermediğini ortaya koymaktadır. Genel olarak, çalışma bölgesinde vergi okuryazarlığı seviyesinin oldukça yüksek olduğu ve bunun daha da geliştirilmesi gerektiği sonucuna varılabilir.
Chardon vd., 2016	Anket n= 604	Avustralya	Üniversite öğrencilerine yönelik yapılan çalışmada vergi eğitimi alan üniversite öğrencilerinin vergi okuryazarlık düzeyine etkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara bakıldığında; vergi eğitimi ile vergi okuryazarlık düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Bununla birlikte çalışmanın sonucunda vergi eğitimi alan öğrencilerin daha bilinçli birer tüketici olabileceği ve uygulanacak vergi politikasına katkı sunabilecekleri belirtilmiştir.
Valantiejus 2016	Anket n= 163	Litvanya	Litvanya'da yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinin vergi okuryazarlık düzeylerinin yeterli seviyede olmadığı vurgulanmış ve vergi okuryazarlığı düzeyinin yükseltilmesi için, bu konuların günümüzde olduğu gibi seçmeli dersler yerine zorunlu dersler olarak genel eğitim programlarına dahil edilmesi önerilmektedir. Hatta çalışma sonucunda

			vergiletmeye ilişkin konuların günümüzde olduğu gibi seçmeli dersler yerine zorunlu dersler olarak genel eğitim programlarına dahil edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.
Freudenberg vd., 2017	Anket n= 124	Avustralya	Avustralya'da Kobi'lere yönelik yapılan çalışmada vergileendirme konularında ve mevzuatında yeterli düzeyde bilgi sahibi olunmadığı ve ayrıca vergi mevzuatında sık sık yapılan değişiklikler vergiye karşı güveni olumsuz etkilediği vurgulanmıştır.
Durai ve King 2017	Anket n= 132	Hindistan	Hindistan'da 21-35 yaş arası maaşlı çalışanlara yönelik yapılan çalışma sonuçlarına göre bireyin vergi okuryazarlık düzeyi vergi ödeme konusundaki bilgi, tutum ve davranışlarından etkilenmektedir.
Moučková ve Vitek 2018	Anket n= 150	Çek Cumhuriyeti	Prag Ekonomi Üniversitesi öğrencilerine yönelik yapılan araştırmada öğrencilerin çoğunluğunun vergi bilgilerinin iyi olduğu ve vergileendirme konularında oldukça başarılı oldukları sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte öğrencilerin KDV konusunda vergi bilgisinin ileri derece eğitim almalarına bağlı olduğu ifade edilmiştir. Yani öğrencilerin KDV konusunda vergi okuryazarlığı düzeyi vergileendirme konusunda alacaklarına eğitimle doğru orantılı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca çalışma neticesinde bir diğer sonuç ise gelir vergisi konusunda öğrencilerin edindikleri bilgilerin öğrencilerin vergi beyannamesi hususunda deneyimlerine bağlıdır.
Cechovsky 2018	Anket n= 688	Avusturya	Avusturya'da üniversite öğrencileri üzerine yapılan çalışmada vergi bilgisi ile gönüllü vergi uyumu arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca çalışmada vergi bilgisi ile vergi kaçırma arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen bir diğer bulgu da; gönüllü uyuma yönelik tutum ve vergiden kaçınmaya yönelik tutum boyutları öğrenciler için önemli görünmektedir.
Alexander vd., 2018	Anket n= 377	İngiltere	İngiltere'de üniversite öğrencilerine yönelik yapılan çalışmada bireylerin finansal okuryazarlık, vergi okuryazarlığı, vergi ahlaki ve vergi uyumu tutumları arasındaki karşılıklı ilişkileri araştırmak amacıyla yapılmıştır. Ankete katılan öğrencilerin önemli bir kısmı, İngiltere'nin vergi sisteminin adil olduğu fakat kişisel vergi oranlarının yüksek olduğu kanaatindedir. Bununla birlikte öğrencilerin üniversitede aldıkları vergi eğitimi ile vergi okuryazarlık düzeyleri arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucunda varılmıştır.
Nichita vd., 2019	Anket n= 358	Romanya	Çalışma Romanyalı vergi mükelleflerine anket uygulayarak vergi okuryazarlığının vergi uyumunu nasıl etkilediğini analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Analiz sonucunda vergi okuryazarlığının vergi uyumunu şekillendiren temel unsurlardan biri olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca ankete katılan erkek bireylerin erkeklerin kadınlardan daha yüksek vergi okuryazarlığı puanlarına sahip olduğunu, okuryazarlığın katılımcının Örgün eğitim seviyesiyle birlikte arttığını ve işverenlerin çalışanlardan daha iyi puanlara sahip olduğunu göstermektedir. Ancak çalışma

			sonucunda katılımcıların vergi okuryazarlığı düzeyi ile gelir düzeyleri arasında herhangi bir ilişki bulunmamıştır.
Resmi vd., 2019	Anket n= 56	Endonezya	Endonezya’da Kobi’lere yönelik yapılan çalışmada vergi okuryazarlığı ile Kobilerin performans ve işletme büyümesinin anlamlı bir doğrusal ilişkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak vergi okuryazarlığı ile rekabet avantajı arasında ise anlamlı bir doğrusal ilişki bulunmamıştır.
Pham vd., 2020	Anket n= 100	Kanada	Kanada’da yapılan araştırmada ankete katılan bireylerin vergi okuryazarlık düzeyleri literatürde bulunan puanlara yakın çıktığı belirtilmiştir. Öte yandan çalışmada elde edilen bir diğer sonuç da; ankete katılan bireylerin temel konularda vergi bilgisinin iyi durumda olduğu fakat gelir vergisi konusunda ya da daha karmaşık durumda olan sorular ile karşılaştıklarında zorlandıkları görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların demografik özellikleri ile vergi okuryazarlığı düzeyi arasında anlamlı farklılıkla olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra çalışmanın bir diğer sonucu bireylerin vergi bilgisinin vergi ve diğer finansal kararlar etkili olabildiği ancak bu kararların itici gücü olmadığıdır.
Lyon ve Catlin 2020	Anket n= 1131	ABD	ABD’de yapılan çalışmada elde edilen sonuçlar vergi okuryazarlığının daha yaşlı, daha eğitilmiş ve daha yüksek hane geliri olan erkekler ve tüketiciler arasında daha yüksek olduğunu göstermektedir. Vergi okuryazarlığı önemli ölçüde, ancak, finansal okuryazarlığın daha genel bir ölçüsü ile nispeten zayıf bir şekilde ilişkilidir; bu, vergi okuryazarlığının, tüketicilerin genel finansal yeterliliğinin ilişkili, ancak ayrı bir bileşeni olduğu sonucuna varılmıştır.
Kumar ve Tanwar 2021	Anket n= 121	Hindistan	Hindistan’da yapılan araştırmada elde edilen sonuçlardan biri finansal okuryazarlık ve vergi okuryazarlığı düzeyi cinsiyet ve meslek gibi çeşitli demografik faktörlere bağlıdır. Ayrıca çalışma, bireyler arasında vergi okuryazarlığı ve mali okuryazarlık düzeyinin düşük olduğu sonucuna varmıştır. Bununla beraber çalışmada vergi okuryazarlığı düzeyinin vergi ahlaki ve vergi uyum düzeyi ile ilişkili olduğu belirtilmiştir.
Formanová vd., 2021	Anket n= 327	Çek Cumhuriyeti	Örnekleminin vergi okuryazarlığı seviyesinin tatmin edici olduğunu göstermiştir. Ayrıca, bu bilginin esas olarak vergi konularına odaklanan dersler alma faktöründen ve katılımcının vergi okuryazarlığı düzeyine ilişkin kendi algısından etkilendiği tespit edilmiştir. Özellikle, bir vergi kursu almış olan veya kendilerini vergi okuyucu olarak gören katılımcılar vergi okuryazarlığı testinde ortalama yüzde beş puan daha yüksek puan almıştır. Öte yandan, katılımcının cinsiyeti istatistiksel olarak önemsiz bir faktör olarak değerlendirilebilir.
Upa vd., 2021	Anket n= 398	Endonezya	Endonezya’da lise öğrencilerine yönelik yapılan çalışmada vergi okuryazarlığı ve sosyal çevrenin vergi bilincini pozitif yönde etkilediğini belirtilmiştir.

Stanley 2021	Anket n= 516	Hindistan	Çalışmanın bulguları, katılımcıların genel vergi okuryazarlığı düzeyinin çok yüksek olmadığını göstermektedir. Sonuçlar, vergi okuryazarlığı düzeyinin katılımcılar arasında önemli ölçüde farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, vergi okuryazarlığı düzeyi ankete katılan bireylerin demografik özelliklerinden etkilenirken, bireylerin yaşadığı coğrafi bölgeden etkilenmemektedir.
Belle Isle vd., 2022	Anket n= 116	Avustralya	Avustralya’da Kobilere yönelik yapılan çalışmada Kobi sahiplerinin vergi okuryazarlığını ölçmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında ankete katılan işletmelerin çoğunluğunun işletme vergisi okuryazarlık düzeyinin zayıf veya düşük olduğunu ve bunun da vergi yükümlülüklerini karşılama ve bütçeleme yeteneklerini sorguladığını göstermektedir. Ayrıca Kobi sahiplerinin vergi okuryazarlık düzeyleri % 42 olduğu ve düşük okuryazarlığa sahip oldukları belirtilmiştir.
Wiqar vd., 2022	Anket n= 215	Hindistan	Hindistan’da yapılan bireysel vergi mükelleflerine yönelik yapılan araştırmada Vergi Okuryazarlığı için ortalama puan 4.040795 (Yüksek Etki) olarak bulunmuştur. Ayrıca bu skorun ankete katılanların vergi okuryazarlığının yüksek olduğu kabul edildiği anlamına geldiği belirtilmiştir. Bununla beraber çalışmanın bir diğer sonucu ise ankete katılanların yüksek finansal bilgiye ve yüksek vergi okuryazarlığına sahip olduğu düşünülmektedir.
Intansari ve Supramono 2022	Anket n= 102	Endonezya	Hindistan’da yapılan çalışmada vergi okuryazarlığının, vergi çalışanlarının hizmet kalitesinin, finansal tutumların ve vergilendirme anlayışının vergi mükellefi uyumu üzerindeki etkisini belirlemeyi yönelik yapılmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde vergi okuryazarlığının Kobi’lerin vergi uyumunu önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Bununla beraber vatansızlığın ılımlı olduğu ve vergi uyumu konusunda vergi okuryazarlığı ile anlamlı bir ilişkisi olduğu kanıtlanmıştır.
Naitili vd., 2022	Anket n= 108	Endonezya	Endonezya’da Kobi’lere yönelik yapılan çalışmada vergi teşviklerinin kullanımı ve vergi okuryazarlığı algısının KOBİ mükelleflerinin uyumunu etkileyip etkilemediğini bilmek amacıyla uygulanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar incelendiğinde vergi okuryazarlığının vergi uyumunu artırdığı vurgulanmıştır. Ancak vergi okuryazarlığı, vergi teşviklerinin KOBİ mükelleflerinin uyumu üzerindeki etkisini zayıflattığı belirtilmiştir. Bu bağlamda Vergi okuryazarı KOBİ’lerin bu politika boşluğunu araması ve yürürlükteki vergi düzenlemelerine aykırı bir şekilde vergi yükünü azaltmak için bundan yararlanması muhtemel olduğu ifade edilmiştir.
Kusumadewi ve Dyarini 2022	Anket n= 100	Endonezya	Kısmen, vergi okuryazarlığının KOBİ vergi mükelleflerinin uyumu üzerinde bir etkisinin olmadığını, idari sistemin modernizasyonunun KOBİ vergi mükelleflerinin uyumunu etkilediğini, vergi teşvikleri KOBİ vergi mükelleflerinin uyumunu etkiler ve vergi ahlakı da KOBİ vergi mükelleflerinin uyumunu etkiler. Çalışmanın sonuçları eş zamanlı olarak vergi okuryazarlığının, idari sistem modernizasyonunun, vergi teşviklerinin ve vergi ahlakının

			KOBİ vergi mükelleflerinin uyumunu etkilediğini göstermektedir.
Shivam Dube ve Asthana 2022	Anket n= 405	Hindistan	Çalışmanın bulguları, vergi okuryazarlığının, vergi yönetimi davranışıyla birlikte vergiyle ilgili vergi bilinci, bilgi, tutum ve davranış tarafından belirlendiğini göstermiştir. Bulgulara göre, vergi okuryazarlığı ile diğer parametreler arasında güçlü bir ilişki vardır. Ayrıca elde edilen sonuçlar incelendiğinde vergi okuryazarlığının geliştirilmesine yardımcı olan modül tabanlı programlara dayalı, vergi okuryazarlığı alanında idari eylemlere acilen ihtiyaç duyulduğunu belirtilmiştir.
Arifin ve Sriyono 2022	Anket n= 164	Endonezya	Endonezya’da Kobi’lere yönelik yapılan araştırmada vergi okuryazarlığının gönüllü vergi uyumu üzerinde hem anlamlı etki gösterdiği hem de pozitif yönlü ilişki yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Ayrıca çalışmaya göre vergi hizmeti çalışanlarının kalitesinin mükellef uyumu üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi olduğu ifade edilmiştir. Bununla beraber çalışmanın bir diğer sonucu vergi anlayışının mükellef uyumu üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi olduğu vurgulanmıştır.
Herawati vd., 2022	Anket n= 233	Endonezya	Endonezya’da yapılan çalışma sonucunda Öğrencilerin vergi okuryazarlığı düzeyinin orta düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca çalışmanın bir diğer sonucu ise öğrencilerin vergiyi anlama ve vergi miktarını hesaplanması noktasında düşük düzeyde bilgiye sahip oldukları ifade edilmiştir. Bununla beraber basit regresyon testine dayalı olarak, vergi okuryazarlığı ile öğrenci vergi farkındalığı arasında pozitif ve anlamlı bir etki olduğu belirtilmiştir.
Mahajan 2022	Anket n= 100	Hindistan	Araştırmanın bulgularına göre, insanlar arasında düşük düzeyde vergi okuryazarlığı bulunmaktadır. Ayrıca, kişilere yeterli vergileme bilgisinin verilmesinin, insanlar arasındaki vergi uyum oranını artıracak da tespit edilmiştir.
Kuhuparuw vd., 2022	Anket n= 136	Endonezya	Endonezya’da otel çalışanları üzerinde yapılan çalışmada vergi okuryazarlığının yıllık vergi beyannamesinin verilmesine ve gönüllü vergi uyumu üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla beraber çalışmada vergi okuryazarlığının, mükellef farkındalığı ve vergi yaptırımları Yıllık Vergi Beyannamesinin sunulmasına uyum üzerinde eş zamanlı bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca çalışmada mükelleflerin yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için okuryazarlık ve farkındalığa çok ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.
Agusti ve Rahman 2023	Anket n= 385	Endonezya	Yapılan çalışma vergi okuryazarlığının, gücün ve güvenin Endonezya’daki mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerde vergi tutumlarını ne ölçüde güçlendirdiğini araştırmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde vergi okuryazarlığının güven ve gücü belirlemede çok önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu çalışma vergi okuryazarlığı ile gönüllü uyum arasındaki ilişkide otoriteye güven ve otoritenin gücünün aracı olduğunu bulmuştur.
Hamzah vd.,	Anket	Endonezya	Yapılan çalışmanın temel amacı, Kuningan Regency’deki topluluklara Arazi ve Bina Vergisi ödenmesinde topluluk

2023	n= 400		katılımını etkileyen faktörleri bulmaktır. Çalışmanın sonuçlarına göre, vergi okuryazarlığı, topluluk tutumları ve köy başkanının liderliği, arazi ve bina vergilerinin ödenmesinde topluluk katılımı üzerinde ortak bir etkiye sahiptir, kısmen vergi okuryazarlığı, arazi ve bina vergilerinin ödenmesinde topluluk katılımı üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahiptir, topluluk tutumları, arazi ve bina vergilerinin ödenmesinde topluluk katılımı üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahiptir.
Radosavljevic vd., 2023	Anket n= 385	Sırbistan	Sırbistan'da mevcut dijital vergi okuryazarlığı seviyesinin oldukça basit olduğunu ve nesiller arasında eşit olmayan bir şekilde dağıldığını vurgulanmıştır. Öte yandan vergi mükelleflerinin dijital olarak vergi yükümlülüklerini yerine getirme yetkinliğinin yetersiz oldu belirtilmiştir. Çalışma sonucunda Sırbistan'ın Teknik Yardımı ve kamu yetkililerinin vergi mükelleflerinin eğitimine daha fazla odaklanması ve eğitim ve araştırma kurumlarıyla etkin işbirliği kurması gerektiğidir.
Yohana ve Masdupi 2023	Anket n= 341	Endonezya	Çalışma, Padang şehrinde yaşayan Z kuşağında finansal kararlar almada bireysel davranışa (Bireysel Finansal Yönetim Davranışı) dikkat ederek, finansal bilgi ve yaşam maliyetinin kişinin vergi okuryazarlığı üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın örneklemini Padang şehrinde Z kuşağına bağlı 341 öğrenci oluşturmuştur. Araştırma sonuçları Finansal Bilginin Vergi Okuryazarlığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bireysel Finansal Yönetim Davranışı da Vergi Okuryazarlığı üzerinde olumlu ve önemli bir etki göstermektedir. Finansal bilginin Bireysel Finansal Yönetim Davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.
Risa vd., 2023	Anket n= 118	Endonezya	Endonezya yapılan çalışmada Bekasi Şehri bölgesindeki Vergi Teşvikleri, Vergi Okuryazarlığı ve Vergi Yaptırımlarının KOBİ Vergi Mükelleflerinin Uyumu üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın sonuçları, vergi okuryazarlığının KOBİ vergi mükellefi uyumu üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu, vergi teşvikleri ve vergi yaptırımlarının KOBİ vergi mükellefi uyumu üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını bulmuştur.
Ma'rufah ve Sari 2023	Anket n= 54	Endonezya	Araştırma, Endonezya'da Surabaya'daki yükseköğretim kurumlarında görev yapan vergi mükelleflerinin uyumu üzerinde eğitim düzeyinin etkisini test etmeyi ve kanıtlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, vergi okuryazarlığının eğitim düzeyinin vergi mükellefi uyumu üzerindeki etkisini modere edip edemediğini incelemektedir. Araştırmanın sonuçları, eğitim düzeyinin vergi mükellefi uyumu üzerinde etkili olduğunu, ancak vergi okuryazarlığının eğitim düzeyinin vergi mükellefi uyumu üzerindeki etkisini hafifletmediği göstermektedir.

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo-2 incelendiğinde vergi okuryazarlığı üzerine uluslararası literatürde 39 adet çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların %25,64'ü 2022 yılında gerçekleşmiştir. Başka ifade ile yapılan çalışmaların çoğu 2022 yılında gerçekleşmiştir. Söz konusu bu durum, daha önce ifade edildiği üzere vergi

okuryazarlığının yeni gelişim gösteren bir konu ve alan olduğunu yansıtmaktadır. Öte yandan yapılan çalışmaların tamamında veri toplamamak için anket yöntemi kullanılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen veriler çeşitli testle tabi tutularak analizler yapılmıştır. Ayrıca yapılan çalışmalarda çeşitli hedef gruplarına yönelik anketler yapılmış olmasına rağmen, en çok anket yapılan gruplar arasında sırasıyla üniversite öğrencileri, ücretli çalışanlar, bireysel vergi mükellefleri ve küçük şeklinde sıralanmaktadır.

Tablo-2 incelendiğinde, vergi okuryazarlığı üzerine yapılan ampirik çalışmaların farklı ülkelerde çeşitli bilim insanları tarafından gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Ayrıca yapılan vergi okuryazarlığı üzerine çalışmalar incelendiğinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yapıldıkları görülmektedir. Bu bağlamda en fazla yapılan çalışmalar sırasıyla Endonezya, Hindistan, Çek Cumhuriyeti, Avustralya ve Malezya olmuştur. Tablo-2’de yer alan çalışmalarda belirtildiği üzere vergi okuryazarlığı üzerine yapılan ampirik çalışmalar daha çok gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaşmıştır. İlgili durumun sebebi gelişmiş ülkelerde vergi gelirlerinde meydana gelen kayıp ve kaçakların daha az boyutlarda olması söylenebilir (Sandalcı ve Sandalcı, 2020: 85).

İncelenen çalışmalar, vergi okuryazarlığının bireyler açısından ne kadar kritik olduğunu açıkça göstermektedir. Bu önem, yalnızca bireylerin mali konularda bilinçli olmalarını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda politika yapıcılar için de önemli veri kaynakları sunmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmaların önemli bir kısmının özellikle genç mükellefler ve KOBİ’ler üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Ayrıca, Tablo-2’deki verilere göz atıldığında, vergi okuryazarlığının vergi bilinci ve uyumu üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu sonucu açıkça görülmektedir. Bunun yanı sıra, yapılan çalışmalarda elde edilen önemli bulgulardan biri de vergi okuryazarlığının temel itici gücünün vergi bilgisi ve eğitimi olduğunun altı çizilmiştir. Tablo-2’ye incelendiğinde, belirli çalışmalarda vurgulandığı gibi, vergi eğitimi almış mükelleflerin, almamış olanlara göre daha yüksek bir vergi okuryazarlığı seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Bununla beraber, yapılan çalışmalarda ortaya çıkan önemli bir nokta da verilerin incelenmesi sonucunda anketlere katılan bireylerin vergi okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğunun ifade edilmiş olmasıdır. Çeşitli çalışmalarda, bu hususun, bireylerin vergi bilgisinin yetersizliği ve aynı zamanda vergi sistemlerinin karmaşıklığı gibi faktörlerle birleşerek etkilendiği öne sürülmüştür. Bu bağlamda, araştırmalar, katılımcıların demografik özelliklerinin de vergi okuryazarlık seviyelerini etkileyebildiğini göstermektedir. Tüm bu araştırmaların ışığında, vergi okuryazarlığının giderek daha bağımsız bir alan olarak kabul edildiği ve vergi okuryazarlığına olan talebin arttığı gözlemlenmektedir. Bu durum, gelecekte vergi sistemlerinde potansiyel değişikliklere neden olabilecek önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda, vergi okuryazarlığı üzerine yapılan çalışmalardaki bu ilerleme, vergi okuryazarlığına olan ihtiyacın arttığını yansıtmaktadır. Artan bu ihtiyaç, gelecekte vergi sistemlerinde potansiyel değişikliklere yol açabilecek etkilerden biridir.

5. Sonuç ve Öneriler

Devletin finansman ihtiyacını karşılamak ve diğer asli görevlerini yerine getirebilmek adına vergiler, kamunun temel gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Bu sebeple vergilerin düzenli ve eksiksiz bir şekilde toplanması kritik bir öneme sahiptir. Vergi gelirlerindeki potansiyel artış, mükelleflerin sergilediği tutum ve davranışlara bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Mükelleflerin gösterdiği bu tutum ve davranışları şekillendiren, vergi gelirlerinin artmasına önemli katkı sağlayan unsurlardan biri de vergi okuryazarlığı veya başka bir deyişle mükelleflerin vergi bilgisi olarak kabul edilmektedir (Bakırtaş ve Atılğan Yaşa; 2020).

Bu çalışma, vergi okuryazarlığına dair yapılan ampirik araştırmaların kapsamlı bir literatür taraması olarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan detaylı bir literatür taraması sonucunda 51 farklı çalışmaya erişilmiştir. Ayrıca çalışma sonuçlarına göre, son yıllarda vergi okuryazarlığı alanındaki araştırmalarda artış gözlemlenmiş ve bu alanda önemli bir gelişim kaydedilmiştir. Birçok araştırma benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bu sonuçlardan biri, vergi okuryazarlığının mükelleflerin vergi bilincine ve uyumuna olumlu yönde etki ettiğidir. Diğer bir bulgu ise mükelleflerin vergi okuryazarlık düzeyinin yeterli olmadığını belirlenmiş olmasıdır. Dolayısıyla vergi okuryazarlığı düzeyinin istenilen seviyeye çıkarılması için yöneticilerin daha fazla çaba sarf etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, demografik özellikler ile vergi okuryazarlığı düzeyi arasında anlamlı farklılıklar olabileceği de ortaya konulmuştur.

Yapılan çalışmaların yarısından fazlası gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilmiştir. Endonezya ve Türkiye, bu çalışmaların %49,02'sini üstlenerek, yapılan çalışmaların neredeyse yarısının bu iki ülkede gerçekleştiğini göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, gelişmekte olan ülkelerdeki araştırmaların sayısında dramatik bir artışın yaşandığını göstermektedir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetlerin harcamalarının ve sürdürülebilirlik çabalarının vergi gelirlerine dayandığını göstermektedir. Ayrıca bu durumun bir diğer nedeni olarak, gelişmekte olan ülkelerin vergi sistemlerinin tam olarak oturmadığı ve gelişmiş ülkelere kıyasla vergi kayıp ve kaçaklarının daha geniş boyutlarda olduğu gösterilebilir. Diğer bir sebep ise, gelişmekte olan ülkelerde yaşayan bireylerin vergi okuryazarlık düzeylerinin yeterli düzeyde olmamasından kaynaklandığı söylenebilir (Al-Zaqeba vd., 2018, Bakırtaş ve Atılğan Yaşa, 2020).

Çalışmaların büyük bir bölümünde bireysel vergi mükelleflerine odaklanılması ve tüm çalışmalarda veri toplama aracı olarak anket yönteminin kullanılması veri elde etmenin en kolay yolunun anket yöntemi olduğundan kaynaklanabilmektedir. Ancak vergi okuryazarlığının ölçülmesinde farklı veri araçları ve yöntemleri kullanmak mümkündür. Bu nedenle, bireylerin tutum ve davranışlarını incelemek için farklı yöntem ve veri araçlarının kullanılması hem idare açısından hem de birey açısından bilinç ve bilgi düzeylerinin daha iyi ölçülmesine ve geliştirilmesine olanak sağlayabilir. Öte yandan yapılan çalışmaların sonuçları incelendiğinde, genel itibarıyla örneklem ve çalışma yöntemleri açısından incelendiğinde, kullanılan yöntemlerin

genelde birbirine benzer olduğu görülmektedir. Vergi, daha karmaşık ve çeşitli bir yapıya sahiptir, bu nedenle mükelleflerin tutum ve davranışlarını inceleme noktasında birçok faktör göz önünde bulundurularak yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında genellikle öğrencilere odaklanılmıştır. Ancak, vergi okuryazarlığı konusunda daha fazla katkı sağlamak amacıyla KOBİ'ler, kurumlar vergisi mükellefleri, vergi dairesi ve diğer mükellefler üzerinde daha fazla çalışma yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, uluslararası literatür incelendiğinde farklı alanlarda faaliyet gösteren mükelleflere yönelik birçok çalışma yapılmış, ancak ulusal ve uluslararası düzeyde vergi idaresi, siyasi irade veya politika yapıcılarına odaklanan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Vergi kanunlarının çıkarılması ve uygulanması sürecinde politika yapıcılarının etkin bir rol oynaması nedeniyle, politika yapıcılarının okuryazarlık düzeyi hem vergi sistemlerinin oturması hem de mükelleflerin vergi adaletine ve idaresine karşı güven duymaları açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle politika yapıcılarına ve vergi idarelerine karşı yapılacak olan çalışmalar literatüre daha fazla katkı sunabilir.

Araştırmacılar için, bu çalışma önceki araştırmaların bulgularını özetleyerek, boşlukları belirlemenin ve bu çalışmanın bulgularını genişletmenin daha kolay olabileceği bir kaynak sunmaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın vergi okuryazarlığı alanındaki çalışmalara yön verme açısından önemli bir katkı sunması beklenmektedir. Gelecekteki araştırmalarda, sadece anket çalışmalarının ötesine geçilerek, vergi okuryazarlığı konusunda farklı yaklaşımların da kullanılması önemlidir. Yapılacak çalışmalar, mükelleflerin tutum ve davranışlarını daha yakından ölçmek ve gözlemek amacıyla odak grupları oluşturmayı içerebilir. Bu odak grupları sayesinde farklı dönemlerdeki vergi okuryazarlığı düzeyleri karşılaştırılabilir ve ilerleme sağlanıp sağlanmadığı analiz edilebilir. Ayrıca, ulusal ve uluslararası vergi sistemlerinde mükelleflerin vergi okuryazarlığı düzeylerini artırmak için çeşitli çalışmalar ve etkinlikler düzenlenerek, yöneticilere ve politika yapıcılara bu konuda daha fazla eğilim göstermeleri tavsiye edilmelidir.

Kaynakça

- ABDUL LATİFF, A.R., BANY ARİFFİN, A.N., OMAR, M.R.C. ve HARJİTO, D. A. (2005). Tax Literacy Rate Among Taxpayers: Evidence From Malaysia, *Jurnal Akuntansi Dan Auditing Indonesia*, 9(1), 1-10.
- ACHARYA, G. VE SİDDİQ A. (2015). *Tax Literacy Among Salaried Individuals-An Empirical Study in Dakshina Kannada District of Karnataka*, (Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/321973578_Tax_Literacy_among_Salaried_Individuals-An_Empirical_Study_in_Dakshina_Kannada_District_of_Karnataka).
- AGUSTİ, R.R. ve RAHMAN, A.F. (2023). Determinants Of Tax Attitude İn Small and Medium Enterprises: Evidence from Indonesia, *Cogent Business ve Management*, 10(1), 1-15.

- ALEXANDER, P., BALAVAC, M., MUKHERJEE, S., LYMER, A., ve MASSEY, D. (2018). Improving tax literacy and tax morale of young adults (No. BAFES23). *Department of Accounting, Finance ve Economic, Bournemouth University*, Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/bam/wpaper/bafes23.html> (Erişim Tarihi: 01.03.2023).
- ALTINTAŞ, S. (2023). Yedinci Sınıflara Yönelik Matematik Okuryazarlığı Öğretim Programının Geliştirilmesi Ve Etkililiğinin Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla*.
- AL-ZAQEBA, M.A.A., HAMID, S.A. MUHAMMAD, I.A. (2018). Tax Compliance Of Individual Taxpayers: A Systematic Literature Review, *International Journal of Management and Applied Science*, 4(6), 47-57.
- ARİFİN, S. A. K. ve SRİYONO, S. (2022). The Effect of Tax Literacy, Service Quality of Tax Employees, Financial Attitudes, and Tax Understanding on Taxpayer Compliance, *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 20, 6-20.
- ATABAY, İ., KOÇ, F., ALAMUR, B. ve ÖDER, M.M. (2017). Küçük İşletme Sahiplerinin Vergi Okuryazarlık Düzeylerinin Algılanan Hizmet Kalitesi Ve Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Mali Müşavirlik Hizmetlerine Yönelik Bir Araştırma, *8.Uluslararası Girişimcilik Kongresi-ICE2017*, Balıkesir, 725-739.
- BAKAR TÜREGÜN, F., GERÇEK, A., ÇETİN GERGER, G. ve KÜÇÜKSÜLEYMANOĞLU, R. (2023). *Vergi Okuryazarlığı Skoru (VOS) Ölçeğinin Geliştirilmesi: Marmara Bölgesinde Alan Çalışması*, Maliye Araştırmaları 5, , İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- BAKAR TÜREGÜN, F., GERÇEK, A., ÇETİN GERGER, G., BENK, S., KÜÇÜKSÜLEYMANOĞLU, E.R., SERBES, H. ve ATEŞ, M.G. (2021). *Türkiye’de Üniversite Öğrencilerinin Vergi Okuryazarlığını Belirlemeyen Etkenlerin Faktör Analizi İle İncelenmesi*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- BAKAR TÜREGÜN, F., GERÇEK, A., ÇETİN GERGER, KÜÇÜKSÜLEYMANOĞLU, R. ve SERBES, H. (2022). Türkiye’de Vergi Okuryazarlığı Skorunun Ölçümü ve Demografik Değişkenlerle İlişkinin Tespiti, *International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends* 9, 18-20 February 2022/Antalya – Turkey.
- BAKIRTAŞ, D. ve ATILGAN YAŞA, A. (2020). Vergi Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Salıhlı Belediyesi Örneği, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,13(4), 741-757.
- BAYRAKDAROĞLU, A. ve TEPELİ, Y. (2020). *Finansal Okuryazarlık: Gençler Üzerinde Muğla İlinde Ampirik Bir Çalışma*, 247-287, (Finansal Okuryazarlık Araştırmaları, Ed; Aysel Gündoğdu), Ankara: Gazikitapevi.
- BELLE ISLE, M., FREUDENBERG, B. ve SARKER, T. (2022). The Business Tax Literacy Of Australian Small Businesses, *Australian Tax Forum*, 37(1), 65 – 103.

- BHUSHAN, P. ve MEDURY, Y. (2013). Determining Tax Literacy of Salaried Individuals – An Empirical Analysis, *IOSR Journal of Business and Management*, 10(6): 76-80.
- BLECHOVA, B.ve SOBOTOVICOVA, S. (2013). Analysis of Tax Education in a Business School: a Case Study, *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 24(2), 113-118.
- BORNMAN, M., ve WASSERMANN, M. (2018). Tax Literacy İn The Digital Economy, *EJournal of Tax Research*, xx(xx), 1–16.
- BRETERON, P., KITCHENHAM, B. A., BUDGEN, D., TURNER, M., KHALİL, M. (2007). Lessons From Applying The Systematic Literature Review Process Within The Software Engineering Domain, *Journal Of Systems And Software*, 80(4), 571-583.
- CECHOVSKY, N. (2018). The Importance of Tax Knowledge for Tax Compliance: A Study on The Tax Literacy of Vocational Business Students, *Trends in Vocational Education and Training Research. Editors: Nägele, C. and Stalder B. E., VETNET*, 113-121.
- CHARDON, T., FREUDENBERG, B. ve BRİMBLE, M. (2016). Tax Literacy İn Australia: Not Knowing Your Deduction From Your Offset, *Australian Tax Forum*, 31(2), 321-362.
- CVRLJE, D. (2015). Tax Literacy as an Instrument of Combating and Overcoming Tax System Complexity, Low Tax Morale and Tax non-Compliance, *The Macrotheme Review*, 4(3), 156-167.
- ÇETİN, M. (2022). Sosyal Bilgilerde Yenilikçi Öğrenme Uygulamalarının Kullanımının Öğrencilerin Harita Okuryazarlık Becerilerine, Akademik Başarılarına ve Kalıcılığa Etkisi, Doktora Tezi, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde*.
- DİLEK, S., KESKİNGÖZ, H. ve NERGİZ, E. (2019). Ekonomi Okuryazarlığının Girişimcilik Niyeti Üzerine Etkisi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54 (1), 89-107.
- DURAI, T. ve King, R. (2017). Tax Literacy of the Salaried Working Class in the Indian Population Median, *Direct and Indirect Tax Laws Conference Paper*, https://www.researchgate.net/publication/313861252_Tax_Literacy_of_the_Salaried_Working_Class_in_the_Indian_Population_Median/comments (Erişim Tarihi: 01.11.2023).
- ERİKSEN, K., ve FALLAN, L. (1996). Tax Knowledge And Attitudes Towards Taxation; A Report On A Quasi-Experiment. *Journal Of Economic Psychology*, 17(3), 387-402.
- FALLAN, L. (1999). Gender, Exposure to Tax Knowledge, and Attitudes Towards Taxation; an Experimental Approach, *Journal of Business Ethics*, 18(2), 173-184.
- FORMANOVÁ, L., MÁDR, M., ANDRLÍK , B. ve HRABALOVÁ, V. (2021). Factors Influencing the Level of Tax Literacy of Students of Bachelor Study

Programmes in Economics at Faculties of Economics, *DANUBE*, 12 (4), 308–323.

- FREUDENBERG, B., CHARDON, T., BRİMBLE, M., ve BELLE ISLE, M . (2017). Tax Literacy Of Australian Small Businesses, *J. Austl. Tax'n*, 19, 21.
- GENCEL, U., GÖK, M., ve AYDIN, M. (2022). *21. Yüzyılda Mali Yaşam Becerileri Finansal Okuryazarlık ve Vergi Okuryazarlığı*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- GERÇEK, A., ÇETİN GERGER, G., BENK, S. ve ATEŞ, M.S. (2022). Türkiye’de Mükelleflerin Vergi Okuryazarlığını Belirleyen Faktörlerin Analizi, *International Euroasia Congress On Scientific Researches And Recent Trends* 9, 18-20 February 2022/Antalya – Turkey, 216-225.
- GERÇEK, A., ÇETİN GERGER, G., BENK, S. ve ATEŞ, M.S., *Türkiye’de Vergi Okuryazarlığının Ölçülmesi, Geliştirilmesi ve Vergi Uyumu Üzerindeki Etkisinin Analizi Başlıklı Proje*, <https://vergiokuryazar.org/> (Erişim Tarihi, 15.12.2023).
- GEYİK, O. ve ALTUNAKAR MERCAN, S.Ş. (2019). Oyun Yöntemiyle Vergi Bilincinin Oluşturulması: Taxlandia Oyun Uygulamasının İncelenmesi, *3. Uluslararası Ekonomi Siyaset ve Yönetim Sempozyumu*, Diyarbakır.
- HAMZAH, A., Rahayu, A.L., Khaerunnisa, H.F., Riska ve Aulia, D.H. (2023). Factors Affecting Community Participation in Paying Land and Building Tax in Kuningan Regency, *Jambura Equilibrium Journal*, 5(1), 9-16.
- HERAWATİ, N.T., PUTRA YASA, I.N., RESMİ, N.N. ve YASTİNİ, N.L.G. (2022). The Role of Tax Literacy on Economics Undergraduated Students' Tax Awareness, *JIA (Jurnal Ilmiah Akuntansi)*, 7 (1), 111-127.
- IALS, (2011). The Centre For Literacy Le Centre D'alphabâtisation, *FALL INSTITUTE* 2011: IALS, http://www.centreforliteracy.qc.ca/sites/default/files/ENEWSNo2_Nov2011.pdf (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- INTANSARİ, M.R. ve SUPRAMONO, S. (2022). The Effect of Tax Literacy on Tax Compliance: The Moderating Role of Patriotism, *Tech Hub Journal*, 34, 455-464.
- KAMALUDDİN, A. ve MADİ, N. (2005). Tax Literacy and Tax Awareness of Salaried Individuals in Sabah and Sarawak, *National Accounting Research Journal*, 3(1), 71-89.
- KİRCHLER, E., HOELZL, E. ve WAHL, I. (2008). Enforced Versus Voluntary Tax Compliance: The ‘Slippery Slope’ Framework, *Journal of Economic Psychology*, 29 (2), 210-225.
- KORNHAUSER, M.E (2009), *The Tax Literacy Project*, https://www.americanbar.org/content/dam/aba/publishing/aba_tax_times/09fal/04-focusonprobono.pdf (Erişim Tarihi: 04.03.2022).
- KUHUPARUW, V.J., ARDİANSYAH, A. ve NUNUMETE, L.S. (2022). The Effect of Tax Literacy, Taxpayer Awareness, and Tax Sanctions on Compliance with

- OP Annual SPT Submission, Budapest *International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 5(4), 30534-30547.
- KUMAR, M. ve TANWAR, N. (2021). Study of Factors Affecting Tax Literacy of Individual Investors, (*UGC Care Journal*), 43(4), 85-95.
- KUSUMADEWİ, D.R. ve DYARİNİ, D. (2022). Pengaruh Literasi Pajak, Modernisasi Sistem Administrasi, Insentif Pajak dan Moral Pajak Terhadap Kepatuhan Wajib Pajak UMKM, *Jurnal Akuntansi dan Keuangan(JAK)*, 10(2), 25-38.
- LYON, E. ve CATLİN, J. (2020). Consumer Misconceptions about Tax Laws: Results from a Survey in the United States, *Journal of Consumer Policy*, 43(2), 807–828.
- MA'RUF AH, K. ve SARİ, R.P. (2023). Moderasi Literasi Pajak: Pengaruh Tingkat Pendidikan Terhadap Kepatuhan Wajib Pajak Dosen Di Perguruan Tinggi Surabaya, *Equilibrium*, 12(2), 134-142.
- MADİ, N., AMRİZAH, K., TAMOİ, J., MULİATİ, B.A.I., AİZİMAH, B.A.S. ve KAMARUZAMAN, J. (2010). Tax Literacy among Employees: Sabah and Sarawak's Perspective. *International Journal of Economics and Finance*, 2(1), 218-223.
- MAHAJAN, A. (2022). A Study of Tax Literacy Among The People Of Punjab, *Foundation for Organisational Research and Education*, 40(2), 1-8.
- MOUČKOVÁ, M. ve VÍTEK, L. (2018). Tax Literacy, *Acta Universitatis Agriculturae Et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 6(57), 553-559.
- NAİTİLİ, S.L., HATTA HAMBALİ, A.J. ve NUROFİK, N. (2022). Tax Incentives and Taxpayer Compliance of Micro, Small and Medium Enterprises: The Moderating Role of Tax Literacy, *Journal of Economics Business and Accountancy Ventura*, 24(3), 420-430.
- NICHITA, R. A. (2015). Is Tax Literacy Impacting On Tax Behavior?, Collaboration In Complex Systems Fusion Between Arst, Theology, Engineering, Management ve Social Sciences, 33-38.
- NİCHİTA, A., BATRANCEA, L., POP, C. M., BATRANCEA, I., MORAR, I. D., MASCA, E., ROUX-CESAR, A. M., FORTE, D., FORMİGONİ H. ve SİLVA, A. A. (2019). We Learn Not for School but for Life: Empirical Evidence of the Impact of Tax Literacy on Tax Compliance, *Eastern European Economics*, 57 (5), 397-429.
- OTTO, H.C., DONALD, R. N.ve SCHULTZ, J.J. (1987). Taxpayer Attitudes Toward Tax Audit Risk, *Journal of Economic Psychology*, 8(3), 299-309.
- ÖNER, F. (2023). "İlkokul İngilizce Öğretmenlerinin Program Okuryazarlık Becerileri işlevsel program bağlamında bir inceleme, Yüksek Lisans Tezi, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- ÖZPINAR, İ. (2014), *Anket Nasıl Yapılandırılır*, (Eğitim Araştırmaları Nicel Nitel ve Karma Yaklaşımlar: Editör: DEMİR Selçuk Beşir), 161-192, Ankara: Eğiten Kitap.

- PASEKOVÁ, M., KOVARÍK, M. ve REDİNOVA, H. (2013). Tax Literacy Among Students of Non-Economics Faculties at Tomas Bata University, *Journal of Economics, Management and Business*, 23 (1), 38-48.
- PHAM, A., GENEST GRÉGOİRE, A., GODBOUT, L., ve GUAY, J.-H. (2020). Tax Literacy: A Canadian Perspective, *Canadian Tax Journal/Revue*, 68 (4), 987-1007.
- PICKERING, C., ve BYRNE, J. (2014). The Benefits Of Publishing Systematic Quantitative Literature Reviews For Phd Candidates and Other Early-Career Researchers, *Higher Education Research ve Development*, 33(3), 534-548.
- RADOSAVLJEVIĆ, G., LAZEVSKI, A., BABIN, M. ve ERIĆ, M. (2023). Financial Management of Budgetary Revenues via Enhanced Digital Tax Literacy in Serbia, *Contemporary Financial Management*, 567-582.
- RESMİ, S., PAHLEVİ, R.W. VE SAYEKTİ, F. (2019). Is There a Pattern of Relationships between Financial Literacy, Tax Literacy, Business Growth, and Competitive Advantage on Creative MSMEs in Yogyakarta, *Journal of Advanced Management Science*, 7(4), 136-141.
- RİSA, N., BİLQİS, G.D. VE SUSANTİ, N.L. (2023). The Effect of Applying Tax Incentives, Tax Literacy and Tax Sanctions on MSME Taxpayer Compliance, *JRAK: Jurnal Riset Akuntansi ve Komputerisasi Akuntansi*, 14(1), 72-81.
- SAĞDIÇ, E.N. (2019). Vergi Gelirlerini Belirleyen Faktörlerin Bölgesel Analizi: Türkiye Örneği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 60, 155-168.
- SANDALCI, İ. (2022). Vergi Okuryazarlığını Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeli İle Analizi, *Mali Çözüm Dergisi*, 32(174), 165-188.
- SANDALCI, U. (2020), Vergi Derslerinin Vergi Okuryazarlığı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik İkili Lojistik Regresyon Analizi, *Vergi Raporu*, 255, 125 – 142.
- SHİVAM DUBE, V. VE ASTHANA, P.K. (2022). Determining The Factors Influencing The Tax Literacy: An Empirical Evidence from the Residents of Uttar Pradesh, *Indian Journal of Accounting*, 54(1), 73-88.
- STANLEY, L. (2021). Determining Tax Literacy of Salaried Individuals - An Empirical Analysis, *International Journal of Advances in Engineering and Management (IJAEM)*, 3(10), 467-473.
- TERZİOĞLU, F., KAPUCU, S., ÖZDEMİR, L., BOZTEPE, H., DUYGULU, S., TUNA, Z. ve AKDEMİR, N. (2012). Simülasyon Yöntemine İlişkin Hemşirelik Öğrencilerinin Görüşleri, *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 19(1), 16 – 23.
- TEYYARE, E. (2018). Maliye eğitiminin vergi okuryazarlığı düzeyine etkisi: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Örneği, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 315-333.
- TOKAT, E. (2023). Vergi Okuryazarlığı Üzerine Amprik Bir Çalışma: Marmara Bölgesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya*.

- UPA, V.A., SUPARTA, N.K.G.S. ve KARUNDENG, F.E.F. (2021). The Effect Of Tax Literation And Social Environment On Tax Awareness In High School Students, *Review Of Behavioral Aspect Studies İn Organizations And Society*, 3(1), 21-34.
- VALANTIEJUS, G. (2016). Edukologinis Požiūris Į Mokesčių Raštingumo Ugdymą: Prielaidos Ir Perspektyvos Lietuvoje, *Socialinių Mokslų Studijos*, 8(1): 95-117.
- WIQUAR, R., WIQUAR, S. ve BURNEY, T. (2022). Tax Literacy And The Role Of Financial Knowledge: A Study Of Government Initiatives And Individual Investors From Delhi Ncr, *EPRA International Journal of Economic and Business Review*, 10(5), 6-11.
- XIAO, Y.ve WATSON, M. (2019). Guidance On Conducting A Systematic Literature Review, *Journal Of Planning Education and Research*, 39(1), 93-112.
- YARDIMCIOĞLU, M., AKPINAR, Y. ve GÜNAY, Y. (2014). Vergi Okuryazarlığı ve Vergisel Farkındalık: Kahramanmaraş Araştırması, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 95-119.
- YOHANA, E. ve MASDUPİ, E. (2023). The Influence of Financial Knowledge on Tax Literacy with Individual Financial Management Behavior as a Mediation Variable and Living Cost as Control Variabel in Generation “Z” in Padang City, , Proceedings of the Ninth Padang International Conference on Economics Education, *Economics, Business and Management, Accounting and Entrepreneurship (PICEEBA 2022)*, 57-73.

BÖLGESEL SİLAHLI ÇATIŞMALARIN ANALİZİ: GENEL BİR BAKIŞ

Nesrin KENAR¹, Hayriye Müjde SELÇUK²

Özet

Dünyada sürdürülebilir barışın sağlanması için öncelikle şiddeti oluşturan etmenlerin bilinmesi, şiddetin nedenleri ve sonuçlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu tespitlerin yapılabilmesi için de çatışma yaşanan ülkelerdeki çatışmaların zaman içindeki seyrinin ve çatışmaların yoğunluk düzeyinin bilinmesi ve çatışmaya katılan aktörlerin yapısının tespiti gerekmektedir. Bu çalışma bölgesel çatışma trendlerine odaklanarak çatışmaları makro bir yaklaşımla ele almayı amaçlamaktadır. Makalede Uppsala Conflict Data Programı (UCDP) tarafından hazırlanan silahlı çatışmalar üzerine küresel karşılaştırmalı veriler kaynak olarak kullanılmıştır. Makalede silahlı çatışmalar, devlet-içi, devletlerarası ve küresel çatışmalar olarak üç kategoride ele alınmıştır. Devlet-içi çatışmaya katılan taraflar bir tarafı hükümet ve diğer tarafı en az bir devlet dışı örgüt olan iki grup arasında yaşanan çatışmalardır. Devletlerarası çatışmalar en az iki devlet arasında yaşanan çatışmalardır. Küresel çatışmalar, taraflardan biri bir ülke hükümet ve en az bir devlet dışı örgüt arasında yaşanan çatışmalara dış ülke katılımlarını ifade etmektedir. Çalışma 1946'dan 2022'e kadar silahlı çatışmaların bölgesel ve karşılaştırmalı seyrine odaklanmıştır. Çalışma çatışmaların nedenleri sonuçları veya çatışma çözümü çalışmalarına ilişkin bir açıklama içermeden küresel/bölgesel veriler üzerinden bir karşılaştırma ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle çatışma trendlerine genel olarak incelendikten sonra çeşitli çatışma bölgeleri, çatışma türleri, yapıları, aktörler, gibi çatışma süreçleri irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Uppsala Conflict Data Programı, Asya, Afrika, Amerika, Ortadoğu, Avrupa, devletçi çatışma, devletler arası çatışma, küresel çatışma

ANALYSIS OF REGIONAL ARMED CONFLICTS: AN OVERVIEW

Abstract

To ensure sustainable peace in the world, it is necessary first to know the factors that create violence and determine the causes and consequences of violence. To make these determinations, it is essential to see the course of conflicts over time and the intensity level of conflicts in countries where conflict occurs and to determine the structure of the actors participating in the conflict. This study addresses conflicts with a macro approach by focusing on regional conflict trends. The article used global comparative data on armed conflicts prepared by the Uppsala Conflict Data Program (UCDP) as a source. In the article, armed conflicts are discussed in three categories: intra-state, inter-state and global conflicts. Parties involved in intra-state conflict are conflicts between two groups, one side of which is the government and the other side of which is at least one non-state organization. Interstate conflicts are conflicts between at least two states. Global conflicts refer to the participation of foreign countries in conflicts between one of the parties, the government of a nation, and at

¹ Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, nkenar@sakarya.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6350-7744

² Sakarya Üniversitesi Doktora Öğrencisi, SBE, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, mujdeselcuk@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-7299-5823

least one non-state organization. The study focused on the regional and comparative course of armed conflicts from 1946 to 2022. The study aims to compare and evaluate global/regional data without explaining the causes of conflicts, their consequences, or conflict resolution efforts. In the study, firstly, conflict trends will be examined in general, and then conflict processes such as various conflict regions, conflict types, structures, and actors will be examined.

Key Words: Uppsala Conflict Data Program, Asia, Africa, America, Middle East, Europe, intra-state conflict, inter-state conflict, global conflict

A-Giriş

Dünyada sürdürülebilir barışın sağlanması, ülkeler ve toplumlar arası şiddetin azaltılması ile mümkündür. Şiddetin azaltılabilmesi için öncelikle şiddetin tanımlanması, şiddeti oluşturan etmenlerin bilinmesi, şiddetin nedenleri ve sonuçlarının tespit edilmesi gerekmektedir (Wallensteen, 2002). Bu tespitlerin yapılabilmesi için, çatışma yaşanan ülkelerdeki çatışmaların zaman içindeki seyri, yaşanan çatışma türleri, çatışmaların yoğunluk düzeyinin bilinmesi ve çatışmaya katılan aktörlerin yapısının tespiti çatışmaların anlaşılması ve sürdürülebilir barışın sağlanması için ilk adımı oluşturmaktadır (Swamström & Weissmann, 2005).

Makale, bölgesel çatışma trendlerine odaklanarak çatışmaları makro bir yaklaşımla ele almayı amaçlamıştır. Makalede kullanılan çatışmalara ait veriler Uppsala Conflict Data Program (UCDP)'in silahlı çatışmalar üzerine global karşılaştırılmalı verilerinin kullanılması ile hazırlanmıştır. UCDP'nin bir yılda en az 25 silahlı çatışma ile ilişkili ölümü ele alan çatışma yaklaşımı üzerinden oluşturduğu veriler kaynak olarak kullanılmıştır.

UCDP veri setinin kullandığı tanımlara bağlı olarak makalede yer alan çatışma tanımı, 25-999 çatışma ile ilişkili ölümü ele alırken savaş ifadesi 1000 ve daha fazla çatışma ile ilgili ölümün yaşandığı olaylar için kullanılmıştır. Makalede UCDP verilerine bağlı kalınarak, çatışmaların yoğunluk düzeyi 25-999 ölü sayısı düşük yoğunluklu, en az 1000 ölü sayısı yüksek yoğunluklu olarak sınıflandırılmıştır. Çatışmaya konu anlaşmazlıklar hükümet, toprak ve her iki kategorinin de birlikte görüldüğü ikisi başlığı altında yaşanan anlaşmazlıklar şeklinde kategorize edilmiştir.

Makalede silahlı çatışmalar, devlet-içi, devletler arası ve küresel çatışmalar olarak üç kategoride ele alınmıştır. Bu üç kategorinin bölgelere göre ayrıntılı ve karşılaştırmalı verileri ilgili bölümlerdeki grafiklerde yer almıştır (The Corraletes of War, 2022).

Devlet-içi çatışmaya katılan taraflar bir tarafı hükümet ve diğer tarafı en az bir devlet dışı örgüt olan iki grup arasında yaşanan çatışmalardır. Devletlerarası çatışmalar en az iki devlet arasında yaşanan çatışmalardır. Küresel çatışmalar, taraflardan biri bir ülke hükümeti ve en az bir devlet dışı örgüt arasında yaşanan çatışmalara dış ülke katılımlarını ifade etmektedir. Dış ülke katılımlarında bazen bir ülke, hükümetin

yanında yer alırken, bazı dış ülke katılımları hükümete karşı devlet dışı rgt desteklemektedir. Dış lke katılımları bir veya birkaç ülke olabileceği gibi, tarafların eş zamanlı olarak çatışmalarda her iki tarafın da yanında yer aldığı çatışmalardan oluşmaktadır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023; Gleditsch, Wallensteen, Eriksson, Sollenberg, & Strand, 2002; UCDP/PRI0, 2023).

Çalışma 1946'dan 2022'ye kadar silahlı çatışmaların bölgesel ve karşılaştırmalı seyrine odaklanmıştır. Çalışma çatışmaların nedenleri, sonuçları veya çatışma çözümü çalışmalarına ilişkin bir açıklama içermeden global/bölgesel veriler üzerinden bir karşılaştırma ve değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır.

Makale giriş, çatışma trendlerine genel bakış, bölgesel çatışmalar ve sonuç bölümü olmak üzere 4 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde makalenin amacı, kapsamı, sınırları ve çatışmalarla ilgili genel kavramlar ele alınmıştır. Birinci bölüm genel çatışma trendlerine göre, bölgesel çatışmaların karşılaştırmalı grafiksel gösterimini içermektedir. İkinci bölüm çatışma bölgeleri, çatışmalar, çatışma türleri, yapıları, aktörler, gibi çatışma süreçlerine ilişkin ayrıntılı açıklamaları ve grafikleri ele almaktadır.

Devlet içi çatışmalarda bir hükümet ve hükümet dışı grup arasında geçen çatışma aynı bölge üzerinde gerçekleşirken, devletlerarası çatışmalarda taraflar başka bölgelerde yer alabilmektedir. Bu konu ile ilgili olarak devletlerarası çatışmalar çatışmanın gerçekleştiği yer üzerinden ele alınmış ve grafiklere aktarılmıştır. Devletlerarası atışma grafiklerinde, çatışmalarda yer alan iki veya daha fazla devlet için her bir çatışma grafiklerde ayrı ayrı çatışmalar olarak yer almıştır. Örneğin İran-İrak – devletlerarası- savaşı, İran ve Irak için ayrı ayrı çatışma olarak grafiklere aktarılmıştır.

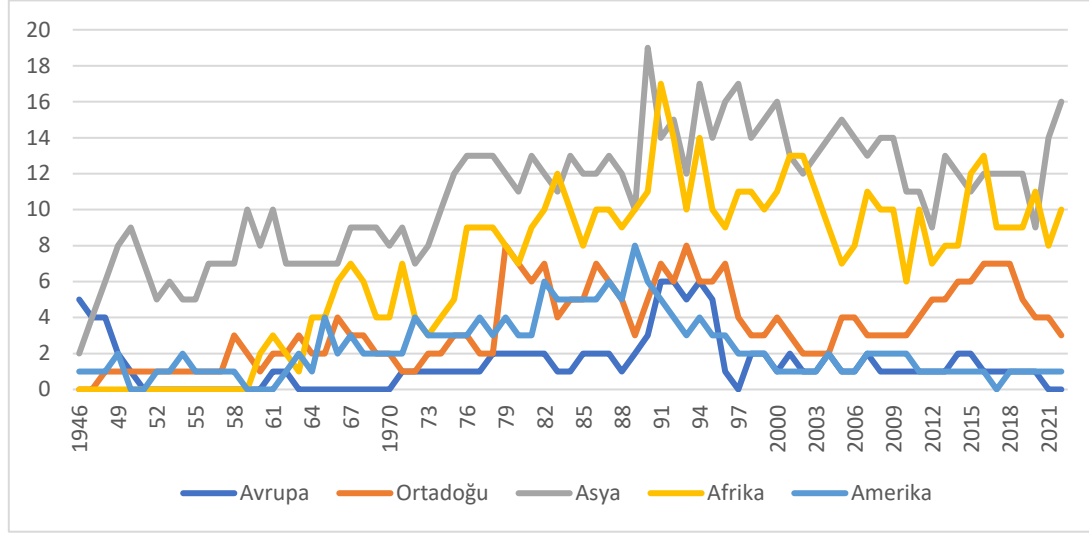
Makalede kullanılan UCDP verileri, çalışmanın konusu doğrultusunda makalenin yazarları tarafından sınıflandırılarak grafiklere dönüştürülmüştür.

B-atışma Trendlerine Genel Bakış

1-Devlet içi çatışmaların Bölgesel Dağılımları (1946-2022)

Devlet içi çatışmaların bölgesel dağılımı Şekil 1'de gösterilmektedir. Bu dağılıma göre Asya'da yaşanan devlet içi çatışmaların sayısı diğer bölgelere göre daha fazladır. Afrika kıtası, bu bölgede bulunan ülkelerde yaşanan devlet içi çatışmaların sayısı bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Ortadoğu bölgesinde yaşanan devlet içi çatışmalar sayı bakımından Amerika ve Avrupa kıtasında bulunan ülkelerde 1946'dan beri yaşanan çatışmalar ile yaklaşık bir seyir izlemekle birlikte 2010 yılından sonra sayı ve yoğunluk bakımından belirgin bir artış göstermiştir. Ancak Ortadoğu bölgesinde yaşanan devlet içi çatışmalar sayısı Afrika kıtasında bulunan ülkelerde yaşanan devlet içi çatışmalarına göre daha düşük düzeyde kalmıştır (Bosetti & Einsiedel, 2015). Amerika ve Avrupa'da yaşanan devlet içi çatışmalar diğer bölgelere göre daha düşük düzeyde kalmış ve bu bölgeler 1946 -2022 döneminde diğer bölgelere nazaran daha barışşıl bölgeler olmuştur (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

Şekil 1. Devlet içi Çatışmaların Bölgesel Dağılımları (1946-2022)

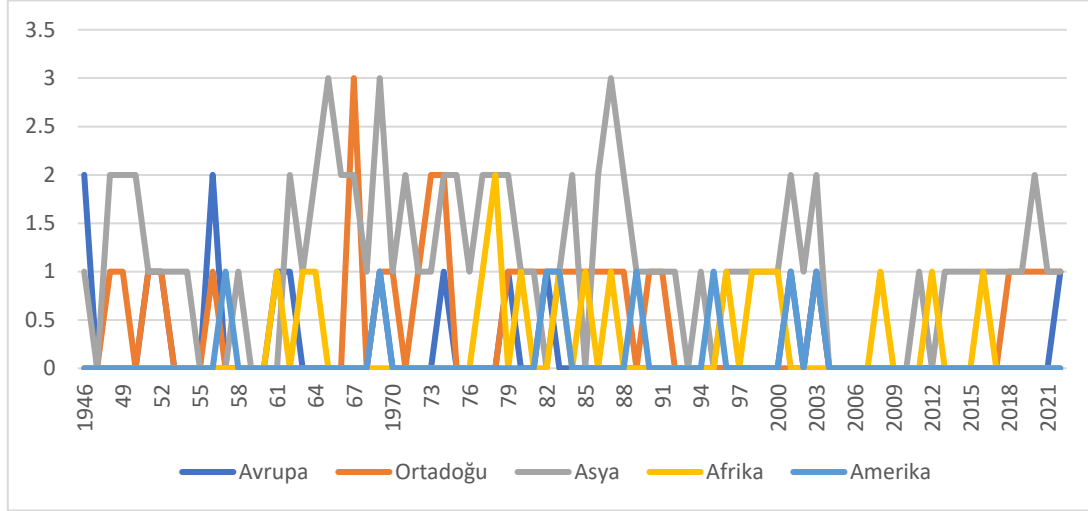

2- Devletlerarası Çatışmaların Bölgesel Dağılımları (1946-2022)

Devletlerarası çatışmaların bölgesel dağılımı Şekil 2’de gösterilmektedir. Devletlerarası çatışmaların genel seyri değerlendirildiğinde zaman içinde belirgin bir azalmadan söz etmek mümkün değildir. Soğuk Savaş dönemi ile ilişkili olarak 1960-1990 döneminde devletlerarası çatışmalarda, özellikle de Asya ve Ortadoğu bölgelerinde yaşanan devletlerarası çatışmaların sayısında bir yükselme görülmektedir.

Devletlerarası çatışmaların bölgesel dağılımlarına ilişkin veriler, devlet içi ve küresel çatışmalardan farklılık göstermektedir. Devlet içi ve küresel çatışmalarda çatışan taraflardan birinin devlet ve diğer tarafın bir devlet dışı örgüt olması nedeniyle çatışmaların sayısal verilerinin elde edilmesi kolaylaşmaktadır.

Devletlerarası çatışmalarda ise, çatışma iki veya daha fazla sayıda devlet arasında gerçekleştiğinden çatışan devletlerden biri ilgili bölgede yer alırken, çatışmanın tarafı olan diğer devlet/ler başka bir bölgede yer alabilmektedir. Aşağıda devletlerarası çatışmalarda çatışan devlet sayısı ve çatışılan bölge gibi diğer bölge ayrıntıları dikkate alınmadan, bölgelere göre yaşanan toplam devletlerarası çatışmalara ilişkin veriler paylaşılmaktadır.

Şekil 2. Devletlerarası Çatışmaların Bölgesel Dağılımları (1946-2022)

Asya kıtası, 1946-2022 döneminde yaşanan 83 devletlerarası çatışma ile en yüksek sayıda devletlerarası çatışmanın yaşandığı bölge konumundadır. Aynı dönemde yaşanan 33 devletlerarası çatışma ile Ortadoğu bölgesi ikinci sırada yer alırken, 17 devletlerarası çatışma ile Afrika bölgesi diğer iki bölgeye göre daha geride kalmaktadır. 1946-2022 döneminde 15 devletlerarası çatışmanın yaşandığı Avrupa kıtasının ve 8 devletlerarası çatışmanın yaşandığı Amerika kıtasının diğer bölgelere göre daha barışçıl bölgeler olduğu görülmektedir.

1990 sonrası dönemde devletlerarası çatışmalar yüksek seyrini kaybetmiş ve 1960 dönemi öncesi seyrinden daha düşük bir düzeye gerilemiştir. Öyle ki 2004'ten sonra Amerika ve Avrupa'da hiç devletlerarası çatışma görülmemiştir. 2000 ve 2018 döneminde Asya'da ortaya çıkan devletlerarası çatışmalara rağmen, devlet içi çatışmaların seyrinde bir azalma mevcuttur. Yugoslavya'nın parçalanmasına bağlı olarak ortaya çıkan çatışmalar devlet içi ve küresel çatışmalar dâhilinde, ilgili bölgeler kapsamında ele alınmıştır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

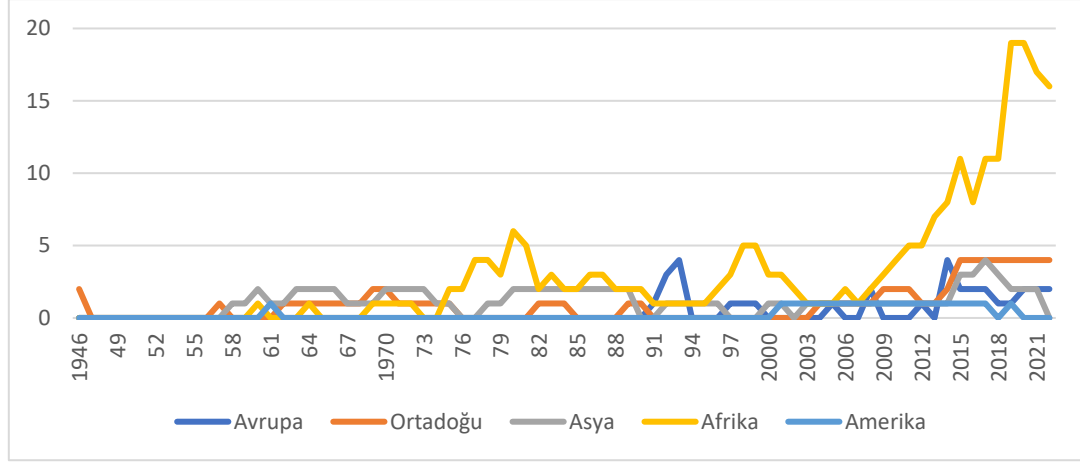
3- Küresel Çatışmaların Bölgesel Dağılımları (1946–2022)

1946–2022 döneminde yaşanan küresel çatışmaların bölgesel dağılımlarını Şekil 3'te gösterilmektedir. 1946-1960 yılları arasında küresel çatışmaların sayısal olarak çok düşük bir düzeyde seyrettiği görülmektedir. 1960-1975 arası dönemde ise küresel çatışmaların tüm bölgelerde birbirine yaklaşık bir sayıda yaşandığı ve bu çatışmalarda önceki dönemlere göre daha fazla dış katılımın gerçekleştiği görülmektedir. 1975-1985 ve 1995-2005 dönemlerinde özellikle Afrika kıtasında yaşanan çatışmalarda daha fazla dış katılım gözlenirken, 1990-1995 döneminde Avrupa'da yaşanan çatışmalarda daha fazla dış katılım yaşanmıştır (Institute for Economics & Peace, June 2023).

2010 ve sonrası dönemde, Afrika'da yaşanan küresel çatışmaların sayısında dış katılımın artması nedeniyle büyük bir yükseliş görülürken, diğer bölgelerde küresel

çatışmalar önceki dönemlere benzer bir dağılım göstermektedir (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

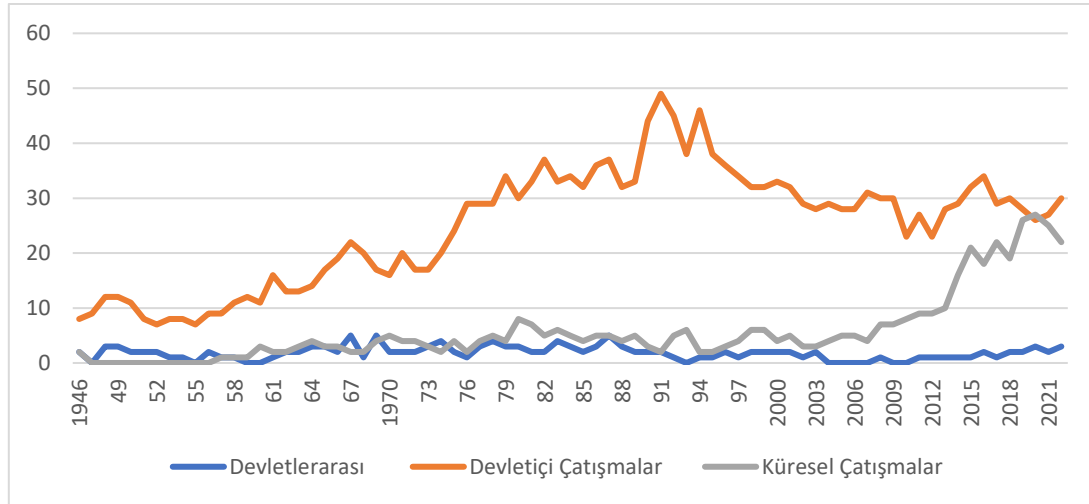
Şekil 3. Küresel Çatışmaların Bölgesel Dağılımları (1946 – 2022)

4- Devletlerarası, Devlet içi ve Küresel Çatışmaların Karşılaştırılması (1946 -2022)

1946’ dan 2022 yılına kadar olan dönemde yaşanan devlet içi, devletlerarası ve küresel çatışmaların karşılaştırmalı grafiği Şekil 4’te gösterilmektedir.

Şekil 4. Devletlerarası, Devlet içi ve Küresel Çatışma Trendlerinin Karşılaştırılması (1946–2022)

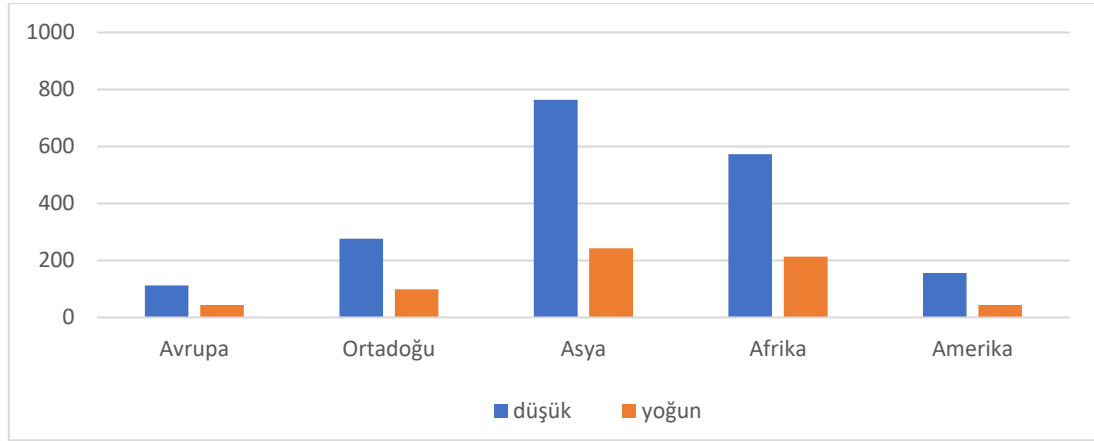
Buna göre 1946-2022 döneminde yaşanan devlet içi çatışmaların sayısının aynı dönemde yaşanan devletlerarası ve küresel çatışmaların sayısından belirgin olarak daha fazla olduğu görülmektedir. Küresel çatışmaların sayısı 2000’li yıllara kadar devletlerarası çatışma sayılarıyla paralel bir seyir izlemekle beraber 2000’li yıllardan sonra küresel çatışmaların sayısının hızlı bir artış göstererek devlet içi çatışmaların sayısına yaklaştığı görülmektedir. Bu durumun nedenleri arasında “çatışma çözümü” yaklaşımının gitgide daha yaygın olarak çatışma sürecine dâhil olması, küresel ve yerel aktörlerin çatışmalara daha yüksek katılımı, Soğuk Savaşın ve iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi (Bosetti & Einsiedel, 2015) ve uluslararası sistemin dönüşüm

sürecine girmesiyle ortaya çıkan belirsizlik süreci gösterilebilir. Çatışmaların niteliğini ve niceliğini etkileyen diğer dinamikler aşağıda bölgesel trendlerin ele alındığı konularda incelenecektir.

5- Çatışmaların Yoğunluk Düzeyinin Bölgelere göre Dağılımı (1946-2022)

1946-2022 döneminde yaşanan tüm çatışmaların- çatışma türleri ve bölgesel dinamikler ele alınmaksızın- yoğunluk düzeyinin bölgelere göre dağılımı Şekil 5'te gösterilmektedir. Bu verilere göre tüm bölgelerde yaşanan düşük yoğunluklu çatışmaların sayısı yüksek yoğunluklu çatışmaların sayısından daha fazladır. Asya kıtası, düşük ve yüksek yoğunluklu çatışmaların en yüksek düzeyde yaşandığı bölge olmasının yanında, düşük ve yüksek yoğunluk arasında en büyük farkın yaşandığı bölgedir. Düşük ve yüksek yoğunluklu çatışmalar arasındaki en yüksek farkın yaşandığı ikinci bölge Afrika olmuştur. Avrupa en düşük yoğunluk düzeyi ve yoğunluklar arasında en düşük farkın yaşandığı bölge olarak Amerika'dan sonra en son sırada yer almıştır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

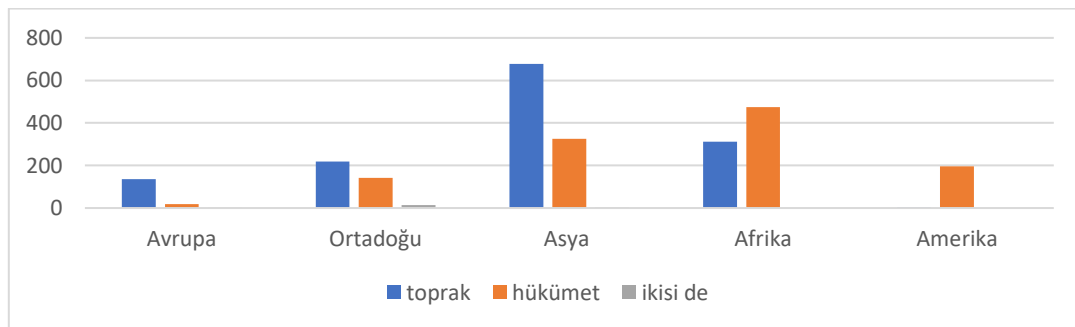
Şekil 5. Çatışmaların Yoğunluk Türleri: Bölgelere göre Dağılım (1946-2022)

6- Uyuşmazlık Türlerinin Bölgelere göre Dağılımı (1946-2022)

1946-2022 yılları içinde yaşanan uyuşmazlık türlerinin bölgelere göre dağılımı Şekil 6'da gösterilmektedir.

Şekil 6. Uyuşmazlık Türlerinin Bölgelere göre Dağılımı (1946-2022)

Şekil 6'da yer alan verilere göre Avrupa, Asya ve Ortadoğu'da yaşanan toprak çatışmalarının sayısı hükümet çatışmalarından daha fazladır. Afrika ve Amerika'da ise hükümet çatışmalarının sayısı toprak çatışmalarından daha fazladır. Afrika'da hükümet ve toprak çatışmalarının sayısı birbirine paralel seyrederken, Amerika'da toprak çatışmaları son derece düşük düzeyde yaşanmaktadır. Asya ve Ortadoğu'da hem hükümet ve hem de toprak çatışmasının birlikte yaşandığı bir üçüncü kategori daha bulunmaktadır, fakat bu oran toprak ve hükümet çatışmalarına göre daha düşük düzeydedir (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

C- Bölgelere göre Çatışmalar: Ünelere göre Dağılım

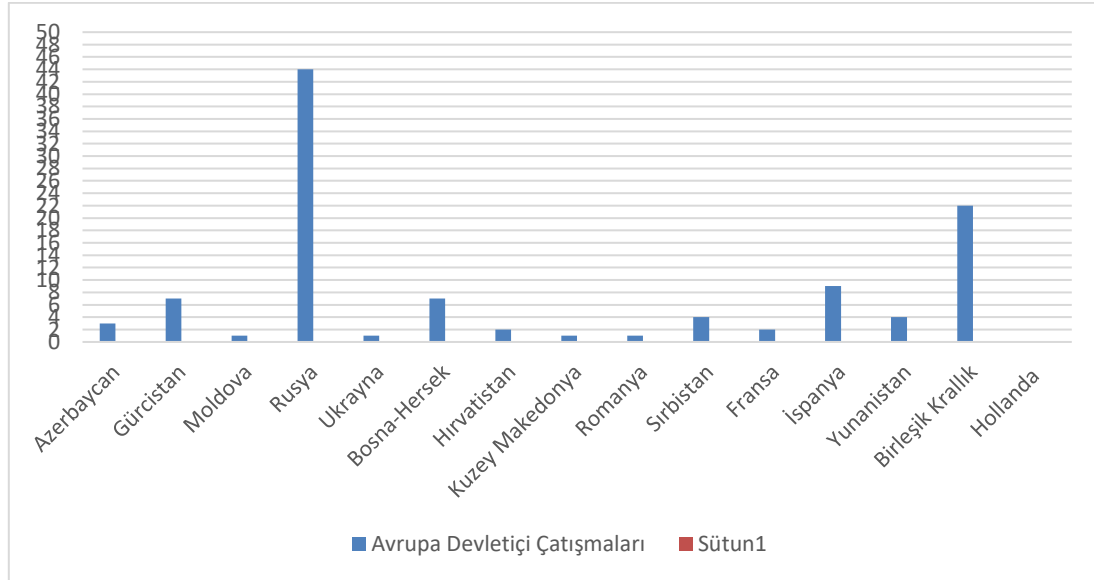
Bu bölümde 1946-2022 yılları içinde yaşanan küresel, devlet içi ve devletlerarası çatışmaların bölgesel düzeyde ve bölge ülkeleri üzerinden bir karşılaştırılması yapılacaktır. Bölüm B'de ele alınan genel trendlerden farklı olarak bu bölümde bölgesel trendlere ilişkin, ülke bazında, trendleri etkileyen çatışmalar değerlendirilecektir (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

1- Avrupa Çatışmaları: Ünelere göre Dağılım

a- Avrupa: Devlet içi Çatışmaların Ünelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Şekil 7 Avrupa'da devlet içi çatışmaların yaşandığı ülkeleri ve bu ülkelerdeki devlet içi çatışma sayılarını karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Avrupa 107 devlet içi çatışma ile en düşük sayıda devlet içi çatışmaların yaşandığı bölge durumundadır.

Şekil 7. Avrupa: Devlet içi Çatışmaların Ünelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Avrupa'da Rusya 44 çatışma ile devlet içi çatışmaların en fazla sayıda yaşandığı ülke konumundadır. Rusya'yı 22 çatışma ile Birleşik Krallık takip etmektedir. İspanya 9 çatışma ile üçüncü sırada yer almaktadır. Bosna-Hersek ve Gürcistan'da 7 çatışma yaşanırken, Sırbistan ve Yunanistan'da 4 çatışma, Azerbaycan'da 3 ve Fransa'da 2

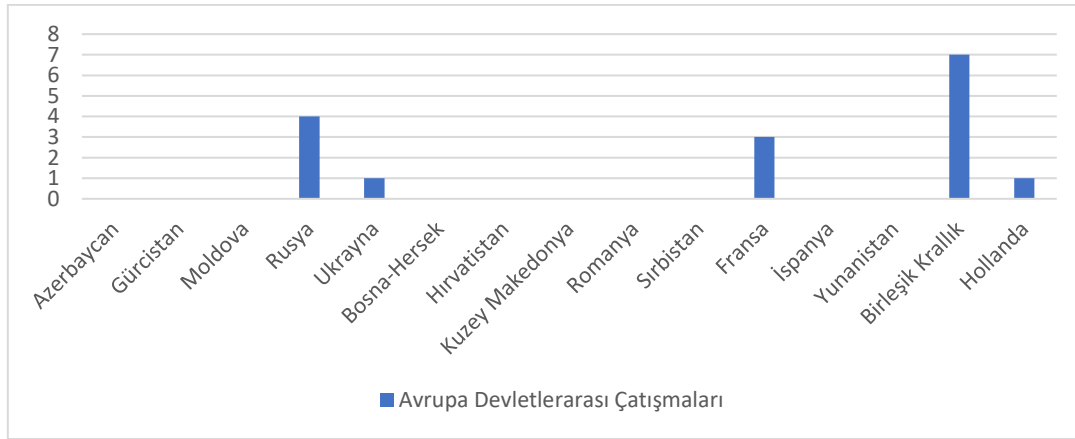
devlet içi çatışma yaşanmıştır. Yukarıdaki grafikte yer alan diğer ülkelerde 1 devlet içi çatışma yaşanmıştır (Bosetti & Einsiedel, 2015).

Avrupa’da en yüksek düzeyde yaşanan devlet içi çatışmalar eski sömürgeci devletler olan Birleşik Krallık, Rusya ve İspanya ve Fransa’da görülmektedir. Devlet içi çatışmalardaki ikinci en yüksek dalga Yugoslavya’nın dağılması üzerine ortaya çıkan devletler olan Sırbistan ve Bosna-Hersek gibi ülkelerde görülmektedir. Üçüncü bir dalga olarak Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna gibi SSCB sonrası kurulan ülkeler çatışmaların yaşandığı diğer ülkeler olmuştur (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

b- Avrupa: Devletlerarası Çatışmaların Ülkelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Avrupa’da 1946-2022 döneminde yaşanan devletlerarası çatışmaların ülkelere göre dağılımı Şekil 8’de gösterilmektedir. Avrupa, Amerika’dan sonra en az devletlerarası çatışmanın yaşandığı bölgedir.

Şekil 8. Avrupa: Devletlerarası Çatışmaların Ülkelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Avrupa’da 1946-2022 döneminde 15 devletlerarası çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmaların üçü Avrupa içindeki devletlerarasında yaşanan çatışmalardan oluşmaktadır. Bu çatışmalar 1956’da Macaristan-SSCB, 1946’da Birleşik Krallık-Arnavutluk ve 2022’de Rusya-Ukrayna arasında yaşanmıştır.

Avrupa’da 1946-2022 döneminde yaşanan diğer 12 çatışmanın taraflarından biri bir Avrupa devleti iken diğer taraf/taflar başka bölgelerden ülkelerdir. Fransa tarafı olduğu 3 devletlerarası çatışmanın ikisinde Tayland ve Tunus’la karşı karşıya gelirken, bir diğer çatışmada, İsrail ve Birleşik Krallık ile birlikte Mısır’a karşı çatışmaya katılmıştır. Rusya’da 4 devletlerarası çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmalarda Rusya, Çin, Afganistan, Macaristan ve Ukrayna ile savaşmıştır.

Birleşik Krallık Avrupa’da 7 çatışma ile en çok devletlerarası çatışma yaşayan ülke olmuştur. Bu çatışmalardan 2’sinde Birleşik Krallık, Arnavutluk ve Arjantin ile karşı karşıya gelmiştir. Mısır ile yaşanan 3 çatışmanın ikisinde Birleşik Krallık ve Mısır karşı karşıya gelirken, bir diğer Mısır çatışmasında Birleşik Krallık Fransa ve İsrail ile

Mısır'a karşı savaşımıştır. Diğer 2 Birleşik Krallık çatışması, Afganistan ve Irak'a karşı yapılan savaşlardır. Bu savaşlarda, Birleşik Krallık ABD ile birlikte Afganistan'a karşı savaşırken, Irak çatışmasında Birleşik Krallık, Avusturalya ve ABD ile birlikte çatışmaya katılmıştır. Küresel çatışmalarda ve devlet içi çatışmalarda yer almaması nedeniyle listelerde karşılaştırma unsuru olarak ele alınmayan Hollanda ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nde 2 devletlerarası çatışma yaşanmıştır. Hollanda Endonezya ile ve Türkiye Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile devletlerarası çatışma yaşamıştır.

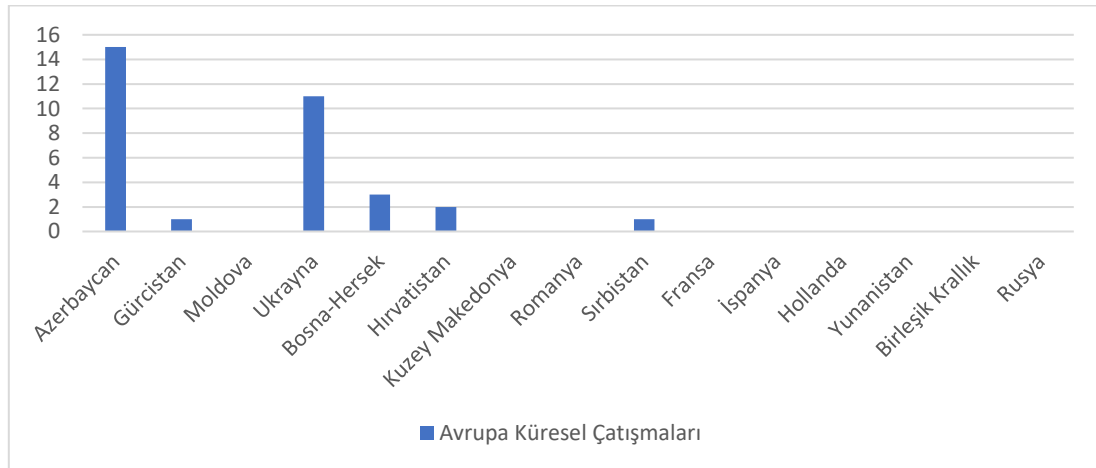
Grafiklerde yer alan diğer ülkelerde devletlerarası çatışma yaşanmamış olması nedeniyle devletlerarası çatışma yaşanmamış olması nedeniyle bu ülkelere ilişkin veriler 0 olarak alınmıştır (Wenger & Mason, 2008).

Avrupa'da devletlerarası çatışmanın tarafı olan ülkeler Avrupa'da yer alan büyük güçlerden oluşmaktadır. Diğer bölgelerle karşılaştığımızda, Avrupalı devletlerin taraf olduğu devletlerarası çatışmalar Avrupa'nın dışındaki bölgelerde yaşanmaktadır. Bu durum bölgenin kendi içinde daha barışçıl bir atmosfere sahip olduğunu göstermektedir. Avrupa'da yaşanan devletlerarası çatışmalarda taraflara üçüncü ülkeler tarafından herhangi bir dış katılım bulunmamaktadır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

c- Avrupa: Küresel Çatışmaların Ünelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Küresel çatışmalar, bir tarafı devlet ve diğer tarafın devlet dışı bir örgüt olan devlet içi çatışmalara diğer ülkelerin katılımı ile çok taraflı çatışmalara dönüşmekte ve devlet içi çatışmalardan ayrılmaktadır. Avrupa'da yaşanan küresel çatışmaların ülkelere göre dağılımı Şekil 9'da gösterilmektedir.

Şekil 9. Avrupa: Küresel Çatışmaların Ünelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Bu nedenle bu çatışmalara hangi bölgesel ve/veya küresel aktörlerin katıldığı ve dış ülke katılımlarının, çatışmanın yaşandığı ülke hükümetinin yanında mı yoksa hükümet dışı bir örgütün yanında mı olduğu konusunun bilinmesi önem taşımaktadır. Bu durumun bilinmesi çatışma çözümü ile bağlantılı başka çalışmaların yapılması için

önem taşıırken, bu tip katılımların çatışmalarda ne kadar yararlı veya çatışmayı uzatan bir sonuç ortaya koyup koymadığının belirlenmesi açısından önem taşımaktadır

Avrupa’da yaşanan 33 küresel çatışmada, 15 çatışma ile Azerbaycan en çok dış katılımın yer aldığı ülke olmuştur. Ermenistan-Azerbaycan küresel çatışmalarının tamamı Dağlık Karabağ çatışmaları kapsamında yer almaktadır. 15 çatışmanın tamamında Ermenistan Dağlık Karabağ’ın bağımsızlığı için hükümete direnen gruplara destek vermiştir. 2020 yılında yaşanan tek çatışmada Türkiye Azerbaycan’ın yanında çatışmaya katılmıştır.

İkinci sırada 11 küresel çatışma ile Ukrayna yer almaktadır. Ukrayna’dan bağımsız olmak isteyen Donetsk ve Luhansk bölgeleri üzerine yaşanan bu çatışmaların tamamında Rusya bu bölgelerin Ukrayna’dan ayrılması yönünde Ukrayna karşısında hükümet dışı örgütlere destek vermiştir. Gürcistan’la yaşanan bir küresel çatışmada Rusya Güney Osetya’nın ayrılma çatışmalarında Gürcistan karşısında hükümet dışı örgütlere destek sağlamıştır.

Yugoslavya’nın dağılması sonrası Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Sırbistan’da sıralı olarak 3, 2 ve 1 küresel çatışma yaşanmıştır. Bosna-Hersek çatışmalarında Sırbistan ve Hırvatistan Sırp ve Hırvat isyancılara destek vermiştir. Hırvatistan çatışmasında Sırbistan Sırp isyancılara destek vermiştir. Kosova üzerine yaşanan Sırbistan çatışmasında Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, İspanya, Türkiye, Birleşik Krallık, ABD, Sırbistan karşısında Kosovalı isyancılara destek vermiştir (Institute for Economics & Peace, June 2023, s. 56-63).

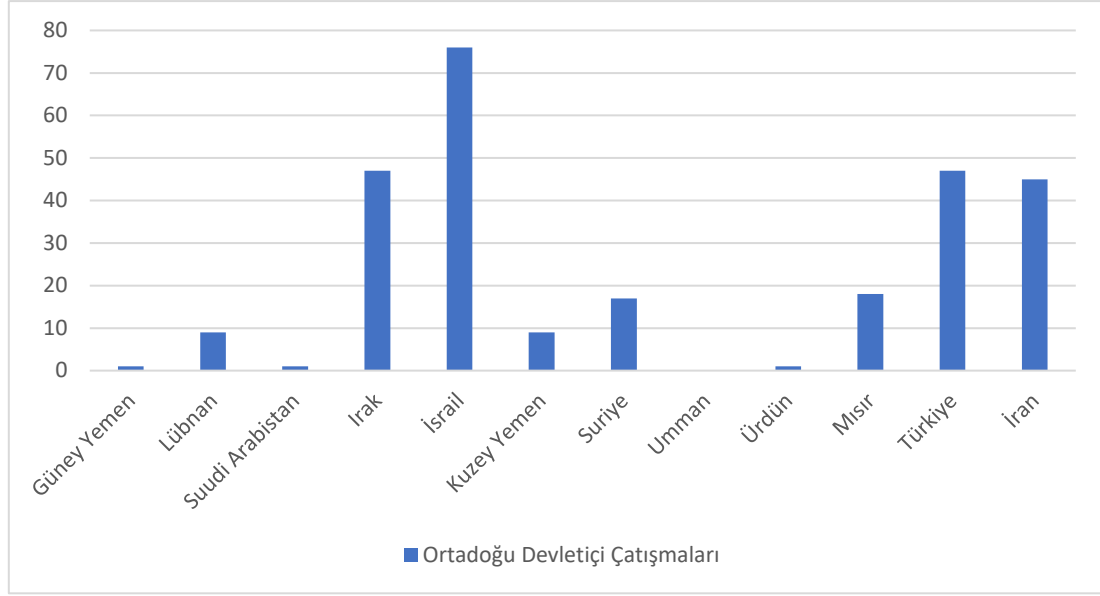
Avrupa küresel çatışmalarında dış aktörler, hükümet dışı grupların yanında hükümete karşı çatışmalarda yer almışlardır. Rusya gibi küresel bir aktörün bir başka ülkenin hükümet dışı örgütünün yanında yer alması, çatışmaların uzamasında ve yıkıcılığının artmasında önem taşımaktadır. Yugoslavya’nın dağılma sürecinde tüm yeni oluşan devletler etnik köken doğrultusunda bir diğer devletin hükümet dışı grubuna destek vererek etki alanını artırmaya çalışmışlardır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

2- Ortadoğu Çatışmaları: Ülkelere göre Dağılım

a- Ortadoğu: Devlet içi Çatışmaların Ülkelere Göre Dağılımı(1946-2022)

Ortadoğu’da devlet içi çatışmaların yaşandığı ülkeler ve bu ülkelerdeki devlet içi çatışma sayıları Şekil 10’da karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir. Devlet içi çatışmalarında Ortadoğu 271 devlet içi çatışma ile Asya ve Afrika’dan sonra en yüksek sayıda devlet içi çatışmaların yaşandığı bölge konumundadır.

Şekil 10. Ortadoğu: Devlet içi Çatışmaların Ülkelere Göre Dağılımı (1946-2022)

İsrail 76 çatışma ile devlet içi çatışmaların en fazla sayıda yaşandığı ülke olmuştur. 47 çatışma ile Irak ikinci sırada yer almaktadır. Irak'ı 47 çatışma ile Türkiye ve 45 çatışma ile İran takip etmektedir. 17 çatışma ile Suriye, 18 çatışma ile Mısır, 9 çatışma ile Kuzey Yemen ve Lübnan daha az sayıda devlet içi çatışmaların yaşandığı ülkelerdir. Grafikte yer alan diğer ülkelerde 1 devlet içi çatışma yaşanırken, Umman'da hiç devlet içi çatışma yaşanmamıştır. Umman'ın grafikte yer alması, diğer çatışma tiplerinde yer alan ülke olması nedeniyledir.

Ortadoğu'da İsrail, 1946'dan günümüze kadar devam eden Filistin çatışmaları nedeniyle en yüksek sayıda devlet içi çatışmaların yaşandığı ülke olmuştur. Bu devlet içi çatışmaların büyük bölümünü Filistin'in bağımsızlığı için yapılan çatışmalar oluştururken, çatışmaların 11'i Güney Lübnan'ın bağımsızlık çatışmalarından oluşmaktadır.

Irak çatışmalarının büyük bölümünü Kürdistan bölgesinin bağımsızlığı için yapılan çatışmalar oluşturmaktadır. Irak devlet içi çatışmalarının daha küçük bölümü Şii muhalefeti ve IŞİD destekli hükümet üzerinde güç elde etmek için yaşanan çatışmalardan oluşmaktadır.

Türkiye'de Kürdistan bölgesinin bağımsızlığı için yaşanan 38 devlet içi çatışma yaşanmıştır. Diğer 9 devlet içi çatışma hükümet üzerinde güç elde etmek için çatışan sol örgütler ve IŞİD çatışmalarından oluşmaktadır. İran çatışmalarının 18'ini diğer civar ülkeler gibi Kürdistan bölgesi çatışmaları oluşturmaktadır. İran devlet içi çatışmalarının 27'sini oluşturan çatışmalar yine bölgenin temel sorunu olan IŞİD nedeniyle yaşanan çatışmalar ve hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen gruplar nedeniyle yaşanan çatışmalardan oluşmaktadır.

Mısır’ da yaşanan 18 devlet içi çatışmanın 8’i bölgenin ortak sorunu olan IŞID çatışmalarından oluşurken, diğer çatışmalar hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen gruplar tarafından başlatılan çatışmalardan oluşmaktadır. Suriye çatışmaları Kürdistanın bağımsızlığı için yaşanan çatışmalar, IŞID çatışmaları ve hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen gruplar arasında yaşanan çatışmalardan oluşmuştur (Palik, Rustad, Harpviken, & Methi, 2020).

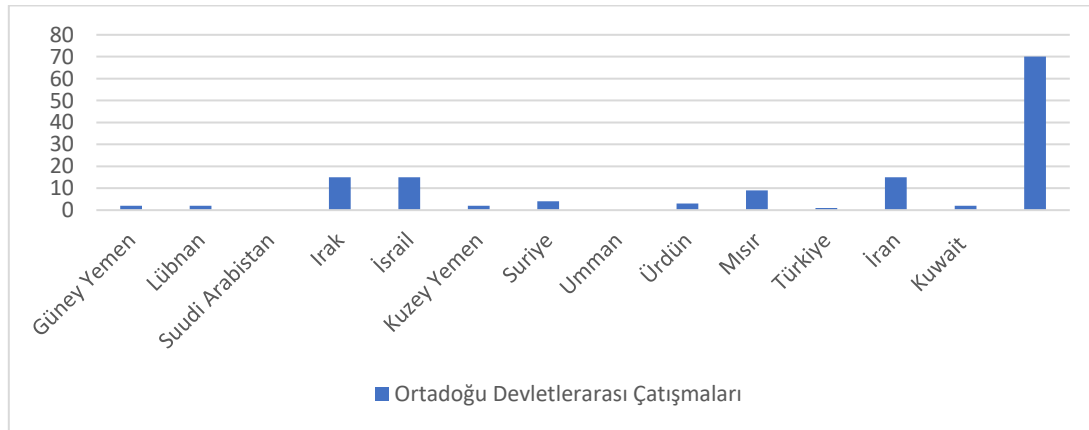
Lübnan çatışmaları IŞID ve hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen gruplar tarafından yaşanan çatışmalardan oluşurken, Kuzey Yemen’deki çatışmalar IŞID ve hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen gruplar arasında dağılmaktadır (Bosetti & Einsiedel, 2015).

Bölgede yaşanan devlet içi çatışmalarda ortak sorun olarak IŞID çatışmaları ve Kürt bölgesinin bağımsızlığı için yaşanan çatışmalar yer almaktadır. Diğer çatışmalar, her ülke özelinde hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen gruplar nedeniyle yaşanan çatışmalardan oluşmaktadır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

b- Ortadoğu: Devletlerarası Çatışmaların Ünelere Göre Dağılımı(1946-2022)

Ortadoğu’da 1946-2022 döneminde yaşanan devletlerarası çatışmaların ülkelere göre dağılımı Şekil 11’de gösterilmektedir. Bu dönemde Ortadoğu’da 33 devletlerarası çatışma yaşanmıştır. Devletlerarası çatışmaların 28’si Ortadoğu içinde yer alan devletlerarasında yaşanan çatışmalardan oluşmaktadır. Çatışmaların 5’inde taraflardan biri bir Ortadoğu devleti iken diğer taraf başka bir bölgede yer alan bir devlettir. Ortadoğu, Asya’dan sonra en yüksek devletlerarası çatışmanın yaşandığı bölge konumundadır.

Şekil 11. Ortadoğu: Devletlerarası Çatışmaların Ünelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Ortadoğu’da bölge içi devletlerarasında yaşanan çatışmaları ele aldığımızda, en çok çatışan iki ülke İran ve Irak olmuştur. İran ve Irak arasında 10 devletlerarası çatışma yaşanmıştır. İran, Irak’tan başka İsrail ile 5 çatışma yaşamıştır. Irak, İran dışında Kuwait ile 2 çatışma, yaşarken, İsrail’e karşı Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye ile 2

çatışma yaşamıştır. Bölge dışı çatışma olarak Irak, ABD, Birleşik Krallık ve Avusturalya ile 1 çatışma yaşamıştır.

Çatışmaların iç içe geçtiği Ortadoğu'da İsrail en çok çatışma yaşayan ülke olarak toplam 15 çatışmada yer almıştır. İsrail, İran ile 5, Suriye ile 2, Mısır ile 4, Ürdün ile 1 çatışma yaşarken, çoklu devletlerarası çatışmalarda, Mısır'a karşı Birleşik Krallık ve Fransa ile birlikte 1 ve kendisine karşı oluşan çatışmalarda Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan ve Suriye karşısında 2 çatışma yaşamıştır.

Mısır yaşadığı 9 devletlerarası çatışma ile Ortadoğu ülkeleri arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Mısır, İsrail ile 4 çatışma, Birleşik Krallık ile 2 çatışma yaşamıştır. Ayrıca İsrail'e karşı Irak, Ürdün, Lübnan ve Suriye ile 2 çatışma, Fransa, İsrail ve Birleşik Krallığa karşı 1 çatışma yaşamıştır. Suriye 4 devletlerarası çatışmanın, 2'sini İsrail ile diğer 2'sini İsrail'e karşı Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan ile birlikte grup olarak yaşamıştır. Ürdün İsrail ile 1, İsrail'e karşı Mısır, Irak, Lübnan Suriye yanında 2 çatışmaya katılmıştır.

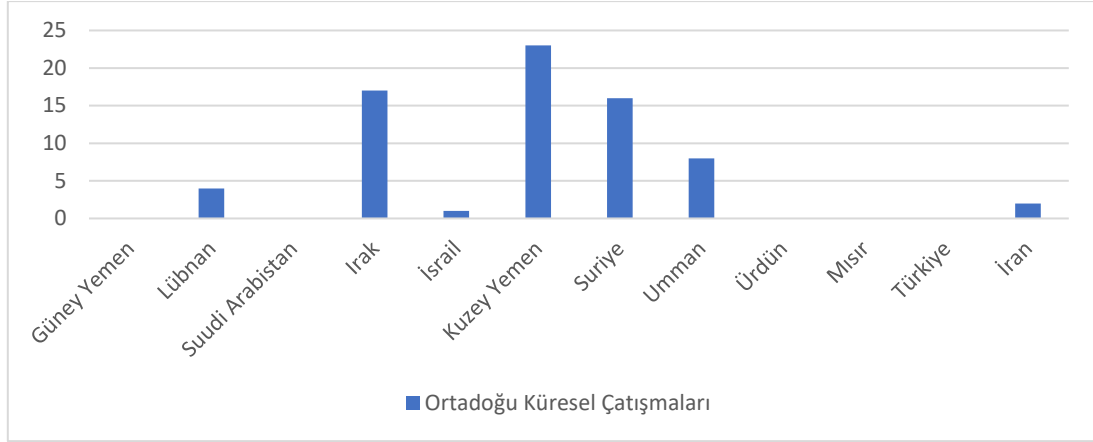
Türkiye ile Güney Kıbrıs Rum Kesimi arasında 1 devletlerarası çatışma yaşanırken, Kuzey ve Güney Yemen 2 çatışmada karşı karşıya gelmişlerdir. Kuveyt, Irak ile 2 çatışma yaşamıştır. Lübnan 1948-1949'da İsrail'e karşı Mısır, Irak, Ürdün, Suriye ile birlikte çatışmaya girmiştir (Palik, Rustad, Harpviken, & Methi, 2020).

Ortadoğu'da devletlerarası çatışmaların en büyük özelliği devletlerarası çatışmaların büyük çoğunluğunun taraflarının bölge devletlerinden oluşmasıdır. Bu durum Ortadoğu'da çatışmaların iç içe geçmiş karmaşık yapısını ortaya koymaktadır. Bu durum devlet içi çatışmalarda diğer ülkelerin çatışmalara katılma potansiyellerini artırırken, bölgeye barışın gelişini zorlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Wenger & Mason, 2008).

Ortadoğu'da devletlerarası çatışmalarda ABD, Birleşik Krallık, Fransa ve Avusturalya bölge dışı aktörler olarak devletlerarası çatışmalara katılmıştır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

c- Ortadoğu: Küresel Çatışmaların Ünelere Göre Dağılımı(1946-2022)

Ortadoğu'da 1946-2022 döneminde yaşanan küresel çatışmaların ülkelere göre dağılımı Şekil 12'de gösterilmektedir. Bu dönemde Ortadoğu'da 1946-2022 döneminde yaşanan 71 küresel çatışmanın 23 tanesinin yaşandığı Kuzey Yemen en çok dış katılımın yer aldığı ülke olmuştur. Kuzey Yemen küresel çatışmalarının 9 tanesinde Mısır hükümeti, üzerinde güç elde etmek isteyen gruplara karşı Kuzey Yemen'in yanında, 6 tanesinde ABD Kuzey Yemen'in yanında yer alırken, 8 çatışmada aşağıda Bahreyn, Mısır, Eritre, Ürdün, Kuveyt, Fas, Katar, Suudi Arabistan, Sudan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuzey Yemen'in karşısında, hükümet gücünü elde etmek isteyen hükümet dışı gruplara destek vermişlerdir.

Şekil 12. Ortadoğu: Küresel Çatışmaların Ülkelere Göre Dağılımı (1946-2022)

İkinci sırada 17 küresel çatışma ile Irak yer almaktadır. Irak ve hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen hükümet dışı grupların tamamında Arnavutluk, Avusturya, Azerbaycan, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Bahreyn, Belçika, Birleşik Arap Emirlikleri, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Estonya, Ermenistan, Fransa, Gürcistan, Honduras, Hollanda, İtalya, Kazakistan, Kanada, Letonya, Litvanya, Moldova, Moğolistan, Hollanda, Nikaragua, Kuzey Makedonya, Kazakistan, Norveç, Filipinler, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Suudi Arabistan, Güney Kore, İspanya, Tonga, Ukrayna, Ürdün, Birleşik Krallık ve ABD Irak'a destek vermiştir (Obermeier & Rustad, 2023).

Suriye'de yaşanan 16 küresel çatışmanın 8 tanesinde İran ve Rusya Suriye'nin yanında hükümet dışı gruplara karşı çatışmıştır. Diğer hükümet dışı gruplara karşı yürütülen çatışmalarda da İran ve Rusya Suriye hükümetini desteklerken, 3 çatışmada Türkiye hükümet dışı grupları desteklemiştir.

8 Umman küresel çatışmasının 1 tanesi Umman toprakları konusunda yaşanmıştır ve bu toprak çatışmasında Birleşik Krallık Umman hükümetini desteklemiştir. Diğer 7 çatışma hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen hükümet dışı gruplarla Umman hükümeti arasında yaşanan çatışmalarda, Birleşik Krallık, İran, Ürdün Umman hükümetine destek verirken, Güney Yemen hükümet dışı grupları desteklemiştir.

Lübnan'da yaşanan 4 küresel çatışmanın hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen gruplara karşı yürütülen 1 çatışmada Suriye hükümeti, hükümet dışı grupları desteklerken, 2 çatışmada Fransa ve ABD hükümet dışı gruplara karşı Lübnan hükümetini desteklemiştir. Diğer 2 çatışmada Suriye, Lübnan hükümetini desteklemiştir.

İran'ın Kürdistan ve Azerbaycan bölgelerine ait iki toprak çatışmasında, Rusya hükümeti İran karşısında hükümet dışı grupları desteklemiştir (Palik, Rustad, Harpviken, & Methi, 2020). İsrail'de Filistin toprak çatışması üzerine yaşanan 1

küresel çatışmada Suriye hükümet dışı grupları desteklemiştir (Institute for Economics & Peace, June 2023, s. 56-63).

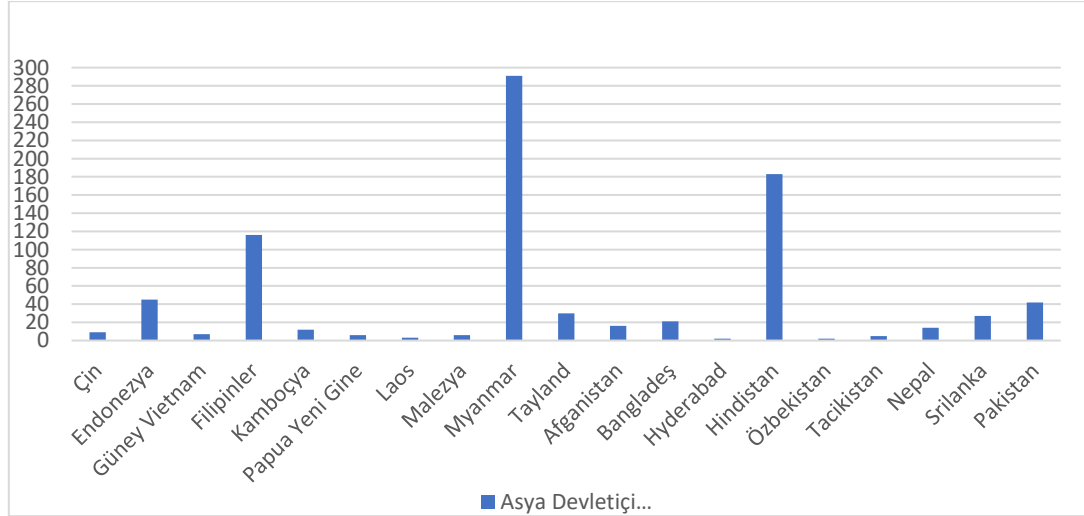
Ortadoğu küresel çatışmalarında en dikkate değer konu bölgesel ülkelerin hükümete karşı, hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen grupları desteklemesidir. Bu durum Ortadoğu’da çatışmaların uzamasındaki en büyük etkenlerden biridir. Küresel aktörlerin çatışmalara katılması konusunda ise Rusya hükümet dışı grupları desteklerken, küresel çatışmalarda ABD, Fransa ve Birleşik Krallık gibi küresel aktörlerin hükümetin yanında yer alması çatışma çözümüne olan güvensizliği ortaya koymaktadır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

3- Asya Çatışmaları: Ülkelere göre Dağılım

a- Asya: Devlet içi Çatışmaların Ülkelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Asya’da devlet içi çatışmaların yaşandığı ülkeler ve bu ülkelerdeki devlet içi çatışma sayıları Şekil 13’te karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir. Devlet içi çatışmalarda Asya 837 devlet içi çatışma ile en yüksek sayıda devlet içi çatışmaların yaşandığı bölge olmaktadır.

Şekil 13. Asya: Devlet içi Çatışmaların Ülkelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Myanmar 291 çatışma ile devlet içi çatışmaların en yüksek düzeyde yaşandığı ülke olmuştur. 183 çatışma ile Hindistan ikinci sırada yer almaktadır. Hindistan’ı 116 çatışma ile Filipinler izlemektedir. Bölgede Endonezya 45 ve Pakistan 42 devlet içi çatışma ile devlet içi çatışmaların daha düşük düzeyde gerçekleştiği ülkelerdir.

Asya’da Myanmar, 291 çatışma ile en çok sayıda devlet içi çatışmanın yaşandığı ülke olmuştur. Myanmar’da devlet içi çatışmaların 238’ünü Nagaland, Karen, Arakan, Mon, Kachin, Karenni, Shan, Wa, Kokang ve Lahu bölgelerinin bağımsızlık için verdiği çatışmalar oluşturmaktadır. Diğer 53 çatışma hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen, Burma Komünist Partisinin ve Japon işgaline direnen antifaşist

grupların ve bağımsızlık elde etmek için çatışan grupların hükümet üzerinde güç elde etmek için yaptığı çatışmalar oluşturmaktadır (The Asia Foundation, 2017).

Hindistan'da yaşanan 183 çatışmanın 145'i Garoland, Nagaland, Mizoram, Tripura, Manipur, Keşmir, Assam, Bodoland bölgelerinin bağımsızlık için verdiği çatışmalar oluşturmaktadır. Geri kalan 38 çatışma, Hindistan Komünist Partisinin ve Hindistan siyasi sistemine karşı isyan eden diğer grupların hükümet üzerinde güç elde etmek amacıyla başlattığı çatışmalardan oluşmaktadır.

Filipinler'de yaşanan 116 devlet içi çatışmanın 55'ü Mindano'nun bağımsız bir bölge olması için yapılan çalışmalar ile İslam Devletinin kurulması için başlattığı çatışmalardan oluşmaktadır. Diğer 61 çatışma Filipinler Komünist Partisi ve bağlı organizasyonları tarafından yürütülen hükümet üzerinde güç elde etmek için yaptığı çatışmalardan oluşmaktadır.

Endonezya'da yaşanan 45 devlet içi çatışmanın 40'ı Güney Maluku, Batı Papua, Doğu Timor, Aceh'in bağımsızlığı için yapılan çatışmalardan oluşmaktadır. Diğer 5 çatışma ise hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen ve toprak elde etmek amacındaki grupların desteklediği çatışmalardır.

Pakistan'da yaşanan 42 devlet içi çatışmanın 26'ü Belucistan, Doğu Pakistan ve İslam Devleti oluşturmak isteyen grupların toprak çatışmalarından oluşurken, 16 devlet içi çatışma etnik grupların ve bazı askeri kanatların siyasi reformları desteklediği çatışmalardan kaynaklanmaktadır (Reilly, 2002).

Tayland'da yaşanan çatışmalar Patani bölgesinin bağımsızlığı ve Tayland Komünist Partisinin hükümet üzerinde güç elde etmek için yaşanan çatışmalarından oluşmaktadır. Sri Lanka çatışmalarının büyük çoğunluğu Tamil etnik grubunun azınlık hakları için Tamil Eealam devletinin kuruluşu için yaptığı çatışmalardan oluşmaktadır (Bosetti & Einsiedel, 2015).

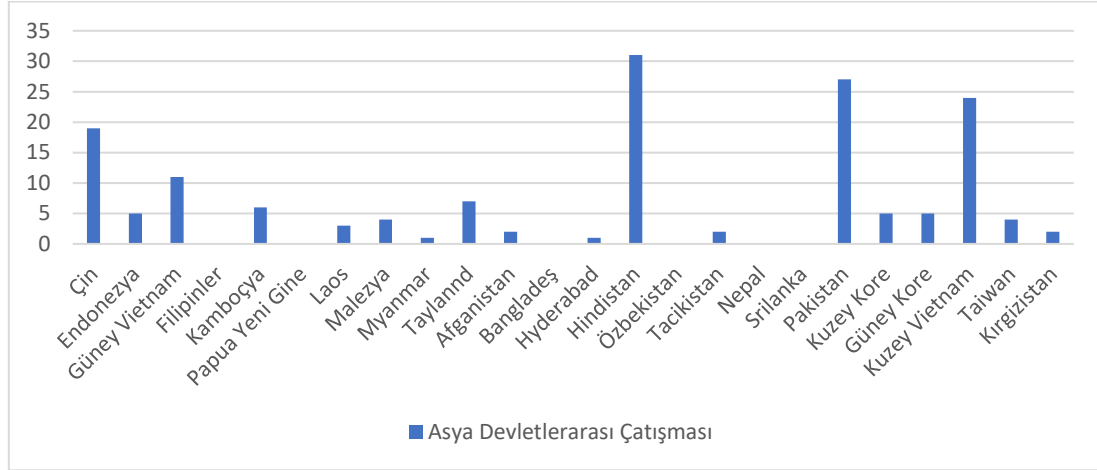
Yukarıda bölgede en yüksek düzeyde devlet içi çatışmaların yaşandığı ülkelerin çatışmalarını incelediğimiz üzere bölgede ortak sorun olarak hükümet politikalarından memnun olmayan etnik grupların bağımsızlık kazanmak için yaptığı toprak çatışmaları bölge çatışmalarına damgasını vurmaktadır. İslam Devleti kurmak için yaşanan çatışmalar Ortadoğu'ya göre çok düşük olmakla birlikte, Bangladeş, Pakistan ve Filipin çatışmalarında etkin olmuştur. Her ülkede etkin olarak kurulan komünist partilerin hükümet üzerinde güç elde etme mücadeleleri bölgenin diğer ortak nitelikli çatışmalarını oluşturmaktadır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

b- Asya: Devletlerarası Çatışmaların Ülkelere Göre Dağılımı(1946-2022)

Asya en fazla sayıda devletlerarası çatışmanın yaşandığı bölgedir. Asya'da 1946-2022 döneminde yaşanan devletlerarası çatışmaların ülkelere göre dağılımı Şekil 14'te gösterilmektedir. 1946-2022 döneminde Asya'da 83 devletlerarası çatışma

yaşanmıştır. Devletlerarası çatışmaların 77'si Asya kıtasında yer alan devletlerarasında yaşanan çatışmalardan oluşmaktadır. Çatışmaların 6'sı taraflardan biri bir Asya devleti iken diğer tarafın başka bir bölgede yer aldığı çatışmalardan oluşmaktadır. Bu nedenle, devletlerarası çatışmalar her bölge değerlendirilirken, ilgili bölgeye atıfla ele alınmıştır.

Şekil 14. Asya: Devletlerarası Çatışmaların Ülkelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Asya'da bölge içi devletlerarası çatışmaları ele aldığımızda, Hindistan 31 çatışmayla en çok çatışmanın yaşandığı ülkedir. Çin-Hindistan arasında 3 çatışma, Hindistan ile Pakistan arasında 27 çatışma ve Hindistan-Hyderabad'da 1 çatışma yaşanmıştır.

Kuzey Vietnam 24 çatışma ile Asya'da devletlerarası çatışmada ikinci sırada yer almaktadır. Kuzey Vietnam; Güney Vietnam ile 11 çatışma, Çin ile 10 çatışma, Kamboçya ile 3 çatışma yaşamıştır. Kuzey ve Güney Vietnam çatışmalarında, dış katılımcı ülke olarak Kuzey Kore Kuzey Vietnam'ın yanında çatışmaya katılırken, Güney Kore, ABD, Avusturalya, Yeni Zelanda, Tayland ve Filipinler, Güney Vietnam'ın yanında çatışmalara katılmıştır (Obermeier & Rustad, 2023).

Çin 19 çatışma ile üçüncü sırada yer almaktadır. Çin, Kuzey Vietnam ile 10 çatışma, Tayvan ile 4 çatışma, Rusya ile 1, Myanmar ile 1, Hindistan ile 3 çatışma yaşamıştır. Tayvan Çin çatışmasında ABD dış katılımcı devlet olarak Tayvan'ı desteklemiştir (The Asia Foundation, 2017).

1946-2022 döneminde Tayland Laos'la 3 çatışma, Kamboçya ile 3 çatışma, Fransa ile 1 çatışma olmak üzere 7 çatışma yaşamıştır. 6 Kamboçya tarafı olduğu 6 çatışmanın 3'ünü Kuzey Vietnam ile ve diğer 3 tanesini de Tayland ile yaşamıştır.

Kuzey Kore ve Güney Kore arasında 5 çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmalarda Rusya ve Çin dış katılımcı ülkeler olarak Kuzey Kore'nin yanında yer alırken, Avusturalya, Belçika, Kanada, Kolombiya, Etiyopya, Fransa, Yunanistan, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Filipinler, Güney Afrika, Tayland. Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD Güney Kore'nin yanında yer almıştır.

1946-2022 döneminde Endonezya Malezya ile 4 çatışma, Hollanda ile 1 çatışma olmak üzere toplam 5 çatışma yaşamıştır. Malezya Endonezya çatışmalarında Birleşik Krallık dış katılımcı devlet olarak Malezya'yı desteklemiştir. Ayrıca Kırgızistan ve Tacikistan arasında da 1 çatışma yaşanmıştır.

Afganistan ise bu dönemde, SSCB ile 1, ABD ve Birleşik Krallık ile 1 çatışma olmak üzere toplam 2 çatışma yaşamıştır. Diğer yandan ile Irak'a karşı oluşturulan Avusturalya, Birleşik Krallık, ABD koalisyonu arasında 1 çatışma yaşanmıştır (Wenger & Mason, 2008).

Ortadoğu'da olduğu gibi Asya'da da devletlerarası çatışmalar bölge devletlerinin çatışmalarının sıklığı ve iç içe geçmişliği ile karakterize edilmektedir. Bu durum devlet içi çatışmalarda diğer ülkelerin çatışmalara katılma potansiyellerini artırırken, bölgeye barışın gelişini zorlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Reilly, 2002). Asya'da devletlerarası çatışmalarda bölge dışından katılan aktörler olarak, ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Avusturalya, Belçika, Etiyopya, Lüksemburg, Hollanda, Kolombiya, Kanada, Yunanistan, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Türkiye, Rusya ve Çin yer almaktadır. Bölge içi aktörler ise Güney Kore, Tayland, Filipinler'dir.

Rusya ve Çin Kuzey-Güney bölünmüşlüğünde Kuzey Kore'nin yanında yer alırken, Avustralya, Belçika, Kanada, Kolombiya, Lüksemburg, Hollanda, Etiyopya, Fransa, Yunanistan, Yeni Zelanda, Filipinler, Güney Afrika, Tayland, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD Güney Kore'nin yanında yer almıştır.

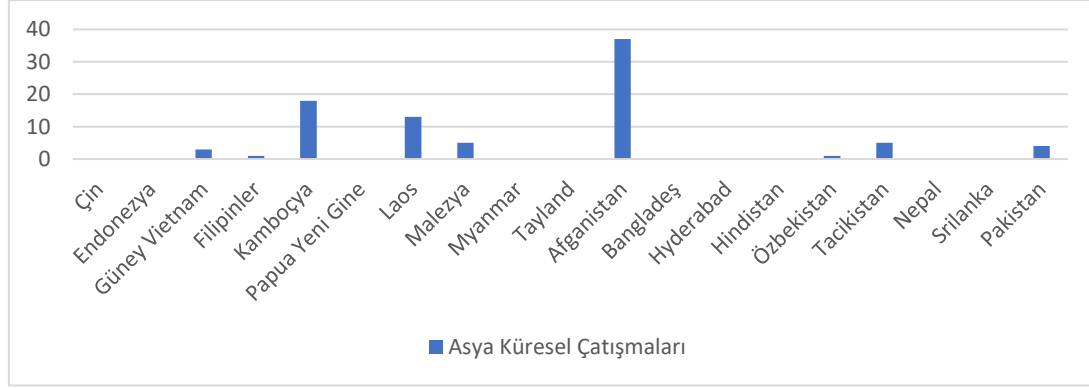
Kuzey-Güney Vietnam çatışmalarında, Kuzey Kore Kuzey Vietnam'ın yanında çatışmaya katılırken, Avusturalya, Yeni Zelanda, Güney Kore, ABD, Filipinler, Tayland, Güney Vietnam'ın yanında yer almıştır. Devlet içi ve küresel çatışmaların dışında devletlerarası çatışmalarda da bu tip dayanışmaların varlığı çatışma çözümüne olan inanca şüphe düşürücü niteliktedir (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

c- Asya: Küresel Çatışmaların Ünelere Göre Dağılımı(1946-2022)

1946-2022 döneminde Asya'da yaşanan küresel çatışmaların ülkelere göre dağılımı Şekil 15'te gösterilmektedir. Bu dönemde Asya'da yaşanan 87 küresel çatışmanın 37 tanesi Afganistan'da gerçekleştiğinden Afganistan en çok dış katılımlı çatışmanın yaşandığı ülke olmuştur. Afganistan'da yaşanan küresel çatışmaların 7 tanesinde İslam Devleti kurmak amaçlı hükümetle çarpışan hükümet dışı gruplara karşı Pakistan ve ABD, Afganistan hükümetini desteklemiştir. Diğer 30 çatışmanın 1 tanesinde İran hükümeti hükümet dışı grupları desteklerken, Avusturalya, Arnavutluk, Almanya, Avusturya, Azerbaycan, Belçika, Bulgaristan, Birleşik Arap Emirlikleri, Danimarka, Estonya, Ermenistan, Fransa, Finlandiya, İtalya, İzlanda, İrlanda, Hollanda, Hırvatistan, Yeni Zelanda, Yunanistan, Macaristan, Malezya, Norveç, Polonya, Romanya, Birleşik Krallık, ABD, Kanada, Kuzey Makedonya, Karadağ, Çek

Cumhuriyeti, Pakistan, Portekiz, Slovakya, İspanya, Rusya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Slovenya, İsveç, İsviçre, Ürdün, Türkiye, Tonga, Gürcistan, Bosna-Hersek, Singapur, Ukrayna, Moğolistan, Güney Kore, El Salvador ve Bahreyn, hükümet dışı gruplara karşı Afganistan hükümetini desteklemiştir.

Şekil 15. Asya: Küresel Çatışmaların Ülkelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Kamboçya, 18 küresel çatışma ile Asya'da ikinci sıradadır. Kamboçya'da yaşanan 4 küresel çatışmada, Güney Vietnam ve ABD, Kamboçya hükümeti yanında çatışırken, Kuzey Vietnam hükümeti üzerinde güç elde etmek isteyen grupları desteklemiştir. Kamboçya'da yaşanan 4 küresel çatışmada, Kuzey Vietnam hükümet dışı grupları desteklemiştir, Kamboçya'da yaşanan 10 küresel çatışmasında Kuzey Vietnam Kamboçya hükümetini desteklemiştir, 1 Kamboçya çatışmasında Laos ve Kuzey Vietnam hükümeti desteklerken, Kuzey Vietnam aynı zamanda hükümet dışı grupları da desteklemiştir.

Laos yaşadığı 13 küresel çatışma ile üçüncü sıradadır. 11 Laos küresel çatışmasında Güney Vietnam ve ABD Laos hükümetinin yanında yer alırken, Kuzey Vietnam hükümeti karşıtı grupları desteklemiştir. 2 Laos çatışmasında Tayland Laos hükümeti tarafında çatışmalara katılmıştır.

Malezya ve Tacikistan'da 5 küresel çatışma yaşanmıştır. 5 Malezya küresel çatışmasından Kuzey Borneo bölgesi ile ilgili 2 çatışmada Birleşik Krallık Malezya hükümetini desteklemiştir. Diğer 3 çatışmada Yeni Zelanda, Birleşik Krallık ve Avustralya hükümet üstünde güç elde etmek isteyen gruplara karşı Malezya hükümetini desteklemiştir. 5 Tacikistan çatışmasında Rusya ve Özbekistan hükümet tarafında çatışmalara katılmıştır. 1 Tacikistan çatışmasında Özbekistan aynı zamanda hükümet dışı grupları desteklemiştir.

Pakistan'da 4 küresel çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmaların tamamında Afganistan Pakistan hükümetini desteklemiştir. Güney Vietnam'da 3 küresel çatışma yaşanmıştır. Güney Vietnam'da toprak çatışmasına bağlı olarak yaşanan çatışmalarda ABD Güney Vietnam hükümeti yanında çatışmalara katılmıştır (Reilly, 2002).

Filipinler ve Özbekistan'da 1 küresel çatışma yaşanmıştır. Filipinler Mindano toprak çatışmasında Malezya Filipin hükümetinin yanında çatışmalara katılırken, Özbekistan çatışmasında Kırgızistan hükümet dışı gruplara karşı Özbekistan hükümetinin yanında çatışmalara katılmıştır (Institute for Economics & Peace, June 2023).

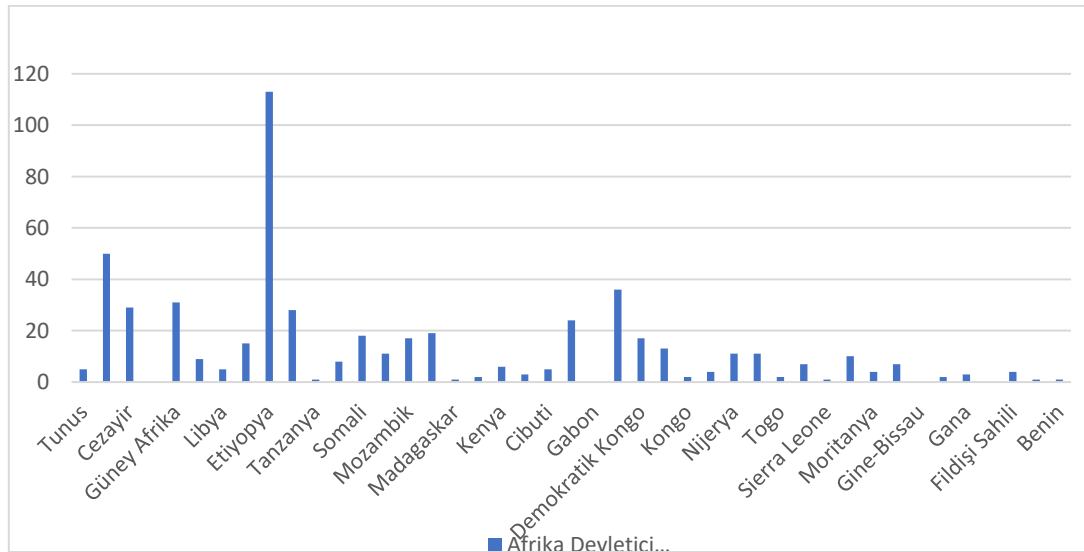
Asya 87 küresel çatışma ile Afrika'dan sonra en çok küresel çatışmanın yaşandığı bölge konumundadır. Asya küresel çatışmalarında en dikkat çekici konu, dış katılımcı devletlerin bir yandan hükümetin yanında yer alırken, aynı zamanda hükümet dışı grupları desteklemeleridir. Bu durum Asya'da diğer bölgelere göre daha sık yaşanan bir durum oluşturmaktadır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

4-Afrika Çatışmaları: Ünelere göre Dağılım

a- Afrika: Devlet içi Çatışmaların Ünelere göre Dağılımı(1946-2022)

Şekil 16'da Afrika'da devlet içi çatışmaların yaşandığı ülkeler ve bu ülkelerdeki devlet içi çatışma sayılar karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir. Devlet içi çatışmalarda Asya'dan sonra ikinci sırada 536 devlet içi çatışma ile Afrika gelmektedir.

Şekil 16. Afrika: Devlet içi Çatışmaların Ünelere göre Dağılımı (1946-2022)

Etiyopya 113 çatışma ile Afrika'da devlet içi çatışmaların sayısal olarak en yüksek düzeyde yaşandığı ülke olmuştur. 50 çatışma ile Sudan ikinci sırada yer almaktadır. Sudan'ı 36 çatışma ile Çad izlemektedir. Bölgede Güney Afrika 31, Cezayir 29, Uganda 28, Angola 24, Burundi 19, Somali 18 devlet içi çatışma ile devlet içi çatışmaların daha az sayıda yaşandığı ülkelerdir (Palik, Rustad, & Methi, Conflict Trends: A Global Overview, 1946–2019, 2020).

Afrika'da Etiyopya, en çok devlet içi çatışmanın yaşandığı ülke olmuştur. Etiyopya'da yaşanan 113 devlet içi çatışmanın 96'sında Hararghe, Amhara, Eritre, Ogaden, Afar, Oromiya, Arssi ve Sidamaland bağımsız bir bölge olması için savaşmaktadır. Diğer

17 çatışma çeşitli Marksist grupların hükümet üzerinde güç elde etmek için yaptığı çatışmalardan oluşturmaktadır.

Sudan'da yaşanan 50 devlet içi çatışmanın 11'i Güney Sudan'ın bağımsızlığı için çatışan gruplar nedeniyle yaşanan çatışmalardır. Geri kalan 39 çatışma, Güney Sudan merkezli isyancı gruplar ve askeri rejime karşı çıkan çeşitli grupların yol açtığı hükümet üzerinde güç elde etme amacı güden çatışmalardan oluşmaktadır (Palik, Obermeier, & Rustad, Conflict Trends in Africa, 1989–2021, 2022).

Çad'da yaşanan 36 devlet içi çatışmasının 7'sini İslam Devletinin kurulması için yapılan çatışmalar oluşturmaktadır. Sudan gibi, Çad toplumu da Müslüman-Hıristiyan ve Arap-Afrika bölünmelerine konu olan kuzey-güney ayrımında yaşaması nedeniyle diğer 29 çatışma, marjinalleşmiş grupların hükümet üzerinde güç elde etmek için yaptığı çatışmalardan oluşmaktadır.

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yaşanan 31 devlet içi çatışmanın 24'ü Namibya'nın bağımsızlığı için yapılan çatışmalardan oluşmaktadır. Diğer 7 çatışma hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen Apartheid rejimine karşı grupların desteklediği çatışmalardan oluşmaktadır. Cezayir'de yaşanan 29 devlet içi çatışmasının 1 tanesi İslam devleti kurmak isteyen gruplarla yaşanan çatışmalardır. Diğer 28 devlet içi çatışma, Cezayir'de İslam devleti kurmak isteyen ve hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen hükümet karşıtı çatışmalardan oluşmaktadır.

Uganda'da 28 devlet içi çatışmasının tamamı, dini etnik olarak bölünmüş grupların hükümet üzerinde güç elde etmek amacıyla yaptığı hükümet karşıtı çatışmalarından oluşmaktadır. Angola'da yaşanan 24 devlet içi çatışmasının 17'si Kabinda'nın bağımsız bir bölge olması için yaşanan çatışmalardan oluşmaktadır, diğer çatışmalar hükümet üzerinde yaşanan çatışmalardan kaynaklanmıştır. Burundi'de yaşanan 19 devlet içi çatışmasının tamamı etnik olarak bölünmüş grupların hükümet üzerinde güç elde etmek için yaptığı çatışmalardan oluşmaktadır.

Somali'de yaşanan 18 devlet içi çatışmasında 2 çatışma İslam devleti ve Somaliland'ın bağımsız bölgeler olması için yaşanan çatışmalardır, diğer çatışmalar hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen grupların, rejimi devirmek için yaptığı çatışmalardan oluşmaktadır (Gluhbegovic, 2016).

Yukarıda bölgede en yüksek düzeyde devlet içi çatışmaların yaşandığı ülkelerin çatışmalarını incelediğimiz üzere, bölgede ortak sorun olarak etnik ve dini yönden bölünmüş ülkelerdeki grupların hükümeti ele geçirmek için yaptığı hükümet karşıtı çatışmaları veya sadece kendi bölgelerinde bağımsızlık elde etmek isteyen etnik grupların toprak çatışmaları devlet içi çatışmaların genel karakteri olarak ortaya çıkmaktadır (Bosetti & Einsiedel, 2015).

Güneyde Apartheid rejimi için yapılan çatışmalar hükümet üzerinde güç elde etmek için yapılan çatışmalar olarak değerlendirilse de bölgenin bir özelliği olarak ele almak

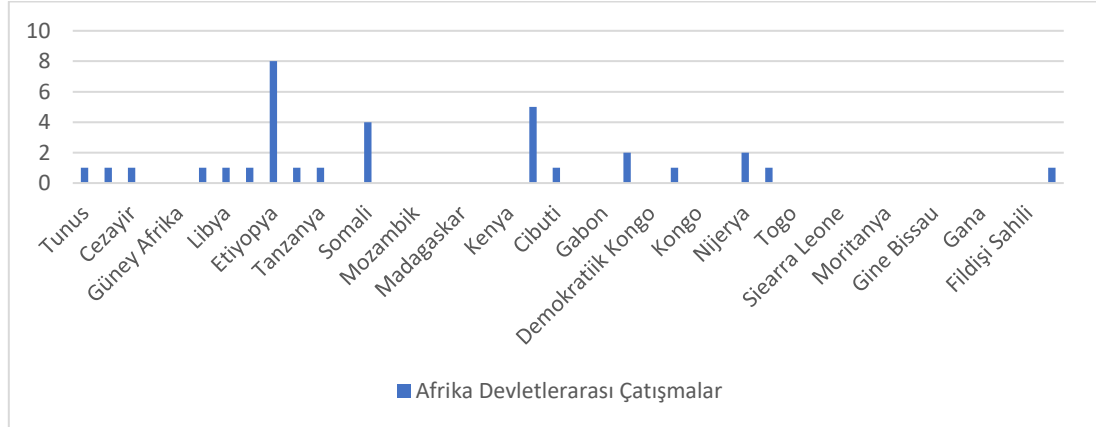
önemlidir. Bölgede İslam devleti kurmak için yapılan çatışmalar Çad, Libya, Cezayir, Kamerun, Tunus, Mozambik, Tanzania, Somali’de yaşanmıştır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

b- Afrika: Devletlerarası Çatışmaların Ükelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Şekil 17’de 1946-2022 döneminde Afrika’da yaşanan devletlerarası çatışmaların ülkelere göre dağılımı gösterilmektedir

Afrika’da 17 devletlerarası çatışma yaşanmıştır. Devletlerarası çatışmaların 16’sı Afrika içinde yer alan devletlerarasında yaşanan çatışmalardan oluşmaktadır. Çatışmalarda taraflardan biri bir Afrika devleti iken diğer taraf başka bir bölgede yer almaktadır. Bu nedenle, devletlerarası çatışmalar her bölge değerlendirilirken, ilgili bölgeye atıfla ele alınmıştır. Afrika çatışmaları Asya ve Ortadoğu’dan sonra en yoğun devletlerarası çatışmaların yaşandığı yerdir.

Şekil 17. Afrika: Devletlerarası Çatışmaların Ükelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Afrika’da bölge içi devletlerarası çatışmaları ele aldığımızda, en çok çatışan ülke 8 çatışmayla Etiyopya en çok devletlerarası çatışmanın yaşandığı ülkedir. 4 çatışma ile Eritre-Etiyopya, 4 çatışma ile Etiyopya-Somali çatışması yer almaktadır.

Afrika’da 5 çatışma ile Eritre devletlerarası çatışmada ikinci sırada yer almaktadır. Eritre; Etiyopya ile 4 çatışma, Cibuti 1 çatışma meydana gelmiştir.

Çad ve Nijerya 2 çatışma ile üçüncü sırada yer almaktadır. Çad; Nijerya ile 1 çatışma, Libya ile 1 çatışma meydana gelmiştir. Nijerya çatışmaları: Çad’la 1 çatışma, Kamerun ile 1 çatışma yaşanmıştır.

Cezayir ve Fas arasında 1 çatışma, Tanzania ve Uganda arasında 1 çatışma, Burkino Faso ve Mali arasında 1 çatışma, Güney Sudan ve Sudan arasında 1 çatışma, Tunus ve Fransa arasında 1 çatışma yaşanmıştır.

4 Etiyopya çatışmasının 3’ünde Küba ve Güney Yemen Etiyopya yanında çatışmalara katılmıştır. 1980 Etiyopya – Somali çatışmasında Küba, Etiyopya’nın yanında çatışmaya katılmıştır. 1977 Etiyopya- Somali çatışmasında Küba ve Güney Yemen,

Etiyopya yanında çatışmaya katılmıştır. 1978 Etiyopya-Somali çatışmasında Güney Yemen ve Küba, Etiyopya yanında çatışmaya katılmıştır (Gluhbegovic, 2016). 8 Etiyopya çatışmasında Somali ile olan 2 çatışmada Küba ve Güney Yemen Etiyopya yanında çatışmalara katılmıştır. Somali ile olan 1 çatışmada Küba, Etiyopya'nın yanında çatışmaya katılmıştır. Etiyopya'nın Eritre ile olan çatışmalarında herhangi bir dış katılım olmamıştır (Gluhbegovic, 2016).

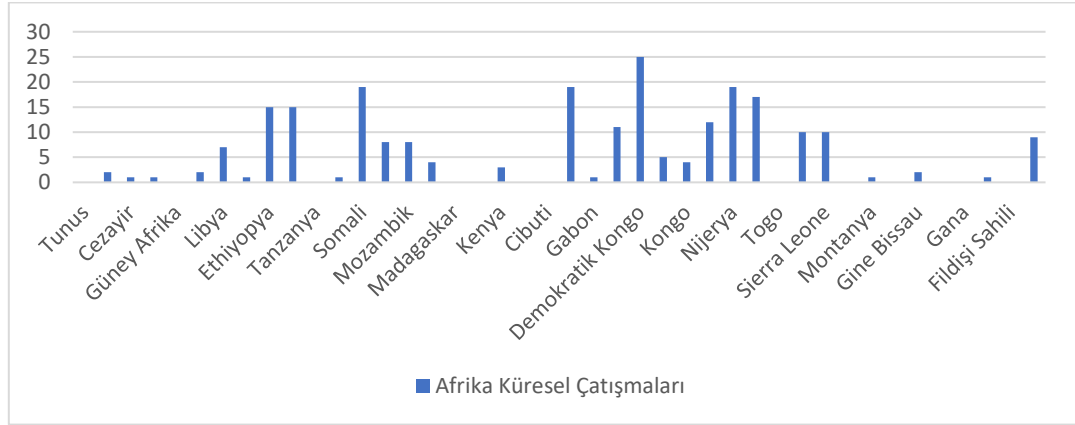
Afrika devletlerarası çatışmasında bölge dışı tek devletlerarası savaş Fransa ve Tunus arasında yaşanan Bizerte (Tunus) ile bağlantılı 1961 çatışmasıdır. Afrika'daki çatışmalarda Asya çatışmaları gibi çoğunluğu bölge içinde kalan ülkeler arasında yaşanan çatışmalardır. Bu durum çatışma çözümü için sorun oluşturur nitelikte olmaktadır. Birbiri ile ihtilaf yaşayan ülkeler, bir diğer ülkenin iç çatışmalarına katılabilmekte ve diğer ülkenin bir hükümet dışı örgütünü kendi ülke politikası yararına destekleyebilmektedir (Wenger & Mason, 2008).

Afrika devletlerarası çatışmalarında yalnızca Etiyopya çatışmasında Küba ve Güney Yemen dış katılımcı devlet olarak Etiyopya yanında yer almıştır. Diğer bölgelerin aksine, Afrika devlet içi çatışmalarında da devletlerarası çatışmalarında olduğu gibi, dış katılımcı olarak bölgesel aktörler ve küresel aktörler yer almamıştır. Bu durum devlet içi ve devletlerarası Afrika çatışmalarındaki yoğunluğu değiştirmemiştir (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

c- Afrika: Küresel Çatışmaların Ükelere Göre Dağılımı(1946-2022)

Şekil 18'de 1946-2022 döneminde Afrika'da yaşanan küresel çatışmaların ülkelere göre dağılımı gösterilmektedir. Afrika küresel çatışmaların en yoğun yaşandığı bölge konumundadır. 1946-2022 döneminde Afrika'da yaşanan 233 küresel çatışmanın 25 tanesi Demokratik Kongo Cumhuriyetinde yaşanmıştır. Demokratik Kongo Cumhuriyetinde yaşanan bu çatışmaların 9 tanesi İslam Devleti kurma ile bağlantılı toprak çatışmasıdır, 16'sı ise hükümet dışı gruplarla yaşanan çatışmalardır. Fas, Uganda, Angola, Çad, Namibya, Zimbabve, Malavi, Güney Afrika, Tanzanya, Kenya, Nepal, Bangladeş, Burundi, Endonezya, Güney Sudan ve Ukrayna Demokratik Kongo Hükümeti yanında çatışmalara katılırken, Ruanda, Angola ve Uganda, hükümet dışı grupları desteklemiştir.

Şekil 18. Afrika: Küresel Çatışmaların Ükelere Göre Dağılımı (1946-2022)

19 çatışma ile Angola ikinci sırada yer almaktadır. Angola'da yaşanan 19 çatışmanın tamamı hükümet dışı grupların güç elde etme çatışmalarından oluşan küresel çatışmalardır. Bu çatışmalarda, Küba ve Namibya Angola hükümetini desteklerken, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Güney Afrika Cumhuriyeti hükümet dışı grupları desteklemiştir.

Bu dönemde Somali'de 19 küresel çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmalardan 2'si İslam Devleti kurmak amaçlı, diğer 17 çatışma ise hükümet dışı grupların güç elde etme çatışmalarından oluşmaktadır. Etiyopya, Kenya, Burundi, Cibuti, Gana, Nijerya, Sierra Leone, Uganda, ABD ve Zambiya, Somali hükümeti yanında yer alırken, Eritre hükümet dışı grupları desteklemiştir. (Palik, Obermeier, & Rustad, Conflict Trends in Africa, 1989–2021, 2022).

Nijerya'da yaşanan 19 çatışmanın 8'i İslam Devleti kurma amaçlı çatışmalar, diğer çatışmalar ise güç elde etmek amaçlı çatışmalardır. Hükümet dışı grupları destekleyen bir ülke yoktur, Çad, Nijer ve Kamerun Nijerya hükümetini desteklemiştir. Uganda'da yaşanan 15 küresel çatışmanın tamamı güç elde etme çatışmalarıdır. Libya, Tanzanya, Sudan, Demokratik Kongo, Orta Afrika Cumhuriyeti, Güney Sudan, Malavi ve Güney Afrika Cumhuriyeti Uganda hükümetini desteklerken, 1 çatışmada Tanzanya hükümet dışı grupları desteklemiştir.

Mali'de yaşanan 17 çatışmanın 7'si toprak çatışmalarından oluşurken, diğer çatışmalar hükümet dışı grupların güç elde etmek amacı taşıdığı çatışmalardır. Hükümet dışı grupları destekleyen taraf bulunmamaktadır. Avusturya, Avusturalya, Bangladeş, Belçika, Benin, Burkina Faso, Burundi, Butan, Bosna Hersek, Kamboçya, Çad, Çin, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Estonya, Ermenistan, Endonezya, El Salvador, Etiyopya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Gana, Gine, Gine-Bissau, Gambiya, Guatemala, İtalya, Fildişi Sahili, Ürdün, Liberya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Moritanya, Madagaskar, Macaristan, Meksika, Nepal, Nijer, Nijerya, Norveç, Ruanda, Senegal, Sierra Leone, Sri Lanka, İsveç, İsviçre, İspanya, İrlanda, İran, Tacikistan, Togo, Tunus, Türkiye, Birleşik Krallık, ABD, Kuzey Yemen, Kamerun, Kenya, Kanada, Cibuti,

Demokratik Kongo, Kongo, Hollanda, Portekiz, Pakistan, Romanya, Danimarka, Yeni Zelanda, Ukrayna, Zambiya ve Yunanistan Mali hükümetine destek vermiştir.

Etiyopya'da yaşanan 15 çatışmanın 12'si toprak çatışmasıdır, diğer çatışmalar hükümet dışı grupların güç elde etmek amacı taşıdığı çatışmalardır. Güney Yemen, Küba, Eritre ve Kenya çatışmalarında Etiyopya hükümetinin yanında yer alırken, bir çatışmada Somali hükümet dışı grupları desteklemiştir (Cilliers & Schünemann, 2013).

Çad'da yaşanan 11 çatışmanın tamamı güç elde etmek amacı taşıyan hükümet dışı gruplarla yapılan çatışmalardır. 7 çatışmada Fransa, Libya ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti Çad hükümetinin yanında çatışmalara katılırken, 4 çatışmada Libya hükümet dışı grupları desteklemiştir.

Orta Afrika Cumhuriyeti'nde yaşanan 12 çatışmanın, 1'i toprak çatışmasıdır. Bu çatışmalarda Arjantin, Bangladeş, Benin, Butan, Bolivya, Brezilya, Burkina Faso, Burundi, Çad, Kamboçya, Kamerun, Kongo, Kolombiya, Cibuti, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Mısır, Fransa, Gabon, Gambiya, Gana, Guatemala, Gine, Güney Afrika, Macaristan, Endonezya, Ekvator, Fildişi Sahili, Ürdün, Kenya, Madagaskar, Mali, Moritanya, Moldova, Fas, Nepal, Nijer, Nijerya, Pakistan, Paraguay, Peru, Portekiz, Romanya, Ruanda, Senegal, Sırbistan, Sri Lanka, Tanzanya, Tayland, Togo, Tunus, Türkiye, ABD, Kuzey Vietnam, Kuzey Yemen, Zambiya, İran, İspanya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Kazakistan, Meksika, Filipinler, Rusya, Sierra Leone, Zimbabve Orta Afrika Cumhuriyeti hükümetini desteklemiştir.

Sierra Leone'de yaşanan 10 çatışmanın tamamı hükümet ile güç elde etmek amacı taşıyan hükümet dışı gruplar arasında yaşanan çatışmalardır. Bu çatışmaların 8'inde Gine, Nijerya, Gana, Mali ve Birleşik Krallık Sierra Leone hükümetinin yanında yer alırken, Gine ve Nijerya 2 çatışmada hükümet dışı grubun yanında yer almıştır. Nijer'de yaşanan 10 çatışmanın 8 tanesi çatışma İslam Devleti çatışmasıdır, 2 çatışma ise hükümet dışı gruplarla yaşanan güç çatışmasıdır. Çad, Nijerya, Fransa, ABD, Burkino Faso ve Benin Nijer hükümetini yanında yer almıştır.

Ruanda'da yaşanan 8 çatışmanın tamamı hükümet dışı gruplarla yaşanan güç çatışmasıdır. Demokratik Kongo Cumhuriyeti Ruanda hükümetinin yanında çatışmaya katılmıştır. Libya'da yaşanan 7 çatışmanın 4'ü İslam Devleti çatışmasıdır. Bu çatışmalarda Zimbabve, ABD ve Türkiye hükümetin yanında yer alırken, Sudan ve Birleşik Arap Emirlikleri hükümet dışı grupların yanında yer almıştır.

Mozambik'te yaşanan 8 çatışmanın 1'i çatışma İslam Devleti çatışmasıdır. Zimbabve, Angola, Botswana, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Lesotho, Malavi, Ruanda, Güney Afrika Cumhuriyeti, Tanzanya ve Zambiya Mozambik hükümetinin yanında çatışmaya katılmıştır. Burkino Faso'da yaşanan 9 çatışmanın 4 tanesi İslam Devleti çatışmasıdır. Fransa, Çad, Nijer, Mali, Gana, Fildişi Sahili ve Togo Burkino Faso

hükümetinin yanında çatışmaya katılmıştır. Kamerun'da yaşanan 5 çatışmanın 3'ü İslam Devleti çatışmasıdır. Fransa, Çad ve Nijerya Kamerun hükümetinin yanında çatışmaya girmiştir. 4 Kongo çatışmasının tamamı güç çatışmasıdır. Çatışmalarda Angola ve Çad, hükümetin yanında yer almıştır (Cilliers & Schünemann, 2013).

Burundi'de yaşanan 4 çatışmanın tamamı güç çatışmasıdır. Demokratik Kongo Cumhuriyeti hükümetin yanında yer almıştır. 3 Kenya'da yaşanan 3 çatışmanın tamamı toprak çatışmasıdır. ABD hükümetin yanında yer almıştır. 2 Sudan çatışmasının 1'inde Çad Sudan hükümetinin yanında yer almıştır. 2 Güney Sudan çatışmasında Uganda hükümetin yanında yer almıştır, 2 Gine Bissau çatışmasında Senegal ve Gine hükümetin yanında yer almıştır. 1 Gambiya çatışmasında Senegal Gambiya hükümetinin yanında yer almıştır. 1 Moritanya çatışmasında Fransa hükümetin yanında yer almıştır. 1 Gabon çatışmasında Fransa hükümet dışı grubun yanında yer almıştır. 1 Zimbabve çatışmasında Güney Afrika Cumhuriyeti Zimbabve hükümetini desteklemiştir. 1 Fas çatışmasında Cezayir hükümet dışı grubun yanında yer almıştır.

Afrika'da yaşanan küresel çatışmalarda, katılan bölge ve bölge dışı aktörler her ülke için belirtilmiş ve aşağıdaki tabloda çatışmalar ülkelere göre sınıflandırılmıştır. Bu çatışmalarda görüldüğü üzere Afrika'da küresel çatışmalara katılan üçüncü ülkeler, bölge aktörleri olmanın dışında çoğunlukla komşu ülkelerden oluşmaktadır. Küresel çatışmalara katılan bölgesel aktörler dışında küresel aktörlerin de çatışmalara katıldığı görülmektedir. Tek dış ülke katılımlarında, Angola'da yaşanan çatışmalarda Küba ve Somali'de yaşanan çatışmalarda ABD hükümetin yanında çatışmalara katılmıştır.

Afrika'da çok ülke katılımlı çatışmalar Mali ve Orta Afrika'da yaşanmıştır. Mali çatışmalarında Avusturalya, Birleşik Krallık, ABD, Çin, Almanya ve Fransa gibi büyük güçler dışında diğer kıtalardan ülkeler de çatışmalara katılırken, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde yaşanan çatışmalara büyük güçler olarak ABD ve Fransa'nın yanı sıra diğer kıtalardan çok sayıda ülke katılmıştır. Orta Afrika Cumhuriyeti ve Mali çatışmalarında dış güçler hükümeti desteklemiştir (Gluhbegovic, 2016).

Fransa, katıldığı Çad, Nijer, Burkino Faso, Kamerun ve Moritanya çatışmalarında hükümetin yanında yer alırken, Gabon çatışmasında hükümet dışı grubu desteklemiştir (Institute for Economics & Peace, June 2023).

ABD, Mali ve Orta Afrika Cumhuriyeti'ne ek olarak, Nijer, Libya ve Kenya'da da hükümetin yanında çatışmalara katılmıştır. Birleşik Krallık Sierra Leone'de yaşanan çatışmalarda hükümeti desteklemiştir (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

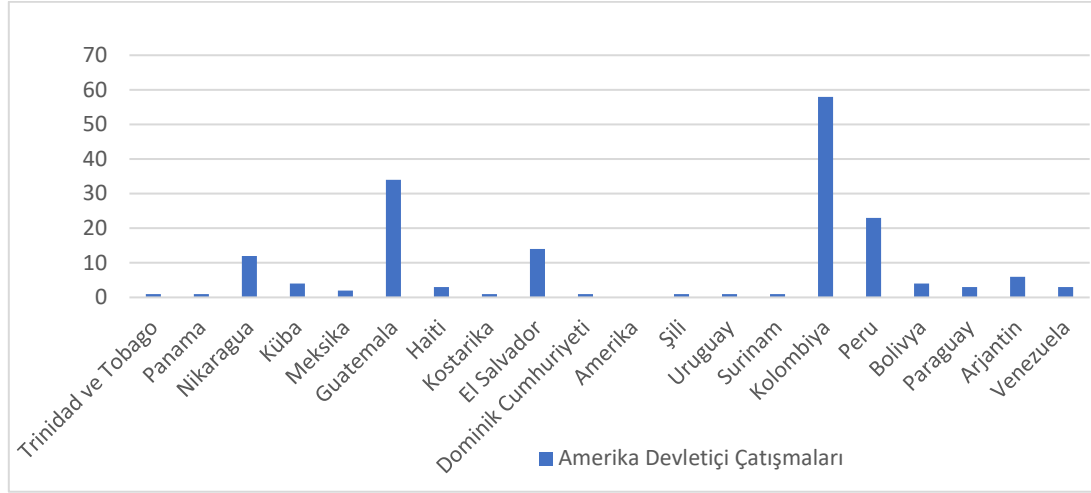
5. Amerika Çatışmaları: Ükelere göre Dağılım

a- Amerika: Devlet içi Çatışmaların Ükelere Göre Dağılımı(1946-2022)

Şekil 19'da Amerika kıtasındaki ülkelerde yaşanan devlet içi çatışmaların yaşandığı ülkeleri ve bu ülkelerdeki devlet içi çatışma sayılarını karşılaştırmalı olarak

göstermektedir. En az devlet içi çatışma yaşanan bölge olarak Avrupa'dan sonra ikinci sırada 173 devlet içi çatışma ile Amerika gelmektedir. Şekil 19'da yer alan verilere göre Kolombiya 58 çatışma ile devlet içi çatışmaların en yüksek düzeyde yaşandığı ülke konumundadır. 34 çatışma ile Guatemala ikinci sırada yer almaktadır. Guatemala'yı 23 çatışma ile Peru izlemektedir. Bölgede El Salvador 14, Nikaragua 12, devlet içi çatışma ile devlet içi çatışmaların daha düşük düzeyde yaşandığı ülkelerdir.

Şekil 19. Amerika: Devlet içi Çatışmaların Ükelere Göre Dağılımı(1946-2022)

Amerika'da Kolombiya, en fazla sayıda devlet içi çatışmanın yaşandığı ülke olmuştur. Kolombiya'da yaşanan 57 devlet içi çatışmasının tamamı solcu liberaller ve muhafazakârlar arasında yaşanan ve hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen gruplar arasındaki çatışmalar oluşturmaktadır.

Guatemala'da yaşanan 34 çatışmasının tamamı, muhafazakâr hükümetlerin, anti-komünist rejimler ve sol örgütlerin hükümet üzerinde güç elde etmek amacıyla çatışmalarından oluşmaktadır (Palik, Rustad, & Methi, Conflict Trends: A Global Overview, 1946–2019, 2020).

Peru'da yaşanan 23 devlet içi çatışmanın tamamı toprak haklarının dağıtımını olan çatışmalardır. Toprak dağıtımının adaletle sağlanması konusunda hükümete karşı direnişe geçen sol gruplar hükümet üzerinde güç elde etmek için çatışmışlardır. El Salvador'da yaşanan 14 devlet içi çatışmanın tamamı kahve oligarşisine sahip aileler ve askeri liderlerden oluşan muhafazakâr yönetimlere karşı plantasyon işçileri arasında büyüyen sol direnişle hükümet üzerinde güç elde etme çatışmalarından oluşmaktadır.

Nikaragua'da yaşanan 12 devlet içi çatışmanın tamamı ABD destekli hükümet gücünü elinde tutan ulusal muhafızlar ve Leninist eğilimli sol gruplar arasında yaşanan çatışmalardır (Bosetti & Einsiedel, 2015).

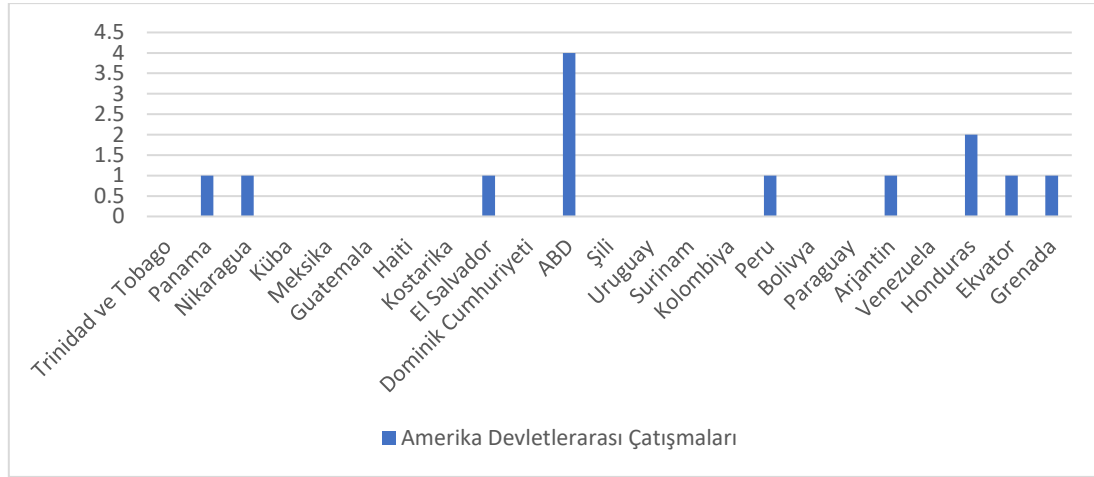
Yukarıda bölgede en yüksek düzeyde devlet içi çatışmaların yaşandığı ülkelerin çatışmalarını incelediğimizde, bölgede ortak sorun olarak bağımsızlıktan sonra

muhafazakâr veya askeri diktatörlükler ve karşısında sol eğilimli grupların olduğu çatışmalar yer almaktadır. ABD destekli toprak oligarşinin hâkim olduğu diktatörlükler ve bu durumdan memnun olmayan plantasyon işçilerinin oluşturduğu sol eğilimli gruplar arasında yaşanan çatışmalar devlet içi çatışmalarının bölgeye özgü nedenlerini yansıtmaktadır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

b- Amerika: Devletlerarası Çatışmaların Ülkelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Şekil 20’de Amerika kıtasında 1946-2022 yaşanan devletlerarası çatışmaların ülkelere göre dağılımı gösterilmektedir. Amerika kıtası en düşük sayıda devletlerarası çatışmanın yaşandığı bölge olmaktadır. Bu dönemde Amerika’da 8 devletlerarası çatışma yaşanmıştır. Devletlerarası çatışmaların 5’i Amerika bölgesi içinde yer alan devletlerarasında yaşanan çatışmalardan oluşurken, 3 çatışmada taraflardan biri Amerika bölge devleti iken, diğer taraf başka bir bölgede yer almaktadır. Bu nedenle, devletlerarası çatışmalar her bölge değerlendirilirken, ilgili bölgeye atıfla ele alınmıştır.

Şekil 20. Amerika: Devletlerarası Çatışmaların Ülkelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Amerika’da bölge içi devletlerarası çatışmaları ele aldığımızda, 4 çatışma ile ABD, bölgede en çok devletlerarası çatışmanın yaşandığı ülkedir. ABD ile Grenada arasında 1 çatışma, ABD ile Panama arasında 1 çatışma yaşanmıştır. Afganistan karşısında Birleşik Krallık ile birlikte 1 çatışma, Irak karşısında Birleşik Krallık ve Avusturalya ile 1 çatışma yaşanmıştır. 2 çatışma ile Honduras ikinci sırada yer almaktadır. Honduras –Nikaragua arasında 1 çatışma ve Honduras-El Salvador arasında 1 çatışma çatışması yaşanmıştır. Arjantin; Birleşik Krallık ile 1 devletlerarası çatışma yaşamıştır, Ekvator ve Peru arasında da 1 çatışma yaşanmıştır.

Amerika kıtasında yaşanan devletlerarası çatışmalarda bölge dışı 3 devletlerarası savaş Birleşik Krallık ve Arjantin arasında, Afganistan’a karşı Birleşik Krallık ve ABD, Irak’a karşı Avusturalya, Birleşik Krallık ve ABD arasında yaşanmıştır.

Eski müttefikler olarak Avusturalya, Birleşik Krallık ve ABD'nin devletlerarası çatışmalarda birbirine destek vermesi ve çatışmalara katılması Amerika bölgesi için de geçerli olmuştur. Bu devletlerin büyük güçler olması ve birçok çatışmada müttefik olması ve aynı zamanda çatışma çözümlerinde yer almaları, çatışma çözümü yaklaşımlarına şüphe ile bakılmasına yol açmaktadır. Özellikle Irak ve Afganistan çatışmaları bu kanaatin oluşmasında önemli çatışmalar olmuştur. ABD'nin özellikle Güney Amerika'da birçok devletin çatışmalarında taraf olması bu kanıyı artırır niteliktedir (Wenger & Mason, 2008).

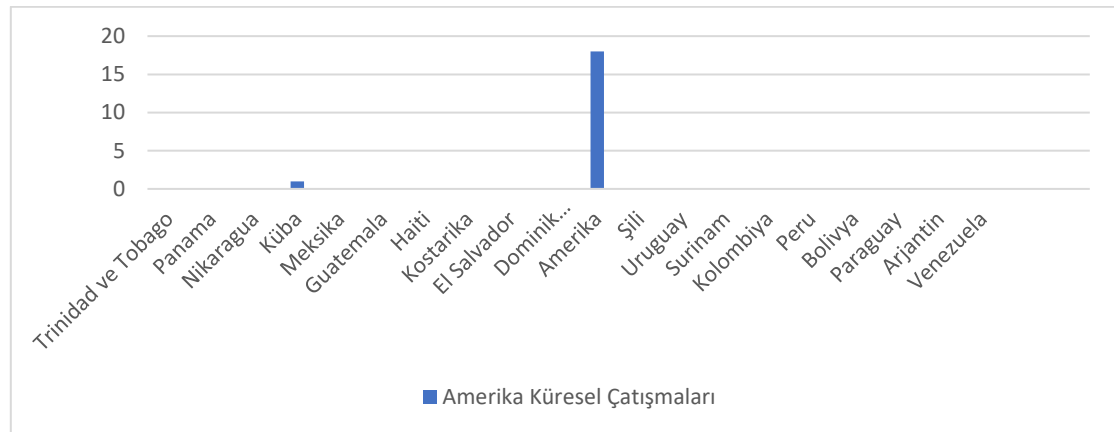
Diğer bölgelerle karşılaştırıldığında Amerika, en düşük devletlerarası çatışma sayısı ile devletlerarası çatışmalar açısından en barışçıl bölge konumundadır (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

c- Amerika: Küresel Çatışmaların Ükelere Göre Dağılımı (1946-2022)

Şekil 21'de Amerika'da yaşanan küresel çatışmaların ülkelere göre dağılımı gösterilmektedir. Amerika'da yaşanan 19 küresel çatışmada, 18 çatışma ile ABD en çok dış katılımın yer aldığı ülke olmuştur. ABD'nin El-Kaide çatışmaları kapsamında Afganistan, Avusturalya, Kanada, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, Japonya, Ürdün, Litvanya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Pakistan, Polonya, Romanya, İspanya, Türkiye, Birleşik Krallık, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Portekiz, Suudi Arabistan, Slovakya, Hırvatistan, Estonya, Kuveyt, Slovakya ABD yanında çatışmalara katılmışlardır: (Institute for Economics & Peace, June 2023, s. 56-63).

Küba'da yaşanan 1 küresel çatışmada ABD Küba hükümetine karşı, hükümet üzerinde güç elde etmek isteyen hükümet dışı grupları desteklemiştir (Shawn, Pettersson, & Öberg, 2023).

Şekil 21. Amerika: Küresel Çatışmaların Ükelere Göre Dağılımı (1946-2022)

D-Sonuç

1946-2022 yılları arasında yaşanan silahlı çatışmaların sayısal verilerini ele aldığımız makalede aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

1946-2022 yılları arasında 1925 devlet içi, 156 devletlerarası, 443 küresel çatışma olmak üzere toplam 2524 silahlı çatışma yaşanmıştır. Silahlı çatışmaların bölgelere göre dağılımları aşağıdadır;

1946-2022 döneminde:

64 Ülkenin bulunduğu Avrupa' da 14 ülkede toplam 108 devlet içi çatışma ve 15 devletlerarası çatışma yaşanmıştır. Devletlerarası atışmalardan 3' Avrupa devletleri arasında yaşanan çatışmalardan oluşmaktadır. Ayrıca Avrupa'da 6 devlette toplam 33 küresel çatışma yaşanmıştır.

Ortadoğu' da bulunan 18 ülkenin 11'inde toplam 271 devlet içi çatışma yaşanmıştır. Ortadoğu'da yaşanan 33 devletlerarası çatışmadan 28'si Ortadoğu lkeleri arasında yaşanmıştır. Ayrıca Ortadoğu'da 7 ülkede toplam 71 küresel çatışma yaşanmıştır.

Asya'da 45 ülke bulunmaktadır. Asya'da 19 ülkede toplam 837 devlet içi çatışma yaşanmıştır. Asya'da yaşanan 83 devletlerarası çatışmanın 77'si Asya devletleri arasında yaşanmıştır. Asya'da 9 ülkede toplam 87 küresel çatışma yaşanmıştır.

Afrika' da 54 ülke bulunmaktadır. Bu devletlerden 39'inde 536 devlet içi çatışma yaşanmıştır. 17 devletlerarası çatışmanın 16'sı Afrika lkelerinin kendi aralarındaki çatışmalarından oluşmaktadır. Ayrıca Afrika'da 29 ülkede 233 küresel çatışma yaşanmıştır.

Kuzey, Güney ve Orta Amerika'da toplam 33 ülke bulunmaktadır. 19 ülkede toplam 173 devlet içi çatışma yaşanmıştır. 8 devletlerarası çatışmadan 5'i Amerika kıtası içindeki ülkeler arasında yaşanmıştır. Ayrıca 2 devlette yaşanan 19 küresel çatışma meydana gelmiştir.

Silahlı atışmaları bölgelere göre dağıttığımızda, Avrupa' da 15 devletlerarası, 108 devlet içi, 33 küresel olmak üzere, toplam 156 silahlı atışma, Ortadoğu' da 33 devletlerarası, 271 devlet içi, 71 küresel çatışma ile toplam 375 atışma, Asya'da 83 devletlerarası, 837 devlet içi, 87 küresel çatışma ile toplam 1007, Afrika'da 17 devletlerarası, 536 devlet içi , 233 küresel toplam 786 ve Amerika' da 8 devletlerarası 173 devlet içi, ve 19 küresel olmak üzere toplam 200 silahlı çatışma yaşanmıştır.

Kaynakça

Bosetti, L., & Einsiedel, S. v. (2015, February). *Intrastate-based Armed Conflicts: Overview of global and regional trends (1990-2013)*". United Nations University, Centre for Policy Research:
https://collections.unu.edu/eserv/UNU:3213/unu_cpr_intrastate_based_armed_conflicts.pdf adresinden alındı

Cilliers, J., & Schünemann, J. (2013). *The future of intrastate conflict in Africa*. Institute for Security Studies Paper 246.
<https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID=9920741180671170810140640>

67006090102120084005013002000092118065092024115069123099011106
06211104105602703002510010209108407107505001507108101711511811
8102120122102007033009018006092000010098068107117081114100111
adresinden alındı

Gleditsch, N. P., Wallensteen, P., Eriksson, M., Sollenberg, M., & Strand, H. (2002).
Armed Conflict 1946-2001: A New Dataset. *Journal of Peace Research*,
39(5), 615-637. doi:10.1177/002234330203900500

Gluhbegovic, R. (2016). *Types of Conflict in Africa*. Eisa Occasional Paper AP8.
<https://www.eisa.org/storage/2023/05/occasional-paper-2016-types-of-conflict-in-africa-how-do-the-aprm-reports-address-conflict-south-africa-eisa.pdf> adresinden alındı

Institute for Economics & Peace. (June 2023). *Global Peace Index 2023: Measuring Peace in a Complex World*. Sydney. October 19, 2023 tarihinde
<https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2023/06/GPI-2023-Web.pdf> adresinden alındı

Obermeier, A. M., & Rustad, S. A. (2023). *Conflict Trends: A Global Overview, 1946–2022*. Oslo: Peace Research Institute Oslo (PRIO). November 01, 2023 tarihinde <https://cdn.cloud.prio.org/files/dc754702-b1ec-4787-97bb-7a41f187036a/Obermeier%20%20Rustad%20-%20Conflict%20Trends%20A%20Global%20Overview%201946-2022%20PRIO%20Paper%202023.pdf?inline=true> adresinden alındı

Palik, J., Obermeier, A. M., & Rustad, S. A. (2022). *Conflict Trends in Africa, 1989–2021*. Oslo: Peace Research Institute Oslo (PRIO).
<https://cdn.cloud.prio.org/files/96a5f905-193a-48dc-b126-465ad0d04a34/Palik%20et%20al%20-%20Conflict%20Trends%20in%20Africa%201989-2021%20PRIO%20Paper%202022.pdf?inline=true> adresinden alındı

Palik, J., Rustad, S. A., & Methi, F. (2020). *Conflict Trends: A Global Overview, 1946–2019*. Oslo: Peace Research Institute Oslo (PRIO).
<https://cdn.cloud.prio.org/files/88d2a9d8-3007-4b37-b57b-745e413d0b47/Palik%20Rustad%20Methi%20-%20Conflict%20Trends%20A%20Global%20Overview%201946-2019%20PRIO%20Paper%202020.pdf?inline=true> adresinden alındı

Palik, J., Rustad, S. A., Harpviken, K. B., & Methi, F. (2020). *Conflict Trends in the Middle East, 1989–2019*. Oslo: Peace Research Institute Oslo (PRIO). March 10, 2023 tarihinde <https://cdn.cloud.prio.org/files/b48895e9-5c53-487e-ab23-b2f12c227725/Palik%20Rustad%20Harpviken%20Methi%20->

%20Conflict%20Trends%20in%20the%20Middle%20East%201989-2019%20PRIO%20Paper%202020.pdf?inline=true adresinden alındı

- Reilly, B. (2002). Internal Conflict and Regional Security in Asia and the Pacific. *Pacifica Review*, 14(1), 7-21. doi:10.1080/1323910012011434 5
- Shawn, D., Pettersson, T., & Öberg, M. (2023). Organized violence 1989-2022 and the return of conflicts between states? *Journal of Peace Research*, 60(4), 691-708. doi:10.1177/0022343323118516
- Swamström, N. L., & Weissmann, M. S. (2005). *Conflict, Conflict Prevention and Conflict Management and beyond: a conceptual exploration*. Uppsala University. 3 17, 2023 tarihinde https://www.files.ethz.ch/isn/113660/2005_swanstrom-weissman_concept-paper_conflict-prevention-management-and-beyond.pdf adresinden alındı
- TheAsiaFoundation. (2017). *The State of Conflict and Violence in Asia*. The Asia Foundation. March 21, 2023 tarihinde https://asiafoundation.org/wp-content/uploads/2017/10/The_State_of_Conflict_and_Violence_in_Asia-12.29.17.pdf adresinden alındı
- TheCorraletesofWar. (2022, 02 02). *The Corraletes of War Project*. <https://correlatesofwar.org/> adresinden alındı
- UCDP/PRIO. (2023). *Uppsala Conflict Data Program: UCDP*. Armed Conflict Dataset version 23.1: <https://ucdp.uu.se/downloads/index.html#armedconflict> adresinden alındı
- Wallensteen, P. (2002). *Understanding Conflict Resolution War, Peace and the Global System*. Sage Publications.
- Wenger, A., & Mason, S. J. (2008). The civilianization of armed conflict:trends and implications”, . *international review of the red cross*, 90 (872), 835-852. September 13, 2023 tarihinde <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/irrc-872-wenger-mason.pdf> adresinden alındı

EDİTÖRE MEKTUP:

AKADEMİK DANIŞMANLIK: İDEALLER VE GÖZLEMLER

Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan¹

Kocaeli Üniversitesi SBF İktisat Bölümü İzmit/Kocaeli
e-posta: ybayraktutan@kocaeli.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4453 -3701

Giriş

Bireysel ve toplumsal açıdan bilimsel gelişimin ideale yakın seyri bakımından danışman işlevi ve danışan-danışman ilişkilerinin akademik ve evrensel etik kurallara uygun yürütülmesi kritik önemi haizdir. Usta-çırak ilişkisi, bilimsel alanda uzmanlaşmaya talip (talebe) olanlarla onlara rehberlik edecek birikim sahiplerinin birlikte yolculuğunu betimleyen yerinde benzetmelerden biridir. Bir meslek alanında nitelik kazanma konusunda ehliyetli ustaların, işi öğrenme ve gelecekte icra etme tercihinde bulunanlara, sanatın/zanaatın inceliklerini düzenli, sistematik diyalog ortamında aktarması gibi, yüksek lisansla başlayan akademik uzmanlaşma süreci de birikimli öğretim üyelerinin etik çerçevede gerçekleştiren katkılarına gerektirir.

Bu çalışmada akademik danışmanlık ilişkisinin ideal formu üzerine düşünceler ve ulusal düzenlemeler ışığında Türkiye pratiğine ilişkin gözlemler ve öneriler paylaşılacaktır.

1. Danışman Belirleme ve Değişirme

Danışman, akademik uzmanlık alanında doktora unvanına sahip öğretim üyeleri arasından belirlenir. Bu noktada, danışmanın uzmanlık temel alanı ve akademik yayınlarından gözlenebilecek ilgi alanı yanında mevcut ders ve danışmanlık yükü ile birlikte öğrenci birikim, beklenti ve tercihi dikkate alınmalıdır. Türkiye örneği, genel olarak bu saptamaya uygun değildir. Çoğu üniversitede gözlenen, ek ders ücreti kaygısıyla danışmanlıkların rastgele belirlenmesi, hatta yeni öğrenci başvurularının değerlendirildiği sınav sürecinde danışmanların kimler olacağına karar verilmesidir. En azından ilk ders dönemi sonuna kadar, aldığı dersler ve seminer çalışması yoluyla öğrencinin uzmanlaşma alanını ve akademik kadroyu tanıma şansı bulması ve buna dayalı olarak danışman tercih listesi sunabilmesi daha uygun olacaktır.

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat anabilim dalında bir dönem şöyle bir yaklaşım izlenmiş ve faydalı olduğu gözlenmiştir: Kesin kayıt yaptıran öğrenci kıdemli bir araştırma görevlisi desteği ile program derslerine (3 zorunlu derse ilaveten 4 seçmeli dersten ikisini tercih ederek) kaydolur. Ayrıca uzmanlık alanları hakkında bilgilenererek anabilim dalı öğretim üyelerinden biri ile ilk seminer çalışmasını hazırlar. İkinci ders dönemi başlamadan öğrenci, anabilim

¹ Kocaeli Üniversitesi SBF İktisat Bölümü, e-posta: ybayraktutan@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4453 -3701

dalından 3 uzmanlık alanı ve bunlara uygun 3 öğretim üyesinin adını listelediği danışman tercih formunu yüksek lisans programı anabilim dalı başkanlığına sunar. Bu form, tercih listesindeki öğretim üyelerinin mevcut yükleri de dikkate alınmak suretiyle değerlendirilerek bölüm kuruluna iletilir; burada verilen kararın enstitü yönetim kurulunda onaylanması ile öğrenci, kendi tercih listesinden bir öğretim üyesinin danışmalığında akademik çalışmalarına devam eder.

Akademik unvanlar aynı zamanda bilim insanlarının birikimini de yansıtan bir hiyerarşi ortaya koymaktadır. Danışman belirlenirken bu husus göz önünde bulundurulmalı; “adalet” iddiası ile “sayısal eşitlik” kaygısı güdülmemelidir. Unvanı ne olursa olsun her öğretim üyesine aynı sayıda danışmanlık verilmesi ile sağlanan eşitlik, adil olmadığı gibi doğru da değildir. Adalet, aynı durumda olanlara aynı koşulların sağlanmasıdır. Örneğin, 1 profesör, 1 doçent ve 1 dr. öğretim üyesinin kadrolu olduğu yüksek lisans programına kayıtlı 9 öğrenciye danışman belirlerken unvanlara göre sırasıyla 4, 3, 2 öğrenci şeklinde dağılım, her öğretim üyesine 3 öğrenci danışmanlığı verilmesinden daha uygun olacaktır. Tabii ki, bariz bir dengesizlikten ve düşük unvanı olanların tamamen ihmaliyle sonuçlanan bir dağılımdan sakınılmalıdır.

Danışmanlık seçiminde öğrenci tercihinin dikkate alınmaması gibi, sadece öğrenci tercihinin bakılması da yanlış ve verimsiz sonuçlar doğuracaktır. Zira öğretim üyelerinin danışmanlık uygulamaları bakımından tutumları, kısa dönemli çıkarları doğrultusunda hareket eden kolay diploma arayışında olanlar tarafından adil olmayan biçimde yorumlanmakta ve sosyal etkileşim ortamlarında paylaşılmaktadır. Bu da, işini, olması gerektiği gibi yapmayan, öğrenci eksiklerini gösterip giderilmesi için ısrarlı tutum sergilemeyen öğretim üyelerinin daha çok tercih edilmesi gibi, son derece yanlış bir sonucu ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’de bir kamu üniversitesinde, doktora öğrencilerinden biri, fiilen yeterince ders yapmayıp ders konusuyla bağlantısı zayıf bir ödevle dönem sonu başarı değerlendirmesini 90-100 puan biçiminde yapan diğer öğretim üyelerini gözlemledikten sonra, her hafta düzenli ders yapıp yönlendirdiği araştırma ve okumalarla kendisine katkı sağlamayı amaçlayan ve daha önce ısrarla çalışmak istediği danışmanını, final sınavında lisans düzeyindeki bilgileri bile sınav kağıdına yazamayıp bu yüzden başarısız olunca, danışman belirlendikten bir ay sonra (final sınav sonuçları açıklandığında) değiştirme talebinde bulunmuştur.

Uygun koşullar oluştuğunda danışman değişebilir. İnsan ilişkileri ve iletişim sorunları, danışmanın rahatsızlığı, başka üniversiteye geçmesi ya da emekli olup danışmanlığı bırakma arzusunu beyan etmesi yanında araştırılmaya başlanan konunun mahiyetinde ya da seyrinde ortaya çıkabilecek ve önceden tahmin edilmemiş özel durum gerektiriyor ise, bir başka öğretim üyesinin aktif katkısına imkan vermek üzere, mevcut danışmanın yazılı talebi işleme konarak yeni danışman belirlenebilir. İlk danışmanın makul katkıları olmuşsa, akademik çalışma sonunda türetilecek yayınlarda ortak yazar olabilir.

Lisansüstü eğitim-öğretim yönetmeliği, danışmanın, aynı üniversitede kadrolu öğretim üyesi olmasını gerekli görür. Bununla birlikte, en az doktora unvanına sahip olması koşuluyla, uzmanlık alanı gereği, akademik çalışmaya anlamlı katkısı olacağı

düşünülen bir başka üniversite ya da kamu veya özel sektör kuruluşundan biri, “ikinci danışman” olarak atanabilir. Bu danışman da, türetilecek akademik eserlere ortak yazar olabilir.

Danışman belirleme konusunda YÖK çerçeve yönetmeliğinde (madde 8) şu düzenlemeler bulunmaktadır:

Tezli yüksek lisans programında, enstitü anabilim/anasanat dalı başkanlığı her öğrenci için kendi üniversitesinin kadrosunda bulunan bir tez danışmanını en geç birinci yarıyılın sonuna kadar; öğrencinin danışmanı ile beraber belirlediği tez konusunu da en geç ikinci yarıyılın sonuna kadar enstitüye önerir. Tez danışmanı ve tez konusu enstitü yönetim kurulu onayı ile kesinleşir.

Tez danışmanı, senatonun belirleyeceği niteliklere sahip öğretim üyeleri arasından seçilir. Yükseköğretim kurumunda belirlenen niteliklere sahip öğretim üyesi bulunmaması halinde üniversite senatosunun belirlediği ilkeler çerçevesinde enstitü yönetim kurulu tarafından başka bir yükseköğretim kurumundan öğretim üyesi danışman olarak seçilebilir. Tez çalışmasının niteliğinin birden fazla tez danışmanı gerektirdiği durumlarda atanacak ikinci tez danışmanı, üniversite kadrosu dışından en az doktora derecesine sahip kişilerden olabilir.

Çerçeve yönetmelik öğrenci tercihinin yer vermese de ilgili anabilim dalı başkanı, alternatif araştırma alanları ve bu alanlardaki yayın ve uzmanlıklarıyla olası danışman öğretim üyesi seçenekleri hakkında ilk dönem başında bilgilendirme yapıp dönem sonuna doğru 3 konu- 3 danışman tercihi alır ve öğretim elemanları bakımından da uygun dağılımı göz önünde bulundurarak her öğrenci için danışman önerisini yetkili kurula (anabilim dalı kurulu) iletirse sağlıklı bir yapılanma elde edilir. Danışmanlıkların dağılımında öğretim elemanları arasında eşitlik değil dengeli ve adil yaklaşım benimsenmelidir. Unvan ve kıdem yanında akademik ilgi ve yayın performansı göz önünde bulundurulmalıdır. Dr. Öğr. Üyesi, tez danışmanı olmadan önce en az 2 dönem seminer danışmanlığı yapmış ve 2 tez savunma jürisinde görev alıp deneyim geliştirmiş olmalıdır. Ayrıca doktora tez danışmanlığında profesör ve doçentler tercih edilmeli; daha önce doktora tezi izleme komitelerinde ve savunma jürilerinde bulunmuş kıdemli doktor öğretim üyelerinin doktora danışmanlığı, zorunlu hallerde gündeme gelmelidir.

Danışmanın üniversiteden ayrılması, vefatı, seçilen konunun niteliği ve evrimi yanında danışman ve öğrenci arasında oluşabilecek iletişimi sağlıklı olmaktan çıkararak farklı sorunlar olduğunda, danışmanın çekilmesi veya öğrencinin talebi yoluyla danışman değişikliği yapılabilir. Danışman emeklilik veya bir başka üniversiteye geçme nedeniyle “üniversitenin kadrolu öğretim üyesi olma” koşulunu artık sağlamadığında, öğrenci tezini olgunlaştırmış; doktora tezi için ikinci izleme yapılmış veya tez tamamlamaya yakın konuma getirilmiş ise, danışman ve öğrencinin ortak tercihinin bağlı olarak tez tamamlanıncaya kadar danışmanlık devam edebilir. Aksi halde, yeni bir danışman belirlenir. Türkiye’de yeni üniversiteler oluştuğunda, öğretim

üyesi hareketliliğinin arttığı koşullarda, tez aşamasının henüz başında olan birkaç öğretim üyesinin ayrıldıkları üniversitedeki danışmanlıkları, yönetmeliğin “kadrolu öğretim üyesi olma koşulu” gerekçe gösterilerek sonlandırıldığında, bu öğretim üyelerinin danışmanlığa devam etme talepleri ilgili enstitü yönetimi tarafından reddedilmiş; açılan dava üzerine, teze başlanmadan üniversiteden ayrılanların danışmanlığının sonlanması, idare mahkemesi tarafından da uygun bulunmuştur. Bu gibi durumlarda, tezin şekillenmesine katkısı olabilecekse, üniversiteden ayrılmış ilk danışman, ikinci danışman olarak görevlendirilebilir.

2. Danışman Rolü

2.1. Ders Seçimi ve Konu Belirleme

Program derslerinin tamamı seçmeli olmamalıdır. Zira her uzmanlık alanı için farklı alt çalışma konuları olsa da, temel bilgilerin kazanım dışında bırakılmamasını sağlayacak şekilde zorunlu derslere yer verilmelidir. Örneğin iktisat biliminde uzmanlık alanları şunlardır: iktisat teorisi, iktisat politikası, iktisat tarihi, iktisadi gelişme ve uluslararası iktisat. İktisat doktora programı bu temel başlıkların her birinden en az birer ders içermeli; adayın uzmanlaşma yönüne göre seçmeli derslerle desteklenmelidir. Seçmeli dersler konusunda yaygın motivasyon, zorlanmadan ve hatta düzenli ders yapılmadan yürütülen; sınav yerine “ödev” üzerinden yüksek puanlarla başarılı olma fırsatı sunan derslerin/öğretim üyelerinin tercihi olmaktadır. Bu yaklaşım, kayıtlı herkese diploma kazandırsa da akademik kalite açısından bireysel ve toplumsal tahribat üretmektedir. Bu nedenle, kesinlikle önlenmeli ve danışman, doğru yönlendirme ile işlevini etkili bir biçimde üstlenmelidir. Kolay ders geçmeye göre değil, diploma ve uzmanlaşma gereklerine uygun ders seçimine rehberlik etmelidir.

Ders içinde dönem ödevleri, seminerler ve tez için konu belirleme bakımından da danışmanın doğru yönlendirmelerine ihtiyaç vardır. Adayın ilgi ve birikimine göre genel bir literatür taraması yaparak önereceği birkaç alternatif arasından, özgün değer, alana katkı, sürdürülebilirlik vb açılardan en uygun konunun seçiminde danışman katkısı olmalıdır. Daha önce yeterince çalışılmış ve çok sayıda yayın gerçekleştirilmiş konuların tekrardan sakınılmalı; akademik çalışmanın yeni yöntem geliştirme ve/veya bilinen bir yöntemi yeni alanlara uygulama misyonu göz önünde bulundurulmalıdır.

2.2. Akademik Yazımda Rehberlik

Tez ve seminer çalışmaları, bunlardan türetilen ya da bağımsız olarak tasarlanan makale, bildiri, vb yayınlar, konu belirleme aşamasından itibaren danışman-öğrenci iletişimi ve periyodik/düzenli görüşmelerle hazırlanmalıdır. Zira bu yayınların her birinde uyulması gereken biçim, içerik ve nitelik standartlarına erişim bağlamında öğrencilerin danışman rehberliğine ihtiyacı olacak; danışman-öğrenci arasındaki sağlıklı/doğru ilişki, akademik yazımda nitelik gelişimine imkan sağlayacaktır. Birikimli danışman, başka konularda olduğu gibi, akademik yayın yapma bakımından da rol model olacaktır.

Henüz ders aşamasında, ders materyali önerileri, dersin işleniş biçimi, konuların ele alınışı örnek alınabilir bir model ortaya koymalıdır. Öğretim üyeleri, öğrencileri derse katmanın farklı yollarını kullansalar da, ana konuların öğrenilmesini sağlayacak aktif rollerini fiilen icra etmelidir. Öğrencilere konu dağıtılarak ya da sınav yerine geçecek ödevlerle yetinilerek ders tamamlanmamalıdır. Aksi halde, ders aşamasında edinilmesi gereken bilgi birikimi ve buna dayanan akademik anlatım ve yazım kabiliyeti zayıf kalacaktır. Ders sürecinde öğrencinin konuşma ve yazım hataları, uygun bir üslupla düzeltilmelidir.

Yayın için saptanan başlık, kapsamı temsil edici olmalıdır. Konu ve içerik, alana katkı sağlamalıdır. Danışman, kişisel birikimi ile bu bakımdan yeterli olması beklenmeyen öğrencinin potansiyelini dikkate alarak onu geliştirmelidir.

Türkiye’de üniversitelerin hatta aynı üniversiteye ait farklı enstitülerin akademik yazımın biçimsel kurallarına dair düzenlenmeleri söz konusudur. Öğrencinin kolayca erişebileceği ve kendi çalışmalarına uyarlayabileceği bu düzenlemelere hakim olması gereken danışman, kendisine sunulan metinlerde gözlemlediği eksikleri ve hataları düzeltmeli, doğru yazım için somut örnekler üzerinden yol göstermelidir. Kapak tasarımı, içindekiler, atıflar, kaynakça yazımı, vb hususlar, belirlenmiş standartlara uygun olmalı ve akademik çalışmaları sırasında öğrenci, doğru uygulamayı, danışman desteği sonladığında da tekrarlayacak şekilde deneyimlemelidir.

Her akademik metnin ayrılmaz parçası olan özet, giriş ve sonuç, olması gerektiği gibi yazılmalıdır. Özet, akademik çalışmanın tamamını temsil eder; konu, önemi, kapsam ve temel bulguları birkaç paragrafta ortaya koyar. Giriş, konu, amaç ve kapsamı; sonuç ise, temel bulguların anlamı, alana katkısı ve bunlara dayalı öneriler ihtiva eder. Bunların hiç birinde atıf ihtiyacı olmamalı ve yazar(lar), kendi cümleleriyle beklentiyi karşılamalıdır.

2.3. Tez Savunma Sürecinde Danışman

Yüksek lisans ve doktora tezinin sonuçlanması, YÖK çerçeve yönetmeliğinin 9, 22 ve 23. maddelerinde şöyle düzenlenmiştir:

Öğrenci, elde ettiği sonuçları senato tarafından belirlenen yazım kurallarına uygun biçimde yazar ve tezini jüri önünde sözlü olarak savunur. Tezin savunmasından önce ve düzeltme verilen tezlerde ise düzeltme ile birlikte öğrenci tezini tamamlayarak danışmanına sunar. Danışman, savunulabilir olduğuna ilişkin görüşü ile birlikte tezi enstitüye teslim eder. Enstitü söz konusu teze ilişkin intihal yazılım programı raporunu alarak danışmana ve jüri üyelerine gönderir. Rapordaki verilerde gerçek bir intihalın tespiti halinde gerekçesi ile birlikte karar verilmek üzere tez enstitü yönetim kuruluna gönderilir.

Tez jürisi, tez danışmanı ve ilgili enstitü anabilim/anasanat dalı başkanlığının önerisi ve enstitü yönetim kurulu onayı ile atanır. Jüri, biri öğrencinin tez danışmanı, en az biri de kendi yükseköğretim kurumu dışından olmak üzere üç veya beş öğretim üyesinden oluşur. Jürinin üç kişiden oluşması durumunda ikinci tez danışmanı jüri üyesi olamaz.

Tez çalışmasını tamamlayan öğrenci, tezin istenen sayıda nüshasını tez danışmanına teslim eder. Danışman, tezin yazım kurallarına uygunluğu yönünden yazılı olarak belirttiği görüşü ile tezin nüshalarını anabilim/anasanat/bilim/sanat dalı/program başkanlığı aracılığıyla ilgili enstitüye gönderir.

Jüri üyeleri, söz konusu tezin kendilerine teslim edildiği tarihten itibaren en geç bir ay içinde toplanarak öğrenciyi tez sınavına alır. Tez sınavı, tez çalışmasının sunulması ve bunu izleyen soru-cevap bölümünden oluşur. Tez sınavı, öğretim elemanları, lisansüstü öğrenciler ve alanın uzmanlarından oluşan dinleyicilerin katılımına açık ortamlarda gerçekleştirilir.

Danışman, tezin savunulması sırasında aday kadar savunma tarafında konumlanır. Olası eksik ve hataların, danışman ve doktora tezlerinde tez izleme komitesi üyeleri tarafından daha önce görülmüş ve düzeltme önerileriyle öğrenciye iletilmiş olması, rolün doğru icrası bakımından temel beklentidir. Tezin son anda görüldüğü, okuma ve gerekli uyarıları yapma imkanı bulunamadığı biçiminde ifadeler, savunma sırasında rastlansa da doğru danışmanlıkla bağdaşmaz.

2.4. Tezsiz Akademik Kariyerde Danışman

Tezsiz yüksek lisans programlarının ilk dönemi sonuna kadar, izleyen dönem ders seçimi ve yüksek lisans projesine rehberlik etmek üzere, ilgili anabilim dalı öğretim üyeleri veya senato tarafından belirlenen niteliklere sahip doktora derecesi olan öğretim görevlileri arasından danışman belirlenmektedir (Çerçeve Yönetmelik, madde 13). Bu programlarda, akademik çalışma tez değil proje olarak adlandırılmış olsa da sonuçta yüksek lisans diploması verileceği dikkate alınarak akademik danışmanlık genel standartlara uygun biçimde yürütülmelidir. Ders seçimi, keyfi olmamalı; öğrencinin birikimi, olası proje konusu ve gelecek planları dikkate alınarak yapılmalıdır. Proje yazımı ve tamamlanmasında, biçim ve nitelik olarak tez yazım standartları esas alınmalıdır. Jürisiz savunma seçeneği bulunsa da aday projesini danışman huzurunda, bir jüri varmış gibi sunmalıdır. Bu sunum öncesinde, intihali engellemek üzere geliştirilen yazılımlar/benzerlik programları kullanılarak etik ihlal önlenmelidir.

2.5. Akademik Yayın Desteği

Tez hatta seminer formundaki akademik çalışmalar, yayına dönüşme veya yayın türetme potansiyeli taşımaktadır. Aksi halde görünürlüğü ve dolayısıyla literatüre etkisi/katkısı sınırlı kalır. Türkiye’de birçok enstitünün tez savunma önkoşulları arasında yer vermesiyle, “yayın yapmış olma”, artık bir ideal ya da tercih değil, aynı zamanda zaruret haline gelmiş bulunmaktadır. Dahası tezin tamamı ya da temel bir bölümü veya tez konusuyla bağlantılı bir araştırma sorunsalı, çalışma boyunca karşılanması gereken farklı maliyet bileşenlerinin finansmanına katkı sağlamak üzere, AB, TÜBİTAK, BAP vb projesi şeklinde destek talebine konu edilmelidir. Bu yolla danışman, öğrencisinin ulusal ve uluslararası projelerde, yürütücü, araştırmacı, vb konumlarda rol alma kabiliyetinin gelişimine rehberlik etmelidir. Ancak proje ürünü olarak ortaya çıkacak farklı formattaki yayınlarda katkılar ve ortak yazarlık hususu,

daha sonra oluşması muhtemel ihtilafları ve etik ihlallerini önleyecek şekilde yazılı protokolle belirlenmelidir.

Danışmanlık, konu saptanırken ve araştırma kurgulanırken yayın türetme bakımından yeterlik ve nitelik vurgusu ile devrede olmalıdır. Akademik çalışmaya en az araştırmacı kadar hakim olan danışman, uygun yayın formatı (makale, bildiri, kitap bölümü, kitap) ve yeri (dergi, kongre, vb) bakımından doğru yönlendirme yapabilmelidir. Ayrıca hem tez ve seminer gibi akademik çalışmaların hem de bunlardan türetilen ya da bunlardan bağımsız akademik ürünlerin, intihal başta olmak üzere akademik etik ihlalleri ile malul olmaması, danışmandan ciddi katkı beklenen bir öğrenme ve eğitim konusudur. Danışman, öğrencilerine hem akademik etik kurallarını öğretmeli hem de uygulama örneği sunmalıdır.

Akademik çalışmanın yayına dönüşmesi ve/veya çalışma içinden yayın türetilmesi halinde öğrenci ve süreç boyunca rolünü yerine getiren danışmanın ortak yazar olması doğaldır. Ancak konu belirleme dışında hatta konu belirleme hususunda bile yeterli katkı sunmayan danışmanın, türetilen yayında ortak yazar olması akademik etik ihlali olur. Daha dramatik bir başka etik ihlali, akademik çalışmaya hiç katkısı olmamış üçüncü şahısların türetilen yayına ortak yazar olarak eklenmesidir. Ne yazık ki, akademik kariyer basamakları için belirlenen kriterlere uyum, yayın puanı elde etme ve akademik teşvik ödeneğinden yararlanabilme gibi amaçlarla, ortak yazarlık müessesesinin suiistimal edildiği azımsanamayacak sıklıkla gözlenebilmektedir.

3. Danışman-Öğrenci İletişimi

Danışmanlık saatleri, akademik çalışma sürecinde danışman-öğrenci iletişimi doğal ihtiyacına tekabül eden formel düzenlemedir. Bunun için öğrenci başına tahakkuk ettirilen ders ücreti hak edilmelidir. Yüz yüze, çevrim-içi ya da e-posta yoluyla görüşme düzenli olmalıdır. Akademik çalışma sürecinde değişebilen düzeyde yani ihtiyaçla uyumlu ölçüde, diyalog için zaman tahsis edilmeli; danışman ulaşılamaz olmamalı ama ulaşılabilirlik, öğrenci tarafından suiistimal edilmemelidir.

Danışman, sadece akademik konularda değil, aynı zamanda insani açıdan da öğretici ve ilham verici olmalıdır. “Usta-çırak ilişkisi” bunu gerektirir. Bir başka anlatımla, nasıl ki farklı zanaat alanlarında çırak, iş başı eğitimiyle mesleğin incelikleri yanında bir sosyalleşme sürecinde, toplumsal ve insani davranış modeli bakımından ustadan öğrenme deneyimi yaşıyor ise, öğrenci de, danışmanlık mekanizması sayesinde hem akademik birikimini, öğrenme, yazma ve konuşma yetkinliğini geliştirmeli hem de akademisyenlik gibi yüksek toplumsal saygınlık atfedilen bir alana uygun giyinme, konuşma ve davranış, vb sosyal becerisini geliştirebilmelidir. Bu sonucu üretecek bir danışman-öğrenci ilişkisi tesis edilmelidir. Ancak sosyalleşme, sınırı aşmamalı; özellikle karşı cinsler bakımından toplumsal ve hukuki sorun haline gelebilecek bir yakınlaşmadan, cinsel taciz gibi karşılıklı konumun kötüye kullanımı anlamına gelecek risklerden, hukuk ve etik ihlallerinden özenle sakınılmalıdır.

Sonuç

Danışman-öğrenci ilişkileri, Türkiye’de farklı yönleriyle tartışma konusudur. Üniversite sayısının hızla artması, doktoralı akademik personel ihtiyacı karşısında bu ihtiyacı karşılayacak yetkin kurumsal kapasitenin sınırlı oluşu, var olan sorunların ağırlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Akademi kültürünün zayıf kaldığı koşullarda açılmasına imkan verilen kariyer programlarında yanlış davranış biçimleri yaygınlaşmış ve dahası makul olmayan birçok tarz “normal” haline gelmiştir. Çıkar amaçlı ilişkiler, akademik tez ve yayın ihtiyacına hitap eden ticari yapılar, hızlı bir deformasyonu, akademi kültür ve kalitesinde erozyonu beraberinde getirmiştir. Başka YÖK olmak üzere, Türkiye akademiasının kurumsal yapısı, vakit kaybetmeden danışmanlık kurumunun norm ve standartlarını geliştirmeli; işlevsel yetersizlikleri saptayıp gidermeli ve onarılması mümkün olmayan hallerde kariyer programlarını tasfiye etmelidir. Covid-19 pandemisinin zorunlu kıldığı uygulamaların yol açtığı tahribatın kalıcı hale gelmesi önlenmelidir. Toplumsal ve akademik değerler eğitiminin teorik ve uygulamalı formatı tesis edilerek her akademik programın zorunlu bileşeni haline getirilmelidir. YÖK tarafından zorunlu kılınan akademik etik derslerinin uygulama kalitesi izlenmeli; bu eğitimin uygun öğretim üyelerince yürütülmesi sağlanmalı ve gereken hallerde eğitici eğitimi yoluyla danışmanlık müessesesinin yetkinliği geliştirilmelidir.

DÜZELTME MAKALESİ¹:
TİCARET BORSASI VE ÜRÜN İHTİSAS BORSASINDA İŞLEM
MALİYETLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR UYGULAMA²

Özet

Abdullah KILIÇARSLAN³, Mustafa Çağrı SUCU⁴

Lisanslı depoculuk kapsamında, ELÜS olarak gerçekleşen işlemler ile ticaret borsaları satış salonlarında gerçekleşen işlemler arasında, destek ve teşvikler kaynaklı işlem maliyet farklılıkları dikkati çekmektedir. Bu maliyet farklılığını ortaya koyabilmek adına, Lisanslı depoculuk sisteminde işlem yapan taraflara sağlanan destek ve teşvikler ile ticaret borsalarının satış salonlarında gerçekleşen işlemlerin karşılaştırmalı işlem maliyetleri örnek bir uygulama üzerinden ortaya konulmuştur. Her iki işlem için hem aynı tarihli spot satış, hem de 45 günlük depolama veya geleneksel usuller ile saklama sonrası gerçekleştirilen satış işlemiyle tarafların elde edebilecekleri tutar ve katlandıkları maliyetler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ticaret borsalarında ve Ürün İhtisas borsasında aynı tarihli spot satışta işlem maliyetlerinde avantaj sağlayan temel unsurun, Lisanslı depoculuk sistemine yönelik devlet teşvikleri ve düşük işlem maliyetleri ile piyasalar arasındaki fiyat farklılıklarının olduğu tespit edilmiştir. Ürün İhtisas borsasında, 45 günlük depolama sonrası satışta işlem maliyetleri açısından avantaj sağlayan temel unsur, Lisanslı depoculuğa yönelik devlet teşvikleri iken, geleneksel depolamada yaşanan fire ve zayıflar, ticaret borsalarında satış işlem maliyetleri üzerinde artırıcı bir fonksiyon sergilediği görülmüştür. Ayrıca, belirli özelliklere sahip ürünlerin lisanslı depolarda ayrı depolanmamasının, satıcı taraf açısından ticaret borsası satış salonlarını ürün piyasa fiyatları nedeniyle daha cazip kıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, öz itibarıyla ortaya konulan uygulama bulguları güncel olup, ilgili borsalarda işlem yapan piyasa katılımcılarının maliyetlerini analitik bir bakış açısıyla görebilmelerine imkân sunmaktadır.

¹ Makaleye yazarların talebi ile sadece 2. Dipnot eklenmiştir.

² Bu makale 21-22 Mayıs 2021 tarihleri arasında Kocaeli Üniversitesi ve Derince Belediyesi iş birliği ile çevrimiçi olarak düzenlenen Uluslararası Marmara Sosyal Bilimler Kongresi adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti kongre bildiri özet kitabında basılmış “Examination of Transaction Costs in Commodity Exchanges and A Case Study” başlıklı bildirinin tamamlanmış halidir.

³KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Bölümü, abdullah.kilicarслан@ogrenci.karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7251-9990

⁴KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Bölümü, mustafa.cagri.sucu@ogrenci.karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5124-4046

Anahtar Kelimeler: *Ürün İhtisas Borsası, Ticaret Borsası, İşlem Maliyeti*

TRANSACTION COSTS ON THE COMMODITY EXCHANGE AND MERCANTILE EXCHANGE: A COMPARATIVE APPLICATION

Abstract

Within the scope of licensed warehousing, transaction cost differences arising from support and incentives are noticed between the transactions performed as EWR and the transactions performed in the sales halls of the commodity exchanges. In order to distinguish this cost, the support and incentives provided to the parties that perform transactions in the Licensed warehousing system and the comparative transaction costs of transactions performed in the sales halls of the commodity exchanges are based on a sample application. The amount the parties receive and the costs incurred are attempted with a sale of 45 days of post-storage in both the same dated spot sales, licensed warehouses and traditional ways. It has been established that the main factor that provides an advantage in the transaction costs in commodity exchanges and mercantile exchange in spot sales with the same date is the state incentives for the licensed warehousing system and the price differences between low transaction costs and the markets. The main factor that provides an advantage in the transaction costs of 45 days of post-storage sales in the mercantile exchange is government incentives for Licensed warehousing and the loss of traditional storage has been detected to increase sales transaction costs in the commodity exchanges. In addition, the failure to store specific products in Licensed warehouse has made commodity exchange lounges more appealing to the vendor entity for product market prices. The study concluded that application findings have been up-to-date, allowing market participants in the relevant commodity exchanges markets can view their costs through an analytical perspective.

Keywords: *Mercantile Exchange, Commodity Exchange, Transaction Cost.*

1. Giriş

Günümüzde, alıcı ve satıcı tarafların fiziksel veya dijital ortamlarda bir araya getirilmesiyle, belirli şartlar altında ticari işlemlerde bulunma imkânı sağlayan, düzenleyici ve aracı konuma haiz ticaret borsaları, sergilemiş oldukları işlevlerin karşılığı, çeşitli gelirler elde etmekte, elde edilen bu gelirler, piyasa katılımcısı taraflar açısından işlem maliyet unsuru olarak kabul görmektedir. Ticaret borsalarındaki işlem maliyetleri,

piyasa katılımcılarının piyasa katılım düzeyleri ve ilgileri üzerinde önemli etkilere sahiptir (Sahoo & Kumar, 2011, s. 428).

Sığ bir piyasa yapısından derinlikli bir işlem yapısına geçme arzusu taşıyan borsaların, işlem maliyetlerinin minimize edilmesi yönünde gerçekleştirdiği çeşitli uygulamalar, onları, diğer borsa veya rakiplere göre öne çıkarmaktadır.

Türk Tarım Sektörünün stratejik bir bileşeni olarak ticaret borsalarının işlem maliyetlerinin piyasa katılım düzeyini artıracak seviyede olması ve tarımsal emtia piyasalarının derinleşmesine katkı sunması, İstanbul Finans Merkezi (İFM) ile bölgesinde önemli bir aktör olmak isteyen Türkiye açısından nitelikli mal ve hizmet üretimi noktasında önem taşımaktadır (İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Strateji Belgesi, 2009; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Lisanslı depolara gerçek veya tüzel kişiler tarafından teslim edilen ürünlerin, ilgili kişi veya kurum yatırım hesaplarına aktarılması ile oluşturulan elektronik ürün kaydı olarak özetlenebilecek Elektronik Ürün Senetlerinin (ELÜS) Türkiye Ürün İhtisas Borsasında (TURİB) işlem görmesinin, piyasa katılımcısı tarafların işlem maliyetlerinin rekabet edebilir düzeye indirilmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Yetkili sınıflandırıcı analizleri kapsamında, belirli nitelik ve standartları taşıyan ürünlerin, ileri düzeyli depolama ve korunması çerçevesinde, güvenilir emtia veya ürün bankacılığı olarak ifade edilebilen Lisanslı depoculuk sistemi (Onumah, 2010), ticaret borsalarının sunduğu ürün ve hizmetlere alternatif, aynı zamanda da tamamlayıcı bir enstrüman olarak işlem maliyetlerinin minimizasyonunda ön plana çıkmaktadır. TURİB'in başarısı, İstanbul'u finans merkezi yapma iradesi taşıyan yetkili otoriteler tarafından dikkatlice izlenmektedir (Avrupa Postası, 2012). Bu yönleriyle ülkemizdeki emtia borsalarının ki özellikle ihtisas borsalarının, nitelikli mal ve hizmet üretimi noktasında İFM projesine anlamlı katkılar sunması beklenmektedir.

İşlem gören ürün, hizmet ve maliyetler açısından piyasa katılımcılarına artı değer sunabilen borsaların, rekabetçi ve sürdürülebilir bir yapıda kendilerini konumlandırabilmeleri mümkündür. Bu çerçevede, Türkiye'de mevcut 113 ticaret borsası bağlamında ticaret borsalarının ve TURİB'in işlem maliyetlerine değinilecek ve ilgili borsaların piyasa katılımcılarına sağladığı avantajlar bir örnek uygulama üzerinden mukayese edilerek ortaya konulacaktır.

2. İşlem Maliyeti

Literatürde işlem maliyetleri firmalar açısından benzer tanımlamalarla, farklı açılardan ortaya konulmaktadır. Ekonomi ve ticaret açısından işlem maliyetlerine bakıldığında, işlem maliyetlerinin, yapılan işin özü bağlamında, kavramsal olarak farklılaşabildiği görülmektedir (Robertson, 2006).

Literatüre yer alan tanımlamalardan bazıları şöyledir:

“Herhangi bir işlemin içerisinde barındırdığı veya işlem gerçekleştirmek için tarafların yükledikleri maliyetlerdir.” (Farlex, 2012). “İşlem maliyetleri, herhangi bir mal veya hizmetin transferi veya mülkiyet hakkının devredilmesi işlemlerinden kaynaklanmaktadır.” (Niehans, 1987). “Robinson Cruzonun hayat mücadelesinde var olmayan tüm maliyetler, günümüz modern ekonomik kurumları açısından işlem maliyetleridir.” (Cheung, 1987, s. 1). “Piyasada gerçekleşen işlemler kaynaklı maliyetler, işlem maliyetleridir. Piyasa fiyatlarının keşfi, Sözleşmelerin hazırlanması ve yürütülmesi sürecinde üstlenilen giderler işlem maliyetleri arasında sayılabilir.” (Khemani & Shapiro, 1993).

Ronald Coase, ‘The Nature of Firm’ isimli eserinde (1937) İşlem maliyetini ”fiyat mekanizmasının kullanım maliyeti” olarak basit bir çerçevede ortaya koymuştur (Coase R. , 1988, s. 38). Coase, “Piyasa etkin ise o zaman firma neden var? İşlemler firma içerisinde mi yoksa piyasada mı daha etkin gerçekleşir?” (Shirley vd., 2015, s. 228) soruları ile firmanın varlığının temel dayanağının işlem maliyeti minimizasyonu olduğunu ortaya koymuştur (Coase R. , 1988, s. 40). Coase, işlemlerin karmaşıklığına bağlı olarak işlem maliyetlerinin farklılaşabildiğini, ortaya koyarken, verimlilik odaklılığın esas olduğunu ifade etmektedir (Fontrodona & Sison, 2006). “İşlem maliyetleri firmaların piyasa faaliyetleri kapsamında ortaya çıkan iç ve dış maliyetlerdir. İç maliyetler üretim maliyetlerini, dış maliyetleri ise firmanın herhangi bir saikle firma dışına yapmış olduğu ödemeleri kapsamaktadır.” (Yousuf & Felföldi, 2017, s. 136; Matthews, 1986; Williamson, 1998). “İşlem maliyetleri, ticaret süreci içerisinde ortaya çıkan doğrudan veya dolaylı maliyetleri kapsamaktadır” (Baraka vd., 2019).

Literatürde yapılmış çalışmalar kapsamında, işlem maliyetine yönelik kavramsal tanımlamaların firma bazlı ele alınarak, firmanın faaliyetleri ekseninde tanımlandığı ve bu çerçevede işlem maliyet türlerinin farklı tiplerden oluştuğu görülmektedir.

UNCTAD (2009)’a göre piyasa katılımcısı tarafların işlem maliyetleri, işlem öncesi maliyetler ile işlem sonrası maliyetler olarak aşağıda yer aldığı şekilde iki aşamada ortaya çıkmaktadır (UNCTAD, 2009, s. 10):

- İşlem öncesi bilgi ve ölçüm maliyetleri; işlemin karşı tarafını bulmak, güvenilirliğini araştırmak, uygun fiyat belirleme ve sabitleme, ürün kalitesinin tespiti, işlem için gerekli finansmanın temini, teslimat ve ödemeye ilişkin diğer sözleşme koşullarının tespit edilmesi.
- İşlem sonrası uygulama ve uyum maliyetleri; kredi ve nakit akımlarının yönetilmesi, teslimat işlemlerinin opere edilmesi, ürün spesifikasyonlarının ölçülmesi, anlaşmazlıkların çözümlenmesi, temerrüt durumları için sigorta, tazminat veya cezai müeyyideler.

Bu çalışma kapsamında, işlem maliyetleri, piyasa katılımcısı tarafların ürün ticareti bağlamında işlem öncesi, işlem anı ve işlem sonrası katlanılan maliyetler olarak yer almaktadır.

3. Ticaret Borsaları Ve Türkiye Ürün İhtisas Borsasında İşlem Maliyetleri

Ticaret borsaları; “üretimi, tüketimi veya dış ticareti büyük miktarda yapılan, dayanıklı ve stoklamaya elverişli bulunan, arz ve talebi değişken, alım satımların serbest rekabet şartları içinde ve önceden belirlenmiş asgari miktarlar üzerinden standardize edilen ürünlerden alınan numuneler vasıtasıyla toptan yapıldığı, organize tarımsal ürün piyasalarıdır.” (Rehber ve Vural, 2019, s. 64). Ürün İhtisas borsaları ise; “belirli ürün ve hizmetlerde uzmanlaşmış”(Gabre-Madhin ve Goggin, 2005, s. 5) borsalardır.

Türkiye’de 55 il ve 58 ilçede 113 ticaret borsası, stratejik bir tarım sektörü paydaşı olarak piyasa katılımcılarına, geleneksel veya elektronik satış salonları ile hizmet sunmaktadır. Ticaretin kayıt altında, belirli bir düzen içerisinde gerçekleştirilmesine imkân sağlayan ticaret borsaları, analiz, lisanslı depoculuk vb. hizmetlerle de tescil dışında piyasa katılımcılarına hizmet sunmaktadır. Ticaret borsaları dışında tarım sektörüne yönelik hizmet sunma amacıyla 2017 yılında kurulmuş olan TURİB, Lisanslı depoculuk kapsamında ELÜS işlemleri ile faaliyetlerine devam etmektedir.

Ticaret borsaları ile İhtisas borsalarında işlem maliyetlerine temel teşkil eden faktörler genel olarak şunlardır (Kahkönen & Leathers, 1999, s. 89); “alternatif kanalların etkinliği, bilgiye erişim, birlik ve örgütlenmeler, destek ve teşvikler, depolama imkanları, finansmana erişim, lojistik imkanları, mevzuatsal düzenlemeler, nitelikli insan gücü, piyasa yapısı, piyasaya erişim engelleri, politikalar, sözleşme içerikleri, sözleşmelerin uygulanması, tahkim hizmetleri, tarımsal yayım hizmetleri, teknolojik alt yapı ve donanım, üretim girdi tedarigi, üyelik yapısı, vergi oranları, ulaşım altyapısı.”

Türkiye’de faal olarak hizmet sunan 113 ticaret borsasında ve TURİB’de işlem maliyet kalemleri aşağıda yer aldığı şekildedir (5174 Sayılı Kanun, 2004; 5300 Sayılı Kanun, 2005):

- Borsa tescil ücreti
- Ürün analiz ücreti
- Borsa salon kullanım ücreti
- Ürün lojistik ücreti
- Tazmin fonu ücreti
- Ürün depolama ücreti
- Hammaliye ücreti
- Stopaj
- Fire ve Zayiat
- Aracı kurum komisyon ücreti

İşlem maliyet kalemlerine bakıldığında maliyet kalemlerinin bazılarının işlem öncesi (analiz, hammaliye vb.), bazılarının işlem anı (tescil, salon kullanım vb.) bazılarının ise işlem sonrasına (stopaj, nakliye vb.) ilişkin oldukları görülmektedir. Ticaret borsalarında taraflar; ürünün geleneksel depolanması ile katlanılan fire ve zayıtlar, ürünün borsaya ulaştırılmasında lojistik maliyetleri, ürünün kantar tartımı, yetkili laboratuvarında satış standartlarına uygunluk analizi, analiz sonuçlarının sisteme yüklenerek fiziksel şahit numunelerinin satış salonuna ulaştırılması, salonda satışa sunulması ve satış sonrası tescil ücreti, tescil sonrası ürünün alıcının lokasyonunda, alıcıya deposunda veya araç üzerinde teslimi maliyetlerine katlanmaktadır. Lisanslı depolar, depolama hizmetleri karşılığında, ürün sahiplerinden; fiziki olarak tartım ve kantar ücreti, ürünlerin araçlardan silolara aktarılması bağlamında tahmil (hammaliye) ücreti, ürünlerin TURİB ELÜS işlem Platformunda satışının gerçekleşmesi ile depo ücretlerinin MKK kayıtları esas alınmak suretiyle TURİB tarafından, depoların Ticaret Bakanlığı onaylı ve Türkiye Ticaret Sicil Gazetesinde yayımlanan Lisanslı Depo Ücret Tarifesi kapsamında hesaplanan ve seans işlem sonuç raporları ile Takasbanka bildirilen işlemler sonucu, Takasbank tarafından, depoların Takasbanktaki hesabına belirli periyotlarda aktarılan depo ücretleri, ürünlerini depolayan, lakin alım satıma konu etmeden fiziki olarak geri teslim alan taraflardan alınan depolama ve ürünlerin silolardan araç üstüne aktarımı bağlamında tahliye (boşaltma) ücreti, Platformdan satın alınan ve fiziki çekilmek istenen ürünler karşılığı stopaj sorumlusu sıfatıyla % 1 KDV tahsilatı (ilgili tahsilat sermaye piyasası aracı kurumları üzerinden gerçekleştirilebilir), geçici depolama kapsamında ürün depolayanlardan alınan depo ücretleri, depoların atıl kalması riski çerçevesinde sair şirketlerle yapılan ikili sözleşmelere istinaden (depoları ürün konulmasının garanti altına alınması) şirketlerden depo ücretlerinin, tahmil ve tahliye ücretlerinin belirlenen esaslara uygun olarak tahsilat

gerçekleştirilmektedir. Lisanslı depolar, sundukları hizmet kapsamında doğal olarak gerçekleşen, sigorta tazmini kapsamı dışında kalan, fazladan maliyet oluşturan ve herhangi bir şekilde yönetilemeyen fire risklerinin (yaklaşık olarak binde altı) ürün depolayanlar tarafından üstlenilmesi gerektiği düşüncesi içerisindeyler.

4. Uygulama

Her iki piyasanın tam olarak karşılaştırılabilmesi için satışa konu ürünün her iki piyasada da aynı miktarda işlem gördüğü varsayılmıştır. Lisanslı depolarda TMO'ya satılmak üzere depolanan ürünler depolamadan bir sonraki gün Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından işleme alınmaktadır. Bu bağlamda, satıcı tarafların bir günlük depo ücreti, işlem maliyetleri açısından anlamlı değişikliklere yol açmayacağından dolayı, uygulama içerisinde lisanslı depoya ürün koyan ve bir sonraki işlem günü satışı gerçekleşen ELÜS işlemleri ile ticaret borsasında yapılan spot satışlar, aynı tarihli olarak dikkate alınmaktadır. Lisanslı depoda depolanan ürünler, Lisanslı Depo Ücret Tarifelerinde yayımlandığı şekliyle farklı depolama ücretlerine tabidir. Hasat sonrası üreticilerin genel olarak ürünlerini satma eğilimlerinin yoğun görüldüğü zaman 15-60 gün aralığıdır (Ergun, 2018, s. 81). Bu bağlamda depolama açısından ortalama 45 günlük depolama süresi hesaplamada dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan veriler TOBB tarafından yayımlanan "Ticaret Borsaları Ürün Fiyat Bilgileri" (TOBB, 2021) ile TURİB ELÜS bülten verilerinden (TURİB, 2021) elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan işlem verileri 2020 ve 2021 yıllarına aittir. Gerek çalışmada yer alan veriler, gerek uygulamaya konu ürünler, gerekse işlem dönemleri, bu çalışmanın sınırlılıkları olarak kabul edilebilir. Çalışmada, öz itibarıyla ortaya konulan uygulama bulguları güncel olup, ilgili borsalarda işlem yapan piyasa katılımcılarının maliyetlerini analitik bir bakış açısıyla görebilmelerine imkân sunmaktadır.

4.1. Vaka

Üretici X, komşusu Y ile birlikte kiraladıkları farklı niteliklerdeki arazilerden 2020 harman sezonunda 320 ton Esperia buğdayı, 185 ton Sladoran tipi 2. Sınıf arpa, 378 ton 3. Sınıf yemlik mısır hasat etmiştir. Üreticilerden daha modern bir yaklaşıma sahip olan X, ürünlerin Lisanslı depo kapsamında depolanabilecek kriterlere sahip olduğunu ve bu çerçevede muhakkak Lisanslı depolarda depolanması ve ELÜS olarak satışının yapılması gerektiğini ifade etmiştir. X üreticisinin temel yaklaşımı, devletin lisanslı depoculuk kapsamında üreticiye sunmuş olduğu destek ve teşviklerden etkin bir şekilde faydalanılması ve ELÜS olarak ürünün değerinde satışının yapılabileceği düşüncesidir. Muhafazakâr bir bakış açısına sahip olan üretici Y ise, ürünlerin bir kısmının geleneksel

olarak depolanması ve ticaret borsasında satışa konu edilmesi, kalan kısmının ise lisanslı depoda depolanabileceği görüşündedir. Y üreticisi, çevresindeki üreticilerin kulaktan kulağa fısıldamış olduğu hikâyelerin etkisiyle Esperia gibi kaliteli bir buğday türünün lisanslı depoda depolanması ile sınıfının 2. Sınıf kalitede bir buğday vasfına bürüneceği ve daha düşük fiyatlanabileceği konusunda şüphe içerisindedir. Bu nedenle fiyat riskini her iki tip borsa arasında yaymak suretiyle piyasa fiyatlarının düşüş ve yükseliş risklerinden korunma sağlanabileceği kanaatindedir. Geleneksel depolama için uygun depolama yeri mevcuttur. Ayrıca ELÜS olarak ürünün Lisanslı depoya konulması durumunda, ürünün daha düşük fiyatla depo sahiplerine satıldığı şeklindeki hikâyeleri dinleyen üretici Y, Toprak Mahsulleri Ofisine satılacak mısırın Lisanslı depoculuk kapsamında depolanması, arpa ve buğdayda ise geleneksel usullerle depolama yapılması gerektiği kanaatine sahiptir. İki üretici ürünlerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerine yapmış oldukları istişare sonucu, arpa, mısır ve buğdayın her iki borsa açısından yarı yarıya olmak üzere bölünmesi kararlaştırılmıştır. Lisanslı depoya götürülecek ürünlerden Çiftçi Kayıt Belgesi (ÇKS) kapsamında TMO'ya satılacak kısmı harici kalan miktar 45 gün sonra TURİB normal ELÜS işlemleri kapsamında satışa konu edilecektir. Hasattan bir gün sonra borsa elektronik satış salonunda satışa konu edilecek kısım harici kalan miktarın geleneksel depolamaya konu edilmesi kararını almışlardır.

X ve Y üreticisi tarafından gerçekleştirilen işlemler şu aşamalardan oluşmaktadır;

1. 15 Haziran 2020 tarihinde 406 dekardan 320 ton Esperia buğdayı hasat edilmiştir. Esperia buğdayında verim dekar başına ortalama 787 kg'dır.
2. 9 Temmuz 2020 tarihinde 272 dekardan 185 ton Sladoran tipi arpa hasat edilmiştir. Sladoran tipi arpada verim dekar başına ortalama 680 kg'dır.
3. 7 Aralık 2020 tarihinde 360 dekardan 378 ton 2. Sınıf yemlik mısır hasat edilmiştir. Mısırdaki verim dekar başına ortalama 1.050 kg'dır.

4.1.1. Esperia Buğday İşlemleri

Üretici X ve Y, buğday mahsulünün 80 tonluk kısmını, beldenin girişindeki açık arazide, diğer köylülerin de ürünlerini depoladıkları alandaki ambarlarında depolamışlardır. Buğdayın kalan 240 tonluk kısmının 160 tonu Konya merkezde bulunan ASLX isimli Lisanslı depoya kiralanmış kamyonlar ile ulaştırılmıştır. Yetkili Sınıflandırıcı KLY eksperleri tarafından yapılan analizler sonucu, depolama kriterleri kapsamında depolanması açısından herhangi bir mahsuru bulunmayan ürünler, depo eksperleri Firuzan'ın onayı ile depolanmak üzere teslim alınarak ilgili siloya yönlendirilmiş ve silo operatörü Baturalp tarafından kantar kontrolü sonrası sisteme kg bilgisi girilmiş ve Kırmızı Sert 2. Sınıf ürün silosuna aktarılmıştır. 16 Haziran 2020 tarihinde 80 tonluk esperia buğdayı Konya Ticaret Borsası elektronik satış salonuna (T.B. ESS) getirilerek

1,765 TL birim fiyattan satışı sunulmuş ve seansın ilk parti ürün grubu içerisinde ürünün satışı gerçekleşmiştir. Seans sonrası ürün alıcı Y'nin fabrikasında kamyon üzerinde alıcıya teslim edilmiş ve ürün karşılığı bakiye ilgili kesintilerin akabinde teslim alınmıştır. Yine aynı gün içerisinde ASLX deposuna teslim edilen ürünün 80 tonu 1,625 TL birim fiyattan, ÇKS miktarında, TMO tarafından Trade Report işlemleri kapsamında TURİB TMO işlem seansında TMO tarafından satın alınarak işlemin takası gerçekleşmiş ve ürün bedeli X ve Y'nin müşterek yatırım hesabına ilgili kesintiler düşüldükten sonra geçmiştir. 30 Temmuz tarihinde üretici X ve Y geleneksel usullerle depoladıkları Esperia buğdayını kiraladıkları kamyonlarla Konya Ticaret Borsasına getirmişler ve ürünler seansın üçüncü parti satışı sunulan ürünler içerisinde 1,920 TL birim fiyattan satışı sunulmuş ve satış gerçekleşmiştir. Seans sonrası ürün alıcı L'nin buğday pazarındaki deposuna kamyon üzerinde teslim edilmiş ve ürün karşılığı bakiye ilgili kesintilerin akabinde teslim alınmıştır. Yine aynı gün içerisinde ASLX deposuna teslim edilen ürünün kalan 80 tonu 1,779 TL birim fiyattan, normal seans işlemleri kapsamında satılmıştır. Takas işlemleri sonrası ürün bedeli X ve Y'nin müşterek yatırım hesabına ilgili kesintiler düşüldükten sonra geçmiştir.

4.1.2. Sladoran Arpa İşlemleri

Üretici X ve Y, mısır mahsulünün 46,25 tonluk kısmını, beldenin girişindeki açık arazide, diğer köylülerin de ürünlerini depoladıkları alandaki ambarlarında depolamışlardır. Arpanın kalan 138,75 tonluk kısmının 92,5 tonu Konya merkezde bulunan ASLX isimli Lisanslı depoya kiralanan kamyonlar ile ulaştırılmıştır. Yetkili Sınıflandırıcı KLY eksperleri tarafından yapılan analizler sonucu, depolama kriterleri kapsamında depolanması açısından herhangi bir mahsuru bulunmayan ürünler, depo eksperleri Firuzan'ın onayı ile depolanmak üzere teslim alınarak ilgili siloya yönlendirilmiş ve silo operatörü Baturalp tarafından kantar kontrolü sonrası sisteme kg bilgisi girilmiş ve 2. Sınıf arpa ürün silosuna aktarılmıştır. 11 Temmuz 2020 tarihinde 46,25 tonluk arpa, T.B. ESS'ye getirilerek 1,351 TL birim fiyattan satışı sunulmuş ve seansın ilk parti ürün grubu içerisinde ürünün satışı gerçekleşmiştir. Seans sonrası ürün alıcı C'nin yem fabrikasında kamyon üzerinde alıcıya teslim edilmiş ve ürün karşılığı bakiye ilgili kesintilerin akabinde teslim alınmıştır. Yine aynı gün içerisinde ASLX deposuna teslim edilen ürünün 46,25 tonu 1,275 TL birim fiyattan, ÇKS miktarında, TMO tarafından Trade Report işlemleri kapsamında TURİB TMO işlem seansında TMO tarafından satın alınarak işlemin takası gerçekleşmiş ve ürün bedeli X ve Y'nin müşterek yatırım hesabına ilgili kesintiler düşüldükten sonra geçmiştir. 24 Ağustos tarihinde üretici X ve Y geleneksel usullerle depoladıkları arpayı, kiraladıkları kamyonlarla Konya Ticaret Borsasına getirmişler ve ürünler seansın üçüncü parti satışı sunulan ürünler içerisinde 1,398TL birim fiyattan satışı

sunulmuş ve satış gerçekleşmiştir. Seans sonrası ürün alıcı H'nin buğday pazarındaki deposuna kamyon üzerinde teslim edilmiş ve ürün karşılığı bakiye ilgili kesintilerin akabinde teslim alınmıştır. Yine aynı gün içerisinde ASLX deposuna teslim edilen ürünün kalan 46,25 tonu 1,360 TL birim fiyattan, normal seans işlemleri kapsamında satılmıştır. Takas işlemleri sonrası ürün bedeli X ve Y'nin müşterek yatırım hesabına ilgili kesintiler düşüldükten sonra geçmiştir.

4.1.3. Yemlik Mısır İşlemleri

Üretici X ve Y, mısır mahsulünün 94,5 tonluk kısmını, beldenin girişindeki açık arazide, diğer köylülerin de ürünlerini depoladıkları alandaki ambarlarında depolamışlardır. Mısırın kalan 283,5 tonluk kısmının 189 tonu, Konya merkezde bulunan ASLX isimli Lisanslı depoya, kiralanan kamyonlar ile ulaştırılmıştır. Yetkili Sınıflandırıcı KLY eksperleri tarafından yapılan analizler sonucu, depolama kriterleri kapsamında depolanması açısından herhangi bir mahsuru bulunmayan ürünler, depo eksperleri Firuzan'ın onayı ile depolanmak üzere teslim alınarak ilgili siloya yönlendirilmiş ve silo operatörü Baturalp tarafından kantar kontrolü sonrası sisteme kg bilgisi girilmiş ve 3.Sınıf mısır ürün silosuna aktarılmıştır. 8 Aralık 2020 tarihinde 94,5 tonluk mısır, T.B. ESS'ye getirilerek 1,725 TL birim fiyattan satışa sunulmuş ve seansın ilk parti ürün grubu içerisinde ürünün satışı gerçekleşmiştir. Seans sonrası ürün alıcı S'nin yem fabrikasında kamyon üzerinde alıcıya teslim edilmiş ve ürün karşılığı bakiye ilgili kesintilerin akabinde teslim alınmıştır. Yine aynı gün içerisinde ASLX deposuna teslim edilen ürünün 94,5 tonu 1,700 TL birim fiyattan, ÇKS miktarında, TMO tarafından Trade Report işlemleri kapsamında TURİB TMO işlem seansında TMO tarafından satın alınarak işlemin takası gerçekleşmiş ve ürün bedeli X ve Y'nin müşterek yatırım hesabına ilgili kesintiler düşüldükten sonra geçmiştir. 21 Ocak 2021 tarihinde üretici X ve Y geleneksel usullerle depoladıkları mısırı, kiraladıkları kamyonlarla Konya Ticaret Borsasına getirmişler ve ürünler seansın yedinci parti satışa sunulan ürünler içerisinde 1,825TL birim fiyattan satışa sunulmuş ve satış gerçekleşmiştir. Seans sonrası ürün alıcı K'nın buğday pazarındaki deposuna kamyon üzerinde teslim edilmiş ve ürün karşılığı bakiye ilgili kesintilerin akabinde teslim alınmıştır. Yine aynı gün içerisinde ASLX deposuna teslim edilen ürünün kalan 94,5 tonu 1,870 TL birim fiyattan, normal seans işlemleri kapsamında satılmıştır. Takas işlemleri sonrası ürün bedeli X ve Y'nin müşterek yatırım hesabına ilgili kesintiler düşüldükten sonra geçmiştir.

4.2. İşlem Verileri

Ürünlerin Lisanslı depoda depolanma ücretleri aşağıdaki şekildedir:

- Buğday için Lisanslı depo ücreti 0,300+%18 KDV (ton başına/aylık)
- Arpa için Lisanslı depolama ücreti 0,333+%18 KDV (ton başına/aylık)
- Mısır için Lisanslı depolama ücreti 0,316+%18 KDV (ton başına/aylık)

Ticaret Borsası ve Ürün İhtisas borsasında işlem maliyetine dayanak oranlar aşağıda tabloda 1’de yer aldığı şekildedir:

Tablo 1. Satışa Konu Ürünler İçin Borsa İşlem Maliyetleri ve Destekler

Borsa	Oranlar	Buğday	Arpa	Mısır
T.B.*	Tescil+Satış Salonu+Analiz Hizmet Ücreti	0,004	0,004	0,004
T.B.	Stopaj Oranı	0,02	0,02	0,02
T.B.	Hammaliye Ücreti (Ton Başına/TL)	4,5	4,5	4,5
T.B.	Fire ve Zayiat (depolama % 1, tahmil ve tahliye % 1, kantar % 0,5)	0,025	0,025	0,025
TURİB	Lisanslı Depo Ücreti(ton başı aylık KDV dâhil)	0,354	0,393	0,373
TURİB	ELÜS Tescil Ücreti oranı	0,00059	0,00059	0,00059
TURİB	ELÜS Tazmin Fonu Ücreti oranı	0,0005	0,0005	0,0005
TURİB	ELÜS Borsa İşlem Ücreti oranı	0,00354	0,00354	0,00354
TURİB	ELÜS Aracı Kurum Ücreti oranı	50.000 TL'ye kadar binde iki-50.000 TL üstü işlem başı 100 TL)		
TURİB	Ürünün Depoda Kaldığı Gün Sayısı	1/45	1/45	1/45
TURİB	Nakliye Desteği(Ton başı 25 TL olmak üzere maksimum 750 TL)	25	25	25
TURİB	Analiz Desteği (kamyon/Parti başı TL)	25	25	25
TURİB	Stopaj Muafiyeti	0,02	0,02	0,02
TURİB	Depo Tahmil Ücreti (Ton Başına KDV dâhil / TL)	5,9	5,9	5,9
TURİB	İlave Kira Desteği (Ton başına günlük)	0,1	0,1	0,1
TURİB	Analiz Ücreti (Kamyon/parti başı TL)	25	25	25

*Ticaret Borsası

4.3. İşlem Gerçekleşmeleri

Her iki borsada tarihsel bazda ürünlere ait gerçekleşen satış işlemleri, aşağıda tablo 2’de yer aldığı şekildedir.

Tablo 2. Ürün Satış İşlemleri

İşlem Tarihi	Ürün	Çeşit	T.B. ESS* Satış			TURİB ELÜS Platform Satışı		
			Miktar (ton)	Birim Fiyat (TL)	Tutar (TL)	Miktar (ton)	Birim Fiyat (TL)	Tutar (TL)
16 Haziran 2020	Buğday	Esperia	80	1,765	141.200	80	1,625	130.000
30 Temmuz 2020	Buğday	Esperia	80	1,92	153.600	80	1,779	142.320
11 Temmuz 2020	Arpa	Sladoran	46,25	1,351	62.484	46,25	1,275	58.969
24 Ağustos 2020	Arpa	Sladoran	46,25	1,398	64.658	46,25	1,36	62.900
8 Aralık 2020	Mısır	Yemlik	94,5	1,725	163.013	94,5	1,7	160.650
21 Ocak 2021	Mısır	Yemlik	94,5	1,825	172.463	94,5	1,87	176.715

* Elektronik Satış Salonu

Üretici X ve Y'nin buğday, arpa ve mısır ürünlerini hasattan bir gün sonra ve geleneksel olarak depoladıktan 45 gün sonra, ticaret borsası elektronik satış salonunda satış yaptığı durumda, işlem maliyetleri aşağıda tabloda yer aldığı şekilde gerçekleşmektedir.

Tablo 3. Ticaret Borsası Elektronik Satış Salonu İşlemleri Ürün Maliyet Kırılımları

T.B. ESS İşlem Maliyet Kırılımı	Buğday		Arpa		Mısır	
	16.06.2020	30.07.2020	11.07.2020	24.08.2020	8.12.2020	21.01.2020
Ürün Miktarı (ton)	80	80	46,25	46,25	94,5	94,5
Birim Satış Fiyatı (TL)	1,765	1,92	1,351	1,398	1,725	1,825
Satış Bedeli	141.200	153.600	62.484	64.658	163.013	172.463
Tescil+Satış Salonu+Analiz Ücreti	564,80	614,40	249,94	258,63	652,05	689,85
Stopaj Tutarı	2.824,00	3.072,00	1.249,68	1.293,15	3.260,25	3.449,25
Hammaliye Ücreti	360,00	360,00	208,13	208,13	425,25	425,25
Fire ve Zayiat Ücreti		3.840,00		1.616,44		4.311,56
Maliyetler Toplamı	3.748,80	7.886,40	1.707,74	3.376,34	4.337,55	8.875,91
Üreticinin Eline Geçen Net Tutar	137.451,2	145.713,6	60.776,0	61.281,2	158.675,0	163.586,6
Net Ürün Satış Birim Fiyatı	1,7181	1,821	1,3141	1,325	1,6791	1,731
İşlem Maliyeti Oranı	2,65%	5,13%	2,73%	5,22%	2,66%	5,15%

Üretici X ve Y'nin ürünlerini Lisanslı depoya koyduktan bir gün sonra, TURİB'de, TMO'ya satış yaptığı durumda, işlem maliyetleri tablo 4'te yer aldığı şekilde gerçekleşmektedir.

Tablo 4. TURİB ELÜS Platform İşlemleri Ürün Maliyet Kırılımları

TURİB Platform ELÜS İşlem Maliyet Kırılımı	Buğday	Arpa	Mısır
	16.06.2020	11.07.2020	8.12.2020
	0	0	0
Ürün Miktarı (ton)	80.000	46.250	94.500
Birim Satış Fiyatı (TL)	1,625	1,275	1,700
Satış Bedeli	130.000	58.969	160.650
Lisanslı Depo Ücreti(ton başı aylık KDV dâhil)	28,32	18,15	35,24
ELÜS Tescil Ücreti	76,7	34,79	94,78
ELÜS T. Fonu Ücreti	65	29,48	80,33
ELÜS Borsa İşlem Ücreti	460,2	208,75	568,70
ELÜS Aracı Kurum Ücreti	100	100	100
Depo Tahmil Ücreti	400	231,25	472,5
Analiz Ücreti	25	25	25
Nakliye Desteği (Ton başı 25 TL olmak üzere maksimum 750 TL)	750	750	750
Analiz Desteği (kamyon/Parti başı)	25	25	25
İlave Kira Ücreti	3,5	3,5	3,5
Stopaj Muafiyeti	2.600,00	1.179,38	3.213,00
Maliyetler Toplamı	1.155	647	1.377
Depolama Maliyetleri	453	274	533
ELÜS Satış Maliyetleri	702	373	844
Devlet Teşvikleri	3.379	1.958	3.992

Satış Bedeli	130.000	58.969	160.650
(+) Teşvikler	3.379	1.958	3.992
(-) Maliyetler	1.155	647	1.377
Üreticinin Eline Geçen Tutar	132.223	60.279	163.265
Satıcının ürününü sattığı net birim fiyat	1,653	1,303	1,728
İşlem Maliyeti Oranı	0,89%	1,10%	0,86%

Üretici X ve Y'nin ürünlerini Lisanslı depoya koyduktan 45 gün sonra, TURİB'de, normal ELÜS işlemleri kapsamında satış yaptığı durumda, işlem maliyetleri aşağıda tablo 5'te yer aldığı şekilde gerçekleşmektedir.

Tablo 5. TURİB ELÜS Platform İşlemleri Ürün Maliyet Kırılımları

TURİB Platform ELÜS İşlem Maliyet Kırılımı	Buğday	Arpa	Mısır
	30.07.2020	24.08.2020	21.01.2021
Ürün Miktarı (ton)	80,00	46,25	94,50
Birim Satış Fiyatı (TL)	1,779	1,360	1,870
Satış Bedeli	142.320	62.900	176.715
Lisanslı Depo Ücreti(ton başı aylık KDV dâhil)	1.274,40	816,56	1.585,67
ELÜS Tescil Ücreti	83,97	37,11	104,26
ELÜS T. Fonu Ücreti	71,16	31,45	88,36
ELÜS Borsa İşlem Ücreti	503,81	222,67	625,57
ELÜS Aracı Kurum Ücreti	100,00	100,00	100,00
Depo Tahmil Ücreti	400,00	231,25	472,50
Analiz Ücreti	25,00	25,00	25,00
Nakliye Desteği(Ton başı 25 TL olmak üzere maksimum 750 TL)	750,00	750,00	750,00
Analiz Desteği (kamyon/Parti başı)	25,00	25,00	25,00
İlave Kira Ücreti	360,00	208,13	425,25
Stopaj Muafiyeti	2.846,40	1.258,00	3.534,30
Maliyetler Toplamı	2.458,34	1.464,03	3.001,36
Depolama Maliyetleri	1.699,40	1.072,81	2.083,17
ELÜS Satış Maliyetleri	758,94	391,23	918,19
Devlet Teşvikleri	3.981,40	2.241,13	4.734,55
Satış Bedeli	142.320,00	62.900,00	176.715,00
(+) Teşvikler	3.981,40	2.241,13	4.734,55
(-) Maliyetler	2.458,34	1.464,03	3.001,36
Üreticinin Eline Geçen Tutar	143.843,06	63.677,09	178.448,19
Satıcının ürününü sattığı net birim fiyat	1,80	1,38	1,89
İşlem Maliyeti Oranı	1,71%	2,30%	1,68%

5. Bulgular

Üretici X ve Y'nin ürünlerini T.B. ESS ve TURİB Platformunda satış yaptıkları durumlarda, katlandıkları işlem maliyetleri özetle tabloda 6'da yer aldığı şekilde gerçekleşmektedir.

Tablo 6 Karşılaştırmalı İşlem Maliyetleri

	Buğday		Arpa		Mısır	
	T.B. ESS Satış	TURİB Platform Satış	T.B. ESS Satış	TURİB Platform Satış	T.B. ESS Satış	TURİB Platform Satış
Aynı gün satış						
Miktar (ton)	80	80	46,25	46,25	94,5	94,5
Birim fiyat (TL)	1,765	1,625	1,351	1,275	1,725	1,700
Tutar (TL)	141.200	130.000	62.484	58.969	163.013	160.650
(-)Maliyet (TL)	3.749	1.155	1.708	647	4.338	1.377
(+)Teşvik (TL)		3.379		1.958		3.992
Üreticinin eline geçen net tutar	137.451	132.224	60.776	60.280	158.675	163.265
Satıcının ürününü sattığı net birim fiyat	1,7181	1,6528	1,3141	1,3033	1,6791	1,7277
İşlem maliyeti Oranı	2,65%	0,89%	2,73%	1,10%	2,66%	0,86%
45 gün sonra satış						
Miktar (ton)	80	80	46,25	46,25	94,5	94,5
Birim fiyat (TL)	1,920	1,779	1,398	1,360	1,825	1,870
Tutar (TL)	153.600	142.320	64.658	62.900	172.463	176.715
(-)Maliyet (TL)	7.886,40	2.458,34	3.376,34	1.464,03	8.875,91	3.001,36
(+)Teşvik (TL)		3.981,40		2.241,13		4.734,55
Üreticinin eline geçen net tutar	145.714	143.843	61.281	63.677	163.587	178.448
Satıcının ürününü sattığı net birim fiyat	1,821	1,798	1,3250	1,377	1,731	1,888
İşlem maliyeti Oranı	5,13%	1,73%	5,22%	2,33%	5,15%	1,70%

T.B. ESS kapsamında Esperia buğdayının birim satış fiyatı 1,765 TL iken, ürün lisanslı depoda 2. Sınıf Kırmızı Sert gruba dâhil olduğundan dolayı TURİB platformunda TMO alışında birim fiyatı 1,625 TL olarak işlem görmüştür. Esperia buğdayının spot olarak her iki borsada aynı gün satışa konu edilmesi ile satıcı taraf olan üretici X ve Y, ticaret borsasında ürün satışından TURİB platformu satışına göre 5.227 TL daha fazla gelir elde etmiştir. Maliyetler açısından ise %1.76 TURİB platformu lehine avantaj söz konusu iken, ürün depolama sınıflaması nedeniyle bu avantaj satıcı tarafa net gelir açısından negatif yansımıştır. T.B. ESS kapsamında 45 günlük geleneksel depolama Esperia buğdayının birim satış fiyatı 1,920 TL iken, ürün lisanslı depoda 2. Sınıf Kırmızı Sert gruba dâhil olduğundan dolayı TURİB platformunda normal ELÜS satışı kapsamında birim fiyatı 1,779 TL olarak işlem görmüştür. Esperia buğdayının 45 günlük süre sonrasında her iki borsada aynı gün satışa konu edilmesi ile satıcı taraf olan üretici X ve Y, ticaret borsasında ürün satışından TURİB platformu satışına göre 1.871 TL daha fazla gelir elde etmiştir. Maliyetler açısından ise %3.4 TURİB platformu lehine işlem maliyetlerinin düşüklüğü ve

devlet teşvikleri nedeniyle avantaj söz konusu iken, ürün depolama sınıflaması nedeniyle bu avantaj satıcı tarafa net gelir açısından negatif yansımıştır.

T.B. ESS kapsamında Sladoran 2. Sınıf arpanın birim satış fiyatı 1,351 TL iken, TURİB platformunda TMO alışında birim fiyatı 1,275 TL olarak işlem görmüştür. Arpanın spot olarak her iki borsada aynı gün satışa konu edilmesi ile satıcı taraf olan üretici X ve Y, ticaret borsasında ürün satışından TURİB platformu satışına göre 496 TL daha fazla gelir elde etmiştir. Maliyetler açısından ise %1.63 TURİB platformu lehine avantaj söz konusu iken, ticaret borsasında işlem derinliğinin fazla olması nedeniyle bu avantaj satıcı tarafa net gelir açısından negatif yansımıştır. T.B. ESS kapsamında 45 günlük geleneksel depolama Sladoran arpanın birim satış fiyatı 1,398 TL iken, TURİB platformunda normal ELÜS satışı kapsamında birim fiyatı 1,360 TL olarak işlem görmüştür. Arpanın 45 günlük süre sonrasında her iki borsada aynı gün satışa konu edilmesi ile satıcı taraf olan üretici X ve Y, TURİB platformunda ürün satışından ticaret borsası satışına göre 2.396TL daha fazla gelir elde etmiştir. Maliyetler açısından ise %2.89 TURİB platformu lehine işlem maliyetlerinin düşüklüğü ve devlet teşvikleri nedeniyle avantaj söz konusu iken, bu avantaj satıcı tarafa net gelir açısından olumlu yansımıştır.

T.B. ESS kapsamında yemlik 3. Sınıf mısırın birim satış fiyatı 1,725 TL iken, TURİB platformunda TMO alışında birim fiyatı 1,700 TL olarak işlem görmüştür. Mısırın spot olarak her iki borsada aynı gün satışa konu edilmesi ile satıcı taraf olan üretici X ve Y, TURİB platformu ürün satışından ticaret borsası satışına göre 4.590 TL daha fazla gelir elde etmiştir. Maliyetler açısından ise %1.80 TURİB platformu lehine avantaj söz konusu iken, TURİB platformunda mısırdaki işlem derinliğinin fazla olması ve platform kapsamındaki destek ve teşvikler ile düşük işlem maliyetleri nedeniyle bu avantaj, satıcı tarafa net gelir açısından olumlu yansımıştır. T.B. ESS kapsamında 45 günlük geleneksel depolama mısırın birim satış fiyatı 1,825 TL iken, TURİB platformunda normal ELÜS satışı kapsamında birim fiyatı 1,870 TL olarak işlem görmüştür. Mısırın 45 günlük süre sonrasında her iki borsada aynı gün satışa konu edilmesi ile satıcı taraf olan üretici X ve Y, TURİB platformunda ürün satışından ticaret borsası satışına göre 14.861 TL daha fazla gelir elde etmiştir. Maliyetler açısından ise %3.45 TURİB platformu lehine işlem maliyetlerinin düşüklüğü ve devlet teşvikleri nedeniyle avantaj söz konusu iken, bu avantaj satıcı tarafa net gelir açısından olumlu yansımıştır.

6. Sonuç

Uygulama kapsamında, genel olarak değerlendirildiğinde, her iki borsada aynı tarihli spot satışta işlem maliyetlerinde avantaj sağlayan temel unsurun, Lisanslı depoculuk sistemine yönelik devlet teşvikleri ve düşük işlem maliyetleri olduğu görülmüştür. Her iki borsada 45 günlük depolama sonrası satışta işlem maliyetleri açısından avantaj sağlayan temel unsur, Lisanslı depoculuğa yönelik devlet teşvikleri iken, geleneksel depolamada yaşanan fire ve zayıflar, borsalarda satış işlem maliyetleri üzerinde artırıcı bir fonksiyon sergilemektedir. Lisanslı depo kuruluş şartları içerisinde her bir silonun veya depolama biriminin en az 2.000 ton kapasiteye haiz olması şartı bulunmaktadır. Lisanslı depo işletmeleri buldukları lokasyon ve depolanacak ürün grupları çerçevesinde ekonomiklik açısından minimum 2.500 ton kapasiteli depolama birimlerine sahip oldukları için belirli özelliklere sahip ürünlerin (Bezostaja, esperia vb.) lisanslı depolarda ayrı depolanamaması sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, satıcı taraf açısından geleneksel depolamayı ve ürün piyasa fiyatları nedeniyle de ticaret borsası satış salonlarını daha cazip kılmaktadır. Bunun yanı sıra mısır gibi yüksek sirkülasyona sahip bir üründe, Lisanslı depoculuk sistemi kapsamındaki destek ve ticaret borsası satış salon işlem maliyetlerine göre nispeten daha düşük olan işlem maliyetleri, TURİB platformunda işlem yapmayı daha cazip kılmaktadır.

Türkiye’de 58 il ve 55 ilçede örgütlenmiş olan, sahip oldukları geleneksel ve elektronik satış salonları ile piyasa katılımcılarına piyasa erişiminde, ürün analizlerinde ve işlemin karşı taraflarını bulmada kolaylık sağlayan ticaret borsalarında uygulama ile işlem maliyetlerinin TURİB’e göre yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ticaret borsalarının İhtisas borsaları şeklinde örgütlenmelerinin işlem maliyetlerinde iyileştirme sağlayabileceği ve bu bağlamda İstanbul’un finans merkezi olması projesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. TURİB açısından bakıldığında ise, ‘Tarıma uzmanlık getirme’ (Erdöl, 2021, s. 34) iddiası taşıyan TURİB’de işlem yoğunluğu anlaşmalı işlemlere kaymış olmasına rağmen, sınırlı normal elüs işlemleri açısından (Takas İstanbul, 2021), mevcut haliyle dahi uygulama bulgularına göre piyasa katılımcılarına düşük işlem maliyetleri ile hizmet sunulmaktadır. Dolayısıyla, muhtemel bir Borsa İstanbul ile birleşme durumunda (Borsa İstanbul, 2013; Ekonomik Forum, 2012; Erdöl, 2021, s. 35) vadeli işlemler ve İslami enstrümanlar (teverruk, ürün katılım fonu vb.) bağlamında etkin, şeffaf, entegre ve güvenilir bir piyasa altyapısı ile hem ulusal hem de bölgesel anlamda İstanbul’un finans merkezi olması projesine önemli katkılar sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- 5174 SAYILI KANUN. (2004). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği İle Odalar ve Borsalar Kanunu. *T.C. Resmi Gazete*, 25479. 1 Haziran 2004.
- 5300 SAYILI KANUN. (2005). Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanununu. *T.C. Resmi Gazete*, 25730. 17 Şubat 2005.
- AVRUPA POSTASI. (2012, 10 31). *İzmir Ticaret Borsası, 'vob'da Pes Etti*. Avrupa Postası: Erişim adresi: <https://www.avrupa-postasi.com/ekonomi/izmir-ticaret-borsasi-vob--da-pes-etti--h72304.html> (13.02.2021).
- BARAKA, B., MBURU, J., & MURIITHI, B. (2019). Transaction costs magnitudes, market participation, and smallholder profitability in rural-urban vegetable supply chain. *International Journal of Vegetable Science*, 1-11. doi:10.1080/19315260.2019.1700204 .
- BORSA İSTANBUL. (2013). *İstanbul Uluslararası Finans Merkezi*. Erişim adresi: https://borsaistanbul.com/files/Istanbul_Uluslararası_Finans_Merkezi.pdf (01.03.2021).
- CHEUNG, S. N. (1987). Economic Organization and Transaction Costs. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 1-5. doi:10.1057/978-1-349-95121-5_375-1 .
- COASE, R. (1988). The Nature of the Firm: Influence. *Journal of Law, Economics, & Organization*, 4(1), 33-47.
- COASE, R. H. (1937). The Nature Of The Firm. *Economica*, 4(16), 386-405. <https://doi:10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>.
- EKONOMİK FORUM. (2012). SPK'nın Aldığı Karar İMKB ve VOB'un Birleşmesine Zarar Verdi. *Ekonomik Forum*, 46-47. Erişim adresi: <http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2012/08/046-047.pdf> (12.01.2021).
- ERDÖL, G. (2021). Katılım finansı hassasiyetlerine uygun işlemlerin 2021'de devreye alınmasını hedeflemekteyiz. *Katılım Finans*(23), 34-37.
- ERGUN, H. (2018). İslam Ekonomisi Çerçevesinde Tarımsal Emtia Ticareti ve Finansmanı Üzerine Bir Alan Araştırması. *Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- FARLEX. (2012). *Farlex Financial Dictionary 'Transaction Costs'*. The Free Dictionary By Farlex. Erişim adresi: <https://financial-dictionary.thefreedictionary.com/transaction+costs> (24.02.2021).
- FONTRONDA, J., & SISON, A. J. (2006). The Nature of the Firm, Agency Theory and Shareholder Theory: A Critique from Philosophical Anthropology. *Journal of Business Ethics*, 66(1), 33-42. doi:10.1007/s10551-006-9052-2 .
- GABRE-MADHIN, E., & GOGGIN, I. (2005). Does Ethiopia Need A Commodity Exchange? An Integrated Approach To Market Development. *EDRI-ESSP Policy Working Paper*(4), 1-25.
- İSTANBUL ULUSLARARASI FINANS MERKEZİ STRATEJİ BELGESİ. (2009, 09 29). *İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı*. Resmi Gazete (Sayı:27364): Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/10/20091002-9.htm> (25.01.2021).
- KAHKÖNEN, S., & LEATHERS, H. (1999). Transaction Costs Analysis of Maize and Cotton Marketing in Zambia and Tanzania. *SD Publications Series Technical Paper*(105).

- KHEMANI, R. S., & SHAPIRO, D. M. (1993). *Glossary of Industrial Organisation Economics and Competition Law*. Glossary of Statistical Terms: <https://www.oecd.org/regreform/sectors/2376087.pdf> (10.01.2021).
- MATTHEWS, R. (1986). The Economics of Institutions and the Sources of Economic Growth. *Economic Journal*(96), 903-918.
- NIEHANS, J. (1987). Transaction Costs. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 1-6. doi:10.1057/978-1-349-95121-5_1682-1 .
- ONUMAH, G. (2010). Implementing Warehouse Receipt Systems in Africa Potential and Challenges. *COMESA Symposium, September 6-7*, Lilongwe Malawi.
- REHBER, E., & VURAL, H. (2019). *Türkiye'de Tarım*. Ankara: TAEM.
- ROBERTSON, P. L. (2006). Transaction Costs, Trust, and the Structuring of Markets. *Discussion Paper*(342), School of Economics, The University of Queensland. Australia.
- SAHOO, P., & KUMAR, R. (2011). The Impact of Commodity Transaction Tax on Futures Trading in India: An Ex-Ante Analysis. *The Singapore Economic Review*, 56(3), 423-440.
- SHIRLEY, M. M., WANG, N., & MÉNARD, C. (2015). Ronald Coase's impact on economics. *Journal of Institutional Economics*(11), 227-244. doi:10.1017/S1744137414000368.
- T.C. KALKINMA BAKANLIĞI. (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Erişim adresi: https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/4Istanbul_Uluslararası_Finans_Merkezi_Programi.pdf (18.01.2021).
- TAKAS İSTANBUL. (2021, 05 10). *Elektronik Ürün Senedi İşlemleri ile İlgili İstatistik Bilgiler*. Takas İstanbul. Erişim adresi: <https://www.takasbank.com.tr/documents/Istatistikler/elektronk-urun-sened-slem-statstklar030521.xlsx> (20.05.2021).
- TOBB. (2021, 5 3). *Borsalara Göre Günlük Fiyatlar*. TOBB - Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Bilgi Hizmetleri Dairesi. Erişim adresi: https://borsa.tobb.org.tr/fiyat_urun_2.php?ana_kod=1(18.03.2021).
- TURİB. (2021, 5 1). *Günlük Bülten*. Türkiye Ürün İhtisas Borsası A.Ş. Erişim adresi: <https://www.turib.com.tr/bulten/gunluk> (18.03.2021).
- UNCTAD. (2009). *Development Impacts Of Commodity Exchanges In Emerging Markets*. Report of the UNCTAD Study Group on Emerging Commodity Exchanges. New York and Geneva: United Nations: UNCTAD/DITC/COM/2008/9.
- WILLIAMSON, O. E. (1998). Transaction Cost Economics: How It Works; Where It Is Headed. *De Economist*, 146(1), 23-58.
- YOUSUF, A., & FELFÖLDI, J. (2017). Transaction Costs: A Conceptual Framework. *International Journal of Engineering and Management Sciences (IJEMS)*, 2(3), 131-139.